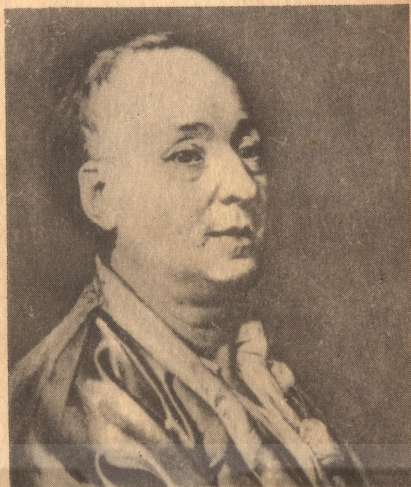

diderot

«Ce om, Diderot!... Voltaire este nemuritor iar Diderot nu-i decit celebru! De ce? Unul este ultimul spirit al vechii Franțe, altul este primul geniu al Franței noi.»

E. și J. de GONCOURT

«Am fost totdeauna îndrăgostit nu de ideile sau de felul de a gândi al lui Diderot, ci de felul său de a scrie.»

GOETHE

711

diderot

călugărița

nepotul lui rameau

diderot

editura minerva

Vol. I-II, lei 10

Ilustrația copertei : *Ion Bănuțescu*

denis diderot

călugărița
●
nepotul lui rameau

ROMANE

(SCRIERI LITERARE, I)

**TRADUCERE ȘI NOTE DE
GELLU NAUM**

**PREFĂȚĂ ȘI TABEL CRONOLOGIC
DE ARIE GRÜNBERG-MATACHE**

**BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1972
EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI**

Traducerea s-a făcut după volumul :
Diderot — *Oeuvres romanesque* Éditions Garnier Frères,
Paris, 1959

PREFAȚĂ

Cînd a definit geniul prin „întinderea spiritului, forța imaginației și activitatea sufletului“, Diderot și-a făcut, cu sau fără știință, propriul său portret. Într-adevăr, multilateralitatea și profunzimea gândirii sale, capacitățile sale creatoare, acuitatea observației, temperamentul său furtunos, ardent, delimitează personalitatea excepțională a celui care „prin bogăția sa de idei, de intuiții și inițiative a fost comparat adeseori cu elementele focului și apei, cu un vulcan, ba chiar cu Prometeu“¹.

Atît contemporanii cît și posteritatea l-au înțeles pe Diderot, înainte de toate, ca filozof. Aceasta a fost dimensiunea lui fundamentală, el rămînînd un tip reprezentativ pentru gînditorul luminișt al secolului al XVIII-lea.

Profilul său însumează spiritul critic, cultul rațiunii, setea de cunoaștere, hedonismul și diversitatea preocupărilor — caracteristice omului Renașterii; arta conversației și echilibrul *honnêt-homme*-ului clasic și sensibilitatea secolului luminilor — într-un ansamblu armonios care va exprima ideologia revoluționar-burgheză a epocii.

Dezbătîndu-și ideile în modalități accesibile marelui public, prin oralitatea stilului și arta dialogului, fără a ajunge la construirea unui sistem rigid și abstract, el exprimă cel mai limpede spiritul *Enciclopediei*. Prin atitudinea sa evoluționistă, prin modul de a

¹ Hugo Friedrich, *Structura liricii moderne*, E.P.L.U., București, 1961.

înțelege natura și actul cunoașterii, Diderot a atins nivelul cel mai înalt al gândirii materialiste din Franța acelei epoci. De aici s-a impus supraordonarea filozofului asupra celorlalte laturi ale activității sale.

Dar Diderot nu aparține numai istoriei filozofiei. E revendicat deopotrivă ca estetician, critic de artă, prin remarcabile contribuții cuprinse în ciclul *Salonelor*, în articolele din *Encyclopedie* sau în alte lucrări și scrisori. În ansamblul atât de complex al activității sale un loc de seamă deține și creația artistică. Polivalent și în acest domeniu, Diderot se distinge în dramaturgie, în nuvelă și în roman.

Este de remarcat că în mod deosebit s-a simțit atras de teatru. Dacă însă contribuția sa teoretică este mai mult decât remarcabilă, căci *Discours sur la poésie dramatique* și *Paradoxe sur le comédien* reprezintă texte fundamentale pentru evoluția dramaturgici, piesele sale, în schimb, nu-l exprimă deplin. *Père de famille*, *Est-il bon ? est-il méchant ?*, sau alte încercări, sînt în cel mai fericit caz interesante prin intenție sau prin ideile morale ce le vehiculează.

Credea că va înfrunta timpul prin opera dramatică. Ca în alte cazuri, tot atât de ilustre, și-a investit speranța în creațiile care l-au servit mai puțin. E azi un loc comun că proza și nu teatrul reprezintă direcția cea mai puternică și mai rezistentă a activității sale artistice.

Plurivalența prezenței creatoare a lui Diderot în epocă nu îi anulează însă unitatea ideatică și expresivă. Teatrul îl dezvăluie pe filozof și moralist ; proza realizează același lucru valorificînd simțul dramatic, arta dialogului ; gîndirea filozofică se dezvoltă în dezbateri dialogate căpătînd nu o dată virtuți artistice.

Parafrazînd o idee a lui Tudor Vianu, la Diderot întîlnim texte care se încadrează formulei „poemul unei filozofii“ dar și texte care exprimă tipul „filozofiei unui poem“¹.

Se spunea că în Diderot sînt mai mulți oameni. Poate ! Cu siguranță însă că el se arată a fi unul singur.

¹ Tudor Vianu folosește distincția aceasta pentru a delimita *De rerum natura* de *Faust*, în *Filozofie și poezie*, Editura enciclopedică română, București, 1971.

Plasată în acest context, ca parte a unei activități multiple, proza lui Diderot obligă la un al doilea sistem de referințe. Este vorba de condiția romanului în secolul al XVIII-lea. Este azi un adevăr general acceptat recunoașterea schimbărilor de planuri pe care secolul al XVIII-lea le aduce în ierarhia artelor și a diferitelor specii literare. Poezia ocupă cel puțin pînă spre ultimele decenii ale secolului, cînd apare importanta contribuție a preromanticilor englezi, aceeași poziție secundară ca urmare a refluxului din secolul al XVII-lea. Teatrul suferă un proces de transformare și îmbogățire. Modalitățile clasice de tragedie și comedie își pierd din vitalitate, cu toate eforturile și izbînzile parțiale ale unor Voltaire și Alfieri. Comedia găsește drumuri noi prin Marivaux sau Beaumarchais. Înfloréște drama burgheză în Germania, Franța sau Anglia sub impulsul teoretic și practic al unor scriitori precum Lessing, Lillo sau Diderot.

Toate aceste aspecte păstrează dramaturgiei locul central ocupat și în secolul anterior. Dar, direcția care face un salt spectaculos, care se va impune cantitativ și calitativ, dezvăluindu-se multiform și multisenmificativ, va fi romanul. Acesta nu reprezintă o modalitate nouă, dar pentru traseul lui de cîteva secole, cel de al XVIII-lea va fi decisiv.

Este momentul de afirmare a burgheziei — care își găsește în roman „propria formă literară“. Involuția unor specii poetice, diversificarea complexă a epocii care se cere exprimată multilateral în opera artistică, explozia individualismului burghez, romanul fiind „poem al croului din rîndurile burgheziei“, necesitatea exprimării libere, necodificată de norme, poate și întregul proces de democratizare a spațiului literar reprezintă un întreg ansamblu condițional care explică deplasarea romanului din poziția de cenușareasă în cea de specie dominantă.

Secolul al XVIII-lea face loc în Anglia lui Defoe, Swift, Richardson, Fielding, Goldsmith, Sterne, în Franța lui Diderot, Voltaire, Montesquieu, Marivaux, Lesage, Rousseau, Prevost, în Rusia lui Radișcev, în Germania lui Goethe etc., tot atîtea contribuții fundamentale pentru întreaga istorie a romanului, atît prin datele

lor individuale cît și prin imaginea de ansamblu. Procesul de înflorire a romanului determină o extindere a spațiului, a zonelor de cuprindere, o diversificare și o înmulțire în planul tipologiilor umane, ceea ce impune o varietate tot mai mare a modalităților compoziționale și o nuanțare a procedeeleor artistice. Modalitățile narațiunii trăiesc același proces. Apar narațiuni scenice, epistolare, relatări la persoana întii etc.

În fața cercetătorului, acest tablou variat se dezvăluie în forme diverse: romanul picaresc, variante ale romanului de moravuri — care se întinde de la „aspirația lui Fielding“ la „romanul liber-tin“ al marchizului de Sade, romanul filozofic, cel construit pe tehnica voiajului și a ficțiunii străinului, romanul sentimental.

În aceste corelații situaționale se înscrie contribuția lui Diderot. Cum este și firesc pentru un filozof de factura sa — cu disponibilități pentru generalizări — și orientarea prozei sale își va găsi un corospondent teoretic de tipul unui veritabil manifest. Acesta va fi *Elogiul lui Richardson* — text care apare în 1762 și care-i definește atitudinea.

Dincolo de certificatul de nemurire pe care îl dă romancierului englez și care, de altfel, nu a fost confirmat de timp, textul conține cîteva idei deosebit de importante și semnificative. Delimitîndu-se prin respingere de accepțiunea romanului ca „împletire de întâmplări himerice și frivole“¹, ca și de excesele analitice, de exoticul, de excepționalul sau de violența unor creații ale epocii, Diderot ajunge să acrediteze un punct de vedere realist. „Scena pe care-și desfășoară acțiunea este lumea în care trăim, fondul dramei sale este real, personajele sînt cum nu se poate mai reale, caracterele sînt luate din sînul societății... Richardson îmi dezvăluie înlănțuirea generală a lucrurilor care mă înconjoară“². Militînd pentru un roman cu o intrigă complexă care să exprime epoca prin caractere, idei și imagini reale, cerînd reprezentarea în

¹ Diderot, *Elogiul lui Richardson*, în *Opere alese*, vol. I E.S.P.L.A., București, 1956, p. 97.

² *Ibidem*, p. 99.

proză a cotidianului, deschizându-se lumii sentimentale, depășind predica, dar acceptînd funcția morală a operei literare, Diderot se înscrie ca un moment fundamental în istoria realismului.

El scrie proză vreme de aproape trei decenii, dacă luăm în discuție romanul *Bijuteriile indiscrete* care apare, în 1748, și *Nepotul lui Rameau* terminat în jurul lui 1774. Există însă o evidentă notă distinctivă între romanul de debut, nuvela morală pe care o scrie în acest interval și marile izbînzii de după 1760 — *Călugărița*, *Jacques Fatalistul* și *Nepotul lui Rameau*, cum există, de altfel, și elemente comune.

Bijuteriile indiscrete și, ceva mai tîrziu, *Pasărea albă*, sînt pagini de proză de dimensiuni diferite — prima de întinderea unui roman, a doua avînd respirație de poveste. Tipul acesta de literatură exprimă atmosfera epocii. Prin ceea ce va afla sultanul Mangogul din dezvăluirile bijuteriilor doamnelor, ca și prin cea de a doua poveste, sîntem conduși în spații orientale cu parfum exotic, cu note fantastice și picanterii licențioase. În fond era genul de literatură care plăcea publicului acestui început și mijloc de secol și numai o anume voluptate, a povestirii, existența unor subterane aluzii critice la adresa aristocratismului și vicții de curte în *Bijuterii indiscrete*, sau la adresa regimului absolutist și a justiției feudale — în *Pasărea albă* ca și dezvăluirea spiritului libertin al scriitorului anunță literatura ce va urma.

În afara acestor începuturi, un corp comun constituie și seria nuvelor în care autorul își propune dezbaterea unor teze etice. Este vorba de povestirile morale în care Diderot face serioase investiții afective. Din seria aceasta amintim : *Doi prieteni din Bourbonne*, *Convorbirea unui tată cu copiii săi*, *Aceasta nu e poveste* etc.

Multe dintre nuvele pornesc de la evenimente reale sau cuprind chiar elemente autobiografice și Diderot încearcă să susțină această autenticitate a faptelor prin autenticitatea relatării, folosind variat dialogul și povestea. De altfel, în *Aceasta nu e poveste*, el începe în felul următor : „De obicei, o poveste se spune cuiva care o ascultă și oricît de scurtă ar fi povestea rareori se întîmplă ca povestitorul să nu fie întrerupt din cînd în cînd de către cel ce

ascultă. Iată pentru ce am introdus în povestirea de mai jos... un personaj gata să mă întrerupă. Și acum încep.”¹

Convorbirea dintre un tată și copiii săi este un model edificator. Refăcînd atmosfera casei părintești din Langres, autorul încheagă un fir de poveste ce angajează o importantă dispută morală, printr-un amplu dialog. Tehnica folosită, care sparge curgerea normală a povestirii, deplasează ușor accentul de la evenimentul relatat, moștenirea preotului din Thivet, spre problemele de conștiință, spre implicațiile morale ale acestora. Apariția oaspeților, noile discuții, întrebările, notarea gesturilor curente conferă autenticitate nu atît evenimentelor cît actului în sine al povestirii, realizînd totodată și o anume „distanțare” prielnică luării de atitudine. Textul este însă mai bogat, căci o nouă mișcare de oaspeți modifică formația ascultătorilor, aduce în discuție o altă povestire, cea a pălărierului, și un nou dialog este angajat. Restabilirea grupului inițial reîntoarce convorbirea la prima povestire și mișcarea se continuă și mai poate continua.

Cei doi prieteni pare a fi o poveste cu o dezvoltare mai clasică. „Trăia odată pe aici...” este aproape o formulă tradițională, iar adresarea „frățioare” creează liantul dintre povestitor, poveste și ascultător — primul demascîndu-se a fi martor și cunoscător nemijlocit al celor relatate. Dar mirajul povestirii nu este păstrat nici aici nealterat. În final sînt reproduse două scrisori în care prima, ea însăși o povestire, păstrează tonul de pînă atunci iar cea de a doua oferă aceluiași eveniment un punct de vedere contrariu. Degradarea povestirii se accentuează și mai mult căci sfîrșitul devine o veritabilă dizertație despre poveste, cu multiple referiri erudite.

Tehnica autorului din aceste nuvele își va găsi realizarea plennară în romanele de mai tîrziu: *Jacques Fatalistul* și *Nepotul lui Ramean*. E o modalitate fericit găsită pentru a degaja, dincolo de frumusețea scriiturii sensul ei etic, invitîndu-l pe cititor la „atitudine”.

Textele discută despre dreptul natural, se ridică împotriva legilor injuste, neagă morala religioasă sau promovează frumusețea morală

¹ Diderot, *Opere alese*, vol. cit., p. 175.

a unor personaje ca : domnișoara La Chaux sau doamna de La Corbière, sancționează ipocrizia și ingratitudea altora precum : Bouin sau Gardeil și ajung nu o dată la profunde implicații sociale, inserînd nenumărate aluzii la adresa contemporaneității. În felul acesta o anumită tehnică, disponibilitățile tipologice și importanța problematicii permit nuvelurilor să depășească — prin virtuțile artistului — îngrădirile tezismului.

Dar arta de prozator a lui Diderot se va împlini superior la nivelul ultimelor trei romane — *Călugărița*, *Jacques Fatalistul* și *Nepotul lui Rameau*.

După F. K. Stanzel, care stabilește trei tipuri de roman în funcție de raportul autorului cu situația, putem clasa și aceste ultime creații ale lui Diderot. Fiecare dintre ele servește perfect tipologia propusă de cercetător. Romanul auctorial, cu prezența în operă a autorului, poate fi exemplificat prin *Nepotul lui Rameau*, romanul la persoana întâi acceptă exemplul *Călugăriței*, iar romanul impersonal, mai puțin servit de secolul al XVIII-lea, permite, prin tendința de obiectivare pe care o propune proza picarescă, circumscrierea romanului *Jacques Fatalistul*.

Din seria acestor romane primul este *Călugărița*. Este un adevăr general acceptat faptul că romanul pornește de la fapte reale. Povestirea călugăriței Margueritte Delamarre este autentică, mînăstirea a fost precizată, memoriile mamei Marie Lemornier au apărut la mijlocul secolului al XIX-lea, iar păcăleala pusă la cale de Diderot, Grimm, soții d'Holbach și doamna d'Epinau prietenului lor, marchizul de Croismare, este autentificată de toate documentele. Pornind de aici se constituie o zguduitoare dezvăluire a lumii monahale, a comunităților mînăstirești, a moralei religioase, cu implicații ascuțite și în zonele moralei burgheze, sancționată violent la nivelul a două zeități — banul și pioșenia.

Un asemenea gest la Diderot nu este accidental sau izolat. Materialist și ateu, filozoful iluminist a fost un critic virulent al religiei și bisericii ca instituție socială. Atitudinea lui Diderot față de religie și biserică nu a acceptat nici un compromis. Pentru el nu există compatibilități cu preoții și biserica. Într-o altă împrejurare scria : „Sire, dacă vrei să ai preoți, atunci nu vî trebuie

filozofi, iar dacă vreți să aveți filozofi, atunci nu vă trebuie preoți; căci unii fiind prin condiția lor prieteni ai rațiunii și propovăduitori ai științei, iar ceilalți dușmani ai rațiunii și uneltitori ai ignoranței, înseamnă că dacă primii fac binele, ceilalți fac răul”¹.

Dogmele și morala religioasă, moravurile clericale îi sînt inacceptabile, și romanul *Călugărița* servește acestei cauze. Nu întîmplător Voltaire îi scria în decembrie 1764: „Vă privesc ca pe un om necesar lumii, născut pentru a o lumina și pentru a strivi fanatismul și ipocrizia”.

Dar drama Suzanei Simonin are implicații și mai largi. Ea se realizează nu doar din traseul și existența eroinei în interiorul celor trei mînăstiri ci și în relație cu gesturile familiei și ale altor reprezentanți laici ce exprimă forme de manifestare ale moralei burgheze, ale familiei burgheze în devenire, asupra cărora banul și-a instaurat domnia. Sora Suzana, a cărei poveste emoționantă este relatată, ajunge în mediul monahal împinsă de cruzimea unor părinți ce vor să scape de amenințarea zestrei. Călugăriță fără voie, ea cunoaște nemijlocit o lume plină de ipocrizie și desfrîu, de minciună și corupție, cunoaște singurătatea, suferința fizică și morală.

Eroina se spovedește în spiritul romanului sentimental. Romanul, realizîndu-se în manieră epistolară, permite dezvoltarea la persoana întîi. Tonul și ritmul variază. Relatarea uneori sobră, reținută — fluxul oprindu-se nu o dată pentru o revenire sau precizări, ceea ce dă un plus de autenticitate — străbate drumul de la accente de lamento la strigătul provocat de spaima, revolta și zbuciumul neputincios al unei conștiințe curate, strivită într-un pat al lui Procust, necruțător, inuman și dezgustător. Nu e vorba doar de claustrarea unei tinere fete ci de un întreg proces de siluire morală și fizică. Drama Suzanei „care știe cît prețuiește libertatea” se constituie din ciocnirile grave pe care le trăiește în contact cu lumea monahală și cea laică „în care fiecare se gîndește la sine” și în

¹ Diderot, *Texte filozofice*, în vol. *Materialisti francezi din sec. al XVIII-lea*, București, 1954, *Discursul unui filozof adresat unui rege*, p. 150.

conflict cu ea însăși, devenind un veritabil „manifest anticlerical” și totodată „o adevărată proclamație a drepturilor femeii”.

Cu *Jacques Fatalistul* ne găsim în fața unei alte modalități și în fața unui alt ton. Elaborat după 1770, romanul se încadrează în formula literaturii picarescă, ceea ce a justificat în mare parte clasificarea printre romanele impersonale.

La primul contact descoperim o construcție bazată pe evenimente. Două personaje, venite nu se știe de unde, căci traseul lor nu are început: „Cum se întâlniseră? Din întâmplare, ca toată lumea. Cum se numeau? Ce-ți pasă? De unde veneau? De unde deva de aproape. Unde se duceau? Parcă poți să știi încotro te duci?” sînt așezate aparent în relația stăpîn-slugă. Ele călătoresc împreună, trăiesc în comun cîteva accidente, își povestesc reciproc secvențe din trecut sau ascultă poveștile altora.

În felul acesta mișcarea lor angajează mai puțin eroii și mai mult contextele care nu „devin” ci se juxtapun. Mișcarea personajelor este pretextul povestirilor. Romanul, ca orice construcție picarescă, țese un număr mare de asemenea povestiri, multe putîndu-și justifica existența chiar independent. Firul n-are continuitate. Autorul taie continuu drumul diferitelor povestiri. Pretextul istorisirii iubirilor trăite de Jacques este mereu abandonat, regăsit, pentru a fi din nou abandonat. Autorul „amestecă, suspendă, ramifică și împletește” o țesătură particulară. Unitatea o dă centrarea perfectă a operei pe cei doi eroi, fie ca participanți la unele evenimente trecute și repovestite, fie martori receptori ai altor relatări, fie trăind nemijlocit diferite incidente.

Cele două personaje se definesc repede pe poziții contrarii. Unul, stăpînul, adept al liberului arbitru, al doilea, Jacques, sluga, convins partizan al fatalității. Evenimentele retrospectate sau trăite îi confirmă. Ei le străbat și, în această mișcare, ponderea cea mai mare o are sluga. Sînt veritabile naturi picarescă, disponibile, împinse de legile arbitrare ale accidentelor. Paradoxal, dinamica stăpînului este anulată de șirul întrebărilor, transformîndu-l într-un personaj abu-

lic, iar Jacques, care crede în determinare, este legat de faptă și se dezvăluie a fi un om liber.

Prezența servitorului, a slugii și funcțiile noi pe care le capătă în roman deschide o interesantă discuție. Ea nu este o descoperire a secolului al XVIII-lea dar, în epoca luminilor, funcția îi este modificată, aspect confirmat și de roman. Rolul lui Jacques crește și ajunge să fie recunoscut ca atare și de stăpîn. Se produce o modificare de esență, căci nu servitorul are nevoie de stăpîn ci stăpînul are nevoie de servitor. Ascendența stăpînului dispare. Jacques este purtător de experiență și inteligență. El face din stăpîn o anexă. Această slugă, care se arată a fi în fond un om liber, atestă vitalitatea stării a treia. Este o prefigurare a lui Figaro, este „prima mare revanșă a servitorilor împotriva stăpînurilor”¹.

Alături de cei doi eroi centrali romanul este populat cu interesante figuri ce se rețin; precum „preacuviosul părinte” Hudson, doamna de la Pommeraye, marchizul Des Arcis, sau savuroasa han-giță, prin care se împlinește peisajul uman al epocii.

Ne găsim, așadar, în fața unui roman de tip picaresc, tip confirmat și compozițional și caracterologic. Pornind de aici am plasat romanul în categoria celor impersonale și totuși această afirmație cere un amendament. Textul lui Diderot se dovedește a fi, cel puțin parțial, și o construcție auctorială. E mereu prezentă o anumită conștiință lucidă, demistificatoare, a autorului, care își propune să stăpînească mișcarea aparent liberă și haotică a eroilor și a evenimentelor. Acele dese apelări — „cititorule” — opresc cursul povestirii, dezvăluie, licitează câteva posibilități de dezvoltare, lictare care are cu siguranță accente parodice și restabilește „distanța” față de fapte și evenimente pentru a ne apropia de semnificații. Pentru el, care a fost considerat „omul digresiunilor”² și care „scria cum vorbea”, sînt firești asemenea intervenții.

¹ H. Lefebvre, *Diderot, Hier et Aujourd'hui*, Paris, 1949, p. 273.

² E. Faguet, *Dix-huitième, siècle, etudes littéraires*, Paris, p. 311. Ideea este demonstrată și de Sainte-Beuve, *Portrete literare*, E.L.U., București. 1967, p. 215.

Diderot „se revoltă“ împotriva curiozității cititorului, îi vorbește despre Voltaire, despre o piesă a lui Goldoni, îi spune diferite povești, îl anunță că putea să-l întrerupă din lectură, întrerupându-l, îl liniștește reluînd după un respiro relatarea, poartă cu el un continuu dialog peste capetele eroilor, face indiscreții și i le comunică atunci cînd trebuie, dar și cînd nu trebuie, sau notează cu atenție, în paranteze ori largi deschideri, gesturi, obiecte, dialoguri colaterale, așa cum ne-a obișnuit în nuvele, așa cum va face și în *Nepotul lui Rameau*.

Prin această intervenție a autorului formula fundamentală a romanului este alterată. Tehnica folosită de Diderot pulverizează povestirea. El începe multe povestiri și, în maniera apalizată, le suspendă temporar sau definitiv, căci nu ele îl interesează. Cum pentru această epocă romanul însemna întîi și întîi povestire este firesc să citim opera în discuție ca pe un „antiroman“.

În general istoria literară este de acord să vadă în *Nepotul lui Rameau* romanul prin care geniul lui Diderot se realizează cel mai complet. Considerat de Marx drept „capodoperă unică“ și de Engels „o capodoperă de dialectică“, el prezintă același triplu interes pentru noi ca problematică, tipologie și compoziție.

Născut din date reale, căci eroul — Jean François Rameau — era o celebră figură de original în peisajul vieții pariziene, iar nemăratele trimiteri la oameni, locuri și evenimente sînt de asemenea reale, romanul se prezintă ca un imens dialog între două personaje, între un Eu — filozoful moralist, și un El — Rameau, cinicul. Prin formula dialogată se înscrie în cadrul narațiunilor scenice, iar prin prezența autorului el este un roman auctorial.

După un preludiu descriptiv, în care autorul ni se înfățișează astfel: „Fie vreme bună, fie vreme rea, spre orele cinci seara am obiceiul să mă plimb, la Palais Royal... vorbesc cu mine însumi despre politică, despre dragoste, despre artă literară sau despre filozofie“, dîndu-ne apoi relații despre obiceiurile sale legate de privirea partidelor de șah de la cafeneaua Regenței și realizînd splendidul portret al „unuia dintre cele mai ciudate personaje din țara aceasta în care Dumnezeu a lăsat destule“, Diderot își dezlănțuie dialogul.

De altfel și acest început accepta ideea de dialog atîta timp cît autorul se adresează direct cititorului: „erați curioși să știți numele acestuia și vi l-am spus“, sau deschide paranteze explicative care țin de aceeași modalitate.

Discuția se încheagă mai greu, lent, pornind de la jocul de șah; înaintează, capătă treptat ritm, devine alertă, schimbul de replici angajează o problemă variată, deplasarea de la o idee la alta, de la un subiect la altul devine surprinzătoare. Mișcarea aceasta este o veritabilă cavalcadă de subiecte și idei încît Sainte-Beuve vorbește despre „idei care s-au îmbătat și au luat-o razna, unele după altele“¹.

De aici, imaginea unei compoziții dezordonate, haotice. Și totuși lucrurile nu stau așa. În primul rînd există, chiar în interiorul dialogului central, echilibrul pe care-l oferă poziția filozofului prin *Eu*, în al doilea rînd există și aici o prezență lucidă, un fel de *spiritus rector*, care observă, notează, dă indicații regizorale și stăpînește întreaga materie, în al treilea rînd este un efect de totalitate care adună, însumează vorbele, ideile, gesturile, spațiile problematice străbătute de dialog, într-un unic flux critic și demistificator privitor la societatea contemporană a autorului și la condiția omului în interiorul ei.

Dacă această compoziție ce se echilibrează este centrată pe dialog și prin aceasta devine o narațiune scenică, trebuie adăugat că o asemenea caracterizare își circumscrie și alți factori. În mod deosebit trebuie subliniată prezența unor veritabile pantomime notate atent în paranteze și precizări ca și multiplele roluri pe care *El*, nepotul lui Rameau, ființă proteică, le realizează. Pe scenă nu avem un dialog, ci mai multe, nu doar doi eroi, ci mai mulți.

Așadar, avem de-a face cu o reacție în lanț. Odată produsă prima dezagregare, odată dialogul început, el intră în reacție, se dezvoltă după legi proprii. Toate virtuțile lui Diderot în ceea ce privește

¹ Sainte-Beuve, *op. cit.*, p. 225. De precizat că el transferă romanului în discuție o caracterizare pe care cavalerul de Chastellux o făcuse în altă împrejurare.

mînuirea cuvîntului vorbit și scris ating în acest roman realizarea deplină. Dialogul diderotian se dezvoltă variat, multiplu, hrănit fiind de o problemă multilaterală, diversificîndu-se în tonurile unui registru neobișnuit, cînd patetic, grav, cînd ironic și satiric, cînd moralizator și calm, cînd solemn, retoric.

Cine sînt cei doi parteneri centrali ai discuției? Se întîlnesc un *E*, filozoful, moralistul și un *El*, nepotul lui Rameau, antagonist. Opoziția, remarcă pe drept cuvînt Romul Munteanu, nu este pur și simplu gramaticală. „*El* este în același timp o ficțiune sub care se ascunde în permanență eul scriitorului... dialogul din roman demonstrează adeseori... că *E* poate deveni *El* și invers.”¹

Figura centrală este *El*. Tipologic a fost încadrat unei formule modificate de picar, asemeni lui Jacques, avînd aceeași dominanță cinetică de homo-viator, același statut de a fi, de a exista, prin peripeții, accidente, evenimente, căpătînd însă dimensiuni noi, prin capacitatea de a medita asupra condiției umane, prin deschiderea față de lumea ideilor. *El* este un picar filozof.

Nepotul lui Rameau se dovedește a fi un personaj complex, contradictoriu, fiind inițial portretizat de filozof pentru ca mai apoi să se autocaracterizeze și să se dezvăluie. „Am fruntea lată și zbîrcită, privirea înflăcărată, nasul cocîrjat, obrajii lătăreți, sprîncenele negre și dese, gura bine croită, buzele răsfrînte și fața pătrată”, spune eroul despre sine, iar întrebă: „Ce-ai mai făcut?”, răspunde: „Ceea ce faci și dumneata, și eu și alții, adică bine, rău și nimic”.

De la aceste date, ce țin de începutul lent al dialogului, se ajunge la constituirea sa deplină ca tip cinic pragmatic și ca natură anti-iluzionistă.

Nepotul este inteligent, uneori chiar are scîlbări deosebite, el privește lumea în care încearcă să trăiască și o vede, îi pricepe mecanismele. Fără scrupule, acceptînd și condiția de măscărici și cea de proxenet, nereușind practic nimic deosebit, căci este în același

¹ Romul Munteanu, *Literatura europeană în epoca luminilor*, Editura enciclopedică română, București, 1971, p. 128.

timp și vicios și leneș, în așa fel încît lenea însăși îi este un viciu, ceea ce pare a fi contradictoriu față de mișcarea sa interioară, *El* este un „cap limpede“, un lucid, un excelent instrument de observare a realității contemporane, care beneficiază de avantajele cinismului și de întreaga sa condiție pentru a putea nu doar observa ci și dezvălui și acuza. În *El* se poartă un dialog care-l conduce spre grotesc dar și spre sublim, o luptă între o conștiință pervertită și natura morală, între bine și rău, cu atît mai mult cu cît el nu este un producător de bine, deși, paradoxal, are probleme de conștiință, sinceritate și explozii de demnitate.

Cunoscînd în intimitatea ei lumea, morala aristocratică și burgheză, aici Diderot dovedind mari capacități anticipatoare, *El* se constituie în zonele unui scepticism amar, căci fericirea, binele, geniul, virtutea, iubirea etc. se destramă. Totul este înțeles, notat, negat, urît. Răzvrătirea, protestul lui social se reduc în ultimă instanță doar la un hohot batjocoritor. Cinismul și scepticismul său reușesc să relativizeze falsele valori ale societății contemporane și nu ascund propria-i amărăciune : „Am fost, așadar, și mai sînt încă, necăjit din pricina mediocrității mele. Da, da, sînt mediu cru și necăjit.“

Acestui personaj i se opune filozoful, *Eu*. Anarhia primește replica unui echilibru clasic, scepticismul replica încrederii în știință, în valorile morale și cetățenești, replica optimismului, iar cinismul primește replica înțelegerii și a bunătății.

Grație dialogului — în general — și în mod special capacităților proteice ale nepotului lui Rameau, peisajul se umple de personaje. Îi privim și îi auzim pe financiarul Bertin, și pe domnișoara Hus, pe Brun, Palissot, și Poincynet, pe abatele de la Porte etc., o întreagă suită de cîrteni, negustori, actori, ziariști, aristocrați, financieri care prind viață prin verva și plastica cinicului — ogîindă în care se reflectă, nu o dată intenționat caricată, această lume.

Dacă prezența autorului plasează romanul în categoria celor auctoriale și dacă, așa cum am încercat să demonstrăm, dialogul și pantomima ne conduc spre narațiunea scenică, dezvoltarea de idei ne indică tipul unui roman-eseu. Se discută probleme de artă și

morală, se dezbat probleme politice și sociale, se polemizează despre geniu, iubire și moarte.

Cu tot riscul unei supralicitări, încercăm să spunem că dacă *Enciclopedia* este marea sinteză a gândirii burgheze iluministe din secolul al XVIII-lea, *Nepotul lui Rameau* este breviarul poziției filozofice, sociale și morale a celui mai înaintat dintre iluminiști, poate cea mai cutezantă minte de filozof și moralist a veacului, Denis Diderot.

Diderot n-a fost insensibil la ideea nemuririi, la atitudinea posterității, făcând din ea chiar obiectul unui interesant dialog cu Falconet. Afirmă cu această ocazie că „sentimentul nemuririi, dorința de a fi ilustru pentru posteritate, de a stârni admirație și de a fi subiectul de discuție al secolelor viitoare, de a obține după moarte onorurile cu care îi cinstim pe înaintașii noștri, de a oferi istoricului ocazia de a scrie câteva cuvinte frumoase despre noi, de a ne înscrie numele alături de cele pe care nu le rostim niciodată fără a vărsa o lacrimă, fără a scăpa un suspin, fără a simți regrete, de a ne asigura binecuvântările pe care avem atîta plăcere să le dăm unor oameni ca: Sully, ca Henric al IV-lea, tuturor binefăcătorilor omenirii, tinde să miște inima, să înflăcăreze mintea, să înalțe sufletul, să pună în joc toată energia din mine”¹.

Nu este o simplă notare. Diderot exprimă un gând profund asupra căruia va mai reveni. Convinș că „nu porți în tine sentimentul de a te face nemuritor dacă nu ai conștiința unui talent deosebit”², sentiment considerat „mare și cinstit”, raportîndu-se la marile judecători care ne va judeca pe toți, „posteritatea”, el credea ferm că aceasta îi va conferi lauda pe care o merită. Diderot iubea gloria, și André Billy remarcă pe drept cuvînt că „nimeni n-a fost mai puțin indiferent ca el la judecata posterității”³.

¹ Diderot, *Scrieri despre artă, Scrisoare către Falconet*, Editura Meridiane, București, 1967, p. 325.

² *Ibidem*, p. 325.

³ André Billy, *Diderot, Oeuvres, texte établi et annoté par André Billy, „Bibliothèque de la Pleiade”*, p. 26.

Credința că opera devine depozitara nemuririi în înfruntarea cu timpul este veche și prezentă în scrisul multora dintre cei mai de seamă artiști și gânditori ai omenirii. Acesta va fi și crezul lui Diderot.

Convingerea lui va fi confirmată de-a lungul anilor. Aproape nu există cercetare modernă asupra personalității lui care să nu pună în lumină deschiderea tot mai mare pe care receptarea sa a cîștigat-o în timp.

Deși secolul al XVIII-lea nu-l cunoștea integral, imaginea celui care a ținut, ca un Atlas, pe umerii săi întreaga construcție a *Enciclopediei* era respinsă de toate cercurile reacționare, și producea neliniști chiar unor spirite alese precum erau cele ale lui Voltaire sau Jean-Jacques Rousseau. Receptarea lui va crește însă în secolul al XIX-lea. Studiile asupra vieții și operei sale se înmulțesc, iar secolul nostru se prezintă încă din primele decenii deschis pentru o adevărată explozie a exegezei diderotiene.

Diderot nu ajunge o vogă, el devine tot mai mult și mai evident o permanență a culturii contemporane, în așa fel încît, parafrazînd o formulă a lui J. Kott, putem vorbi de un „Diderot — contemporan al nostru”.

ARIÉ GRÜNBERG-MATACHE

TABEL CRONOLOGIC

1713 La 5 octombrie se naște Denis Diderot, la Langres. Tatăl, un *honnête-homme*, era tocilar și asigura o existență modestă și echilibrată familiei. Imaginea casei părințești va reapare în opera de mai târziu a lui Diderot.

1712 Se naște Jean-Jacques Rousseau.

În 1713 Buffon avea 6 ani, Montesquieu — 24 și Voltaire 19 ani.

1715 Se naște Helvétius.

1716 Se naște Jean François Rameau — nepotul.

1717 Se naște D'Alembert.

1721 Apar *Scrisorile persane* de Montesquieu.

1723—1728 Denis Diderot este elev la Collège des Jésuites din Langres. „Derbedeul familiei dar și gloria ei“, după cum îl caracteriza Sainte-Beuve, se dovedește un elev excepțional.

1724 Se naște D'Holbach.

1728 Diderot pleacă la Paris.

1728—1732 Este elev la Collège D'Harcourt (punct de vedere atestat de André Billy în *Vie de Diderot* și re-

ținut la noi de Valentin Lipatti). După Pommier — în *Diderot avant Vincennes* — el ar fi urmat la Collège Louis le Grand.

1732 La 2 septembrie devine „Maître-es-arts“.

1732—1741 Urmează 10 ani mai obscuri, cu date mai vagi. După Charles Guyot, a făcut cu siguranță dreptul. Ocupă posturi diferite pentru a-și asigura existența. Este pedagog în casa financiarului Randon de Massane sau învățăcel la maestrul Clément de Ris. După biografia lăsată de fiica lui, doamna de Vandeul, una din sursele sale de existență era fabricarea de conferințe.

1734 Voltaire publică *Scrisorile filozofice*, lucrare condamnată de Parlament.

Montesquieu publică *Considerațiile asupra măreției și decadenței romanilor*.

1741 Diderot o cunoaște pe Antoinette Champion, frumoasa și modesta lenjereasă, viitoarea lui soție.

1742 Stabilește relații de prietenie cu Jean-Jacques Rousseau venit la Paris cu o piesă de teatru. I se acceptă traducerea cărții *Histoire de la Grece* de Temple Stanyan.

1743 Se căsătorește în secret și se stabilește la Paris pe strada Saint-Victor. Căsnicia va fi lungă dar nu și foarte fericită. Un biograf socotește că ea s-a realizat „mai curînd din fidelitate față de cuvîntul dat decît din dragoste“. Publică traducerea după Temple Stanyan.

- 1744 Lui Diderot îi moare primul copil. Este prima pierdere dintr-o serie de trei. Abia al patrulea copil va supraviețui.
- 1745 Publică o traducere după Shaftesbury, filozof englez mult apreciat și asimilat de gândirea iluministă din Franța. Este vorba de *Esen asupra meritului și virtuții*.
- 1746 Redactează *Cugetările filozofice*. Tot în acest an obține privilegiul pentru traducerea lucrării englezului Chambers *Cyclopedia or an Universal Dictionary of Arts and Sciences*, Londra, 1728, traducere care va deveni punctul de pornire pentru realizarea *Enciclopediei*.
- 1747 Scrie *Promenade du sceptique*, text care apare abia în 1830. Atitudinea sa din această perioadă poate fi desprinsă din caracterizarea pe care i-o face un anume Perrault „lieutenant de la Prévôté Générale des Monnaies“ ! : „Este un om foarte periculos, și care vorbește despre sfinții martiri ai religiei noastre cu dispreț, care corupe moravurile“. La 16 octombrie se angajează, împreună cu D'Alembert, la redactarea *Enciclopediei*.
- 1748 Apare romanul *Bijuterii indiscrete* (*Bijoux indiscrets*) și *Memoriile asupra unor diferite subiecte de matematică*. Scrie romanul *Păsărea albă* (*L'oiseau blanc*), care va apărea în 1798. Moare mama lui Diderot. Sosește la Paris Melchior Grimm, care va scoate revista de informații pentru străinătate *Correspondența literară, filozofică și critică* (1753), unde, începând cu 1759, Diderot își publică celebrele *Saloane*.

Montesquieu publică *Spiritul legilor*.

1749 Publică în iunie *Scrisoare asupra orbilor* (*Lettre sur les aveugles*). La 24 iunie, ca urmare a acestei lucrări, este arestat și trimis în detenție la Vincennes. Aici rămîne pînă la 3 noiembrie. În acest interval este vizitat de Jean-Jacques Rousseau.

Se naște Goethe.

Buffon publică primele volume din *Istoria naturală*.

1750 Îi mor doi copii.

Jean-Jacques Rousseau publică *Discursul asupra științelor și artelor*.

1751 Publică *Scrisoarea asupra surzilor și mușilor* (18 februarie), unde dezbate probleme de estetică filozofică în spiritul apendicelui anexat la traducerea după Shaftesbury din 1745 și care anunță articolul despre „Frumos” din 1752. Primește diploma de membru al Academiei din Berlin. Apare primul volum din *Enciclopedia*. În 1750 Diderot publicase prospectul lucrării. Primul volum cuprinde *Discursul preliminar*, semnat de D'Alembert, în care citim : „Opera pe care o începem (și pe care dorim s-o și terminăm) are două obiective : ca Enciclopedia, ea trebuie să exprime, atît cît este posibil, ordinea și înlănțuirea cunoștințelor umane, ca Dicționar rațional al științelor, artelor și al meseriilor, el trebuie să conțină despre fiecare artă, fie ea liberă sau mecanică, principiile generale care le stau la bază și detaliile esențiale care formează corpul și substanța acestora”. Vor colabora, alături de Diderot, D'Alembert, Voltaire, Rousseau și Montesquieu, diferite spirite alese, cu o specializare diversă, precum : Cavalerul de Jancourt, economiști ca Turgot și Quesnay, naturaliști ca Daubenton, chimiști ca D'Holbach, teologi ca abatii Yvon și de Prades, gramaticieni ca Dumarsais. Articolele de litera-

tură vor fi semnate în special de Marmontel iar cele de filozofie în special de Helvétius, Condillac și abatele Morellet.

Primele 7 volume apar ritmic, anual, în perioada 1751—1757. Cu toate greutatea, următoarele zece volume sînt gata în 1765. În perioada 1762—1772 vor fi terminate și cele 11 volume de planșe. Se constituie o operă monumentală, „Biblia laică” a gândirii iluminist-burgheze din secolul al XVIII-lea, „un admirabil cîntec de încredere și de triumf, o expresie entuziastă a unui secol care avea încredere în Om, Natură și Progres”.

1752 Apare al doilea volum din *Enciclopedie*. Primele două volume sînt interzise de Parlament ceea ce va produce mari greutăți redactării volumelor următoare.

1753 Se naște cel de-al patrulea copil, Marie-Angélique, cea care sub numele de doamna de Vandeuil va lăsa prețioase amintiri biografice despre tatăl ei. Dragostea lui Diderot pentru acest copil va fi deosebită. Cînd Angélique se va căsători, Diderot va nota : „Eu nu mai am copil. Sînt singur și solitudinea mea este insuportabilă.” Apare volumul al treilea al *Enciclopediei*.

1754 Diderot face o călătorie prin locurile natale, la Langres.

1755 Moare Montesquieu.

Jean-Jacques Rousseau publică *Discursul asupra originii inegalității dintre oameni*.

1756 Incepe colaborarea cu M. Grimm. O cunoaște pe Sophie Volland de care se va îndrăgosti și căreia îi va adresa pasionante scrisori de dragoste.

1757 Publică *Finul natural*.

1758 Diderot este părăsit de D'Alembert și, ceva mai târziu, are loc ruptura publică cu Jean-Jacques Rousseau. Scrie *Scrisoare către D'Alembert asupra spectacolelor*. Publică piesa *Un tată de familie*, și lucrarea teoretică *Discurs asupra poeziei dramatice*.

Voltaire publică *Candide*.

Se naște Robespierre.

1759 Apare în noiembrie primul *Salon*.

Se naște Danton.

Helvétius este condamnat pentru lucrarea *Despre spirit*.

1760 Diderot scrie *Călugărița (La Religieuse)* care va apărea în 1796. Candidează, la propunerea lui Voltaire, pentru Academie.

Apare *Noua Heloiză* a lui Jean-Jacques Rousseau.

1761 Are loc premiera piesei *Un tată de familie* și publică cel de al doilea *Salon*.

1762—1763 Începe să lucreze la *Nepotul lui Rameau* la care va reveni în perioada 1772—1779 și publică cel de-al treilea *Salon*.

Jean-Jacques Rousseau publică *Contractul social* și *Emil*.

Se naște André Chenier (1762).

Mor Marivaux și abatele Prevost (1763).

1765 Diderot încheie seria primelor 17 volume ale *Enciclopediei*. Se ocupă tot mai intens de pictură publicând al patrulea *Salon* și scriind *Eseul asupra picturii* care va fi publicat în 1796.

1767 Publică al cincilea *Salon*. La această vîrstă se auto-portretizează astfel : „Eu aveam într-o zi o sută de înfățișări diferite după cum eram afectat de un anume lucru. Eram senin, trist, visător, tandru, violent, pasionat, entuziast... aveam o frunte înaltă, ochi foarte vii...”.

1769 Scrie *Părerii de rău după vechiul meu halat* și publică cel de-al șaselea *Salon*.

Se naște Napoleon I.

1770 Scrie *Călătorie la Bourbonne și Langres* și două din cele mai cunoscute povestiri morale : *Cei doi amici din Bourbonne* și *Convorbirea dintre un tată și copiii săi*. Acestea vor fi publicate mai tîrziu. Scrie și celebrul *Paradox sur le comédien* (*Paradoxul actorului*).

1771 Continuă seria *Saloanelor*. Scrie piesa *Est-il bon ? est-il méchant ?* (*E om bun ? e ticălos ?*)

1772 Redactează *Suplimentul la călătoria din Bongainville*, publicat în 1796. Se ocupă de Istoria Indiei și îi apare la Amsterdam o serie de „opere” — în 6 volume.

1773 Scrie *Jacques fatalistul*, roman ce va fi publicat în anul 1796. La 8 octombrie ajunge în Rusia, la curtea Ecaterinei a II-a. Această experiență este prezentată și comentată de Maurice Tourneaux în *Diderot et Catherine II*, monografie ce apare în 1899.

1774 La 5 martie părăsește Petersburgul.

1774—1784 O perioadă controversată în viața lui Diderot. Anii de după întoarcerea din Rusia, anii bătrîneții,

au fost considerați multă vreme ca ani de declin fizic și intelectual. S-a descris imaginea „geniului creator care adoarme încet în penumbra progresivă a amurgului“. André Billy scria în 1932 : „Căldura temperamentului său se tocise. Gîndul încetinește, mîna îi devine grea“. Diderot însuși și-a recunoscut bătrînețea. Punctul de vedere amintit este modificat însă de ultimele cercetări. S-a demonstrat că în această epocă Diderot a trăit o viață spirituală nealterată.

În special *Scrisoarea apologetică a abatelui Raynal către M. Grimm*, text scris *cum ira et studio*, îi afirmă același crez intelectual, aceleași idealuri ce i-au înflăcărat viața și scrisul pe tot parcursul existenței sale.

1775 Apare al optulea *Salon*.

1776 Scrie *Convorbirea unui filozof cu soția mareșalului****.

1778 Redactează *Esenl asupra vieții lui Seneca*, filozoful.

La 30 mai moare Voltaire.

La 2 iulie moare Jean-Jacques Rousseau.

1781 Diderot scrie *Scrisoarea apologetică a abatelui Raynal către M. Grimm*. Apare al nouălea *Salon*.

1783 Moare D'Alembert.

1784 La 31 iulie, Diderot moare. Cea mai mare parte a operei sale va fi tipărită postum.

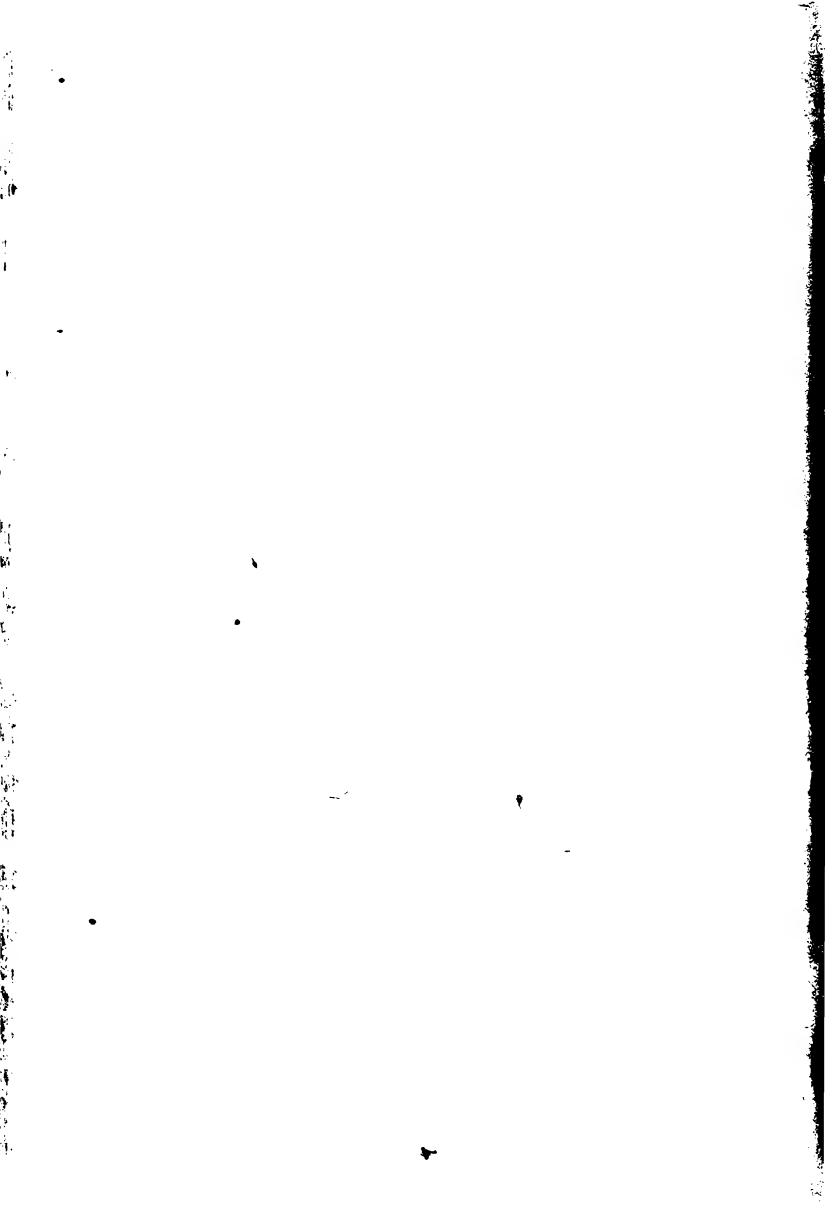
★

1789 Izbucnește Revoluția franceză.

- 1838 Prima traducere din Diderot în limba română¹. *Foaia literară* a lui Gh. Bariț publică *Amîndoi prietenii de Burbon*.
- 1892 A doua traducere. *Tribuna* lui Slavici, revistă care apărea la Sibiu, publică povestirea *Doamna de la Garlière*.
- 1956 În colecția „Clasicii literaturii universale” a Editurii de stat pentru literatură și artă apare prima selecție din proza lui Diderot în două volume. Traducerea îi aparține lui Gellu Naum iar prefata este semnată de Valentin Lipatti.
- 1963 Traducerea romanelor sale apare într-un singur volum (*Călugărița, Jacques fatalistul și Nepotul lui Rameau*) la Editura pentru literatură universală, sub titlul *Romane*. Prefata și traducerea aparțin, de asemenea, lui V. Lipatti și, respectiv, Gellu Naum.

A. G.-M.

¹ Datele care urmează sînt extrase din studiul lui Valentin Lipatti, *Diderot în România*, apărut în volumul *Valori franceze* (2), București, E.L.U., 1967.

CĂLUGĂRIȚA

(Scrisă prin 1760 ; publicată în 1796)

Răspunsul domnului marchiz de Croismare — dacă voi primi vreunul — îmi va fi punctul de plecare al acestei povestiri. Înainte de a-i scrie, am vrut să-l cunosc. Domnul marchiz face parte din înalta societate, s-a distins în serviciu, e un om în vîrstă și a fost căsătorit ; are o fiică și doi fii, pe care îi iubește și căroră le este drag. E de neam mare, cult, inteligent, vesel, îi plac artele și, mai cu seamă, e un om original. Mi s-au spus multe lucruri frumoase despre sensibilitatea, onoarea și cinstea sa ; și mi-am putut da singură seama, după intereseul viu pe care mi l-a arătat și după toate cîte le-am auzit, că nu m-am înșelat adresîndu-mă lui ; dar nu-mi închipui că se va decide să-mi schimbe soarta pînă nu va ști cine sînt ; de aceea m-am hotărît să-mi înfrîng amorul propriu și sila, scriind memoriile acestea, în care zugrăvesc o parte din nenorocirile mele, fără talent și fără pricepere, cu naivitatea vîrstei mele fragede și cu sinceritatea firii mele. Fiindcă s-ar putea ca protectorul meu să se intereseze de unele fapte petrecute mai demult, sau să-mi dea mie prin minte să-mi termin memoriile cînd faptele acelea vor fi uitate, m-am gîndit că notarea lor pe scurt, adăugată la sfîrșit, cît și impresia adîncă pe care mi-au lăsat-o pen-

pentru toată viața vor fi de ajuns ca să mi le amintească fără greș.

Tata era avocat. Se însurase cu mama în pragul bătrâneții, și din căsătoria lor s-au născut trei fete. Tata avea mai multă avere decît i-ar fi trebuit ca să-și mărite bine fiicele ; dar pentru asta ar fi trebuit să le iubească pe toate trei deopotrivă și, din păcate, lucrurile stăteau cu totul altfel, așa că nu-i pot aduce o asemenea laudă. Fără doar și poate că eu eram mult mai drăgălașă la fire și la chip decît surorile mele, pe care le întreceam și prin caracter și prin talente ; dar tata și mama păreau mîhnîți din pricina aceasta. Însușirile mele cele bune, datorite de natură sau căpătate prin sîrguință, mi-au adus numai necazuri ; de aceea, ca să pot fi și eu iubită, dezmiertată, răsfățată și iertată meru, așa cum erau surorile mele, am dorit să le semăn încă de pe cînd eram micuță de tot. Dacă se întîmpla să-i spună cineva mamei : „Drăguți copii aveți...“, asemenea cuvinte nu mă priveau niciodată și pe mine. Uneori se întîmpla să fiu răzbunată pe deplin pentru nedreptatea asta, dar laudele primite mă costau atît de scump cînd rămîneam numai noi, încît în locul lor aș fi dorit de o mie de ori nepăsarea sau chiar ocară ; cu cît musafirii arătau că eu le sînt cea mai plăcută, cu atît ai mei păreau mai nemulțumiți după plecarea lor. Vai, de cîte ori n-am plîns de necaz că nu m-am născut urîță, neghioabă, proastă, îngîmfată ; într-un cuvînt, cu toate cusurile care pe surorile mele le făceau dragi părinților ! Și m-am întrebat cum se poate ivi o asemenea ciudățenie la niște părinți cinstiți, drepți și cuvioși. Să vă spun totul, domnule ? Cîteva cuvinte scăpate de tata în clipele de mînie, căci era iute din fire, cîteva lucruri pe care le-am observat cînd și cînd, cît și unele vorbe ale vecinilor și ale slugilor m-au făcut să bănuiesc ceva care i-ar scuza oarecum. Poate că tata se îndoia că aș fi fost a lui ; poate că mamei îi aminteam de un păcat

săvîrșit și de ingratitudea unui bărbat căruia îi dăduse prea multă ascultare ; ce știu eu ? Dar, chiar dacă bănuielile mele ar fi neîntemeiate, de ce să nu vi le destăinuiesc ? Tot veți arde aceste file, iar eu vă făgăduiesc să ard răspunsul dumneavoastră.

Surorile mele și cu mine veniserăm pe lume la scurtă vreme una după alta, așa că ne-am făcut mari toate trei odată. Și au început să se ivească pețitorii. Pe sora mea mai mare a cerut-o un tînăr încîntător ; dar mi-am dat seama de îndată că tînărul începuse să mă placă pe mine și că soră-mea nu va mai fi, curînd-curînd, decît un pretext ca să vină atît de des pe la noi. Am presimțit cîte necazuri îmi va aduce alegerea asta ; și am prevenit-o pe mama. E poate singura faptă pe care-am făcut-o vreodată fără ca s-o supăr, și iată cum am fost răsplătită : peste vreo patru zile mi-au spus că mi s-a oprit un loc într-o mînăstire ; iar a doua zi am și fost dusă acolo. Fiindcă acasă nu avusesem trai bun, plecarea nu m-a întristat deloc ; și m-am dus la Sainte-Marie — așa se numea mînăstirea — cu inima ușoară. În timpul acesta, iubitul sorei mele, nemaivăzîndu-mă, m-a uitat și i-a devenit soț. Îl cheamă domnul K... ; e notar și locuiește la Corbeil, iar căsnicia lor merge cum nu se poate mai rău. Cea de a doua soră s-a măritat cu un oarecare domn Bouchon, negustor de mătăsuri pe strada Quincampoix, la Paris, și o duce destul de bine cu el.

După mărițișul surorilor mele, mi-am închipuit că au să-și aducă aminte de mine și că n-am să mai rămîn mult în mînăstire. Aveam, pe atunci, șaisprezece ani și jumătate. Surorilor li se dăduse zestre mare ; de aceea, gîndindu-mă că mi se va hărăzi o soartă asemănătoare lor, îmi făceam tot felul de planuri, care de care mai adevenitoare, cînd, deodată, m-am pomenit chemată la vorbitor. Venise să mă vadă părintele Séraphin, duhovnicul mamei ; fiindcă fusese și duhovnicul meu, nu i-a fost greu să-mi lămurească scopul vizitei sale ; voia să mă con-

vingă să mă călugăresc. Fără doar și poate că m-am împotrivit unei propuneri atît de ciudate ; i-am spus răspicat că n-aveam deloc poftă de călugărie. „Cu atît mai rău, mi-a răspuns el. Părinții dumitale și-au dat ultimul ban ca să-ți înzestreze surorile, și nu vād cum te-ar mai putea ajuta acum, cînd sînt atît de strîmtorați. Gîndește-te bine, domnișoară : ori te călugărești și rămii aici pentru totdeauna, ori te duci în altă mînăstire, în provincie, unde te-ar putea primi pentru o mică plată lunară, și de unde nu vei mai ieși pînă la moartea părinților dumitale, care s-ar putea întîmpla peste cine știe cîtă vreme...” Am plîns, plină de amărăciune, și-am vărsat șiroaie de lacrimi. Stareța știa despre ce e vorba ; de aceea, cînd m-am întors de la vorbitor, am găsit-o așteptîndu-mă. Eram într-o stare de nedescris. Ea mă întrebă : „Ce ai, draga mea copilă ? (Și doar știa mai bine decît mine ce aveam !) Ce ți s-a întîmplat ? N-am mai văzut atîta deznădejde ; mă faci să tremur. Nu cumva ți-ai pierdut tatăl sau mama ?” Era cît pe-acî să mă arunc la pieptul ei și să spun : „Ah ! unde dă Dumnezeu !...” dar m-am mulțumit să strig : „Vai nu mai am nici tată, nici mamă ; sînt o biată năpăstuită ; părinții mă urăsc și vor să mă îngroape de vie aici.” Stareța așteptă să-mi treacă plînsul și să mă potolesc. I-am spus mai limpede ce veste mi se adusese. S-ar fi zis că-i e milă de mine ; mă plînsese ; mă sfătui să nu îmbrac veșmîntul către care nu mă simțeam deloc atrasă ; îmi făgădui să se roage, să le arate părinților mei nedreptatea, să stăruie. O, domnule, cît de prefăcute sînt starețele ! Nici n-aveți idee. E drept că le-a scris. Dar știa bine ce răspuns va primi ; și mi l-a adus la cunoștință ; iar eu abia mult mai tîrziu am început să mă îndoiesc de buna ei credință. Cînd s-a împlinit răgazul care mi se dăduse ca să mă hotărăsc, stareța a venit să mă înștiințeze, arătîndu-mi o mîhnire cît se poate de bine jucată. La început a stat fără să scoată o vorbă, apoi a lăsat să-i scape cîteva cuvinte de compătimire, din care am înțeles totul. A ur-

mat încă o criză de deznădejde ; ultima, căci altele nu voi mai avea să vă descriu. Doar sînt neîntrecute în arta de a şti să se stăpînească. În cele din urmă mi-a spus, şi cred că avea lacrimi în ochi : „Aşadar, copila mea, ne vei părăsi ! Copilă scumpă, n-o să ne mai vedem !...” Mi-a mai spus şi alte cuvinte, pe care nu le-am mai auzit. Mă prăbuşisem pe un scaun : cînd tăceam, cînd suspinam, cînd rămîneam împietrită, cînd mă ridicam, ca să mă rezem de ziduri, sau să-mi plîng durerea la sînul ei. Iată în ce stare mă aflam, cînd stareta adăugă : „De ce nu faci un lucru simplu ? Ascultă-mă, să nu zici cel puţin că nu te-am sfătuit ; dar să păstrezi cea mai adîncă taină, fi-indică n-aş vrea pentru nimic în lume să mi se poată aduce vreo vină. Ce ţi se cere ? Să iei vălul călugăriei ? Ei bine de ce nu l-ai lua ? Întrucît te legi ? Ar însemna doar să mai rămîi încă doi ani cu noi, atîta tot. Nu poţi să ştii cine moare şi nici cine trăieşte ; doi ani înseamnă timp, nu glumă ; cîte nu se pot întîmpla în doi ani...” Îşi însoţea vorbele viclene cu atîtea mîngîieri, cu atîtea asigurări de prietenie, cu atîtea făţarnicii duioase — ştiam unde mă găsesc, îmi zicea ea, dar nu ştiam unde am să fiu dusă — încît m-am lăsat convinsă. Aşadar, stareta îi scrisese tatălui meu ; scrisoarea ei era cît se poate de bine adusă din condei ; cît despre asta nu le întrece nimeni ; n-a ascuns nici chinul, nici durerea, nici plîngerile mele ; vă asigur că ar fi putut înşela chiar o fată mai isteţă decît mine ; bineînţeles că pînă la urmă a dobîndit şi consimţămîntul meu. Cu cîtă grabă au fost apoi pregătite toate ! S-a hotărît ziua, mi-am făcut veşmîntul, şi clipa ceremoniei sosi atît de repede, încît astăzi mi se pare că lucrurile acestea s-au petrecut toate odată, fără pic de răgaz între ele.

Uitasem să vă spun că mi-am văzut părinţii, că n-am cruţat nimic ca să-i înduioşez, şi că ei au rămas neclintîţi în hotărîrea lor. Un oarecare preot Blin, doctor de la

Sorbona, a ținut predica¹, iar domnul episcop d'Alep mi-a înmînat veșmîntul. O asemenea ceremonie e tristă prin ea însăși ; dar în ziua aceea a fost și mai tristă decît de obicei. Deși maicile se îngrămădeau în jurul meu, ca să mă sprijine, am simțit de zeci de ori că mi se moaie genunchii și că sînt gata să mă prăbușesc pe treptele altarului. Nu mai auzeam și nu mai vedeam nimic, eram năucită ; mă lăsam dusă ; mi se puneau întrebări la care răspundeau alții în locul meu. În cele din urmă, ceremonia aceasta crudă se sfîrși ; toți ceilalți au plecat, și am rămas în mijlocul turmei de care mă legaseră. Maicile s-au strîns în jurul meu și m-au sărutat, vorbind între ele : „Ia te uită, soră, ce frumoasă e ! Ia te uită cum vălul negru face să-i pară și mai alb tenul ! Și ce bine îi șade ! Cum îi mai rotunjește fața ! Cît de netezi îi par acum obrații ! Și veșmîntul, cum îi mai scoate la iveală frumusețea taliei și a brațelor !“ Abia la auzeam ; eram deznădăjduită ; dar, cu toate astea, nu pot să ascund că, de îndată ce am rămas singură în chilie, mi-am amintit de cuvintele lor măgulitoare și nu m-am putut opri să iau oglinjoara ca să văd cît erau de adevărate ; la drept vorbind, mi s-a părut că le meritam întrucîtva.

Există obiceiul ca într-o asemenea zi să ți se aducă oarecare cinstiri ; pentru mine au făcut mai mult decît se cuvenea ; dar, deși se vedea limpede că lucrul acesta nu mă interesa cîtuși de puțin, maicile s-au prefăcut că sînt convinse de bucuria mea și chiar mi-au spus-o. Cînd s-a sfîrșit rugăciunea de seară, stareța a venit în chilia mea. „Zău dacă mai înțeleg de ce ți-e silă de veșmîntul călugăresc, mi-a spus ea, după ce m-a privit cîteva clipe ; îți vine minunat, te face încîntătoare. Nimic de zis, sora Suzana e o maică preafrumoasă ; așa, vei fi și mai iubită.

¹ E vorba de *exhortarea* (îndemnul, încurajarea) obișnuită la asemenea ceremonii.

Ia umblă puțin, să vedem cum cade. Nu prea te ții dreaptă ; să nu stai niciodată încovoiată...”

Mi-a arătat cum să-mi mișc capul, brațele, palmele, picioarele, cum să-mi țin talia, mi-a ținut o lecție, aproape ca Marcel ¹, despre grația mînăstirească, fiindcă fiecare profesiune își are grația ei. Apoi s-a așezat și mi-a spus : „Așa-i bine ; acum hai să vorbim puțin și despre lucruri serioase. Iată, deci, că ai cîștigat doi ani, în care timp părinții dumitale își pot schimba hotărîrea ; ba chiar s-ar putea ca dumneata însăși să vrei să rămîi aici cînd ei vor dori să te scoată ; un asemenea lucru n-ar fi deloc cu neputință.” „Maică, să nu credeți una ca asta”. „Ai stat mult printre noi, dar încă nu ne cunoști viața ; își are ea necazurile ei, nici vorbă, dar are, de asemenea, și bucurii...” Vă dați seama ce-a mai putut să-mi îndruge despre lume și despre mînăstire ; cuvinte ca ale ei se găsesc scrise pretutindeni și totdeauna în același fel ; căci, slavă Domnului, mi s-au dat să citesc destule din nimicurile în care călugării au sporovăit despre traiul lor, pe care și-l cunosc bine și îl urăsc, și împotriva lumii, pe care o iubesc, o sfîșie și n-o cunosc deloc.

N-am să vă dau amănunte despre noviciatul ² meu ; dacă s-ar ține seama de toate opreliștile, n-ar putea nimeni să reziste ; și totuși acesta e timpul cînd viața monahală e cea mai puțin aspră. Maica în a cărei grijă sînt date novicele e de obicei cea mai blajină din mînăstire. Rostul ei e să-ți ascundă spinii traiului mînăstiresc și pentru asta face un adevărat curs menit să te ademenească prin metodele cele mai subtile și mai încercate. Ea îți întunecă și mai mult bezna care te înconjoară ; și tot ea te leagănă, te adoarme, te înșală și te vrăjește ; maica noastră se ocupa îndeosebi de mine. Nu cred să existe pe lume

¹ Renumit maestru de dans.

² Stagiul de ucenicie înainte de călugărie, avînd durată de doi ani.

vreun suflet tînăr și fără experiență care să poată rezista stăruințelor acestora ademenitoare și funeste, făcute cu atîta pricepere. Lumea își are străfundurile ei de prăpăstii, dar n-aș fi crezut că se poate aluneca în ele pe o pantă atît de ușoară. Dacă strănutam de două ori la rînd, eram scutită și de slujbă, și de lucru, și de rugăciune ; mi se dădea voie să mă culc mai devreme și să mă scol mai tîrziu ; regulile mînăstirești încetau atunci pentru mine. Închipuți-vă, domnule, că ajunseseam pînă acolo, încît uneori oftam după clipa cînd trebuia să mă jertfesc, oftam de dorul călugăriei. Nu se petrecea nici o faptă rea în lume despre care să nu mi se vorbească ; cele adevărate erau răstălmăcite cum trebuie, cele false erau născocite ; și apoi urmau laudele nesfîrșite și mulțumirile aduse lui Dumnezeu că ne-a păzit de întîmplări atît de înjositoare. Cu toate acestea, timpul călugăririi, pe care-l doream uneori să vină mai repede, se apropia. Și atunci am căzut pe gînduri, am simțit cum mi se trezește sila și cum îmi crește neîncrederea. Mi-am mărturisit sila și stăreței, și maicii noastre, a novicelor.

Femeile acestea știu să se răzbune strașnic pentru su-părarea pe care le-o pricinuiеști ; să nu vă închipuți cumva că le distrează rolul fățarnic pe care-l joacă sau neroziile pe care sînt silite să ți le repete ; toate acestea li se par pînă la urmă tare învechite și neplăcute ; dar le fac pentru mia de scuzi intrată în pungă. Iată lucrul important din pricina căruia mint toată viața, pregătind fetelor nevinovate o deznădejde de patruzeci-cincizeci de ani și, poate, o nenorocire veșnică ; deoarece e sigur, domnule, că, între o sută de călugărițe care mor înainte de a împlini cincizeci de ani, găsești tot o sută sortite iadului, fără să le punem la socoteală pe cele care, în așteptare, înnebunesc, se îndobitocesc sau sînt prinse de furii.

S-a întîmplat într-o zi ca una dintre acestea din urmă să scape din celula unde o țineau închisă. Am văzut-o și eu. Domnule, iată de ce fericirea sau nefericirea mea

depinde de felul cum vă veți purta cu mine. N-am văzut de cînd sînt ceva mai hidos. Era despletită și aproape goală ; își tîra după ea lanțurile de fier, avea privirile rătăcite ; își smulgea părul ; se izbea cu pumnii în piept, alerga, urla, se afurisea pe ea însăși și pe celelalte cu cele mai cumplite blesteme ; căuta o fereastră ca să se arunce jos. M-a cuprins groaza ; tremuram toată ; în nefericita aceea mi-am văzut soarta care mă aștepta și-am hotărît dintr-odată, în fundul inimii mele, că-i mai bine de mii de ori să mor decît să ajung ca ea. Fiindcă și-au dat seama ce înrîurire ar putea să aibă asupra mea, au crezut că se cuvine s-o preîntîmpine. Mi-au spus despre biata călugăriță nu știu cîte minciuni prostești, care se băteau cap în cap ; că era țicnită încă de pe cînd o primiseră în mînăstire, că odată, într-o anumită zi a lunii, trecuse printr-o spaimă cumplită ; că are vedenii ; că se crede în contact cu îngerii ; că citise cărți vătămătoare, care îi stricaseră mintea ; că dăduse ascultare inițiatorilor unei morale exagerate și se speriasă atît de tare de cele auzite cu privire la judecata din urmă, încît mintea, și așa zdruncinată, i se zăpăcise de tot ; că nu mai vedea decît diavoli, iad și noianuri de flăcări ; că ele se simțeau cum nu se poate mai nefericite din pricina asta ; că era de mirare cum de putuse pătrunde o asemenea ființă în lăcașul lor ; și cîte și mai cîte încă. Dar nimic nu m-a putut convinge.

Călugărița nebună îmi revenea mereu în minte, și mi-am jurat din nou să nu mă călugăresc.

Și totuși, clipa în care trebuia să arăt dacă știu să-mi țin cuvîntul sosi. Într-o dimineață, după slujbă, m-am pomenit cu starea la mine. Îmi aducea o scrisoare. Avea chipul trist și abătut ; brațele îi atîrnau moi ; părea că nu mai are putere nici să țină scrisoarea în mînă ; mă privea ; ochii îi păreau scâldați în lacrimi ; tăcea și ea, tăceam și eu ; aștepta să vorbesc cea dintîi ; dar, deși m-am simțit îndemnată s-o fac, m-am abținut. M-a întrebat cum o mai duc ; mi-a spus că slujba durase prea mult în

ziua aceea ; că mă auzise tușind și că îi păream suferindă.
La toate acestea, i-am răspuns :

— Nu, dragă maică.

Ținea scrisoarea cu o mână obosită, care îi atârna pe lângă trup ; după primele întrebări, o ridică pe genunchi ascunzînd-o puțin cu palma ; în sfîrșit, după ce mi-a mai pus pe ocolite cîteva întrebări despre tata și despre mama, văzînd că n-o întreb deloc ce-i cu hîrtia aceea, mi-a spus :

— Iată o scrisoare...

Am simțit cum îmi zvîcnește inima și, cu buzele tremurînde și cu vocea întretăiată, am întreat :

— E de la mama ?

— Da ; poftim, citește-o...

Mi-am mai venit puțin în fire, am luat scrisoarea și am citit-o ; la început m-am putut stăpîni îndeajuns ; dar, cu cît citeam mai departe, mă cuprindea spaima, indignarea, mînia, ciuda, o sumedenie de sentimente aprinse, unul după altul ; glasul, chipul și gesturile mele exprimau simțămintele care clocoteau în mine. Cînd abia dacă mai puteam ține hîrtia în mână, cînd o țineam ca și cum aș fi vrut s-o rup, cînd o strîngeam cu putere, ca și cum aș fi încercat s-o mototolesc și s-o arunc departe de mine.

— Ce să răspundem, copila mea ?

— Maică, știți foarte bine.

— Ba nu, nu știu deloc. Sînt vremuri grele, familia dumitale a trecut prin mari greutăți bănești ; nici treburile surorilor nu merg prea bine ; amîndouă au copii mulți ; părinții s-au ruinat ca să le mărite, iar acum se ruinează ca să le ajute. Le e peste putință să-ți facă și dumitale un rost ; ai intrat în mînăstire, i-ai pus să cheltuiască ; făcînd pasul acesta, le-ai dat nădejdi ; toată lumea știe că în curînd te vei călugări. Altminteri, fii sigură că eu te voi sprijini mereu. În viața mea n-am ademenit pe nimeni la călugărie. Aici numai Dumnezeu ne cheamă, și e din cale-afară de primejdios să-ți amesteci glasul cu

al Său. N-am să încerc să vorbesc inimii tale, dacă harul Domnului nu-i spune nimic ; pînă acum nu știu să am pe suflet nefericirea nimănui ; cum aş începe, copila mea, tocmai cu tine, care-mi ești atît de dragă ? N-am uitat că primii pași i-ai făcut după îndemnul mele ; și nu voi îngădui să fii silită a lua vălul împotriva voinței tale. Hai să ne sfătuim împreună, să ne înțelegem. Vrei să te călugărești ?

— Nu, maică.

— Nu simți nici o dragoste pentru veșmîntul religios ?

— Nu, maică.

— N-ai să te supui părinților ?

— Nu, maică.

— Atunci ce-ai de gînd să te faci ?

— Orice, în afară de călugăriță. Nu vreau să fiu călugăriță, și nici nu voi fi.

— Bine ! N-ai să fii. Acum, însă, hai să ticluim un răspuns către mama dumitale.

Am hotărît împreună cîteva lucruri pentru răspuns. Ea le-a așternut pe hîrtie și mi-a arătat scrisoarea, care mi s-a părut foarte bună. Între timp mi-a fost trimis grabnic duhovnicul mînăstirii ; mi-a fost trimis și doctorul care-mi ținuse predica la intrarea în noviciat ; am fost dată în grija specială a maicii novicelelor ; l-am văzut și pe domnul episcop d'Alep ; am mai avut de luptat și cu niște cuvioase care se amestecau în treburile mele, deși nici nu le cunoșteam măcar ; am avut într-una consfătuiri cu tot soiul de preoți și călugări ; a venit tata, mi-au scris surorile ; în cele din urmă a venit și mama. Am ținut piept la toate. Ziua călugăririi, însă, tot a fost sorocită ; nu s-au dat în lături de la nimic ca să-mi obțină consimțămîntul ; dar cînd și-au dat seama că nu-i chip să li-l dau, s-au lipsit de el.

Din clipa aceea am fost închisă în chilia mea și silită la tăcere ; despărțită de toată lumea, lăsată singură cu mine însămi ; și am văzut limpede că erau decise să-mi hotă-

rască soarta fără măcar să mă întrebe. Nu voiam să mă călugăresc ; eram decisă ; și toate poveștile adevărate sau false prin care căutau să mă nspăimînte nu mă clinteau din hotărîrea mea. Totuși, mă găseam într-o stare jalnică ; și nu știam cît o să dureze ; iar dacă avea să ia sfîrșit nu știam ce putea să mi se-ntîmple. În clipele acelea de nesiguranță, am luat hotărîrea pe care dumneavoastră, domnule, o veți judeca așa cum veți crede ; nu mai vedeam pe nimeni, nici pe stareță, nici pe maica noviceilor, nici pe tovarășele mele ; am chemat-o pe cea dintîi și m-am prefăcut că m-aș lăsa oarecum înduplecată de voința părinților ; dar scopul meu era să pun capăt cu cît mai multă zarvă persecuției și să mă ridic în fața lumii împotriva silniciei pe care o plănuiau ; așadar, i-am spus stareței că erau stăpîni pe soarta mea și că puteau hotărî după dorința lor ; mi se cerea să mă călugăresc, deci așa, voi face. Și iată că voia bună se revărsă din nou asupra mînăstirii, iată că reveniră iar pentru mine toate mîngîierile, vorbele dulci și ademenirile : Dumnezeu vorbise inimii mele ; nici o ființă nu era mai potrivită pentru desăvîrșire decît mine. Era peste putință să nu se întîmple așa ; toată lumea se așteptase la asta. Doar nu-ți îndeplinești îndatoririle cu atîta smerenie și statornicie, dacă nu simți cu adevărat chemarea. Maica noviceilor nu văzuse de cînd era pe lume, la nici una dintre elevele ei, o chemare mai deplină ; ea se mirase grozav de toana mea și îi spusese mereu maicii starețe să nu dea înapoi, că are să-mi treacă ; îi spusese că și cele mai evlavioase maici trecuseră prin asemenea clipe ; că de vină era numai duhul cel rău care își înzecea eforturile cînd vedea că prada e gata să-i scape ; că nu mai aveam a mă teme de el ; că de-acum înainte în calea mea n-aveau să mai fie decît trandafiri ; că îndatoririle vieții călugărești aveau să mi se pară cu atît mai ușoare, cu cît mi se păruseră pînă acum mai grele ; că îngreunarea aceasta neașteptată a jugului nu fusese altceva decît un har al cerului, care-l

folosise tocmai ca să mi-l ușureze mai apoi... Mi se părea destul de ciudat cum unul și același lucru purcedea cînd de la Dumnezeu, cînd de la diavol, după cum le venea lor mai bine la socoteală. Asemenea lucruri nu sînt deloc rare în viața credincioșilor ; iar dintre cei care m-au consolat, unii mi-au spus adesea despre gîndurile mele că erau îmboldiri ale Satanei, iar alții că erau inspirații dumnezeiești. Același rău poate veni cînd de la Dumnezeu, care ne pune la încercare, cînd de la diavol, care ne ispitește.

Am luat-o cu binișorul, crezînd că pot să fiu sigură de mine. L-am văzut pe tata ; mi-a vorbit cu răceală ; am văzut-o pe mama ; ea m-a sărutat ; am primit scrisori de felicitare din partea surorilor mele și a multor rude și cunoștințe. Am aflat că predica mi-o va ține un oarecare preot Sornin, vicar la Saint-Roch, iar legămîntul mi-l va primi părintele Thierry, cancelar al Universității. Toate au mers bine, pînă în ajunul zilei sorocite, în afară doar de vestea pe care am aflat-o că slujba se va ține pe ascuns, deci cu foarte puțină lume, și că ușa bisericii va fi deschisă numai pentru rude ; am chemat atunci prin portăreasă toți vecinii, prietenii și prietenele ; mi s-a dat voie să scriu și unora dintre cunoștințe. Toată mulțimea asta, la care nu se așteptau, a venit ; au fost nevoiți să-i lase să intre ; și s-a strîns destulă lume, aproape cîtă nădăjduisem eu ca să-mi poată izbuti planul. O, domnule ! Ce noapte cumplită a fost noaptea din ajun ! Nu m-am culcat deloc ; m-am așezat pe pat ; am invocat ajutorul lui Dumnezeu ; mi-am ridicat mîinile spre cer, luîndu-l martor pentru silnicia la care eram supusă ; mă și vedeam la picioarele altarului, o tînără strigînd în gura mare împotriva unei fapte pe care păruse că o încuviințează, îmi închipuiam indignarea celor de față, deznădejdea călugărițelor, furia părinților... „O, Doamne, ce-am să mă fac ?...” Rostind cuvintele acestea, am simțit o moleșcă cuprînzîndu-mi tot trupul și am căzut leșinată de-a curmezișul

patului ; după starea de moleșeală m-a prins un tremur care mi-a zgâlțîit genunchii și a făcut să-mi clănțanească dinții ; iar după tremur m-a cuprins o fierbințeală groaznică ; mi s-au tulburat mințile. Nu-mi aduc aminte nici să mă fi dezbrăcat, nici să fi ieșit din chilie, și cu toate astea am fost găsită numai în cămașă, la ușa stareței, zăcînd nemișcată și aproape moartă. Toate acestea le-am aflat mai tîrziu. Dimineața m-am trezit în chilie, cu stareța, cu maica noviceilor și cu maicile care sînt numite însoțitoare, strînse în jurul patului meu. Eram tare abătută ; mi-au pus cîteva întrebări ; din răspunsurile mele și-au dat seama că nu știam nimic despre cele petrecute ; și nu mi-au mai vorbit despre asta. M-au întrebat de sănătate, dacă mai stăruî în sfînta mea hotărîre și dacă mă simt în stare să îndur ostenelile zilei. Le-am răspuns că da ; și, împotriva așteptării lor, nu s-a schimbat nimic.

Totul fusese pregătit din ajun. S-au tras clopotele, ca să afle întreaga lume că aveau să nenorocească o faptură omenească. Bătăile inimii nu mi se potoliseră încă. Au venit să mă gătească ; ziua aceasta e o zi a găteliî ; și acum, cînd îmi aduc aminte de toate ceremoniile cîte s-au desfășurat atunci, mi se pare că aveau ceva solemn și foarte înduioșător pentru o tînără nevinovată care n-ar fi simțit chemare către nimic altceva. Am fost dusă în biserică, unde s-a ținut sfînta slujbă ; bietul vicar, crezînd că m-am împăcat cu soarta, cînd de fapt nu era deloc așa, mi-a ținut o predică lungă, plină de cuvinte care mi se potriveau ca nuca-n perete ; vorbele lui despre fericirea, harul, curajul, sîrguința, osîrdia și toate simțămintele frumoase pe care își închipuia că le am erau cu totul caraghioase. Nepotrivirea dintre cuvintele lui de laudă pentru mine și ceea ce aveam de gînd să înfăptuiesc m-a tulburat ; cîteva clipe m-am simțit nesigură, dar mi-a trecut repede. Atunci, mai bine decît oricînd, mi-am dat seama că-mi lipsea cu desăvîrșire ceea ce e neapărat trebuitor pentru a deveni o bună călugăriță. În sfîrșit, sosi și

clipa cumplită. Cînd am pătruns în locul de unde urma să rostesc legămîntul, nu-mi mai simţeam picioarele ; două dintre tovarăşele mele m-au prins de subsuori ; îmi culcasem fruntea pe umărul uneia dintre ele şi mă tîram. Nu ştiu ce se petrecea în sufletul celor de faţă, dar cred că vedeau în mine o tînră victimă gata să moară, mînată spre altar, căci se auzeau din toate părţile suspine şi gemete, dintre care sînt sigură că lipseau ale tatii şi ale mamei. Toată lumea se ridicase în picioare ; unii, mai tineri, se urcaseră pe scaune sau se agăţaseră de zăbrelele grilajului ; şi, deodată, se lăsă o tăcere adîncă, atunci cînd preotul care mă călugărea mă întrebă :

— Maria-Suzana Simonin, făgăduieşti să spui adevărul ?

— Făgăduiesc.

— Oare cu bunăvoinţă deplină şi nesilită de nimeni te afli aici ?

Eu am răspuns „nu”, dar însoţitoarele răspunseră în locul meu „da”.

— Maria-Suzana Simonin, îi făgăduieşti lui Dumnezeu castitate, sărăcie şi supunere ?

Am şovăit o clipă ; preotul aştepta, şi i-am răspuns :

— Nu, părinte.

El spuse iar :

— Maria-Suzana Simonin, îi făgăduieşti lui Dumnezeu castitate, sărăcie şi supunere ?

I-am răspuns şi mai răspicat :

— Nu, părinte, nu.

El se opri şi-mi spuse :

— Copila mea, vină-ţi în fire şi ascultă-mă.

— Părinte, i-am răspuns, mă întrebaţi dacă îi făgăduiesc lui Dumnezeu castitate, sărăcie şi supunere ; v-am auzit bine şi vă răspund că nu...

Întorcîndu-mă către cei de faţă, din mijlocul cărora se ridica un murmur destul de puternic, le-am făcut semn că vreau să vorbesc ; cînd murmurul încetă, am spus :

— Domnilor, și mai ales voi, tată și mamă, vă iau martori pe toți...

La aceste cuvinte una din maici lăasă să cadă o perdea peste grilaj și mi-am dat seama că e zadarnic să mai vorbesc. Maicile mă înconjurară, acoperindu-mă de muștrări ; le ascultam fără să scot o vorbă. M-au dus în chilie și m-au încuiat cu cheia.

Acolo, singură, în voia gândurilor, am încercat să-mi liniștesc sufletul. M-am gândit la ce făcusem și nu m-am căit deloc. Am înțeles că, după zarva stîrnită, nu mai era cu putință să mă țină multă vreme aici, și că poate nu vor mai îndrăzni să mă vîre din nou într-o mînaștire. Nu știam ce vor face cu mine ; dar nimic nu mi se părea mai rău decît să fii călugăriță fără voie. Am stat destul de multă vreme fără să mai aud o vorbă măcar. Cele care îmi aduceau de mîncare intrau, puneau bucatele jos și plecau tăcute. Peste vreo lună mi s-au adus haine lumești ; le-am lepădat pe cele mînaștirești ; a venit stareța și mi-a spus s-o urmez. Am urmat-o pînă la poarta mînaștirii ; acolo m-am urcat într-o trăsură în care mă aștepta mama, singură ; m-am așezat pe scăunelul din fața ei ; și trăsura a pornit. Am stat cîtva timp așa, tăcute, una în fața celeilalte ; țineam ochii plecați și nu îndrăzneam s-o privesc. Nu știu ce se petrecea în sufletul meu ; dar pe neașteptate m-am aruncat la picioarele mamei și mi-am plecat fruntea pe genunchii ei ; nu spuneam o vorbă, dar hohoteam și mă înăbușeam. Ea m-a împins cu asprime. Dar nu m-am ridicat ; i-am prins, fără voia ei, o mîna ; și udînd-o cu lacrimi și cu sîngele care începuse să-mi curgă din nas, apăsîndu-mi buzele pe mîna mamei, am sărutat-o și i-am spus :

— Îmi ești tot mamă, și eu tot fiică îți sînt !...

Ea mi-a răspuns (împingîndu-mă cu și mai multă asprime și smulgîndu-și mîna din palmele mele) :

— Ridică-te, nenorocito, ridică-te,

Am ascultat-o, m-am așezat din nou pe scăunel și mi-am acoperit obrazul cu broboada. Vorbise cu atîta severitate și tărie, încît mi se părea că trebuie să mă feresc de privirile ei. Lacrimile și sîngele care-mi curgea din nas se amestecaseră, scurgîndu-mi-se de-a lungul brațelor, și mă murdăriseră fără ca eu să observ. Din cîteva vorbe ale mamei am înțeles că-i pătaseam cămașa și rochia și că asta o supăraseră. Am ajuns acasă, și m-au dus numaidecît într-o cămăruță care-mi fusese dinainte pregătită. Pe scări, m-am aruncat din nou la picioarele mamei ; i-am prins rochia ; dar nu m-am ales decît cu o privire și cu o mișcare mînioasă a capului, a gurii și a ochilor, mișcare pe care v-o puteți închipui mai bine decît v-aș putea-o descrie eu.

Așa am intrat în noua mea închisoare, unde am petrecut șase luni, cerînd, zadarnic, în fiecare zi îngăduința de-ai vorbi mamei, de a-l vedea pe tata sau de a le scrie. Mi se aducea mîncarea, eram servită ; o slujnică mă însoțea la biserică în zilele de sărbătoare, apoi eram din nou închisă. Citeam, lucram, plîngeam, uneori cîntam ; și așa îmi depănam zilele. Mă întărea simțămîntul tainic că sînt liberă și că soarta mea, oricît ar fi fost de aspră, putea să se schimbe. Dar fusese hotărît să mă călugăresc, și m-am călugărit.

Atîta neomenie, atîta înverșunare din partea părinților mei au sfîrșit prin a-mi întări bănuiala cu privire la nașterea mea ; nu le-am putut găsi niciodată vreo altă scuză. Mama, după cît se pare, se temea să nu revin într-o bună zi asupra împărțirii averii ; să nu-mi dea cumva prin minte să-mi cer partea care mi se cuvenea și să nu pun astfel un copil din flori alături de copiii legitimi. Și această presupunere a mea avea să se adeverească.

Pe cînd stăteam închisă în casă, îmi îndeplineam foarte puțin îndatoririle religioase ; totuși, mă trimiteau la spovedanie în ajunul fiecărei mari sărbători. V-am spus că aveam același duhovnic cu mama ; i-am vorbit ; i-am în-

fățișat toată asprimea purtării pe care o aveau față de mine de trei ani încoace. El știa totul. M-am plîns mai ales de mama, cu amărăciune și cu ciudă în glas. Preotul, fiindcă îmbrăcase rasa la o vîrstă înaintată, mai avea puțină omenie în el ; de aceea, m-a ascultat liniștit și mi-a spus :

— Copilă, compătimente-ți mama, compătimente-o mai degrabă decît să gîndești rău despre ea. Are suflet bun ; fii sigură că fără voia ei se poartă așa.

— Cum fără voia ei, părinte ? Cine-o poate sili ? Oare nu ea m-a născut ? Și ce deosebire este între mine și surorile mele ?

— Mare deosebire.

— Mare ? nu înțeleg deloc ce-mi spuneți...

Eram gata să-ncep a-i arăta asemănarea dintre surorile mele și mine, cînd el mă opri, spunîndu-mi :

— Lasă, lasă ; păcatul părinților dumitale nu e neomenia ; caută să-ți înduri soarta cu răbdare și să-ți faci măcar din lucrul acesta un merit în fața lui Dumnezeu. Am s-o văd pe mama dumitale, și fii sigură că voi folosi toată autoritatea morală pe care-o am asupra ei, ca să te ajut...

Cuvîntul *mare*, pe care-l rostise, m-a luminat dintr-o dată ; nu mă mai îndoiam de adevărul bănuielilor cu privire la nașterea mea.

Sîmbăta următoare, pe la cinci și jumătate seara, cînd tocmai amurgea, servitoarea care se îngrijea de mine veni și-mi spuse : /

— A poruncit doamna, mama dumneavoastră, să vă îmbrăcați...

Iar după o oră :

— Doamna dorește să coborîm împreună...

La poartă ne aștepta o trăsură, și m-am urcat în ea însoțită de servitoare ; am aflat că ne ducem la minăstirea

feuillantinelor¹ la părintele Séraphin. Acesta ne aştepta singur. Servitoarea mă lăsă cu el ; şi am intrat în vorbitor. M-am aşezat neliniştită şi dornică să aflu ce-mi va spune. Iată ce mi-a spus :

— Domnişoară, taina purtării aspre a părinţilor dumitale şi se va lămuri ; am primit încuviinţarea doamnei. Eşti cuminte, eşti deşteaptă, eşti dîrză ; ai vîrsta la care şi se poate încredinţa o taină, chiar dacă nu te-ar privi deloc. A trecut multă vreme de cînd am îndemnat-o pentru prima oară pe doamna, mama dumitale, să-ţi destăinuiească lucrurile pe care le vei afla acum ; dar n-a putut să se hotărască ; e greu pentru o mamă să-i mărturisească un păcat grav copilului ei : îi cunoşti firea ; nu se potriveşte deloc cu umilinţa pe care i-ar cere-o o anumită destăinuire. A crezut că va putea să te ducă acolo unde voia şi fără să fie nevoită să-ţi facă mărturisiri ; s-a înşelat şi acum îi pare rău : s-a hotărît să țină seama de sfatul pe care i-l dădusem ; şi m-a însărcinat să-ţi aduc la cunoştinţă că nu eşti fiica domnului Simonin.

I-am răspuns numaidecît :

— Eram sigură.

— Acum vezi, domnişoară, cumpăneşte bine, judecă dacă doamna, mama dumitale, poate, fără consimţămîntul sau chiar cu consimţămîntul domnului, tatăl dumitale, să te pună laolaltă cu copiii căroră nu le eşti soră ; gîndeşte-te dacă ea îi poate mărturisi domnului, tatăl dumitale, o faptă asupra căreia el are şi aşa destule bănuieli.

— Dar cine mi-e tată, părinte ?

— Lucrul acesta nu mi s-a spus, domnişoară. Dar e sigur, adugă el, că surorile şi-au fost pîrînite într-un mod cu totul uimitor şi că prin contractele de căsătorie, prin înstrăinarea bunurilor, prin condiţiile prevăzute, prin trecerea moştenirii pe nume străine, cît şi prin alte mijloace s-au luat toate măsurile ca partea dumitale să fie

¹ Membri ai unui ordin călugăresc înfiinţat în 1588.

redușă la nimic, în cazul cînd te-ai adresa vreodată legilor ca să ți-o ceri înapoi. Cînd îți vor muri părinții, nu-ți va rămîne mare lucru de la ei ; acum nu vrei să intri în mînăstire, dar poate te vei căi odată...

— E cu neputință, părinte ; nu cer nimic.

— Nu știi ce-nseamnă grija, truda, nevoile.

— Știu în schimb cît prețuiește libertatea și ce înseamnă povara unei vieți spre care nu te simți chemată.

— Ți-am spus tot ce aveam de spus ; acum e rîndul dumitale, domnișoară, să te gîndești...

După asta, se ridică.

— Părinte, aș dori să vă mai pun o întrebare.

— Pune-mi cîte vrei.

— Surorile mele știu ce mi-ați spus ?

— Nu, domnișoară.

— Cum s-au putut deci hotărî să-și despoaie sora ? Fiindcă ele mă cred sora lor, nu ?

— Ah, domnișoară, interesul, interesul ! Altfel n-ar fi avut parte de soții bogați pe care i-au găsit. În lumea asta fiecare se gîndește la sine ; și nu te-aș sfătui să te bizui pe ele, cînd nu vei mai avea părinți ; fii sigură că vor încera să-ți smulgă și ultima lăscăie din pîrticica pe care o vei avea de împărțit cu ele. Au copii mulți, și asta le face să se creadă îndreptățite să te ducă la sapă de lemn. Și apoi, ele n-au nici o putere ; soții lor hotărăsc totul, dacă surorile ar simți vreun pic de milă pentru dumneata, ajutorul pe care ți l-ar da fără știrea soților ar deveni un izvor de certuri casnice. Peste tot nu văd decît asemenea lucruri ; sau copii lepădați, sau chiar copii legitimi, pe care unul din părinți îi ajută cu prețul liniștii casei. Și apoi, domnișoară, pîinea pe care o primești de pomână tare mai e amară ! Dacă m-ai asculta pe mine, ai căuta să te împaci cu părinții ; ai face fapta pe care o așteaptă mama dumitale : te-ai călugări ; și ți s-ar da o pensioară cu ajutorul căreia, de bine, de rău, ți-ai duce zilele. De altminteri, n-am să-ți ascund că lepădarea aparentă la

care te-a supus mama, îndărătnicia ei de a te închide și alte câteva lucruri pe care acum le-am uitat, dar le știam altădată, au avut asupra tatălui dumitale aceleași urmări ca și asupra dumitale : avea unele bănuieli în privința nașterii ; acum nu le mai are ; și, fără să-i fi spus cineva, știe că nu ești copila lui decît prin legea care te-a dat celui ce poartă numele de soț. Hai, domnișoară, fiindcă ești bună și cuminte, gîndește-te la cele ce ți-am spus.

M-am ridicat, și am început să plîng. Am văzut că și el era înduișat ; și-a înălțat încet ochii spre cer și m-a petrecut pînă la ușă. Am chemat servitoarea care mă însoțea ; ne-am urcat amîndouă în trăsură și ne-am întors acasă.

Se făcuse tîrziu. O parte din noapte, și chiar a doua zi, m-am gîndit la ceea ce mi se destăinuise. Nu mai aveam tată ; remușcările îmi îndepărtaseră mama ; se luaseră măsuri ca să nu pot pretinde drepturile unei nașteri legitime ; acasă trăiam ca într-o închisoare dintre cele mai aspre ; și nu mai aveam nici o nădejde, nici un mijloc de scăpare. Poate că dacă mi s-ar fi explicat mai din vreme, după căpătuirea surorilor mele, dacă m-ar fi ținut acasă, unde veneau mereu oaspeți, s-ar fi găsit vreun om căruia firea, deșteptăciunea, înfățișarea și însușirile mele să i se pară o zestre îndestulătoare ; și asta n-ar fi fost cu neputință nici mai apoi, dar scandalul pe care-l stîrnisem la mînăstire îngreunase lucrurile ; e greu de înțeles că o fată de șaptesprezece-optsprezece ani ar fi putut să facă ce făcusem eu, dacă n-ar fi fost deosebit de dîrză ; bărbății laudă însușirea asta, dar mi se pare că nu doresc s-o găsească la cele cu care au de gînd să se însoare. Mai aveam totuși de făcut o încercare, înainte de a mă gîndi la altceva ; m-am hotărît să mă destăinuiesc mamei ; i-am cerut o întrevedere, și ea m-a primit.

Era iarnă. Mama stătea într-un jilț, dinaintea focului ; avea o înfățișare aspră, privirea fixă și trăsăturile feței neclintite ; m-am apropiat, m-am aruncat la picioarele ei

și i-am cerut iertare pentru toate necazurile pe care i le pricinuisem.

— Iertarea depinde numai de ceea ce ai să-mi spui, îmi răspunse ea ; ridică-te. Tatăl tău nu-i acasă, deci ai tot timpul să te explici. Ai vorbit cu părintele Séraphin și știi, în sfârșit, cine ești și la ce te poți aștepta din partea mea, dacă ai cumva de gând să mă chinuiești toată viața pentru o greșală pe care am ispășit-o din plin. Ei, spune, domnișoară, ce vrei de la mine. Te-ai hotărât ?

— Mamă, i-am spus eu, știu că n-am nimic și că nu pot să pretind nimic ; departe de mine gândul de a-ți spori necazurile, oricare ar fi ele ; poate că ți-aș fi fost mult mai supusă dacă mi-ai fi destăinuit mai din vreme unele lucruri pe care eu cu greu le-aș fi putut bănuî ; dar, în sfârșit, știu, mă cunosc și nu-mi rămîne decît să mă port după starea pe care-o am. Nu mă mai miră deosebirile făcute între mine și surorile mele ; recunosc că sînt drepte și n-am nimic împotriva lor ; dar tot copilul dumitale sînt ; m-ai purtat și pe mine în pîntece, și asta nădăjduiesc că n-o vei uita.

— Blestemată să fiu, strigă ea, dacă nu-ți voi mărturisi tot ce-mi va fi cu putință.

— Atunci, hai, mamă, i-am spus eu, dovedește-mi bunătața ta, ia-mă lîngă tine ; fă în așa fel, încît să fiu din nou iubită de cel care se crede tatăl meu.

— Puțin mai lipsește, urmă ea, să fie și el tot atît de lămurit ca mine și ca tine în ceea ce privește nașterea ta. De cîte ori vă văd împreună, îi aud muștrările ; asprimea lui față de tine mi se adresează mie de fapt ; nici nu te gîndi că te-ar putea iubi cu dragostea unui tată adevărat. Și apoi, ca să fiu sinceră, îmi amintești o trădare, o ticăloșie atît de groaznică din partea unui bărbat, încît nu pot suferi nici măcar să mă gîndesc la ea ; chipul bărbatului aceluia mi se ivește în minte de cîte ori te privesc ; mi se pare că mă respinge, și ura pe care i-o port lui se răsfrînge asupra ta.

— Cum, îi spusei, nu pot nici măcar să nutresc nădejdea că dumneata și domnul Simonin vă veți purta cu mine așa cum v-ați purta cu o străină, cu o necunoscută adăpostită din milă ?

— Nu putem face asta, nici eu și nici el. Fiica mea, nu-mi mai otrăvi zilele. Dacă n-ai fi avut surori, aș ști ce trebuie să fac ; dar ai două ; și amîndouă au familie numeroasă. Dragostea, care mă mai sprijinea, s-a stins de multă vreme, conștiința și-a reluat drepturile ei...

— Dar cel căruia îi datorez viața ?

— Nu mai trăiește ; a murit fără să-și amintească de tine ; și asta nu-i cea mai mare dintre ticăloșiile lui...

Ajunsa aici, obrazul i s-a întunecat, ochii i s-au aprins, și mînia i-a năpădit fața ; ar mai fi vrut să vorbească, dar nu rosti nici o vorbă, atît de tare îi tremurau buzele. Cum stătea în jilt, și-a plecat fruntea în palme, ca să-și ascundă clocotul care-o frămînta. Rămase astfel cîtăva vreme, apoi se ridică, făcu de cîteva ori înconjurul camerei, tăcînd mereu ; își stăpîni lacrimile care îi curgeau încet și-mi spuse :

— Monstrul ! Cu toate necazurile pe care mi le-a pricinuit, n-a izbutit să te înăbușe în pîntecul meu ; ne-a fost dat amîndurora să trăim, pentru ca mama să-și ispășească vina prin copilul ei. Fiica mea, nici nu ai și nici nu vei avea nimic, niciodată. Puținul pe care-l pot face pentru tine îl voi răpi surorilor tale ; iată unde duce o clipă de slăbiciune. Nădăjduiesc, totuși, că voi muri avînd cugetul împăcat : îți voi strînge zestre din economii. Nu înșel bunăvoința soțului meu ; dar pun deoparte totdeauna ceea ce obțin din cînd în cînd datorită dărniciei lui. Mi-am vîndut giuvaerurile ; și mi-a dat voie să cheltuiesc cum vreau banii luați pe ele. Îmi plăcea să joc cărți, dar mă abțin ; îmi plăceau spectacolele, și m-am lipsit de ele ; îmi plăcea lumea, acum trăiesc în singurătate ; îmi plăcea luxul, am renunțat la el. Dacă te călugărești, cum doresc

și eu și domnul Simonin, zestrea ta va fi rodul economiilor pe care le fac lipsindu-mă zilnic de câte ceva.

— Mamă, îi răspunsei eu, dar tot mai vin pe aici câțiva oameni cumsecade ; poate se va găsi printre ei unul care se va mulțumi numai cu ființa mea și nu vă va cere nici măcar cheltuielile pe care v-ați gândit să le faceți pentru intrarea mea în mînăstire.

— Nici să nu te gîndești ; scandalul pe care l-ai făcut te-a pierdut.

— Și răul nu se mai poate îndrepta ?

— E cu neputință.

— Dar, chiar dacă nu-mi găsesc un soț, de ce e nevoie să mă închid într-o mînăstire ?

— Ții oare cu tot dinadinsul să-mi prelungești chinul și remușcărilor pînă la moarte ? Căci acolo am să ajung ! Iar în clipa aceea cumplită, surorile tale îmi vor sta la căpătii ; gîndește-te numai dacă te-aș putea vedea în mijlocul lor, și ce-aș simți avîndu-te în fața ochilor în clipele de pe urmă ! Fiica mea — fiindcă, vreau, nu vreau, îmi ești fiică — surorile tale au obținut prin lege un nume pe care tu îl ai printr-un păcat ; nu îndurera o mamă care-și dă sfîrșitul ; las-o să coboare liniștită în mormînt ; las-o să-și poată spune sic însăși, atunci cînd va fi gata să se înfățișeze înaintea Marelui Judecător, că a făcut tot ce-a putut ca să-și îndrepte greșeala ; lasă-i mîngîierea de a ști că după moartea ei nu vei aduce tulburare în casă și că nu vei pretinde niște drepturi pe care nu le ai.

— Mamă, îi răspunsei, să n-ai nici o grijă în privința asta ; cheamă un magistrat să întocmească actul de renunțare și voi semna tot ce-mi vei cere.

— E cu neputință, fiica mea : un copil nu se poate dezmoșteni singur ; dezmoștenirea e pedeapsa pe care-o dau un tată și o mamă mîniați pe bună dreptate. Dacă Dumnezeu ar vrea să mă cheme la el mîine, chiar mîine ar trebui să aleg mijlocul acesta, și să-i mărturisesc soțului meu totul, ca să ne înțelegem pe deplin asupra măsurilor

ce trebuiesc luate. Nu mă sili să mărturisesc un lucru care l-ar face să mă urască și ar avea urmări care ți-ar păta cinstea. Și, dacă ai trăi după moartea mea, ai rămîne fără nume, fără avere și fără situație. Nenorocito ! spune-mi, ce-ai să te faci atunci ? Cu ce gînduri vrei să părăsesc lumea ? O să fiu nevoită, deci, să-i spun tatălui tău... Ce-am să-i spun ? Că nu ești copilul lui ! Fiica mea, poate trebuie să îngenunchez înaintea ta, pentru ca tu... Dar nu, pe tine nu te mișcă... ai inima împietrită, ca și tatăl tău...

În clipa aceea intră domnul Simonin ; văzu cît de tulburată îi era soția ; el o iubea ; și era iute din fire ; de aceea, se opri locului și, aruncîndu-mi o privire înfricoșătoare, îmi spuse :

— Ieși !

Dacă mi-ar fi fost tată, nu l-aș fi ascultat ; dar nu-mi era.

Și vorbindu-i servitoarei care-mi lumina drumul, adăugă :

— Spune-i să n-o mai vād pe-aici.

M-am închis iar în mica mea închisoare. Mă gîndeam la ce-mi spusese mama ; îngenuncheam și-l rugam pe Dumnezeu să-mi lumineze mintea ; m-am rugat multă vreme ; am stat cu fața la pămînt ; oamenii nu cheamă cerul în ajutor aproape niciodată, în afară de clipele cînd nu mai știu ce să facă, și rareori se întîmplă ca glasul cerului să nu te îndemne la supunere. Așa am făcut și eu. „Vor să mă călugăresc ; poate că asta e și voia lui Dumnezeu. Ei bine, mă voi călugări ! Dacă trebuie să sufăr, ce-mi pasă unde voi suferi !...” Am rugat-o pe fata care mă sluzea să mă anunțe de îndată ce va pleca tata. A doua zi i-am cerut mamei o întrevvedere ; ea mi-a răspuns că-i făgăduise domnului Simonin să nu mă mai vadă, dar că puteam să-i scriu, și că-mi trimitea pentru asta un creion. Am scris, deci, pe un colț de hîrtie (biletul acesta

nu s-a pierdut, ci s-au slujit de el, din plin, împotriva mea) :

„Mamă, îmi pare rău de toate necazurile pe care ți le-am pricinuit ; îți cer iertare ; am de gînd să le pun capăt. Poruncește-mi ce vrei ; dacă e voia ta să intru în mînăstire, doresc ca ea să fie și voia lui Dumnezeu...”

Servitoarea a luat biletul și l-a dus mamei. Peste o clipă s-a întors și mi-a spus veselă :

— Domnișoară, dacă nu trebuia decît o vorbă ca să aduci fericirea domnului, a doamnei și a dumatile, de ce-ai amînat-o atîta vreme ? De cînd mă aflu aici, nu i-am văzut niciodată pe stăpînii mei în starea aceasta ; mereu se certau din pricina dumatile ; acum, slavă Domnului, n-am să-i mai văd certîndu-se.

În timp ce ea îmi vorbea, eu mă gîndeam că-mi iscălisem condamnarea la moarte, și presimțirea aceasta se va împlini, domnule, dacă mă veți părăsi.

Au mai trecut cîteva zile, fără să mai aud vorbindu-se de ceva ; dar într-o dimineață, pe la ora nouă, ușa camerei mele fu deschisă pe neașteptate și intră domnul Simonin, îmbrăcat în halat și cu scufa de noapte pe cap. De cînd știam că nu-mi este tată, mă îngrozeam numai cînd îl vedeam. M-am ridicat și i-am făcut o plecăciune. Mi se părea că am două inimi : nu mă puteam gîndi la mama fără să mă înduioșez și să-mi vină să plîng ; dar pentru domnul Simonin simțeam cu totul altceva. Fără îndoială că un tată inspiră anumite sentimente pe care nu le ai pentru nimeni în lume în afară de el ; nu poate să știe asta cine n-a stat, ca mine, față în față cu un om care multă vreme a purtat numele acesta măreț, și, dintr-odată, l-a pierdut ; ceilalți nu-și dau seama. Dacă o vedeam pe mama în locul lui, mi se părea că sînt alta. El mă întrebă :

— Suzana, cunoști biletul ăsta ?

— Da, domnule.

— L-ai scris de bunăvoie ?

— N-aș putea spune decît da.

— Cel puțin ești hotărîtă să îndeplinești ce-i scris în el ?

— Sînt hotărîtă.

— Dorești să intri într-o mînăstire anumită ?

— Nu, toate mi se par la fel.

— Atîta vroiam să știu.

Iată ce-am răspuns ; dar, din nenorocire, cuvintele mele n-au fost scrise. Timp de vreo două săptămîni, în care n-am știut absolut nimic din ce se petrecea, mi s-a părut că s-au adresat la mai multe mînăstiri, și că scandalul stîrnit cu ocazia primei încercări împiedica primirea mea ca postulantă ¹. La Longchamp însă a mers mai ușor ; și asta, fără îndoială, din pricină că li s-a vorbit maicilor despre faptul că mă pricep la muzică și că am voce frumoasă ². Ai casei mi-au arătat, exagerîndu-le, greutățile întîmpinate pentru primirea mea acolo, cît și favoarea care mi se făcea ; m-au pus chiar să-i scriu stareței. Pe atunci nu-mi dădeam încă seama de urmările mărturiei scrise care mi se cerea : se temeau, după cît se pare, ca nu cumva să mă răzgîndesc într-o bună zi ; voiau să aibă o dovadă scrisă de mîna mea că intram nesilită. Altfel cum ar fi fost cu puțință ca scrisoarea, care trebuia să rămînă în mîinile stareței, să ajungă mai apoi în mîinile cumnaților mei ? Dar să trecem cu vederea, cît mai repede, asemenea lucruri ; ele mi-l arată pe domnul Simonin așa cum n-aș vrea să-l văd ; acum e mort.

Am fost dusă la Longchamp ; m-a însoțit mama. N-am cerut să-mi iau rămas bun de la domnul Simonin ; mărturisesc că la asta nu m-am gîndit decît pe drum. La mînăstire eram așteptată ; îmi cunoșteau și povestea, și

¹ *Postulant* — cel care cere să intre la mînăstire.

² Stareța din Longchamp (mînăstire situată în apropierea Parisului, pe locul unde mai apoi s-a instalat hipodromul), ca să facă slujba mai atrăgătoare, căuta maici cu voci cît mai frumoase și uneori împrumuta chiar corul operei.

însușirile ; nu mi-au spus nimic despre faptele mele ; dar s-au arătat foarte grăbite cînd a fost vorba să vadă dacă în ceea ce privește glasul îmi meritam laudele. Am discutat despre tot felul de nimicuri, căci, după cele întîmplate, vă dați seama că nu-mi puteau vorbi nici despre Dumnezeu, nici despre chemare, nici despre primejdiile lumesti, nici despre farmecul vieții mînăstirești, și că nu puteau strecura nici un cuvîntel din cuvioasele nerozii care ți se spun de obicei în primele clipe ; apoi stareța mi-a spus :

— Domnișoară, am aflat că te pricepi la muzică și că știi să cînti ; avem un clavecin ; dacă vrei, să mergem în vorbitor...

Mi se strîngea inima ; dar nu se cuvenea să-mi arăt sila ; mama trecu înainte, eu o urmai ; apoi venea stareța, însoțită de cîteva maici mai curioase, care închideau alaiul. Se înnopta ; mi s-au adus lumînări ; m-am așezat la clavecin și mi-am plimbat mult timp mîinile peste clape, căutînd și negăsind nici un cîntec, deși știam atîtea ; dar stareța stăruia, și am cîntat fără nici o intenție, din obișnuință, fiindcă știam cîntecul *Triste pregătiri, pale făclii, zi mai înfricoșătoare decît beznele* etc.¹ Nu știu dacă le-a plăcut sau nu ; dar nu m-au ascultat multă vreme ; mi-au curmat cîntecul prin laude care mi s-au părut prea grăbite pentru atîta lucru. Mama mă dădu în primire stareței, îmi întinse mîna să i-o sărut și plecă.

Iată-mă dar într-o altă mînăstire, ca postulantă și, după cît se părea, intrată de bunăvoie. Dumneavoastră însă, domnule, care știți acum tot ce s-a întîmplat, ce credeți ? Cea mai mare parte din lucrurile acestea n-au fost amintite cînd am vrut să revin asupra hotărîrii mele ; unele fiindcă erau adevăruri lipsite de probe, altele fiindcă m-ar fi ponegrit fără nici un folos ; m-ar fi luat toți drept un

¹ Cuvintele sînt din *Castor și Pollux* — tragedie lirică de Bernard, pe muzică de Rameau. Așa începe aria *Telairei*, cîntată pe atunci, cu mult succes, de actrița Sophie Arnould.

copil denaturat, care necinstește memoria părinților săi, ca să-și capete libertatea. Existau probe numai *împotriva* mea ; cele care pledau *pentru* mine nu puteau fi nici amintite, și nici dovedite. N-am vrut nici măcar să se strecoare în mintea judecătorilor bănuiele cu privire la nașterea mea ; câteva persoane, care nu se pricepeau la treburile judecătorești, m-au sfătuit să-l citez și pe duhovnicul mamei și al meu ; asta n-ar fi fost cu putință ; și chiar dacă s-ar fi putut, eu n-aș fi îngăduit-o. Dar, fiindcă veni vorba și pentru că mă tem să nu uit, dacă dorința de a-mi fi de folos v-ar îndemna cumva să uitați asta, cu voia dumneavoastră v-aș ruga să nu spuneți nimănui că mă pricep la muzică sau că știu să cânt la clavecin ; atît ar fi de ajuns ca să se afle cine sînt ; cinstirea care se dă unor asemenea talente nu se potrivește deloc cu viața retrasă și liniștită pe care o caut eu. Cele ca mine nu cunosc astfel de lucruri, și trebuie deci să nu le cunosc nici eu. Dacă voi fi silită să mă expatriez, am să trăiesc din muzică. Să mă expatriez ! Spuneți-mi, de ce mă îngrozește oare ideea aceasta ? Poate fiindcă nu știu unde-am să mă duc ; sau fiindcă sînt tînără și fără experiență ; fiindcă mă tem de sărăcie, de oameni și de păcate, fiindcă am trăit mereu închisă, iar atunci cînd ieșeam din Paris mă credeam rătăcită în lume. Poate că mă înșel ; dar așa sînt. Iar dacă voi ști încotro să merg, domnule, și ce să fac, asta depinde de dumneavoastră.

La Longchamp, ca și în cele mai multe mînăstiri, sta-reța se schimbă din trei în trei ani. Cînd am venit eu, tocmai fusese aleasă o oarecare doamnă de Moni ; nu știu cum aș putea să v-o laud atît cît merită ; și tocmai bunătatea ei m-a pierdut. Era o femeie cu bun-simț, care cunoștea inima omului ; era îngăduitoare, deși nimeni n-avea, de fapt, nevoie de îngăduință ; ne socotea pe toate drept copiii ei. Nu vedea niciodată decît greșelile pe care nu le putea trece cu vederea și a căror gravitate nu-i îngăduia să închidă ochii. Să nu credeți că v-o descriu așa

fiindcă aş avea vreun interes ; mi-am îndeplinit întocmai îndatoririle ; şi stareţa ar fi putut să spună, pe bună dreptate, că n-am făcut nici o greşală pentru care să mă fi pedepsit sau să mă fi iertat. Dacă îi plăcea cineva mai mult, însemna că merita să placă ; după ce v-am spus toate acestea, nu ştiu dacă se mai cuvine să vă spun că m-a iubit din toată inima şi pe mine, şi că n-am fost cea de pe urmă dintre favoritele ei. Ştiu că vorbind astfel îmi aduc o laudă, mai mare decât vă puteţi închipui dumneavoastră, care n-aţi cunoscut-o. Maicile le numesc, din invidie, „favorite” pe cele îndrăgite de stareţă. Dacă ar fi să-i reproşez ceva doamnei de Moni, i-aş reproşa doar faptul că prea îşi arăta pe faţă dragostea pentru virtute, curcnie, sinceritate, duioşie, talente şi onestitate, umilind astfel, cu bună ştiinţă, maicile care nu puteau năzui să aibă însuşirile acestea. Doamna de Moni mai avea apoi darul, mai des întâlnit în mînăstire decât în lume, de a pătrunde dintr-o dată în suflete. Rar se întâmplă ca o călugăriţă care nu-i plăcuse de la bun început să-i placă mai apoi. Pe mine n-a trecut mult şi m-a îndrăgit ; am avut, din primele clipe, încredere deplină în ea. Le plîng pe cele care nu ştiau s-o atragă în chip firesc ! Trebuia să fie sau rele, sau lipsite de însuşiri, şi ea le-o spunea de-a dreptul. A stat de vorbă cu mine despre scandalul de la mînăstirea Sainte-Marie ; i-am povestit faptele, fără să-i ascund nimic ; i-am spus tot ce v-am scris şi dumneavoastră : şi despre naşterea mea, şi despre necazurile îndurate ; n-am uitat nimic. Ea m-a compătimit, m-a mîngîiat şi m-a făcut să nădăjduiesc într-un viitor mai blînd.

Dar timpul trecea ; sosi şi clipa cînd trebuia să iau vîlul, şi l-am luat. Am făcut noviciatul fără nici o silă ; nu vă voi spune prea multe despre aceşti doi ani, fiindcă n-au avut nimic trist în ei, în afară de tainicul meu simţămînt că mă apropii pas cu pas de pragul unei vieţi pentru care nu eram făcută. Uneori simţămîntul acesta

mă răscolea cu putere ; atunci dădeam fuga la stareță, și ea mă dezmierda, îmi ușura inima, îmi arăta părerile ei convingătoare, și sfârșea totdeauna cu următoarele cuvinte : „Există oare cale fără spini ? Dar așa e omul, nu-i simte decît pe cei așternuți în drumul lui. Hai, copila mea, să cădem în genunchi și să ne rugăm”.

Și, îngenunchind, începea să se roage cu glas tare, dar cu atîta smerenie, prin vorbe atît de frumoase, cu atîta blîndețe, înălțare sufletească și tărie, încît ai fi zis că e inspirată de duhul lui Dumnezeu. Felul cum gîndea, felul cum vorbea dînd viață cuvintelor pătrundeau pînă în adîncul sufletului ; mai întîi o ascultai, apoi te simțeai încetul cu încetul atrasă, te uneai cu ea, îți tresărea sufletul și îi împărtășeai extazul. N-avea intenția să te ademenească, dar asta făcea, fără îndoială ; ieșeai de la ea cu un foc sacru în suflet, cu bucuria și extazul zugrăvite pe față ; lacrimile ți se păreau atît de plăcute ! Aceleași simțăminte le avea și ea, și le păstra multă vreme. Nu vă vorbesc numai despre ce se petrecea cu mine, ci și cu toate celelalte maici. Unele dintre ele mi-au povestit că simțeau cum li se naște în suflet nevoia de a fi consolate, ca o nevoie a unei plăceri imense ; sînt convinsă că doar puțin mi-a lipsit ca să ajung și eu acolo.

Totuși, cu cît se apropia mai mult ceasul călugăririi, mă năpădea o tristețe atît de adîncă, încît maica stareță nu mai știa ce să facă ; nu mai avea har, ea însăși mi-a mărturisit-o :

— Nu știu ce-i cu mine mi-a spus ea. Cînd vii să mă vezi, mi se pare că Dumnezeu se îndepărtează și că duhul lui tace ; degeaba mă străduiesc, degeaba caut idei și vreau să-mi înalț sufletul ; mă simt o biată femeie obișnuită și mărginită ; mi-e teamă pînă și să vorbesc...

— Ah, maică scumpă, i-am spus eu, ce presimțire ! Dacă îți ia chiar Dumnezeu graiul !..

Intr-o zi, pe cînd mă simțeam mai nehotărîtă și mai abătută decît oricînd, m-am dus în chilia stareței. Cînd

m-a văzut întrînd, a rămas o clipă încremenită : îmi citise, pesemne, în ochi și în toată ființa, iar simțămîntul adînc dinlăuntru meu îi întrecea puterile, și ea nu voia să lupte fără convingerea că va birui. Cu toate acestea, începu să-mi vorbească și, încetul cu încetul, se simți cuprinsă de căldura focului sacru ; cu cît mi se stîngea durerea, cu atît creștea avîntul stareței : pe neașteptate, ea căzu în genunchi, și eu făcui la fel. Am crezut că-i voi împărtăși extazul și aș fi dorit din toată inima să fie așa ; ea mai rosti cîteva cuvinte, apoi, dintr-o dată, tăcu. Zadarnic am așteptat ; n-a mai spus un cuvînt, ci s-a ridicat, a izbucnit în lacrimi, m-a luat de mînă și m-a îmbrățișat :

— Ah, copilă dragă, îmi spuse ea, ce putere cumplită ai asupra mea ! Iată, s-a dus duhul sfînt, simt că s-a dus : de-acum, Dumnezeu să-ți vorbească ție, de-a dreptul, fiindcă văd că nu-i place să se facă auzit prin gura mea...

La drept vorbind, nu știu ce se întîmplase cu ea : nu-mi pot da seama dacă îi insuflasem atîta neîncredere în propriile ei puteri, încît nu izbutise s-o alunge, nu știu dacă numai o intimidasem sau dacă îi rupsesem, într-adevăr, legăturile cu cerul ; dar n-a mai redobîndit darul de a mîngîia. În ajunul călugăririi, m-am dus din nou s-o văd ; era la fel de tristă ca și mine. Am început să plîngem amîndouă ; m-am aruncat la picioarele ei, ea m-a binecuvîntat, m-a ridicat, m-a îmbrățișat și mi-a dat drumul spunîndu-mi :

— M-am săturat de viață. Aș vrea să mor. I-am cerut lui Dumnezeu să n-ajung să văd ziua de mîine, dar n-a vrut să-mi îplinească ruga. Du-te, voi vorbi cu maică-ta, mă voi ruga toată noaptea, roagă-te și tu ; dar să te culci ; îți poruncesc să te culci.

— Dă-mi voie să rămîn cu dumneata, am rugat-o.

— Îți dau voie doar de la nouă la unsprezece, nu mai mult. La nouă și jumătate am să-mi încep rugăciunile, și să ți le încep și tu pe-ale tale ; dar la unsprezece

să mă lași să mă rog singură, iar tu să te odihnești. Haide, copilă dragă, voi veghea eu în fața lui Dumnezeu, tot restul nopții.

A vrut să se roage, dar n-a putut. Pe cînd dormeam, femeia asta sfîntă a cutreierat coridoarele, bătînd din ușă în ușă, trezind maicile și chemîndu-le să coboare fără zgomot în biserică. S-au strîns toate acolo, și ea le-a cerut să se roage cerului pentru mine. Mai întîi s-au rugat pe tăcute; apoi au stins luminile și au cîntat împreună *Miserere*, în afară de stareță, care, prosternată înaintea altarului, își canonea cumplit trupul și striga :

— O, Doamne ! dacă te-am alungat de la mine săvîrșind vreun păcat, iartă-mă. Nu cer să-mi înapoiezi darul pe care mi l-ai luat, ci doar să-i vorbești tu însuți neprihănitei care doarme, pe cînd eu mă rog aici. Vorbește-i, Doamne, vorbește și părinților ei și iartă-mă.

A doua zi, stareța intră devreme în chilia mea ; n-am auzit-o, fiindcă mai dormeam încă. S-a așezat lîngă patul meu, mi-a pus ușor o mîină pe frunte și m-a privit ; neliniștea, tulburarea și suferința i se zugrăveau rînd pe rînd pe față ; așa am văzut-o cînd am deschis ochii. Nu mi-a spus nimic despre cele petrecute în cursul nopții ; m-a întrebat doar dacă mă culcasem devreme ; i-am răspuns :

— M-am culcat cînd mi-ai poruncit.

Dacă m-am odihnit.

— Pe deplin.

— Era de așteptat.

Cum mă simțeam.

— Foarte bine. Dar dumneata, dragă maică ?

— Vai ! ori de cîte ori s-a călugărit cineva, nu mi-am simțit inima ușoară ; dar pentru nici una n-am fost atît de tulburată ca pentru tine. Aș dori din toată inima să fii fericită.

— Dacă tot îți mai sînt dragă, voi fi.

— Ah ! dacă atît ar fi de ajuns ! Nu te-ai gîndit la nimic în timpul nopții ?

— Nu.

— N-ai văzut nimic ?

— Nimic.

— Ce-i în sufletul tău acum ?

— Mă simt prostită ; mă supun sortii, fără nici o tragere de inimă și fără nici o împotrivire ; îmi dau seama că nevoia mă târăște, și mă las dusă. Ah ! maică stareță, nu simt nici o umbră măcar din fiorul, din melancolia sau din ușoara neliniște pe care am observat-o uneori la cele care urmau să se călugărească. Mă simt atât de vlăguită, încît nici măcar nu sînt în stare să plîng. N-am decît un singur gînd : așa vor — așa trebuie... Dar, de ce taci ?

— N-am venit să-ți vorbesc, ci să te văd și să te aud. O aștept pe mama dumitale ; caută să nu mă înduioșezi ; lasă-mi sufletul să se umple de simțăminte ; cînd va fi plin, am să mă duc. Trebuie să tac ; mă cunosc bine ; izbucnesc rar, dar atunci izbucnirea mea e năvalnică, și n-aș vrea s-o am față de tine. Mai odihnește-te o clipă, să te mai privesc ; spune-mi numai cîteva vorbe și lasă-mă să iau de-aici ceea ce am venit să caut. Apoi mă voi duce, și restul îl va săvîrși Dumnezeu...

Am tăcut, mi-am culcat capul pe-o pernă și i-am întins stareței o mînă. Ea a luat-o între ale ei, părăind că se gîndește adînc, adînc de tot ; își ținea pleoapele strînse ; din cînd în cînd își deschidea însă ochii, și-i înălța spre cer, apoi mă privea ; se frămînta ; îi clocotea sufletul ; uneori lua o înfățișare gravă, apoi începea din nou să se frămînte. Nici vorbă că, judecînd-o după chip și după fire, femeia aceasta era născută să fie profet. Pe timpuri fusese frumoasă ; iar vîrsta îmblînzindu-i trăsăturile și brăzdîndu-i riduri adînci, îi dăduse și mai multă demnitate. Avea ochi mici, care păreau cînd că privesc înlăuntrul ei, cînd că străbat prin lucrurile din preajmă, deslușind ceva dincolo de ele, tare departe, în trecut sau în viitor. Din cînd în cînd, îmi strîngea mîna cu putere. Deodată mă întrebă cît e ceasul.

— Aproape şase.

— Rămii cu bine, mă duc. Au să vină să te îmbrace ; nu vreau să fiu de faţă, fiindcă asta mi-ar abate gîndurile. Am o singură grijă : să fiu cît mai stăpînă pe mine în primele clipe.

De-abia ieşise, cînd maica novicelor intră, urmată de însoţitoarele mele ; îmi luară veşmintele mînăstireşti şi mă gătiră în haine lumeşti ; obiceiul acesta îl cunoaşteţi. Nu auzeam nimic din ce se vorbea în jurul meu ; devenisem aproape un automat ; nu-mi mai dădeam seama de nimic ; doar din cînd în cînd începeam să tremur din toate mădularele. Mi se spunea ce trebuie să fac ; de multe ori maicile erau nevoite să repete, căci nu le auzeam de prima dată ; şi asta nu pentru că m-aş fi gîndit la altceva, ci pentru că îmi simţeam mintea dusă, îmi simţeam capul greu, ca atunci cînd te obosesc gîndurile. În vremea asta, stareţa vorbea cu mama. N-am ştiut niciodată ce şi-au spus, dar întrevederea lor a durat foarte mult ; am aflat doar că, la despărţire, mama era atît de tulburată, încît nu mai putea nimeri uşa prin care intrase, şi că stareţa ieşise apăsîndu-şi fruntea cu pumnii.

Cînd au început să sune clopotele, am coborît. În biserică era puţină lume. Din predică, bună sau rea, n-am auzit nimic ; toată dimineaţa aceea, care parcă nici n-a existat în viaţa mea, fiindcă nici nu ştiu cît a durat, m-am lăsat pe de-a-ntregul în voia celorlalţi. Nu-mi amintesc nici ce-am făcut, nici ce-am spus. Fără îndoială că mi-au pus întrebări şi că le-am răspuns ; am rostit legămîntul, dar, cum vă spun, nu-mi amintesc nimic, şi m-am pomenit călugăriţă, pe neştiute, tot aşa după cum fusesem botezată. N-am înţeles nimic din slujba călugăririi mele, după cum nu înţelesesem nimic nici din a botezului, cu singura deosebire că pe cîtă vreme una îţi dă harul, cealaltă îl presupune. Zău, domnule, deşi la Longchamp nu m-am răzvrătit cum făcusem la Sainte-Marie, credeţi că legămîntul meu are mai multă valoare ? Sînteţi martor ; şi niartor îmi e şi

Dumnezeu. Eram într-o asemenea stare de buimăcire, încît peste cîteva zile, cînd m-au înştiinţat că fac fapte din cor, n-am înţeles ce vor să-mi spună. Am întrebat dacă mă călugărisem cu adevărat ; voiam să văd semnătura legămîntului meu ; la dovezile acestea au trebuit adăugate mărturiile tuturor maicilor şi a cîtorva străini care fuseseră de faţă la slujbă. Am întrebat-o de mai multe ori pe stareţă : „Aşadar, e adevărat ?...” şi m-am aşteptat de fiecare dată ca ea să-mi răspundă : „Nu, copila mea ; te-au amăgit...” Încredinţarea ei, de mai multe ori repetată, nu era de ajuns ca să mă convingă, şi nu izbuteam să cred că din cuprinsul unei zile întregi, atît de fărîmiţată, atît de felurită, în care se întîmplaseră atîtea lucruri extraordinare şi ciudate, puteam să nu-mi amintesc nimic, nici măcar chipurile celor ce mă însoţiseră, al preotului care ţinuse predica sau al celui care îmi primise legămîntul ; nu-mi aminteam decît despre schimbarea veşmîntului mînăstiresc cu un veşmînt lumesec ; din clipa aceea mi-am pierdut minţile. Au trebuit să treacă luni de zile ca să-mi revin în fire ; uitarea deplină a celor petrecute o pun tocmai pe seama lungimii convalescenţei acesteia : eram la fel cu cei care au trecut printr-o boală îndelungată, în timpul căreia au vorbit cum trebuie, s-au spovedit şi s-au grijit, iar la vindecare nu-şi mai aduc aminte de nimic. Am mai văzut multe cazuri asemănătoare în mînăstire, şi mi-am spus în sinea mea : „Se pare că şi mie mi s-a întîmplat la fel, în ziua cînd am luat vâlul.” Dar rămîne de aflat dacă faptele acestea intră în firea omului şi dacă el este cu adevărat în ele, chiar atunci cînd pare să fie.

În acelaşi an m-au încercat trei pierderi însemnate : a tatălui meu, sau mai bine zis a celui care trecuse drept tatăl meu — era om în vîrstă şi muncise din greu — a stareţei şi a mamei.

Stareţa şi-a simţit apropierea sfîrşitului cu mult înaintea de a-i suna ceasul ; s-a osîndit la canonul tăcerii ; a poruncit să i se aducă sicriul în odaie ; nu mai putea dormi

și-și petrecea zilele și nopțile cugetînd sau scriînd : au rămas de la ea cincisprezece meditații, care mi s-au părut nespuse de frumoase ; mai am încă o copie. Dacă veți fi vreodată curios să știți ce idei pot insufla clipele de pe urmă, am să v-o trimit ; meditațiile ei poartă titlul : *Ultimele clipe ale maicii de Moni.*

În pragul morții a cerut să fie îmbrăcată și s-a întins pe pat ținînd un crucifix în brațe ; astfel a fost împărtășită. Era noapte ; scena aceasta lugubră se desfășura în lumina slabă a făcliilor. În jurul ei, noi plîngeam în hohote ; ea se ridică pe neașteptate și vorbea ; vocea îi era aproape la fel ca înainte de-a se îmbolnăvi ; îi revenise harul pierdut ; și ne-a muștră pentru lacrimile pe care le vărsam, spunînd că s-ar putea crede că-i pizmuim fericirea veșnică. „Copilele mele, durerea voastră e amăgitoare. Acolo, acolo sus, spunea ea arătînd spre cer vă voi sluji mai departe ; mă voi uita mereu în jos, spre mînăstirea noastră ; mă voi ruga pentru voi și rugăciunile mele se vor împlini. Veniți lângă mine, să vă sărut, veniți să primiți binecuvîntarea mea de bun rămas...” Rostind aceste ultime cuvinte a răposat femeia aceasta neobișnuită, lăsînd în urma ei nesfîrșite păreri de rău.

Mama a murit la întoarcerea dintr-o călătorie pe care-o făcuse la una din fiicele ei, spre sfîrșitul toamnei. A murit abătută și sleită de puteri. N-am putut afla nici numele adevăratului meu tată, și nici povestea nașterii mele. Prin duhovnicul care fusese și-al meu, am primit un pachețel ; înăuntru se aflau cincizeci de ludovici și un bilet, totul învelit și cusut într-o bucată de pînză. Iar în bilet scria următoarele :

„E puțin, copila mea, dar nu m-a lăsat conștiința să strîng o sumă mai mare ; atîta mi-a mai rămas, economisind din micile daruri ale domnului Simonin. Trăiește cu pioșenie, e cel mai bun lucru pentru fericirea ta, chiar aici, pe pămînt. Roagă-te pentru mine ; nașterea ta e singurul meu păcat mai de seamă ; ajută-mă să-l ispășesc, iar

Dumnezeu, cumpănind faptele tale bune, să mă ierte că te-am născut. Ai grijă, mai cu seamă, să nu tulburi pacea familiei ; și, cu toate că n-ai ales chiar de bunăvoie, așa cum aş fi vrut eu, viața pe care o duci, teme-te s-o schimbi. De ce n-am avut parte să fiu închisă într-o mînăstire toată viața mea ? Nu mi-ar fi frămîntat atîta gîndul că va trebui, odată, să apar în fața cumplitei judecăți. Copila mea, gîndește-te că soarta mamei tale pe cealaltă lume depinde în mare măsură de purtarea ta în lumea aceasta ; Dumnezeu, care le vede pe toate, va întoarce asupra mea tot binele sau tot răul pe care-l vei face. Adio, Suzana ; nu le cere nimic surorilor tale ; ele n-au putința să te ajute ; nu nădăjdui nimic de la tatăl tău ; el mi-a luat-o înainte, a văzut zina cea mare și mă așteaptă ; lui îi va fi mult mai ușor decît mie în ceasul reîntîlnirii. Încă o dată, adio ! Ah, mamă nefericită ! Ah, nefericit copil ! Au sosit surorile tale ; nu sînt mulțumită de ele : sub ochii unei mame care-și dă sufletul, ele iau, cară tot, se ceartă pentru lucruri care mă mîhnesc. Cînd se apropie de patul meu, eu întorc capul ; ce-aș putea să văd ? Două ființe în care lipsurile au înăbușit orice simțire omenească. Amîndouă oftează după puțînul pe care li-l las și pun doctorului și îngrijitoarei întrebări neobrazate, care arată cu cîtă nerăbdare așteaptă clipa cînd îmi voi da suflarea de pe urmă, ca să pună mîna pe tot ce e în casă. Nu știu cum de-au bănuț că aş putea avea ceva bani ascunși între saltele ; au făcut tot ce au putut ca să mă ridice, și au izbutit ; din fericire însă, cel căruia îi încredinșasem pachetul venise din ajun, și-i dădusem tot atunci și scrisoarea pe care a scris-o la dictarea mea. Arde scrisoarea ; și cînd vei afla că nu mai exist, ceea ce în curînd se va împlini, dă un acatist pentru mine și reînnoiește-ți legămîntul ; căci doresc din toată inima să rămîi la mînăstire ; gîndul că ai putea rămîne pe lume lipsită de apărare și de sprijin și atît de tînără mi-ar tulbura ultimele clipe."

Tata a murit la 5 ianuarie, stareța pe la sfârșitul aceleiași luni, iar mama a doua zi de Crăciun.

După maica de Moni a urmat la stăreție sora Sainte-Christine. Ah ! domnule ! câtă deosebire între una și alta ! V-am spus ce fel de femeie era maica de Moni. Noua stareță avea o fire meschină, o minte îngustă și îmbâcsită de superstiții ; îi plăcea să arate că îmbrățișează ideile noi ; discuta cu sulpicienii ¹, cu iezuiții. De cum a venit, s-a înverșunat împotriva tuturor favoritelor fostei starețe : cît ai clipi, minăstirea se umplu de tulburări, de ură, de clevetiri, de învinuiri, de bîrfeli și de persecuții ; a trebuit să ne spunem părerea asupra unor probleme de teologie din care nu înțelegeam nimic, să consimțim la formule, să ne supunem la practici ciudate. Maica de Moni nu admisesese chinurile trupești pentru pocăință ; ea însăși, cît trăise, nu-și chinuise trupul decît de două ori : o dată în ajunul călugăririi mele, și altă dată într-o împrejurare asemănătoare. Despre asemenea canoane, fosta stareță spunea că nu îndreaptă greșelile și că nu sînt bune decît să dea prilej de îngîmfare. Ea dorise ca toate călugărițele din minăstire să aibă trupul sănătos și mintea senină. Primul lucru pe care-l făcuse cînd luase conducerea fusese să adune toate cămașile de păr și toate bicele ², și să oprească stricarea mîncării prin cenușă, dormitul pe scînduri și folosirea tuturor acestor mijloace de pocăință. Noua stareță, dimpotrivă, trimise fiecărei maici cămașa de păr

¹ Membrii congregației catolice *Sfîntul Sulpiciu*, fondată în secolul al XVIII-lea de către Orlier. Congregația se ocupa îndeosebi cu organizarea și conducerea seminariilor catolice. În timpul revoluției franceze, sulpicienii s-au opus cu îndîrjire supunerii preoților față de legile laice. Au avut o deosebită influență mistică asupra învățămîntului în Franța.

² E vorba de cămașa (uneori brîul) făcută de obicei din păr aspru de animal, pe care unii călugări o poartă direct pe piele, ca să-și canonească trupul. „Biciul“ era făcut din lăntișoare sau din cordeluțe cu noduri și servea călugărilor sau credincioșilor catolici tot pentru a-și chinui trupul.

și biciul și nu mai îngădui să ținem la noi Vechiul și Noul Testament. Niciodată favoritele unei foste domnii nu sînt și favorite ale domniei care urmează. Pe mine, noua stareță m-a privit cu nepăsare, ca să nu zic mai rău, din pricină că-i fusesem dragă celei dinaintea ei ; dar în scurtă vreme mi-am îngreunat și mai mult soarta făcînd unele fapte pe care le puteți numi nesocotite sau îndrăznețe, după cum veți crede de cuviință să le priviți.

În primul rînd, mi-am dat frîu liber durerii pricinuite de pierderea maicii de Moni ; am lăudat-o pe fosta stareță de cîte ori am avut ocazia ; am dat mereu prilejul să se facă între ea și noua stareță comparații care erau în dauna acesteia din urmă ; am zugrăvit viața mînăstirii așa cum fusese mai înainte, am reamintit liniștea de care ne bucuram, îngăduința față de noi a maicii de Moni, hrana sufletească și lumească pe care o primeam pe atunci, și am ridicat în slavă purtarea, simțămintele și firea fostei starețe. Al doilea lucru pe care l-am făcut a fost să arunc în foc cămașa de păr și să mă descotorosesc de bici, propovăduind aceasta și prietenelor mele și îndemnîndu-le pe cîteva dintre ele să-mi urmeze pilda ; în al treilea rînd, mi-am făcut rost de un Nou și de un Vechi Testament ; în al patrulea rînd, m-am lepădat de orice influență, păstrîndu-mi numai titlul de creștină, fără a mai da voie să mi se spună jansenistă sau molinistă ; în al cincilea rînd, m-am hotărît să păstrez cu strășnicie regulile mînăstirii, să nu fac mai mult sau mai puțin decît cereau ele, prin urmare să nu fac nimic în locul altei maici, căci și obligațiile care-mi reveneau erau destul de aspre ; să nu cînt la orgă decît în zilele de sărbătoare ; să nu cînt la cor decît atunci cînd îmi venea rîndul și să nu las ca din pricina bunăvoinței și a talentelor mele să fiu pusă la toate treburile, în orice clipă. Am citit și am recitit îndatoririle, și le-am învățat și pe dinafară ; dacă mi se porunceă un lucru care nu era destul de lămurit, dacă era potrivit acestora sau dacă mi se părea mie că ar fi așa, refuzam cu îndrîjire să-l

duc la îndeplinire ; luam cartea cu îndatoririle maicilor și spuneam : „Iată ce m-am legat să fac ; altceva nu mă privește”.

Cuvintele mele au atras câteva maici de partea mea. Astfel, autoritatea celor de la conducerea mînăstirii fu îngrădită ; acum nu ne mai puteau mîna oriîncotro voiau, ca pe niște roabe. Aproape că nu trecea zi fără să izbucnească certuri. Dacă existau îndoieli asupra vreunui lucru, maicile veneau să-mi ceară părerea ; și totdeauna eram pentru rînduiești, împotriva tiraniei. Curînd am început să par și chiar să fiu întrucîtva răzvrătită. Vicarii cei mari ai părintelui arhiepiscop erau chemați într-una ; mă înfățișam dinaintea lor, mă apăram, îmi apăram tovarășele ; și, fiindcă aveam nespusă grijă să nu fac decît lucruri după dreptate, nu s-a întîmplat niciodată să fiu osîndită ; în privința îndatoririlor, era cu neputință să mi se găsească vreo vină, căci mi le îndeplineam cu strășnicie. Cît despre micile hatîruri pe care o stareță le poate face sau le poate refuza, eu una nu le ceream niciodată. Nu mă duceam la vorbitor și, fiindcă nu cunoșteam pe nimeni, nu primeam vizite. Dar îmi arsesem cămașa de păr și îmi aruncasem cît colo biciul ; mai mult, le sfătuisem și pe alte maici să facă la fel ; nu voiām să aud nici bine, nici rău despre jansenism ¹ sau despre molinism ². Cînd mă întrebau dacă mă supun legilor mînăstirești, le răspundeam că mă supun

¹ Sectă catolică întemeiată pe baza lucrărilor lui Jansenius, episcop de Ypres (1585—1638). Janseniștii credeau în predestinație și erau critici înfocați ai moralei fătarnice a iezuiților.

² Concepție mistică elaborată de iezuitul spaniol Luis Molina (1535—1600), care și-a propus să împace necesitatea cu „harul” divin. Concepția aceasta a avut, încă de la apariția ei (1588), partizani înflăcărați în cercurile iezuite și dușmani înverșunați în special printre dominicani și janseniști. Certurile iscate au dus, într-o oarecare măsură, la discreditarea bisericii catolice. Pînă în secolul al XVIII-lea, în Franța molinismul a reprezentat concepția religioasă a cercurilor ultrareacționare.

bisericii ; cînd mă întrebau dacă recunosc bula¹, răspundeam că recunosc *Evangelia*. Mi-au scotocit chilia, și au descoperit acolo Vechiul și Noul Testament. Scăpasem cîteva cuvinte care n-ar fi trebuit spuse, despre prietenia nu tocmai curată dintre unele favorite ; maica stareță avea întrevederi lungi și dese cu un preot tînăr, și eu deslușisem de ce se întâlneau mereu sub tot felul de pretexte. Făcusem tot ce se putuse ca să fiu temută, urîță, și să merg spre pierzanie ; mi-am atins ținta. Nu se mai plîinseră de mine superiorilor, ci își dădură toată silința să-mi facă viața cît mai grea. Maicile nu mai aveau voie să se apropie de mine ; și în curînd mă pomenii singură ; aveam puține prietene ; fiind bănuite că vor căuta să înfrîngă pe ascuns opreliștea la care fuseseră silite, și că, neputînd să stea de vorbă cu mine ziua, vor veni să mă vadă noaptea sau în orele cînd nu era voie, au fost pîndite ; m-au prins cînd cu una, cînd cu alta ; au judecat nesăbuiința aceasta cum le-a venit mai bine și m-au pedepsit fără pic de omenie ; m-au osîndit să stau săptămîni întregi, în genunchi, la o parte de celelalte, în mijlocul bisericii, cît țineau slujbele ; m-au osîndit să trăiesc cu pîine și cu apă ; să rămîn încuiată în chilie, să fac cele mai înjositoare munci ale mînăstirii. N-au fost cruțate nici așa-numitele mele complice. Cînd nu-mi puteau găsi nici o vină, mi le scoreau ele ; îmi dădeau în același timp porunci care se băteau cap în cap, și mă pedepseau pentru că nu le puteam îndeplini ; schimbau orele slujbelor, ale meselor ; tulburau toată rînduiala mînăstirească, fără știrea mea și cu cea mai mare grijă ca să nu aflu, și, deși mă străduiam din răspuțeri să-mi îndeplinesc îndatoririle, nu trecea zi fără să mi se găsească vină și eram întotdeauna pedepsită. Sînt o ființă curajoasă ; dar cine are atîta curaj, încît să poată lupta cînd se știe părăsit, singur și prigonit pe nedrept ? Ajunseseră

¹ Călugărița se referă la bula papală *Unigenitus*, dată în 1713 de papa Clement al XI-lea. Bula condamna cu strășnicie jansenismul, apărînd pozițiile iezuiților.

pînă acolo, încît făceau haz chinuindu-mă ; așa petrecea o șleahță de vreo cincizeci de maici. Îmi e cu neputință să vă descriu cu de-amănuntul toate răutățile lor ; mă împiedicau să dorm, să veghez, să mă rog. Intr-o zi mi-au furat o parte din veșminte ; în altă zi mi-au furat cheile și cartea de rugăciuni ; mi-au stricat broasca de la ușă ; nu mă lăseau să fac nimic bine și întorceau pe dos tot ce făcusem ca lumea ; mi se puneau în seamă tot felul de fapte și de cuvinte ; mă găseau vinovată de toate, viața îmi era plină de păcate, adevărate sau ticluite, și de pedepse care se țineau lanț.

N-am putut ține piept unor încercări atît de îndelungi și de aspre ; m-au cuprins descurajarea, mîhnirea și melancolia. La început îmi căutam tăria și împăcarea la picioarele altarului ; găsindu-le uneori, pluteam între resemnare și deznădejde, cînd supunîndu-mă loviturilor sorții, cînd gîndindu-mă să le înlătur jugul cu forța. În fundul grădinii se afla o fîntînă adîncă ; de cîte ori nu m-am dus acolo ! De cîte ori n-am privit înăuntrul ei ! Lîngă fîntînă era o bancă de piatră ; de cîte ori nu m-am așezat pe ea, sprijinindu-mi fruntea de jgheab ! De cîte ori, în vălmășagul gîndurilor, nu m-am ridicat deodată, hotărîtă să-mi pun capăt necazurilor ! Ce m-a oprit oare ? De ce mă mulțumeam doar să plîng, să strig în gura mare, să-mi calc în picioare vîlul, să-mi smulg părul și să-mi sfîșii obrajii cu unghiile ? Dacă Dumnezeu voia să-mi împiedice pieirea, de ce nu-mi stăvilea și celalte porniri ?

Am să vă spun un lucru, domnule marchiz, care poate vi se va părea de necrezut, deși e pe deplin adevărat : deseale mele drumuri spre fîntîna aceea sînt sigură că fuseseră observate ; și sînt de asemenea sigură că nemi-loasele mele dușmance nădăduiau că într-o bună zi îmi voi duce la îndeplinire gîndurile care-mi clocoteau în adîncul inimii. Cînd mă îndreptam într-acolo, ele se prefăceau că pleacă sau că privesc în altă parte. Nu o dată am găsit poarta grădinii deschisă, la ore cînd trebuia să

fie încuiată, mai cu seamă în zilele în care mă potopiseră cu necazurile, mă scosese din răbdări și credeau că-mi pierdusem mințile. Dar de cum am priceput că mijlocul acesta de-a muri era, ca să zic așa, dăruit deznădejdiei mele, că ele mă duceau de mîna la fîntînă, că voi găsi fîntîna oricînd gata să mă primească nu mi-a mai păsător de ea și-am început să caut alte locuri ; colindam coridoarele și măsuram înălțimea ferestrelor ; seara, cînd mă dezbrăcam, încercam, fără să-mi dau seama, tăria jartierelor ; alteori nu voiam să mănînc ; coboram în sala de mese și rămîneam cu spatele lipit de zid, cu brațele atîrnînd pe lîngă trup, cu ochii închiși, fără să ating bucatele puse dinainte ; în asemenea clipe uitam într-atîta de mine, încît rămîneam mai departe așa, după ce plecau toate maicile. Atunci căutau să iasă cît mai tăcute și mă lăsau acolo ; după care mă pedepseau sub cuvînt că lipsisem de la rugăciuni. Ce să vă mai spun ? Mi s-a făcut silă de toate mijloacele de a-mi lua zilele, fiindcă mi-am dat seama că, în loc să mă împiedice, maicile mi le puneau la îndemînă. Nimeni nu dorește să fie trimis pe lumea cealaltă, și poate că eu aș fi pornit-o într-acolo, dacă ele s-ar fi prefăcut cît de cît că nu vor să mă lase. Cînd îți curmi viața, poate vrei să le pricinuiști altora durere ; de aceea o păstrezi cînd crezi că moartea ta le-ar fi pe plac ; asemenea lucruri se petrec cu totul pe nesimțite în noi. Într-adevăr, dacă e cu puțință să-mi amintesc de starea în care mă găseam, mi se pare că atunci cînd mă aflam lîngă fîntînă strigam în sinea mea către nenorocitele care se depărtau ca să înlesnească o nelegiuire : „Apropiati-vă cu un pas măcar, arătați-mi cea mai slabă dorință de a-mi scăpa zilele, dați fuga să mă opriți și puteți fi sigure că veți ajunge prea tîrziu". Cu drept cuvînt, pot spune că nu trăiam decît pentru că ele îmi doreau moartea. Inverșunarea spre rău, spre chinuirea altora se mai potolește în lume ; dar în mînăstiri ea nu se potolește de fel.

Ajunsesem în asemenea hal, încîti amintindu-mi trecutul, m-am gîndit să-mi desfac legămîntul. La început, abia dacă visam s-o fac. Singură, părăsită, fără sprijin, cum aş fi putut izbuti să duc la îndeplinire un lucru atît de anevoios, chiar dacă aş fi avut ajutoarele care-mi lipseau ? Dar gîndul acesta m-a liniştit, mi-a potolit sufletul ; m-a făcut mai stăpînă pe mine ; am putut astfel să ocolesc necazurile şi să le rabd mai uşor pe cele care mă loveau. Maicile au observat schimbarea mea şi s-au mirat, răutatea li s-a oprit dintr-odată, cum s-ar opri din urmărirea un duşman laş cînd te întorci cu faţa la el pe neaşteptate. Aş vrea să vă întreb, domnule, de ce printre atîtea gînduri funeste care bîntuie minţile unei călugăriţe deznădăjduite nu-i vine deloc ideea de a da foc mînăstirii ? Nici mie nu mi-a venit în minte ideea asta, şi nici altora, deşi ar fi lucrul cel mai uşor de îndeplinit : n-ai decît să duci o făclie în hambar, la magazia cu lemne sau într-un coridor, odată cînd bate vîntul. Nu există mînăstire care să fi luat foc ; şi, totuşi, în asemenea împrejurări porţile se deschid şi n-ai decît să fugi. Nu cumva te opreşte să dai foc teama că vei primejdui viaţa celor dragi şi pe-a ta şi sila c-ai putea fi salvată împreună cu cele pe care le urăşti ? O asemenea idee mi se pare prea subtilă, ca să poată fi adevărată.

Tot gîndindu-te la un lucru, începi să-l crezi drept, şi întrezăreşti chiar putinţa de a-l îndeplini ; atunci eşti cu adevărat tare. Eu am mintea aprigă şi nu mi-au trebuit decît vreo două săptămîni ca să ajung pînă acolo. Ce trebuia să fac ? Să întocmesc un memofiu şi să-l înaintez ? Nici vorbă că şi scrierea şi trimiterea lui erau primejdioase. De cînd îmi schimbasem gîndurile, mă supravegheau cu şi mai multă atenţie decît înainte ; mă urmăreau din ochi, nu puteam face un pas pe ascuns ; nu puteam scoate o vorbă care să nu fie cumpănită. S-au apropiat de mine, au căutat să mă încerce ; mi-au pus întrebări ; mi-au arătat milă şi prietenie ; mi-au amintit trecutul ;

abia dacă mă mai învinuiam, mă iertau, năcăjduiau că voi avea o purtare mai bună, îmi făgăduiau un viitor mai senin ; și, cu toate acestea, îmi intrau mereu în chilie, ziua, noaptea, cu tot felul de motive ; îmi dădeau la o parte perdelele, pe neașteptate și pe tăcute, apoi ieșeau. Luasem obiceiul de a mă culca îmbrăcată ; îl mai luai și pe acela de a-mi scrie spovedania. În zilele când o scriam, zile dinainte hotărâte, mă duceam să-i cer stareței cerneală și hîrtie, și ea mi le dădea. Așteptam deci ziua spovedaniei și, așteptînd-o, îmi rînduiam în minte ce trebuie să arăt în memoriu, adică un fel de rezumat al faptelor pe care vi le-am scris și dumneavoastră, cu singura deosebire că dădeam lămuririle sub nume împrumutate. Am făcut însă trei nerozii : mai întîi, i-am cerut stareței mai multă hîrtie decît se dă de obicei, spunîndu-i că aș avea multe lucruri de scris ; a doua nerozie a fost faptul că, străduindu-mă cu memoriul, mi-am lăsat spovedania nescrisă ; iar a treia, că neavînd spovedania scrisă și nefiind pregătită pentru actul acesta de credință, n-am rămas decît o clipă în fața duhovnicului. Toate acestea n-au scăpat neluate în seamă ; și s-a înțeles că hîrtia pe care o cerusem fusese folosită pentru altceva. Dar, dacă n-o folosisem la spovedanie, după cum se vedea, la ce putusem s-o folosesc ?

Fără să știu că voi isca astfel de bănuieli, mi-am dat seama că nu trebuie să se găsească la mine un act atît de însemnat. M-am gîndit mai întîi să-l cos în sulul patului sau în saltea, apoi să-l ascund în veșminte, să-l îngrop în grădină, să-l arunc în foc... Nici nu vă puteți închipui cu cîtă grabă l-am scris și cît de stînjenită m-am simțit cînd a fost gata. Mai întîi l-am pecetluit, apoi l-am pitit în sîn și m-am dus la slujba care tocmai începea. Se cunoștea după mișcări cît eram de neliniștită. M-am așezat lîngă o maică tînără, căreia îi eram dragă ; o văzusem uneori privindu-mă cu milă și lăcrimînd : nu-mi spunea nimic, dar fără îndoială că suferea. Cu orice risc, m-am hotărît să-i încredințez hîrtia ; și, într-un anumit moment al

rugăciunii, cînd toate maicile îngenunchează, fac mătănii și rămîn parcă scufundate în strane, am scos încetișor hîrtia și am întins-o înapoia mea ; ea a luat-o și a pus-o în sîn. Binele acesta a fost cel mai mare din cîte mi-a făcut ; dar nu m-a uitat nici mai apoi. Luni de zile ea s-a căznit să-mi înlătore, fără să se dea de gol, toate piedicile pe care mi le puneau în cale cele ce voiau să mă pedepsească ; venea să-mi bată la ușă cînd trebuia să ieșim ; puneă la loc lucrurile învălmășite de alții ; suna cînd uitam, sau răspundea în locul meu ; se afla pretutindeni unde trebuia să fiu. Iar eu nu știam nimic din cîte făcea.

Hotărîrea de a-i da hîrtia a fost cum nu se poate mai bună, căci, pe cînd ieșeam de la slujbă, stareța mi-a spus :

— Soră Suzana, vino după mine... Am urmat-o ; apoi, oprindu-se în coridor dinaintea unei alte uși, a adăugat : Iată chilia în care ai să locuiești ; maica Saint-Jérôme o să se mute în fosta dumatăle chilie...

Am intrat împreună cu ea. Stăteam amîndouă jos, fără să vorbim, cînd a venit o maică aducînd veșminte pe care le-a pus pe un scaun ; iar stareța mi-a spus :

— Soră Suzana, dezbracă-te și ia veșmintele acestea...

I-am dat ascultare pe loc ; și tot timpul ea a fost atentă la mișcările mele. Cealaltă maică aștepta la ușă ; după ce m-am schimbat, a intrat iar, a luat veșmintele pe care le lepădasem și a plecat ; stareța a ieșit după ea. Nu mi s-a spus de ce făcuseră toate astea ; dar nici eu n-am întreat. În timpul acesta, îmi scotoțiseră chilia pe-ndelete ; descuseră perna și salteaua ; mutaseră din loc tot ce putea fi mutat ; merseseră pe urmele mele, căutaseră în jilțul duhovnicului, în biserică, în grădină, la fîntînă, în jurul băncii de piatră ; o parte din cercetările lor le-am văzut ; restul l-am bănuț. N-au găsit nimic, dar asta nu le-a împiedicat să rămînă convinse că se petrecuse ceva. M-au pîndit încă zile întregi ; mergeau pe unde fusesem eu ; se uitau pretutindeni, dar degeaba. În sfîrșit, stareța socoti că nu e cu

putință să afle adevărul altfel decît de la mine. Într-o zi, intră în chilia mea și-mi spuse :

— Soră Suzana, ai multe cusururi ; dar de mințit nu minți ; spune-mi, așadar, adevărat : ce-i făcut cu hîrtia pe care ți-am dat-o ?

— V-am spus, maică.

— Nu se poate, fiindcă mi-ai cerut multă hîrtie, iar la spovedanie n-ai stat decît o clipă.

— Așa e.

— Prin urmare, ce-ai făcut cu hîrtia ?

— Ce v-am spus.

— Jură-mi atunci, pe sfînta supunere cu care te-ai legat în fața lui Dumnezeu, că nu minți ; și, cu toate bănuielile, te voi crede.

— Maică, n-aveți voie să-mi cereți jurăminte pentru un lucru atît de neînsemnat ; și nici nu se cade s-o fac. N-aș putea să jur.

— Mă înșeli, soră Suzana, și nu-ți dai seama la ce te expui. Ce-ai făcut cu hîrtia pe care ți-am dat-o ?

— V-am spus.

— Unde este ?

— N-o mai am.

— Ce-ai făcut cu ea ?

— Ceea ce se face de obicei cu asemenea scrieri, care nu mai folosesc la nimic după ce te-ai servit de ele.

— Jură-mi, pe sfînta supunere, că ai folosit-o toată numai ca să-ți scrii spovedania, și că n-o mai ai.

— Maică, vă mai spun o dată că nici lucrul acesta nu-i mai important decît cel dintîi, așa că n-am să jur.

— Jură ! îmi spuse ea, jură sau...

— N-am să jur.

— N-ai să juri ?

— Nu, maică.

— Așadar ești vinovată ?

— De ce-aș putea fi vinovată ?

— De toate ; fiindcă ești în stare de orice. Ai lăudat-o atîta pe stareța dinaintea mea, doar ca să mă înjosești pe mine ; ai disprețuit datinile înlăturate de ea, legile desființate pe care eu am crezut de cuviință să le restabilesc ; ai răzvrătit mînăstirea ; ai înfrînt regulile, ai iscat zîzanie ; ți-ai călcat toate îndatoririle ; m-ai silit să te pedepsesc și să le pedepsesc și pe cele ademenite de tine, ceea ce mă doare și mai mult. Aș fi putut să iau măsuri cît se poate de aspre împotriva ta, dar te-am cruțat ; am crezut că ai să-ți recunoști vina, că ai să recapeți spiritul tagmei noastre și că ai să revii la mine ; dar n-ai făcut-o. În mintea ta se coace un lucru rău ; ai anumite planuri ; trebuie să le cunosc, spre binele mînăstirii, și le voi cunoaște ; asta s-o știi de la mine. Soră Suzana, spune-mi adevărul.

— Vi l-am spus.

— Am să plec ; teme-te de întoarcerea mea... uite că mai stau ; îți mai las încă o clipă, să te hotărăști... Dă-mi hîrțiile, dacă mai există...

— Nu le mai am.

— Sau jură-mi că nu cuprindeau decît spovedania.

— N-am să jur...

Mai rămase o clipă, fără să scoată o vorbă, apoi plecă și se întoarse împreună cu patru dintre favorite ; toate păreau că-și ieșiseră din minți de furie. M-am aruncat la picioarele lor, cerșindu-le mila. Ele strigau, laolaltă :

— Fiți fără milă, maică stareță ; nu vă lăsați înduioșată ; ori dă hîrțiile, ori să se ducă la *în pace*¹.

Le îmbrățișam genunchii, cînd uneia, cînd alteia, și le spuneam, chemîndu-le pe nume :

— Maică Sainte-Agnès, maică Sainte-Julie, cu ce v-am greșit ? De ce întăritați stareța împotriva mea ? Eu așa v-am făcut ? De cîte ori n-am cerut îndurare pentru voi ? Ați uitat ? Și voi erați vinovate, iar eu nu sînt.

¹ Unele temnițe mînăstirești, adevărate cavouri, purtau numele de *în pace*.

Stareța, neclintită, mă privea și-mi spunea :

— Dă hîrtille, nenorocito, sau arată ce cuprindeau.

— Maică, strigau ele, nu i le mai cereți, prea sînteți bună, n-o cunoașteți ; are o fire răzvrătită, și numai asprimea îi poate veni de hac ; ea vă silește la asta : cu atît mai rău pentru ea.

— Dragă maică, îți jur că n-am greșit cu nimic, nici în fața lui Dumnezeu, nici în fața oamenilor.

— Nu ăsta e jurămîntul pe care ți-l cer.

— O fi scris împotriva noastră și a dumitale vreun memoriu către marele vicar, către arhiepiscop ; Dumnezeu știe cum o fi zugrăvit viața din lăcașul nostru ; răului i se dă lesne crezare, maică ; trebuie să-i venim de hac, dacă nu vrem să ne vină ea nouă.

Stareța adăugă :

— Vezi, soră Suzana...

M-am ridicat dintr-odată în picioare și i-am spus :

— Am văzut tot ; și-mi dau seama că sînt pierdută ; dar, o clipă mai devreme sau mai tîrziu, e totuna. Faceți cu mine ce vă place ; dați ascultare furiei lor, duceți nedreptatea pînă la capăt...

Și spunînd acestea le-am întins brațele. Ele mi le-au și înhățat. Mi-au smuls vâlul ; m-au despuiat fără rușine. Mi-au găsit la sîn un mic portret al fostei starețe ; l-au luat ; le-am rugat să-mi dea voie să-l mai sărut o dată ; n-au vrut. Mi-au zvîrlit o cămașă, mi-au scos ciorapii, m-au acoperit cu un sac și m-au mînat, desculță și cu capul descoperit, de-a lungul coridoarelor. Strigam, chemam în ajutor ; zadarnic însă, pentru că trăsese ră clopotele dînd de veste să nu iasă nimeni. Mă rugam cerului, trînită la pămînt, iar ele mă tîrau. Cînd am ajuns la capătul scărilor, îmi sîngerau tălpile și mi se zdreliseră pulpele ; eram într-un asemenea hal, de-aș fi putut înduioșa și-o inimă de piatră. Și, totuși, ele au descuiat cu niște chei grele ușa unei cămăruțe întunecoase, zidită în pămînt, și m-au îmbrîncit pe-o rogojină putreziată de igrasie. Acolo

am găsit o fărimă de pîine neagră și un urcior cu apă, împreună cu niște vase grosolane. Un capăt răsucit al rogojinei servea drept pernă ; pe un bolovan se găseau o țeastă de mort și un crucifix de lemn. Primul meu gînd a fost să-mi pun capăt zilelor ; mă strîngeam de gît și-mi sfîșiam îmbrăcămintea cu dinții ; scoteam strigăte înfiorătoare ; urlam ca o fiară ; mă izbeam cu capul de ziduri ; mă umplusem toată de sînge ; am încercat să-mi iau zilele ; peste puțină vreme, mi s-au sleit puterile. Am petrecut acolo trei zile, crezîndu-mă închisă pentru toată viața. În fiecare dimineață, una din cele ce mă chinuiseră venea și-mi spunea :

— Supune-te stareței, și vei ieși de-aici.

— N-am făcut nimic, nu știu ce vreți de la mine. Ah ! maică Sainte-Clément, există un Dumnezeu...

A treia zi, pe la orele nouă seara, ușa s-a deschis ; veniseră aceleași maici. După ce-au lăudat milostenia stareței, mi-au dat de veste că ea mă iertase și că aveau să-mi dea drumul.

— E prea tîrziu, le-am răspuns eu ; lăsați-mă, vreau să mor aici.

Dar ele m-au ridicat, m-au tîrît și m-au dus în chilia mea, unde ne aștepta stareța.

— L-am întrebat pe Dumnezeu ce să fac cu tine ; și el mi-a muiat inima : vrea să-ți arăt milă ; mă supun lui. Ingenunchează și cere-i iertare.

Am ingenuncheat și-am spus :

— Doamne, îți cer iertare pentru păcatele mele, așa cum tu, pe cruce, ai cerut pentru mine.

— Cîtă trufie ! strigară ele ; adică ea ar fi asemeni lui Isus Cristos, iar noi asemeni jidovilor care l-au răstignit.

— Lăsați-mă pe mine, le-am răspuns eu ; priviți-vă pe voi înșivă și judecați-vă.

— Mai e ceva, îmi spuse stareța. Jură-mi pe sfînta supunere că n-ai să vorbești niciodată despre cele înțelepte.

— Aşadar, aţi făcut un lucru rău, de vreme ce mă puneţi să jur c-am să tac. Vă jur că nimeni, în afară de conştiinţa voastră, n-o să ştie niciodată, nimic.

— Juri ?

— Da, jur.

M-au despuiat apoi de veşmintele pe care mi le dăduseră şi m-au lăsat să mă îmbrac cu ale mele.

Răcisem din pricina umezelii ; mă găseam într-o stare jalnică, tot corpul îmi era zdrobit ; de mai multe zile abia dacă gustasem câteva picături de apă şi puţină pâine. Credeam că de aici înainte nu voi mai fi prigonită. Şi ca urmare imediată a zguduirilor prin care trecusem, dovedind câtă putere are natura în fiinţele tinere, m-am întremat repede ; iar când am reapărut, am găsit întreaga mînăstire convinsă că fusesem bolnavă. Mi-am reluat treburile monahiceşti şi locul în biserică. Nu uitasem nici de hîrtii, nici de tînăra maică în ale cărei mîini le încredinţasem ; eram sigură că ea le păstrase cu grijă, dar şi cu nelinişte. La câteva zile după ce ieşisem din închisoare, tot cam la ora cînd i le dădusem, adică atunci cînd ingenuncheam şi ne cufundam în stranele noastre plecîndu-ne una spre alta, cineva m-a tras binişor de rochie ; am întins mîna şi mi s-a dat un bilet care nu cuprindea decît aceste cîvinte : *„Cît de îngrijorată am fost din pricina ta ! Şi cu hîrţiile acelea cumplite ce să fac ?“* După ce-am citit biletul, l-am răsucit în palme şi l-am înghiţit. Toate acestea se petreceau pe la începutul postului. Se apropia vremea cînd curiozitatea atrage la Longchamp tot felul de oameni din Paris, şi mai aleşi, şi mai de rînd. Aveam un glas foarte frumos ; aproape tot atît de frumos ca mai înainte. În mînăstiri însă nu sînt lăsate la o parte nici cele mai mici însuşiri ; de aceea s-au purtat ceva mai blînd cu mine ; mi-au dat mai multă libertate ; maicile pe care le învăţam să cînte se puteau apropia de mine fără teamă ; şi printre ele era şi aceea căreia îi încredinţasem memoriul. În orele de odihnă pe care le petreceam în grădină, o luam de-

oparte, o puneam să cînte și, pe cînd ea cînta, iată ce-i spuneam :

— Dumneata cunoști multă lume, pe cînd eu nu cunosc pe nimeni. N-aș vrea să te compromiți ; mai bine să mor aici decît să te știu bănuită că m-ai ajutat ; prietenă dragă, știu că de te-ar prinde ai fi pierdută, și asta tot nu m-ar salva ; și chiar dacă pierderea dumatăle mi-ar aduce scăparea, n-aș primi-o cu un asemenea preț.

— Să lăsăm astea, îmi răspunse ea ; spune-mi, despre ce-i vorba ?

— E vorba să treci hîrțile, fără să afle nimeni, în mîinile vreunui avocat priceput, dar avocatul să nu știe din ce mînaștire vin, și să-ți dea un răspuns pe care să mi-l aduci fie în biserică, fie în altă parte.

— Fiindcă veni vorba, mă întrebă ea, ce-ai făcut cu biletul meu ?

— Fii liniștită, l-am înghițit.

— Fii și dumneata liniștită, n-am să uit ce mi-ai cerut.

Țineți seama, domnule, că eu cîntam în timp ce ea îmi vorbea, iar ea cînta în timp ce eu îi răspundeam, și că vorbele noastre erau întrerupte de mersul cîntecului. Tînăra aceasta mai e încă în mînaștire ; fericirea ei se află în mîinile dumneavoastră ; dacă se descoperă ce a făcut pentru mine, nu există chin la care să nu fie supusă. N-aș vrea să aud că din pricina mea a intrat în temniță ; mai bine aș intra eu în locul ei. De aceea, domnule, ardeți scrisorile mele ; în afară de interesul pe care binevoiți să mi-l purtați, ele nu cuprind nimic care să merite osteneala de a le păstra.

Iată ce vă spuneam pe atunci ; dar, vai ! acum ea nu mai este, și am rămas singură...

N-a trecut mult pînă cînd prietena mea și-a ținut cuvîntul și m-a înștiințat, după cum vorbisem. A venit săptămîna mare ; o mulțime de oameni s-au adunat la slujbele noastre. Am cîntat destul de bine, ca să stîrnesc

din belșug acele scandaloase aplauze care îi răsplătesc pe actori în sălile de spectacole, și care n-ar trebui să fie niciodată auzite în templele Domnului, mai ales în zilele solemne și lugubre cînd se slăvește amintirea fiului său răstignit pentru ispășirea crimelor omenirii. Tinerile mele eleve erau bine pregătite ; unele dintre ele aveau glasuri frumoase ; și aproape toate cîntau cu expresie și cu gust ; mi s-a părut că publicul le asculta cu plăcere și că întreaga comunitate e mulțumită de succesul strădaniilor mele.

Știți, domnule, că joia sfintele daruri sînt duse din tabernacol într-un alt altar, unde rămîn pînă vineri dimineața. Și tot timpul nu mai conțin rugăciunile maicilor, care se duc la altar una cîte una sau două odată. O listă îi arată fiecareia ora de rugăciune ; cît de mulțumită am fost cînd am citit : Sora Suzana și sora Ursula, de la două pînă la trei dimineața ! La ora hotărîtă m-am dus spre altar ; prietena mea era acolo. Ne-am așezat una lîngă alta pe treptele altarului ; am îngenuncheat împreună și timp de-o jumătate de ceas ne-am rugat amîndouă. După aceea, Ursula mi-a întins mîna, a strîns-o pe a mea și mi-a spus :

— Poate n-o să mai avem niciodată prilejul să stăm de vorbă atîta vreme și atît de nestingherite ca acum ; Dumnezeu știe în ce silnicie trăim și-o să ne ierte că-i luăm o parte din timpul pe care i-l datorăm în întregime. Nu ți-am citit memoriul ; însă nu-i greu de ghicit ce cuprinde ; în curînd voi avea răspunsul. Dar dacă răspunsul te va îndreptăți să-ți ceri dezlegarea legămîntului, nu crezi c-ar fi nimerit să te sfătuiești cu vreun avocat ?

— Ba da.

— Și nu crezi că pentru asta o să ai nevoie de libertate ?

— Așa e.

— Dacă procedezi bine, ți-ai gîndit că, pentru a-ți redobîndi libertatea, te poți folosi de dispozițiile existente în minăstire ?

— M-am gîndit.

— Aşadar, le vei folosi ?

— Am să văd...

— Încă ceva : dacă se află, te-ai gîndit că vei stîrni furia întregii comunităţi ? Te-ai gîndit la chinurile care te aşteaptă ?

— N-o să sufăr mai mult decît am suferit pînă acum.

— De ! Nu ştiu...

— Iartă-mă, dar mai întîi n-au să îndrăznească să mă închidă.

— De ce nu ?

— Pentru că atunci mă voi afla sub ocrotirea legilor ; va trebui să mă înfăţişez la proces ; am să fiu, ca să zic aşa, între lume şi mînăstire ; am să pot vorbi, am să am libertatea de-a mă plînge ; am să vă iau martore pe toate, şi nu vor îndrăzni să-mi facă neajunsuri de care m-aş putea plînge ; au să se ferească să-şi înrăutăţească situaţia. Nici nu mi-aş dori altceva decît să se poarte rău cu mine ; dar n-au s-o facă ; fii sigură c-au să se poarte tocmai dimpotrivă. Vor stărui pe lîngă mine, îmi vor arăta răul pe care mi l-aş face mie însămi şi mînăstirii ; la ameninţări n-au să ajungă decît atunci cînd vor vedea că blîndeţea şi ademenirea nu duc la nimic ; dar la mijloace violente nu vor mai putea recurge.

— Nu-mi vine să cred că simţi atîta silă împotriva unei vieţi ale cărei îndatoriri le îndeplineşti cu uşurinţă şi conştiinciozitate.

— Sila asta o am în mine : m-am născut cu ea, şi nu mă va părăsi niciodată. Dacă aş rămîne, aş deveni călugăriţă netrebnică ; nu trebuie să ajung acolo...

— Dar dacă, din nenorocire, nu vei izbuti ?

— Dacă nu izbutesc am să-mi cer mutarea în altă mînăstire. Sau am să pier aici.

— E mult de suferit pînă mori. Ah, prietenă dragă, încercarea ta mă înspăimîntă : tremur şi la gîndul că-ţi vor dezlega legămîntul, şi la gîndul că nu ţi-l vor dezlega.

Dacă ți-l vor dezlega, ce-ai să te faci ? Ce-ai să te faci în lume ? Ești drăguță, deșteaptă și talentată ; dar se spune că atunci cînd ești cinstită toate astea nu ajută la nimic ; și sînt sigură că vei rămîne totdeauna cinstită.

— Ești dreaptă cu mine, dar ești nedreaptă față de cinste ; eu tocmai pe ea mă bizui ; cu cît e mai rară în lume, cu atît trebuie să fie mai respectată.

— Toți o laudă, dar nu fac nimic pentru ea.

— Pe mine ea mă întărește și mă face să fiu dîrză în hotărîrea luată. Orice mi s-ar spune, purtarea îmi va fi respectată ; cel puțin nu se va zice, ca despre atîtea altele, că am părăsit minăstirea dintr-o patimă nesocotită ; nu văd pe nimeni și nu cunosc pe nimeni. Cer să fiu liberă, fiindcă jertfa libertății mele a fost făcută cu sila. Mi-ai citit memoriul ?

— Nu ; am deschis pachetul, pentru că n-avea adresă, și mi-am închipuit că era pentru mine ; dar de la primele rînduri am înțeles despre ce-i vorba, și n-am citit mai departe. Ce bine-ai făcut că mi l-ai dat ! Dacă l-ai mai fi ținut încă o clipă măcar, îl găseau... Dar se apropie ceasul cînd se termină veghea noastră ; să îngemunchem ; e bine ca maicile care urmează după noi să ne găsească unde trebuie. Cere-i lui Dumnezeu să te lumineze și să te îndrume ; am să-mi unesc rugăciunea și suspinele mele cu ale tale.

Îmi simțeam sufletul mai ușurat. Sora Ursula se ruga stînd în picioare, eu îngemuncheasem ; îmi sprijinisem fruntea de treapta cea mai de jos a altarului și-mi întinsesem brațele pe treptele de sus. Nu cred să mă fi rugat niciodată lui Dumnezeu cu mai multă seninătate și cu mai multă osîrdie ; inima bătea să-mi spargă pieptul ; uitasem, într-o clipită, pînă și locul unde mă găseam. Nu știu cît timp am rămas în starea aceasta, și nici cît aș mai fi rămas încă ; dar pesemne că înfățișam o priveliște cît se poate de înduioșătoare pentru prietena mea și pentru cele două maici care urmau să vegheze după noi.

Cînd m-am ridicat, credeam că sînt singură ; mă înşelasem însă ; toate trei maicile stăteau în spatele meu, cu ochii scâldaţi în lacrimi : nu îndrăzniseră să-mi tulbure rugăciunea ; aşteptau să ies singură din extazul şi delirul în care mă vedeau. Iar cînd m-am întors cu faţa spre ele, pesemne că păream plină de măreţie, dacă ar fi să judec după cum mă priveau şi după spusele lor : li s-a părut atunci că semăn aidoma cu fosta noastră stareţă, în clipele cînd ne mîngîia ; cînd m-au văzut, au tresărit de parcă ar fi văzut-o pe ea. Sînt sigură că dac-aş fi simţit vreo înclinare cît de slabă spre ipocrizie ori spre fanatism, sau dac-aş fi vrut să joc vreun rol în mînăstire, aş fi putut izbuti. Sufletul mi se înflăcărează uşor, mi se înalţă şi mi se înduioşează lesne ; buna maică stareţă îmi spusese de zeci de ori, îmbrăţişîndu-mă, că nimeni n-ar fi putut să-l iubească pe Dumnezeu ca mine ; că eu aveam inimă de carne, iar celelalte maici — inimă de piatră. E drept că îmi venea foarte uşor să-i împărtăşesc extazul şi că, în rugăciunile pe care ea le rostea cu glas tare, mi se întîmpla uneori să încep să vorbesc, să-i urmăresc firul ideilor şi să spun, ca printr-o inspiraţie, cuvintele pe care le-ar fi spus ea însăşi. Celelate maici o ascultau, tăcute, sau o îngînau ; eu o întrerupeam, i-o luam înainte sau vorbeam odată cu ea. Starea aceasta dăinuia multă vreme ; şi se pare că şi stareţa se alegea cu ceva de la mine ; căci dacă la celelalte se cunoştea imediat cînd stăteau de vorbă cu ea, în schimb la stareţă se cunoştea de cîte ori stătea de vorbă cu mine. Dar la ce pot folosi toate astea, dacă nu simţi chemarea... Cînd ne-am terminat veghea, am lăsat locul celor venite în urma noastră ; şi ne-am îmbrăţişat cu dragoste, amîndouă, înainte de-a ne despărţi.

Scena de la altar făcuse vîlvă în mînăstire ; mai gîndiţi-vă apoi şi la succesul slujbei noastre din Vinerea Mare ; am cîntat din gură, am cîntat la orgă, am fost aplaudată. O, călugăriţe smintite ! N-am avut de făcut mai nimic şi

iată-mă împăcată cu toată comunitatea ; mi-au ieșit în întâmpinare, cu starea în frunte. Cîțiva oameni dinafară au căutat să mă cunoască ; lucrul acesta se potrivea prea bine cu planurile mele, așa că nu puteam să-l refuz. Am primit vizita primului președinte, a doamnei de Soubise și a multor oameni aleși ; au venit să mă vadă călugări, preoți, militari, magistrați, femei pioase, femei din lumea bună ; iar printre ei am cunoscut și cîțiva dintre bezmeticii cărora dumneavoastră le spuneți „curteni“, și de care m-am despărțit cît am putut mai repede. N-am păstrat decît legăturile care nu s-ar fi putut întoarce împotriva mea ; restul l-am lăsat pentru maicile noastre mai puțin pretențioase.

Uitasem să vă spun că primul semn de bunăvoință care mi s-a arătat a fost că mi s-a redat vechea mea chilie. Am avut curajul să cer portretul fostei noastre starețe, și n-au îndrăznit să mă refuze ; chipul ei și-a reluat locul, pe inima mea, și acolo va rămîne cît voi trăi. În fiecare dimineață, înția mea grijă e să-mi înalț sufletul spre Dumnezeu, iar a doua să sărut portretul ; cînd vreau să mă rog și-mi simt sufletul împietrit, scot portretul de la gît, mi-l pun dinaintea ochilor, îl privesc și el mă însuflețește. Ce păcat că nu i-am cunoscut îndeaproape pe sfinții ale căror chipuri le venerăm ; atunci ar fi fost cu totul altfel ; ei nu ne-ar fi lăsat la picioarele lor sau în fața lor cu inimile atît de reci ca acum.

Am primit răspuns la memoriul meu, de la un oarecare domn Manouri ; răspunsul nu era nici favorabil, nici nefavorabil. Înainte de a-și spune părerea, avocatul îmi cerea o mulțime de lămuriri, pe care cu greu i le-aș fi putut da fără să ne vedem ; i-am spus, așadar, cum mă cheamă, și l-am poftit pe domnul Manouri să vină la Longchamp. Domnii de felul lui pornesc anevoie la drum cu toate astea, el a venit. Am stat mult de vorbă ; ne-am înțeles cum să ne scriem ca să-i pot primi în mod sigur întrebările și să-i pot trimite răspunsurile cerute. În ceea

ce mă privește, mi-am folosit tot răgazul de timp ca să-i înduplec pe oameni, să-i fac să mă înțeleagă și să le dobîndesc sprijinul. Le spuneam cine sînt, le arătam cum mă purtasem în prima mînaștere, cît avusesem de suferit în casa părintească, necazurile îndurate în mînaștere; le-am povestit despre împotrivirea mea de la Sainte-Marie, despre timpul petrecut la Longchamp, despre luarea vîlului, despre mărturia mea de credință și despre cruzimea cu care fusesem tratată de cînd mă călugărisem. Toți mă compătimeau și-mi făgăduiau să mă ajute; le-am mulțumit, spunîndu-le să-și păstreze bunăvoința pentru ziua cînd voi avea nevoie de ea; alte lămuriri nu le-am dat. În mînaștere nu s-a aflat nimic despre toate acestea; am primit de la Roma încuviințarea de a-mi cere dezlegarea legămîntului; curînd-curînd, urma să fie intentată acțiunea, și asupra ei plutea cea mai desăvîrșită taină. Vă puteți deci închipui cît de uimită a fost stareța cînd i s-a înmînat în numele maicii Maria-Suzana Simonin, un protest împotriva legămîntului, împreună cu cererea de-a lepăda vîlul călugăresc și de-a părăsi mînaștirea, spre a se bucura de libertatea ei după cum va crede de cuviință.

Știam eu bine, încă dinainte, că voi avea de întîmpinat mai multe feluri de piedici: din partea legilor, din partea mînaștirii, din partea cumnaților și surorilor mele alarmate; ei luaseră doar toată averea familiei, și, odată liberă, aș fi putut să le cer înapoi o mare parte din ea. Am scris surorilor, le-am rugat să nu se împotrivească ieșirii mele din mînaștere, le-am amintit cum fusesem șilită să mă călugăresc, le-am făgăduit o renunțare cu forme legale la orice pretenție față de moștenirea tatei sau a mamei; am făcut tot ce-am putut ca să le conving că nu era vorba nici de interes și nici de patimă în încercarea mea. Dar știam că nu trebuie să mă bizui pe sentimentele lor; actul pe care li-l făgăduisem, făcut în timpul cît mă aflam încă la mînaștere, n-ar fi avut nici o valoare mai apoi; iar ca să-l confirm, cînd aveam să fiu

liberă, li se părea prea nesigur ; și-apoi, cum le-ar fi venit lor la socoteală să-mi primească propunerile ? Și-ar fi putut lăsa oare surioara fără adăpost și fără avere ? S-ar fi putut bucura oare de bunurile ei ? Și lumea ce avea să zică ? Dacă sora ar fi venit să le ceară o bucată de pâine, puteau s-o refuze ? Și dacă-i dădea prin gând să se mărite, cine știe ce fel de om putea să ia ? Și dacă făcea copii ?... Trebuia să se împotrivească din toate puterile acestei primejdioase încercări... Iată ce și-au spus și ce-au făcut surorile mele.

De cum a primit înștiințarea de la tribunal, stareța a dat fuga în chilia mea.

— Cum, soră Suzana, vrei să ne părăsești ?

— Da, maică stareță.

— Și-ai să protestezi împotriva legământului ?

— Da, maică stareță.

— Nu l-ai rostit de bunăvoie ?

— Nu, maică stareță.

— Cine te-a putut sili ?

— Toți.

— Și tatăl dumitale ?

— Și el.

— Și mama dumitale ?

— Și ea.

— Și de ce n-ai strigat, când te-au dus înaintea altarului ?

— Eram atît de uluită, încît nici nu-mi aduc aminte că am fost acolo.

— Cum poți spune asemenea cuvinte ?

— Spun adevărul.

— Cum ? Adică nu l-ai auzit pe preot întrebîndu-te : „Soră Suzana Simonin, îi făgăduiești Domnului să trăiești în ascultare, castitate și sărăcie ?“

— Nu-mi aduc aminte.

— Și n-ai răspuns : „Da !“ ?

— Am uitat.

— Și-ți închipui că are să te creadă cineva ?

— Fie că are să mă creadă cineva, fie că nu, lucrurile n-au să fie mai puțin adevărate.

— Copilă dragă, dacă s-ar ține seama de asemenea pretexte, îți dai seama unde s-ar ajunge ? Ai făcut un pas nechibzuit ; te-ai lăsat mînată de răzbunare ; n-ai dat uitării pedepsele la care m-ai silit să te supun ; ai crezut că e de ajuns să-ți calci legămîntul ; dar te-ai înșelat ; asta nu-i cu putință nici în fața oamenilor, și nici în fața lui Dumnezeu. Gîndește-te că sperjurul e cea mai îngrozitoare crimă ; gîndește-te că l-ai săvîrșit în cugetul tău și că ești pe cale să-l duci pînă la capăt.

— N-am să fiu sperjură, fiindcă n-am jurat.

— Dacă ți s-a făcut vreun rău, n-a fost el oare îndreptat ?

— Nu din pricină că am fost prigonită am luat această hotărîre.

— Atunci din ce pricină ?

— Nu simt chemare pentru viața călugărească ; mi s-a pus vâlul cu de-a sila.

— Dacă n-ai simțit nici o chemare, dacă ai fost silită să vii aici, de ce n-ai spus-o cît mai era timp ?

— La ce mi-ar fi folosit ?

— De ce n-ai arătat aceeași tărie ca la Sainte-Marie ?

— Oare tăria depinde de noi ? Prima dată am fost tare, a doua oară n-am mai fost în stare de nimic.

— De ce n-ai chemat un avocat ? De ce nu te-ai împotrivit ? Ai avut răgaz douăzeci și patru de ore ca să-ți dai seama.

— Ce știam eu despre toate formalitățile astea ? Și chiar dacă le-aș fi știut, aș fi fost oare în stare să le folosesc ? Aș fi putut ? Cum, maică, dumneata n-ai văzut în ce stare mă aflam ? Dacă te-aș lua mărtoră, ai putea jura că eram în toate mințile ?

— Aș jura.

— Ei bine, maică, atunci dumneata ai fi sperjură, nu eu.

— Copila mea, ai să faci zarvă de pomană. Vino-ți în fire, te rog, pentru binele tău și al mînăstirii ; astfel de fapte sînt întotdeauna urmate de bîrfeli...

— N-o să fie din vina mea.

— Oamenii sînt răi ; au să-și închipuie tot felul de lucruri murdare despre mintea, despre sufletul și despre purtarea ta ; au să creadă...

— Creadă ce-or vrea.

— Haide, spune-mi cu inima deschisă ; dacă ai vreo nemulțumire tainică, oricare ar fi ea, o putem lecu.

— Am fost, sînt și voi fi toată viața nemulțumită că m-am călugărit.

— Nu cumva duhul ispitei, care ne bîntuie fără încetare, și care încearcă să ne piardă, s-o fi folosit de prea marea libertate care ți s-a dat de cîtăva vreme, ca să te îmbie la cine știe ce patimă vinovată ?

— Nu, maică ; dumneata știi că eu nu jur cu una cu două ; martor mi-e Dumnezeu că am sufletul curat și că nu mi-a pătruns niciodată în el vreun simțămînt rușinos.

— E de necrezut.

— Și cu toate astea, maică, nimic nu-i mai lesne de crezut. Fiecare își are firea lui ; mi-o am și eu pe a mea ; dumneata iubești viața mînăstirească, eu o urăsc ; dumneata ai primit de la Dumnezeu harul călugăriei, iar mie îmi lipsește ; dumneata ai fi păcătuit în viața lumească și îți găsești aici izbăvirea ; eu aici aș cădea pradă răului și nădăjduiesc să-mi găsesc mîntuirea ca mireană : am fost și voi fi o călugăriță rea.

— De ce spui asta ? Nimeni nu-și îndeplinește îndatoririle mai bine decît tine.

— Dar o fac anevoie și în silă.

— Cu atît mai mare ți-e meritul.

— Nimeni nu știe mai bine decît mine cît merit am ; și sînt silită să mărturisesc că, supunîndu-mă la toate, nu merit nimic. M-am săturat de fățarnicie ; făcînd ceea ce îi salvează pe alții, mă disprețuiesc și mă afurisesc.

Intr-un cuvînt, maică, adevărate călugărițe cred că nu sînt decît acelea care stau aici fiindcă le place să trăiască departe de lume și care ar rămîne chiar dacă n-ar mai fi garduri și ziduri împrejurul lor, ca să le oprească. Eu, una, sînt departe de a mă număra printre ele ; trupul îmi e aici, dar inima mi-e în afara mînăstirii ; și dacă mi-ar fi dat să aleg între moarte și călugărie veșnică, n-aș șovăi să mor. Iată care-mi sînt simțămintele.

— Cum ! Ai lepăda fără remușcare vălul, veșmintele care te-au legat de Isus Cristos ?

— Da, maică, fiindcă le-am îmbrăcat fără să judec și cu de-a sila...

Îi vorbeam potolit, dar inima îmi șoptea cu totul altceva ; ea-mi spunea : „Oh ! de ce n-a sosit clipa cînd voi putea să le sfîșii și să le arunc departe de mine ?...”

Totuși, răspunsul meu o doborîse pe stareță ; ea păli, voi să mai zică ceva, dar îi tremurau buzele și nu știa ce-ar mai fi putut spune. Pe cînd mă plimbam de colo-colo, prin chilie, ea strigă :

— O, Doamne ! Ce-au să spună maicile ? O, Isuse, po-goară o privire milostivă asupra-i ! Soră Suzana !

— Te ascult, maică stareță.

— Ești hotărîtă, așadar ? Vrei să ne dai de ocără, să ne faci de rîsul lumii, să-ți aduci picirea !

— Vreau să plec de-aici !

— Dacă numai mînăstirea nu-ți place...

— Mînăstirea, călugăria ; nu mai vreau să fiu închisă nici aici, nici altundeva.

— Copila mea, ești bîntuită de diavol ; el te tulbură, îți dă grai, te amețește ; ăsta-i adevărul ; vezi-te în ce hal ești !

Intr-adevăr, privindu-mă, am văzut că rochia mi se strîmbase, plastronașul îmi ajunsese pe spate, iar vălul îmi căzuse pe umeri. Sfaturile stareței acesteia răutăcioase, care-mi vorbea pe un ton îndulcit și fals, mă plictiseau ; de aceea, i-am spus cu ciudă :

— Nu, maică nu mai vreau veșmintele astea, nu le mai vreau...

În același timp, încercam să-mi potrivesc vălul, dar mîinile îmi tremurau, și cu cît mă căzneau mai mult să-l îndrept, cu atît îl strîmbam mai tare ; pierzîndu-mi răbdarea, l-am înhățat furioasă, l-am smuls, l-am zvîrlit jos și am rămas dinaintea stareței cu fruntea încinsă de-o fișie de pînză, cu părul despletit. Iar stareța, neștiind dacă să mai rămînă sau nu, umbla de colo-colo spunînd :

— Isuse ! e bîntuită de diavol ; se vede cît de colo că a intrat necuratul în ea...

Și se închina, plină de fățarnicie, cu crucea mătaniilor.

Nu mi-a trebuit mult timp ca să-mi vin în fire ; mi-am dat seama de necuviința stării mele și de nesocotința vorbelor rostite ; mi-am dres veșmintele cum am putut mai bine, mi-am ridicat vălul și mi l-am pus pe cap ; apoi, întorcîndu-mă spre stareță, i-am spus :

— Maică, nu sînt nici nebună, nici posedată de diavol ; îmi pare rău că mi-am pierdut cumpătul și-ți cer iertare ; dar aș vrea să-ți dai seama, tocmai din pornirile mele, cît sînt de puțin făcută pentru călugărie și cît e de drept să caut s-o părăsesc, dacă e cu putință.

— Fără să mă asculte, stareța repeta întruna :

— Ce-o să zică lumea ? Ce-au să zică maicile ?

— Maică, am adăugat eu, dacă vrei cu orice chip să ocolești scandalul, s-ar putea găsi o cale. N-am nevoie de zestre ; nu cer decît libertatea ; nu spun să-mi deschizi porțile ; dar, astăzi, mîine sau în orice altă zi, fă așa fel ca ele să rămînă nepăzite, și ia-mi în seamă fuga cît mai tîrziu cu putință...

— Nefericito ! Ce îndrăznești să-mi propui ?

— Îți dau un sfat pe care o stareță bună și înțeleaptă ar trebui să-l urmeze față de toate cele cărora minăstirea li se pare o temniță ; și minăstirea e pentru mine o temniță de mii de ori mai groaznică decît temnițele pline de răufăcători ; ori ies de-aici, ori mor. Maică, am adăugat,

vorbind cît puteam mai serios și privind-o drept în ochi, ascultă-mă : dacă legile cărora m-am plîns îmi vor înșela așteptările, și dacă, împinsă de deznădejdea pe care am mai gustat-o... există o fîntînă... mînăstirea are ferestre... ziduri sînt peste tot... veșminte ca să fie sfîșiate se găsesc... iar mîini ca să folosească fișile...

— Oprește-te, nenorocito ! Mă cutremur ! Cum ! Ai fi în stare... ?

— Aș putea chiar să nu mai mănînc, de pildă, dacă n-aș găsi mijlocul de-a curma dintr-o dată necazurile vieții ; poți să mănînci sau să bei cînd vrei, nimeni nu te poate sili... Dacă s-ar întîmpla, după cum ți-am spus, să am curajul... și știi că-l am și că uneori e mai greu să trăiești decît să mori... Gîndește-te la judecata Domnului și spune-mi cine i se va părea mai vinovată : stareța sau sora ?... N-am cerut și nu voi cere niciodată nimic de la mînăstire ; nu mă îndemna la o nelegiuire ; cruță-te de nesfîrșitele remușcări care te vor năpădi apoi ; să ne înțelegem amîndouă...

— Nici nu te gîndi, soră Suzana ! Să-mi calc prima îndatorire ; să întind mîinile păcatului ; să fiu părtașa unui sacrilegiu !

— Adevăratul sacrilegiu îl făptuiesc eu, maică, în fiecare zi, pîngărind prin sila mea veșmintele sfinte pe care le îmbrac. Scoteți-mi-le, nu sînt vrednică de ele ; aduceți-mi din sat zdrențele celei mai nevoiașe țărance ; iar poarta lăsați-o întredeschisă.

— Și unde te-ai duce, ca să te simți mai bine ?

— Nu știu unde ; dar știu că nu e rău decît acolo unde nu te vrea Dumnezeu, și Dumnezeu nu mă vrea aici.

— Gîndește-te că ești săracă lipită pămîntului.

— Așa e ; dar nu de sărăcie mă tem...

— Gîndește-te unde te va tîrî sărăcia.

— Trecutul îmi e chezaș pentru viitor ; dacă mi-aș fi plecat urechea spre păcate, aș fi fost liberă. Dar dacă voi

pleca din mînăstire, n-am s-o fac decît sau cu învoirea dumatăle, sau sub pavăza legilor. Poți să alegi...

Discuția noastră ținuse multă vreme. Roșesc și acum cînd îmi amintesc lucrurile nelalocul lor și caraghioase pe care le-am spus și le-am făcut, dar e prea tîrziu. Stareța îi tot dădea zor cu : „ce-o să zică lumea ! ce-or să spună maicile !”, cînd clopotul a sunat pentru slujbă, și ne-am despărțit. Plecînd, ea mi-a spus :

— Te duci la biserică, soră Suzana ; roagă-te lui Dumnezeu să se pogoare asupra ta și să-ți redea mințile ; întrebă-ți cugetul și crede ce-ți va spune : e cu neputință să nu te mustre. De cor te scutesc.

Am coborît aproape amîndouă odată. Slujba s-a sfîrșit ; în clipa cînd maicile erau gata să plece care încotro, stareța le-a oprit făcîndu-le semn cu cartea de rugăciuni.

— Vă chem pe toate să vă aruncați la picioarele altărilor, le-a spus ea, și să chemați milostenia cerească asupra unei maici răătăcite, care nu mai simte nici o chemare pentru viața noastră cucernică și e pe cale de-a săvîrși o faptă nelegiuită în fața lui Dumnezeu și rușinoasă în fața oamenilor.

N-aș putea să vă zugrăvesc uimirea tuturoră ; cît ai clipi din ochi, fiecare, fără să se clinească, le-a privit pe cele din preajmă, căutînd să ghicească cine e vinovată. Apoi au îngenuncheat și s-au rugat în tăcere. După un timp destul de îndelungat, stareța a început să cînte încetișor *Veni Creator*, și toate i-au ținut isonul, la fel de încet ; cînd au sfîrșit, s-a făcut liniște ; atunci, stareța, lovind în strană, le-a făcut semn să iasă.

Vă puteți închipui cum au început maicile să murmure : „Cine e ? Care-o fi ? Ce-a făcut ? Ce vrea să facă ?...” Dar îndoielile lor n-au ținut prea mult. Cererea mea stîrni o oarecare vîlvă în lume ; primeam mereu vizite ; unii mă mustrau, alții îmi dădeau sfaturi ; unii mă aprobau, alții mă defăimau. N-aveam decît o cale ca să le explic tuturor : aceea de a le arăta cum se purtasera

părinții mei ; or, vă puteți da seama cu câtă grijă tăinuiam lucrul acesta ; în scurtă vreme nu mi-au mai rămas decît puțini prieteni adevărați, în afară de domnul Manouri, care se însărcinase să ducă treaba pînă la capăt ; doar lor le puteam spune întregul adevăr. Mă gîndeam uneori cu spaimă la chinurile care mă amenințau, și îmi revenea în minte, cu întreaga ei hidoșenie, temnița în care fusesem ținută odată ; știam ce înseamnă furia maicilor. I-am arătat domnului Manouri temerile mele ; el mi-a spus :

— Mi-e cu neputință să te scap de toate necazurile ; vei avea destule, și trebuia să te aștepti la asta ; e bine să te înarmezi cu răbdare și să te întărești cu nădejdea că ele vor avea un sfîrșit. Cît despre temniță, îți făgăduiesc că n-ai să mai intri niciodată în ea ; în privința asta, las' pe mine ...

Într-adevăr, peste cîteva zile i-a adus stareței ordinul de a mă lăsa să fiu prezentă la înfățișări ori de cîte ori i se va cere.

A doua zi, după slujbă, stareța a pus din nou măicile să se roage pentru mine ; s-au rugat în tăcere și au spus cu voce înceată același imn ca în ajun. A treia zi a fost la fel, cu singura deosebire că mi s-a poruncit să stau în picioare, în mijlocul bisericii, și că s-au citit rugăciunile pentru muribunzi și litaniile sfinților, cu refrenul *ora pro ea*¹. A patra zi s-a petrecut o întreagă comedie, care se potrivea de minune cu firea ciudată a stareței. La sfîrșitul slujbei, m-au culcat într-un sicriu pus în mijlocul bisericii ; de o parte și de alta mi s-au pus candelabre și un agheasmatar ; m-au acoperit cu un giulgiu și mi-au cîntat slujba de înmormîntare, la sfîrșitul căreia fiecare călugăriță, ieșind, mă stropea cu apă sfințită și-mi spunea : *Requiescat in pace*². Trebuie să știi graiul minăstiresc ca să înțelegi cîtă amenințare cuprindeau cuvintele acestea. Două călugărițe au ridicat giulgiul, au stins luminările, și

¹ Rugați-vă pentru ea (lat.).

² Odihnească în pace (lat.).

m-au lăsat acolo, muiată pînă la piele de apa cu care mă stropiseră din răutate. Veșmintele s-au uscat pe mine ; n-aveam cu ce să mă schimb. După canonul acesta, a urmat încă unul. S-a adunat întreaga comunitate și m-a privit ca pe-o osîndită, iar fapta mea ca pe-o lepădare nelegiuită a credinței ; maicilor li s-a interzis, sub pedeapsă de nesupunere, să-mi vorbească, să mă ajute, să se apropie de mine și chiar să atingă lucrurile de care m-aș fi folosit vreodată. Porunca a fost îndeplinită cu strășnicie. Coridoarele mînăstirii sînt înguste ; pe alocuri cu greu pot trece doi inși odată : dacă treceam și în fața mea se ivea o maică, ori se întorcea dincotro venise, ori se lipea de zid, strîngîndu-și vâlul și veșmîntul, de teamă să nu le atingă pe-ale mele. Dacă aveau ceva de luat de la mine, trebuia să pun lucrul acela jos, și ele îl luau cu o cîrpă ; dacă voiau să-mi dea vreun obiect, mi-l aruncau. Dacă aveau nenorocul să mă atingă, se credeau pîngărite și mergeau la spovedanie sau la stareță să-i ceară dezlegare. Se spunea că lingușirea e josnică și murdară ; ea e însă și mai cumplită și mai iscusită încă, atunci cînd vrea să se facă plăcută prin chinurile pe care le născocoște. De cîte ori nu mi-am amintit cuvintele scumpei mele starețe de Moni : „Copila mea, printre toate făpturile atît de supuse, de nevinovate și de blînde pe care le vezi aici, în preajma ta, să știi că nu-i aproape nici una, da, aproape nici una, din care să nu poți face o fiară trubată ; și pentru schimbarea asta ciudată ești cu atît mai potrivită, cu cît ai intrat mai de tînără într-o chilie și cu cît cunoști mai puțin lumea dinafară ; văd că vorbele mele te uimesc ; să te ferească Dumnezeu să le simți adevărul pe pielea ta. Soră Suzana, nu-i o bună călugăriță decît aceea care intră în mînăstire ca să ispășească cine știe ce mare păcat“.

Nu mi-au mai dat nimic de făcut. La biserică rămînea locul gol de o parte și de alta a stranei mele. Cînd mîncam, stăteam singură la masă, și nu-mi aducea nimeni mîncarea ; eram nevoită să merg la bucătărie, ca să mi-o

cer ; cînd am intrat prima dată, maica bucătăreasă mi-a strigat :

— Nu intra, pleacă de-aici...

M-am supus.

— Ce vrei ?

— Să mănînc.

— Să mănînci ? Nu meriți să trăiești...

Uneori plecam și nu mîncam nimic toată ziua ; alteori stăruiam, și mi se puneau pe prag bucate pe care mi-ar fi fost rușine să le dau și ciinilor ; le luam, plîngînd, și plecam. Dacă mi se întîmpla să ajung vreodată ultima la biserică, găseam ușa încuiată ; atunci îngenuncheam și așteptam acolo sfîrșitul slujbei, iar dacă se cînta în grădină, mă întorceam în chilie. Din pricina lipsei de mîncare, a hranei proaste pe care o primeam și mai ales din pricina mîhnirii că eram nevoită să sufăr necontenite semne de neomenie, puterile îmi slăbiseră ; simțeam că, dacă am să mai sufăr fără să mă plîng, n-o să mai văd sfîrșitul procesului. De aceea, m-am hotărît să-i vorbesc stareței ; eram leșinată de frică ; și totuși am bătut, încetișor, la ușa ei. Mi-a deschis chiar ea, dar, văzîndu-mă, s-a dat înapoi cu cîtiva pași și mi-a strigat :

— Înapoi, nelegiuito !

M-am tras înapoi.

— Mai încolo !

M-am departat și mai mult.

— Ce vrei ?

— Fiindcă nici Dumnezeu și nici oamenii nu m-au osîndit la moarte, vreau să poruncești maică, să mi se dea din ce să trăiesc.

— Să trăiești ? strigă ea, repetînd cuvintele maicii bucătărese. Dar meriți să trăiești ?

— Numai Dumnezeu știe dacă merit sau nu ; dar vă înștiințez că dacă și de acum înainte nu mi se va mai da hrană, mă voi vedea silită să mă plîng ocrotitorilor mei.

Aici trebuie să stau numai pînă cînd viața și soarta îmi vor fi hotărîte.

— Pleacă, îmi răspunse ea ; nu mă pîngări cu privirile tale ; o să am eu grijă...

Am plecat, și stareța a trîntit ușa în urma mea. După cîte se pare, a dat poruncile făgăduite. Dar tot neîngrijită am rămas ; maicilor li se părea că e o cinste să nu asculte aceste porunci ale stareței ; mi se aruncau tot bucatele cele mai rele, ba încă le și spurcau cu cenușă sau cu alte murdării.

Iată ce viață am dus tot timpul cît a ținut procesul. Vizitele nu-mi fuseseră toate interzise ; nu mă puteau împiedica să stau de vorbă cu judecătorii și nici cu avocatul meu, deși acesta din urmă a fost silit, de cîteva ori, să folosească amenințări ca să mă poată vedea. De fiecare dată mă însoțea o maică ; dacă vorbeam încet, protesta ; dacă stăteam prea mult, își pierde răbdarea ; mă întreprușea, spunea că mint, mă contrazicea, îi repeta stareței toate vorbele mele, le răstălmăcea, le înrăia, îmi pune pe seamă chiar unele pe care nu le rostisem. Ce să vă mai spun ? Au ajuns pînă acolo, încît mi-au furat lucrurile, m-au despuțiat, mi-au luat scaunele, velințele, saltelele ; nu mi-au mai dat rufe de schimb ; veșmintele mi se zdrențuiseră ; umblam aproape desculță, și apa abia dacă puteam s-o capăt ; am fost silită de mai multe ori să mi-o scot singură din fîntînă, din fîntîna aceea despre care v-am mai vorbit. Mi-au spart vasele ; în felul ăsta, m-au silit să beau numai apa scoasă pe loc, fără să pot lua cu mine, în chilie. Dacă treceam pe sub ferestre, trebuia să fug ca să nu-mi arunce murdăriile din chilii. Unele maici mă scuipau în obraz. Ajunsesem înfricoșător de murdară. Și, fiindcă se temeau să nu mă plîng duhovnicilor, mi-au interzis spovedania.

Într-o zi de sărbătoare, cred că la Înălțare, mi-au stricat broasca de la ușă ; din pricina asta, n-am putut ieși și nu m-am putut duce la slujbă ; poate că n-aș fi apucat

să mă duc nici la alte slujbe, dacă n-ar fi venit să mă vadă domnul Manouri, căruia i-au spus mai întâi că nu știu ce s-a întâmplat cu mine, că nu mai ieșeam, că nu-mi mai vedeam de îndatoririle mele de călugăriță. În timpul acesta am reușit, cu mari cazne, să scot broasca de la ușa chiliei și să mă duc la biserică. Am găsit ușa încuiată, așa cum se întâmpla cînd nu veneam printre primele. M-am întins pe pămînt, cu capul și spatelui sprijinite de pereți, cu brațele încrucișate pe piept ; trupul meu, culcat, închidea trecerea ; cînd s-a sfîrșit slujba și maicile au început să iasă, prima dintre ele s-a oprit deodată ; celelalte au venit după ea ; stareța a bănuît despre ce-i vorba și a strigat :

— Călcați-o în picioare, nu-i decît un stîrv.

Cîteva maici au ascultat-o și m-au călcat în picioare ; altele s-au arătat mai omenoase ; dar nici una n-a cutezat să întindă mîna și să mă ridice. În lipsa mea, mi-au luat din chilie scaunelul pentru rugăciuni, chipul ctitorîiței mînăstirii, icoanele, crucifixul ; nu mi-a rămas decît crucea pe care o aveam la mătănii, dar curînd mi-au luat-o și pe aceea. Așa trăiam, între patru ziduri goale, într-o odaie fără ușă, fără scaune, stînd în picioare sau pe paie, fără să am nici unul din vasele de care nu te poți lipsi, silită să ies noaptea afară ca să-mi fac nevoile, și învinovătită, dimineața, că am tulburat odihna lăcașului, că umblu năucă și că mi-am pierdut mințile. Fiindcă nu-mi puteam închide chilia, intrau noaptea făcînd zarvă, strigau, îmi trăgeau patul, îmi spargeau geamurile, căutau cu orice chip să mă înspăimînte. Zgomotul se auzea la etajul de deasupra și la cel de dedesubt ; iar maicile care nu luau parte la complot spuneau că în chilia mea se petrec lucruri ciudate ; că auziseră voci înfiorătoare, țipete, zăngănit de lanțuri, că vorbeam cu strigoi și cu duhurile rele ; că pesemne am făcut un pact cu diavolul ; și că negreșit trebuia să nu mai locuiesc nimeni pe același coridor cu mine.

În orice mînăstire există minți slabe ; ba chiar există destul de multe ; acestea credeau toate cîte se spuneau pe seama mea și nu îndrăzneau să treacă pe dinaintea ușii mele ; în mintea lor tulburată mă vedeau cu înfățișare hidoasă, își făceau cruce cînd mă întîlneau și fugeau de mine, strigîndu-mi :

— Piei, Satană ! Doamne, ajută-mă !...

Odată am dat peste una dintre cele tinere ; se afla în fundul coridorului și, cum mă îndreptam spre ea, nu era chip să mă ocolească ; a cuprins-o groaza. Mai întîi s-a întors cu fața spre zid, bîguind cu glas tremurător :

— Doamne ! Doamne ! Isuse ! Sfîntă Fecioară !...

În timpul acesta, eu mă apropiam ; cînd m-a simțit lîngă ea, și-a acoperit obrazul cu palmele, de teamă să nu mă vadă, a sărit spre mine, mi s-a aruncat furioasă în brațe și a început să țipe :

— Ajutor ! Ajutor ! Fie-ți milă de mine ! Sînt pierdută ! Soră Suzana, nu-mi face rău ; soră Suzana, fie-ți milă de mine !...

Și spunînd acestea, a căzut dintr-o dată, aproape moartă, pe lespezi.

La strigătele ei, celelalte maici au dat fuga de-au luat-o ; și nu v-aș putea spune cît de răstălmăcită a fost întîmplarea aceasta ; din ea s-a scos cea mai ticăloasă poveste : s-a spus că demonul necinstei se strecurase în trupul meu ; mi s-au pus în seamă gînduri și fapte pe care nu îndrăznesc să vi le arăt, cît și pofte ciudate, cărora s-ar fi datorat starea de neorînduială vădită a tinerei maici. De fapt, pentru că nu sînt bărbat, nu prea știu ce și-or fi închipuit că pot face două femei împreună, și mai cu seamă o femeie singură ; cu toate astea, fiindcă n-aveam perdele la pat, iar în chilia mea se putea intra oricînd... ce să vă spun, domnule ? Pesemne că, deși par atît de cuviincioase, deși li se citește cuminenția în ochi și cîntea în cuvinte, femeile acestea au inima stricată de-a binelea ; ele, cel puțin, știu că poți face singură fapte

rușinoase, pe cîtă vreme eu nu știu ; tot astfel n-am putut înțelege de ce mă învinovăteau : foloseau cuvinte atît de încîlcite, încît n-am știut niciodată ce le-aș fi putut răspunde.

N-aș mai sfîrși, dacă v-aș povesti toate amănuntele prigoanei la care m-au supus. Ah ! domnule, dacă aveți copii, aflați din nenorocirile mele ce-i așteaptă dacă le îngăduiți să intre în mînăstire fără să simtă chemarea cea mai puternică și mai hotărîtă. Cîtă nedreptate e în lume ! Se dă voie unui copil să facă ce vrea cu libertatea lui, la o vîrstă cînd n-ar trebui lăsat să hotărască ce să facă nici măcar cu un gologan. Mai bine ucideți-vă fiica decît s-o închideți, fără voia ei, într-o mînăstire ; da, e mai bine s-o ucideți. De cîte ori n-am dorit să mă fi sugrumat mama, cînd m-a născut ! Soarta mi-ar fi fost mai puțin cumplită. Mă veți crede cînd vă voi spune că mi-au luat cartea de rugăciuni și că mi-au interzis să mă mai rog ? Vă dați seama că nu le puteam lăsa. Vai ! era singura mea mîngîiere ; îmi înălțam brațele spre cer, strigam, nădăjduiam că strigătele mele vor fi auzite de singura ființă care îmi vedea întreaga nenorocire. Maicile ascultau la ușă ; iar într-o zi cînd mă rugam, cu inima copleșită, chemîndu-l pe Dumnezeu în ajutor, o maică mi-a spus :

— Îl chemi degeaba, pentru tine nu există Dumnezeu ; mori deznădăjduită, și fii blestemată...

Altele au adăugat :

— *Amen ! Amen !*

Dar iată un lucru care vi se va părea mult mai puțin ciudat, decît toate celelalte. Nu știu dacă le-a împins răutatea sau dacă li se părea așa ; oricum, deși nu făcusem nimic care să arate că mi-aș fi pierdut mințile, și cu atît mai puțin că aș fi fost în puterea duhurilor necurate, maicile s-au sfătuit între ele să alunge diavolul din mine, și au hotărît, cu majoritate de glasuri, că mă lepădasem de mirul sfințit și de botez ; că Satana sălășluiește în trupul

meu și mă alungă de la liturghii. O maică a adăugat că în biserică, la anumite rugăciuni, scrișneam din dinți și mă înfioram ; și că, atunci cînd se înălța sfînta-cuminecătură, eu îmi suceam brațele. Altă maică a spus că-l calc pe Crist în picioare și că nu mai port mătăniile (tot ele mi le furaseră) ; că afuriseam prin cuvinte pe care n-aș îndrăzni să le repet. Toate au fost de părere că se petrece cu mine ceva nefiresc și că trebuia înștiințat marele vicar ; ceea ce, de altfel, au și făcut.

Marele vicar era un oarecare părinte Hébert, om în vîrstă, cu multă experiență, aspru, dar drept și luminat. I s-a povestit cu de-amănuntul neorînduiala din mînăstire ; și nici vorbă că neorînduiala era mare și că, dacă eu i-aș fi fost cauza, apoi cauza aceasta era cu totul nevinovată ; vă închipuiți, fără doar și poate, că în memoriul pe care l-au trimis n-au uitat să vorbească despre plimbările mele din timpul nopții, despre faptul că lipseam de la slujbe, despre zgomotele care se auzeau în chilia mea, despre ce văzuse una, despre ce auzise alta, despre ura mea împotriva lucrurilor sfinte, despre afuriseniile mele, despre faptele rușinoase care mi se puneau în seamă ; cît privește întîmplarea cu tînăra maică, au interpretat-o cum au vrut. Mi s-au adus învinuiri atît de numeroase și de mari, încît, cu tot bunul lui simț, părintele Hébert n-a putut să nu le ia în seamă, ba chiar a crezut că multe dintre ele erau adevărate. Lucrurile i s-au părut destul de însemnate ca să le cerceteze el însuși ; și-a anunțat vizita și a venit într-adevăr, însoțit de doi călugări tineri, care i se dăduseră ca ajutoare și-i ușurau îndeplinirea grelelor lui sarcini.

Cu cîteva zile mai înainte, am auzit cum cineva intra încetîșor, noaptea, în chilia mea. Am tăcut, așteptînd să mi se vorbească ; o voce înceată și tremurătoare mi-a spus :

— Soră Suzana, dormi ?

— Nu, nu dorm. Cine e ?

— Eu sînt.

— Cine anume ?

— Prietena ta, care moare de frică și se expune la pieire, ca să-ți dea un sfat, poate nefolositor. Ascultă : poimîine, sau într-una din zilele viitoare, e anunțată vizita marelui vicar ; ai să fii învinuită, pregătește-te să te aperi. Adio ; fii curajoasă și Domnul cu tine.

Spunînd acestea, a plecat, ușoară ca o umbră.

După cum vedeți, există pretutindeni, chiar și în mî-năstiri, suflete milostive, pe care nimic nu le împietrește.

În acest timp, procesul meu își urma cursul cu tot mai multă aprindere ; o mulțime de oameni de toate soiurile și de toate condițiile, bărbați și femei pe care nici nu-i cunoșteam se interesau de mine și-mi țineau parte. Printre ei ați fost și dumneavoastră, și poate cunoașteți povestea procesului meu mai bine chiar decît mine ; căci, în vremea din urmă, nu mă mai puteam sfătui cu domnul Manouri. I se spusese că sînt bolnavă ; el bănuia că e mințit ; se temea ca nu cumva maicile să mă fi întemnițat din nou. S-a adresat arhiepiscopului, dar nici n-au vrut să-l asculte măcar ; i se spusese că sînt nebună, sau poate și mai rău. Atunci domnul Manouri s-a adresat judecătorilor ; a stăruit să se țină seama de ordinul trimis stareței, în care i se poruncea să fiu înfățișată, vie sau moartă, de cîte ori i se va cere lucrul acesta. Judecătorii laici s-au adresat la rîndul lor judecătorilor bisericești ; aceștia și-au dat seama de urmările pe care le-ar fi putut avea un asemenea incident, dacă nu erau luate măsuri preventive ; iată ce a grăbit, după cum se pare, vizita marelui vicar, căci altminteri domnii aceștia, obosiți de veșnicele hărțuiri din mînaștiri, nu prea se grăbesc să se amestece ; știu, din experiență, că autoritatea le iese totdeauna zdruncinată și compromisă.

M-am folosit de înștiințarea prietenei mele, ca să cer ajutorul lui Dumnezeu, să-mi liniștesc sufletul și să-mi

pregătesc apărarea. Nu-i ceream cerului decît fericirea de-a fi întrebată şi ascultată fără părtinire ; am obţinut-o, dar veţi afla îndată cu ce preţ. Dacă eu ţineam să apar nevinovată şi cuminte înaintea judecătorului, cu atît mai mult dorea stareta ca el să vadă în mine o bîntuită de diavol, rea, vinovată şi nebună. De aceea, pe cînd eu îmi spoream rîvna şi rugăciunile, ele îşi sporeau răutăţile ; nu mi se mai dădea hrană decît atîta cît să nu mor de foame ; mă copleşeau cu caznele, sporeau spaimele în preajma mea ; nu-mi lăsau nici o clipă de odihnă, noaptea ; făceau totul ca să-mi doboare sănătatea şi să-mi tulbure minţile ; au fost de o cruzime cum nu vă puteţi închipui. De altfel, vă veţi putea da seama de asta, dacă am să vă povestesc o singură ispravă de-a lor.

Într-una din zile, pe cînd ieşeam din chilie ca să mă duc la biserică sau în altă parte, am văzut pe jos, de-a curmezişul coridorului, un cleştişor ; m-am aplecat să-l ridic şi să-l pun în aşa fel, încît aceea care l-a pierdut să-l poată regăsi cu uşurinţă : din pricina luminii n-am putut să văd că era aproape roşu ; l-am apucat, dar cînd i-am dat drumul, odată cu cleştişorul s-a dus şi toată pielea arsă de pe degetele mele. Noaptea, puneau în locurile pe unde trebuia să trec tot felul de piedici, fie la picioare, fie la înălţimea capului ; m-am rănit de zeci de ori ; mă întreb cum de-am scăpat cu viaţă. N-aveam cu ce să-mi luminez drumul şi eram silită să umblu tremurînd, cu mîinile întinse. Îmi presărau în cale cioburi de sticlă spartă. Eram hotărîtă să spun toate acestea, şi mi-am ţinut oarecum cuvîntul. Fiindcă găseam uşa privăţilor închisă, eram silită să cobor mai multe etaje şi să alerg în fundul grădinii, dacă găseam poarta descuriată ; iar dacă era încuiată... Ah ! domnule, îndrăcite fiinţe devin călugăriţele, cînd sînt sigure că merg la pas cu ũra staretei şi cînd cred că-l slujesc pe Dumnezeu chinuîndu-te ! Abia aşteptam să sosească arhidiaconul, abia aşteptam să mi se sfîrşescă procesul.

Iată și clipa cea mai îngrozitoare din viața mea ; căci, gîndiți-vă, domnule, habar n-aveam în ce culori mă zăgrăviseră maicile față de vicar, și nici că el venise numai din curiozitatea de-a vedea o bîntuită de diavol sau una care se prefăcea că-i bîntuită. Maicile își dădură seama că numai printr-o spaimă puternică mă vor putea aduce într-o asemenea stare, și iată ce-au făcut.

În ziua venirii vicarului, de cu zori, stareța intră în chilia mea ; era însoțită de trei maici ; una dintre ele purta un agheasmatar, alta un crucifix și cea de a treia niște funii. Cu glas puternic și amenințator, stareța îmi zise :

— Ridică-te... Îngenunchează și roagă-te.

— Maică, îi răspunsei eu, aș putea să te întreb, înainte de a mă supune, ce se va întîmpla cu mine, ce-ai hotărît să-mi faci și ce îndurare trebuie să-i cer lui Dumnezeu ?

O sudoare rece îmi năpădisese tot trupul ; tremuram, simțeam că mi se moaie genunchii ; mă uitam cu groază la cele trei însoțitoare ; stăteau în picioare, la rînd, cu fețele posomorîte, cu buzele strînse și cu ochii închiși. De spaimă, abia am putut rosti, unul cîte unul, cuvintele din întrebarea către stareță. Din pricină că tăceau, mi-am închipuit că nu mă auziseră ; am spus din nou ultimele cuvinte, fiindcă nu eram în stare să repet toată întrebarea ; am spus, așadar, cu o voce slabă, care părea tot mai stînsă :

— Ce îndurare trebuie să-i cer lui Dumnezeu ?

Mi s-a răspuns :

— Cere-i să-ți ierte păcatele săvîrșite de cînd te-ai născut ; vorbește-i ca și cînd ai fi gata să apari înaintea judecății lui.

Cuvintele acestea m-au făcut să cred că maicile se sfătuiseră împreună și că hotărîseră să-mi facă de pe-trecanie. Mai auzisem eu că în anumite mînăstiri există obiceiul de a judeca, de a osîndi și de a pune la cazne.

Nu credeam că asemenea legiuiri neomenoase ar putea exista într-o mînăstire de maici ; dar erau atîtea lucruri pe care nici nu le bănuisem măcar și le văzusem apoi aici ! La gîndul morții apropiate, am vrut să strig, dar, deși am deschis gura, n-am reușit să scot nici un sunet, mi-am întins brațele împreunate spre stareță și, nemaiputîndu-mă ține pe picioare, m-am prăbușit ; am căzut, dar căderea mi-a fost ușoară. În momente de acestea, de mare spaimă, cînd te părăsesc puterile, mîinile și picioarele își pierd vloga, se prăvălesc, ca să zic așa, unele peste altele ; firea, nemaiputîndu-se ține, pare că încearcă să se prăbușească încet-încet. Mi-am pierdut și judecata, și simțirea ; nu mai auzeam decît un zumzet de voci nedesluite și depărtate ; fie că vorbeau maicile, fie că-mi vîjîiau mie urechile, nu mai auzeam altceva în afara zumzetului acestuia neconținut. Nu știu cît am rămas așa, dar m-a trezit o răcoare neașteptată, care m-a înfiorat și mi-a smuls un oftat adînc. Eram leoaică de apă ; curgeau șiroaie de pe veșmintele mele : turnaseră peste mine apa din agheasmatarul cel mare. Zăceam pe-o rînă, în udătură, cu fruntea sprijinită de zid, cu gura întredeschisă, cu ochii pe jumătate stinși și închiși ; încercam să-i deschid și să privesc, dar mi se părea că sînt învăluită de neguri, prin care nu puteam zări decît rochiile care fluturau pe lîngă mine, și încercam zadarnic să mă prind de rochiile acestea. Sprijinindu-mă într-o mînă, încercam s-o întind pe cealaltă ; voiam s-o ridic, dar mi se părea nespus de grea ; încetul cu încetul, însă, mi-a trecut leșinul ; m-am ridicat, m-am sprijinit cu spatele de zid ; mîinile îmi atîrnau amîndouă în apă ; capul mi se lăsase pe piept, și am stat așa, scoțînd din cînd în cînd gemete nedesluite și jalnice. Maicile îmi aruncau priviri pline de neîndurare, de asprime, care-mi tăiau curajul de-a le ruga. Stareța zise :

— Ridicați-o în picioare.

M-au luat de subsuori și m-au ridicat. Stareța adăugă :

— Cu atît mai rău dacă nu vrea să se roage ; ştiţi ce aveţi de făcut ; începeţi.

— Credeam că aduseseră funii ca să mă sugrume ; le-am privit cu ochii plini de lacrimi. Am cerut să-mi dea crucifixul ca să-l sărut, dar nu mi l-au dat. Am cerut să sărut funiile, şi mi le-au întins. M-am aplecat, am apucat patrafirul sfinţit al stareţei, şi l-am sărutat, spunînd :

— Doamne, fie-ţi milă de mine ! Doamne, fie-ţi milă de mine ! Dragile mele maici, căutaţi să nu mă chinuiţi.

— Şi le-am întins gîtul.

N-aş putea să vă spun nici ce s-a întîmplat cu mine, nici ce mi-au făcut ; e sigur că cei ce sînt duşi la locul de execuţie — şi eu mă credeam asemeni lor — îşi dau sufletul înainte de-a fi ucişi. M-am pomenit pe paiele care-mi ţineau loc de pat ; îmi legaseră mîinile la spate şi-mi puseseră un crucifix mare, de fier, pe genunchi...

...Îmi dau seama, domnule marchiz, de tot răul pe care vi-l pricinuiesc povestindu-vă toate acestea, dar aţi vrut să ştiţi dacă sînt cît de cît vrednică de mila pe care-o aştept din partea dumneavoastră...

Abia atunci am simţit prin ce întrece creştinismul toate religiile din lume şi cîtă adîncă înţelepciune există în ceea ce oarba filozofie numeşte nebunia crucii. În halul în care mă găseam, la ce mi-ar mai fi putut folosi icoana unui legislator fericit şi copleşit de glorie ? Eu însă îl vedeam pe nevinovat cu coapsa străpunsă de lance, cu fruntea încununată de spini, cu mîinile şi picioarele străpunse de piroane, dîndu-şi sufletul în dureri, şi îmi spuneam : „Iată Dumnezeuul meu, şi mai îndrăznesc să mă vaiet !“... Am stăruit în gîndul acesta şi-am simţit cum îmi renaşte mîngîierea în suflet ; am priceput deşertăciunea vieţii şi m-am bucurat că mă despart de ea, înainte de a-mi înmulţi păcatele. Totuşi, socotindu-mi anii şi gîndindu-mă că n-am decît douăzeci, am oftat ; eram prea slăbită, prea doborîtă ca să-mi pot înălţa sufletul deasupra

spaimelor morții ; dacă aş fi fost pe deplin sănătoasă, cred că le-aş fi privit cu mai mult curaj.

Cînd s-a întors stareța împreună cu satelitele ei, m-au găsit mai trează decît se așteptau și decît ar fi voit ele să fiu. M-au ridicat în picioare, mi-au pus vâlul pe obraz ; două dintre ele m-au prins de subsuori ; o a treia m-a împins din urmă, iar stareța mi-a poruncit să umblu. Mergeam fără să văd unde, convinsă că mă îndrept spre locul osîndei ; și mergînd, mă rugam : „Doamne, fie-ți milă de mine ! Doamne, ajută-mă ! Nu mă părăsi ! Iartă-mă, dacă ți-am greșit !“

Am ajuns în biserică. Marele vicar oficiase slujba. Toate maicile erau adunate acolo. Am uitat să vă spun că atunci cînd m-am ivit în prag, cele trei maici, care mă mînau strîngîndu-mă și îmbrîncindu-mă furioase, păreau că se frămîntă în jurul meu, și unele mă tîrau de mîini, ca să intru, în timp ce altele, din spate, mă trăgeau înapoi, ca și cum n-aş fi vrut, ca și cum mi-ar fi fost silă să pătrund în biserică, deși eu nu mă împotriveam deloc. M-au mînat spre treptele altarului : abia mă mai țineau picioarele ; mi-au dat brînci să îngenunchez, ca și cum eu n-aş fi vrut ; apoi m-au ținut, de parcă aş fi avut de gînd să fug. După ce s-a cîntat *Veni Creator* și au fost scoase sfintele daruri, vicarul a dat binecuvîntarea. În clipa binecuvîntării, cînd trebuie să te înclini cu respect, maicile care mă țineau de mîini m-au încovoiat cu forța, iar celelalte m-au împins de umeri. Simțeam toate mișcările lor, dar îmi era cu neputință să bănuiesc de ce le fac ; în cele din urmă am priceput totul.

După binecuvîntare, marele vicar și-a scos odăjdiiile, îmbrăcînd doar stiharul și etola, și a venit spre treptele altarului unde mă găseam îngenunchată. Venea între cei doi preoți, cu spatele întors spre altarul pe care se vedeau sfintele daruri, și cu fața spre mine. Apropiîndu-se vicarul zise :

— Ridică-te, soră Suzana.

Maicile care mă țineau m-au smucit dintr-odată în sus ; celelalte m-au înconjurat, ținându-mă de după mijloc, ca și cum le-ar fi fost teamă să nu le scap. Vicarul spuse :

— Dezlegați-i funiile.

Dar nu i-au dat ascultare ; se prefăceau că văd cîta primejdie ar fi dacă mi s-ar da drumul ; v-am spus însă că vicarul era un om dintr-o bucată ; el mai spuse o dată, tare și apăsător :

— Dezlegați-i funiile.

Atunci s-au supus.

Cînd mi-am simțit mîinile libere, am scos un geamăt îndurerat și ascuțit, care l-a făcut pe vicar să pălească ; fățarnicele maici din preajma mea s-au tras înapoi, prefăcîndu-se înspăimîntate.

Vicarul și-a venit repede în fire ; maicile s-au întors, avînd grijă să tremure.

— Ce-i cu tine ? m-a întrebat vicarul.

I-am răspuns, arătîndu-i brațele ; funia cu care mă legaseră îmi pătrunsese aproape pe de-a-ntregul în carne ; brațele îmi erau învinetite din pricina singelui oprit și revărsat din vasele lui ; vicarul pricepu că geamăful se datora durerii cauzate de sîngele care începea să circule iar. Și spuse :

— Să i se ia vâlul.

Maicile, care cususeră vâlul în mai multe locuri fără ca eu să bag de seamă, începură să-l smulgă dîndu-și mai multă osteneală decît ar fi fost nevoie ; trebuia ca preotul să mă vadă zănatică, posedată de diavol sau nebună ; cu toate acestea, tot trăgînd, firul se desprinsese pe alocuri, voalul și veșmîntul mi se sfîșiară, și am ieșit la iveală.

Am o înfățișare plăcută ; durerea adîncă prin care trecusem mi-o întunecase întrucîtva, dar nu mi-o schimbase ; glasul îmi e plin de duioșie ; se simte că nu spun decît adevărul. Insușirile acestea, laolaltă, au făcut să se nască mila în cei doi tineri care îl însoțeau pe arhi-

diacon ; cît despre el, nu cunoștea asemenea simțăminte ; drept, dar puțin simțitor, vicarul făcea parte dintre acei oameni născuți să practice virtutea fără a-i simți dulceața ; oamenii de felul lui fac binele din spirit de disciplină, și tot astfel judecă. Punîndu-mi mîneca etolei pe creștet, vicarul mă întrebă :

— Soră Suzana, crezi în Dumnezeu tatăl, fiul și sfîntul duh ?

I-am răspuns :

— Cred.

— Crezi în maica noastră, sfînta biserică ?

— Da.

— Te lepezi de Satana și de faptele lui ?

În loc să-i răspund, am făcut pe neașteptate un pas înainte, am scos un strigăt, și bucata de etolă mi s-a desprins de pe creștet. Vicarul s-a tulburat ; însoțitorii săi au pălit, cîteva dintre maici au fugit, iar cele ce se găseau în strană au încercat să iasă, făcînd un zgomot de nedescris. Vicarul le făcu semn să se potolească ; mă privea într-una, așteptînd să se petreacă vreun lucru nemaipomenit. L-am liniștit spunîndu-i :

— Nu s-a întîmplat nimic, părinte ; m-a înțepat una dintre maici cu ceva ascuțit. Și, ridicîndu-mi ochii și brațele spre cer, am adăugat, vîrsînd un șuvoi de lacrimi : M-au înțepat tocmai cînd mă întrebați dacă mă lepăd de Satana și de deșertăciunile lui ; și înțeleg de ce m-au înțepat...

Maicile tăgăduiră toate, prin gura stareței, că m-ar fi atins.

Arhidiaconul îmi puse iar etola pe creștet ; călugărițele se pregăteau să vină lîngă mine ; dar el le făcu semn să se dea înapoi și mă întrebă din nou dacă mă lepăd de Satana și de faptele lui. I-am răspuns cu tărie :

— Mă lepăd, mă lepăd !

Vicarul ceru chipul lui Crist și mi-l dădu să-l sărut ; i-am sărutat picioarele, mîinile și rana din coapsă.

Apoi mi-au poruncit să mă rog cu glas tare ; am pus icoana jos și, după ce-am îngenunchat, am spus :

— Doamne, Mîntuitorul meu, tu care ai pierit pe cruce pentru păcatele mele și ale întregului neam omenesc, te iubesc din toată inima ; fă-mă și pe mine vrednică de toate chinurile pe care le-ai îndurat ; fă să curgă asupra mea un strop din sîngele care ți-a curs ție, ca să mă curăț de păcate. Iartă-mă, Doamne, așa cum iert și eu tuturor dușmanilor mei...

După ce m-am rugat, vicarul mi-a zis :

— Fă mărturie de credință... și am făcut-o.

— Fă mărturie de iubire... și am făcut-o.

— Fă mărturie de nădejde... și am făcut-o.

— Fă mărturie de milostenie... și am făcut-o.

Nu-mi mai aduc aminte cu ce vorbe am făcut mărturiile acestea ; dar cred că erau patetice, căci le-am auzit pe cîteva maici suspinînd, iar pe cei doi călugări tineri i-am văzut plîngînd ; arhidiaconul m-a întrebat, uimit, de unde scosesem rugăciunile pe care le spuseseam.

I-am răspuns :

— Din fundul inimii mele ; acestea îmi sînt gîndurile și simțămintele ; martor mi-e Dumnezeu care ne-aude pretutindeni și e de față aici, pe altar. Sînt creștină și nevinovată ; dacă am greșit, Dumnezeu singur știe ; și numai el e îndreptățit să-mi ceară socoteală și să mă osîndească...

La auzul cuvintelor mele, vicarul aruncă o privire cumplită stareței.

Apoi ceremonia aceasta, în care măreția Domnului fusese batjocorită, lucrurile cele mai sfinte pîngărite, și demnitarul bisericii făcut de ocară, se încheie ; maicile se retraseră ; am rămas doar eu, stareța și cei doi călugări tineri. Arhidiaconul se așeză, scoase memoriul care i se trimisese împotriva mea, îl citi cu glas tare și-mi puse întrebări legate de învinuirile ce mi se aduceau.

— De ce nu te spovedești ? mă întrebă el.

- Fiindcă nu sînt lăsată s-o fac.
- De ce nu te atingi de cuminecătură ?
- Fiindcă nu mi se dă voie.
- De ce nu ieși parte la liturghii și la sfintele slujbe ?
- Fiindcă nu mi se dă voie.

Stareța voi să se amestece în vorbă, dar vicarul îi spuse cu asprime :

- Taci, maică stareță...
- De ce ieși noaptea din chilie ?
- Fiindcă m-au lăsat fără apă, fără urcior și fără vase în care să-mi fac nevoile.

— De ce se aud zgomote, noaptea, în chilia ta ?

— Fiindcă vor să-mi răpească liniștea.

Stareța voi din nou să vorbească, dar vicarul îi spuse pentru a doua oară :

— Maică stareță, ți-am spus să taci ; ai să răspunzi cînd vei fi întrebată...

Apoi către mine :

— Ce-i cu maica pe care ți-au smuls-o din mîini și au găsit-o trîntită pe jos, în coridor ?

— E urmarea groazei de mină, insuflată maicilor.

— Îți este prietenă ?

— Nu, părinte.

— N-ai intrat niciodată în chilia ei ?

— Niciodată.

— Nu i-ai făcut niciodată vreun lucru de rușine, nici ei și nici alteia ?

— Niciodată.

— De ce te-au legat ?

— Nu știu nici eu.

— De ce nu ți se închide ușa la chilie ?

— Fiindcă am spart broasca.

— De ce ai spart-o ?

— Ca să deschid și să pot veni la slujbă, în ziua înălțării.

— Va să zică, ai fost la biserică în ziua aceea !

— Da, părinte...

Stareța spuse :

— Părinte, nu-i adevărat ; toate maicile pot depune mărturie...

Am întrerupt-o.

— Pot depune mărturie că ușa bisericii era încuiată ; că m-au găsit culcată dinaintea ușii acesteia și că le-ai poruncit să mă calce în picioare, iar unele au și îndeplinit porunca ; eu, însă, le iert, maică, și te iert și pe dumneata că le-ai dat porunca ; n-am venit să aduc învinuiri nimănui, ci să mă apăr.

— De ce n-ai mătăanii, nici crucifix ?

— Fiindcă mi le-au luat.

— Unde-ți este cartea de rugăciuni ?

— Mi-au luat-o.

— Atunci cum te rogi ?

— Mă rog în inimă și în cuget, cu toate că m-au oprit de la rugăciune.

— Cine ți-a dat opreliștea asta ?

— Stareța...

Ea vru din nou să spună ceva.

— Maică stareță, îi spuse vicarul, e adevărat sau nu că ai oprit-o să se roage ? Spune numai da sau nu.

— Credeam că, și pe bună dreptate credeam că...

— Nu te-am întrebat asta ; ai oprit-o să se roage, sau nu ?

— Am oprit-o, dar...

Stareța ar mai fi vrut să adauge ceva.

— Dar, îi tăie vorba vicarul, dar... soră Sazana, de ce ești desculță ?

— Fiindcă nu mi se dau nici ciorapi, nici pantofi.

— De ce rufe și veșmintele îți sînt atît de vechi și de murdare ?

— Fiindcă nu mi s-au mai dat rufe de vreo trei luni, și fiindcă sînt silită să mă culc îmbrăcată.

— De ce te culci îmbrăcată ?

— Fiindcă n-am nici perdele, nici saltea, nici velință, nici cearșaf, nici rufe de noapte.

— De ce nu le ai ?

— Mi-au fost luate.

— Hrană ți se dă ?

— Eu cer...

— Va să zică, nu ți se dă ?

Am tăcut ; iar vicarul adăugă :

— E de necrezut cum de s-au purtat atît de aspru cu tine, fără să fi săvîrșit vreun păcat care să merite asprimea asta.

— Păcatul meu e că nu simt chemarea pentru călugărie și am cerut să fiu dezlegată de legămîntul făcut cu de-a silă.

— Asta au s-o hotărască legile, și orice or hotărî ele, trebuie ca pînă atunci să-ți îndeplinești îndatoririle de maică.

— Părinte, nimeni nu le îndeplinește mai cu strășnicie decît mine.

— Trebuie să te bucuri de soarta tuturor celorlalte maici.

— Nici nu cer altceva.

— N-ai să te plîngi împotriva nimănui ?

— Nu, părinte, v-am spus ; n-am venit să învinuiesc, ci să mă apăr.

— Poți să te duci.

— Unde să mă duc, părinte ?

— În chilia ta.

Am făcut cîțiva pași, apoi m-am întors și am îngenunchat la picioarele stareței și ale arhidiaconului.

— Ei, ce mai este ?

Și arătîndu-i capul rănit în mai multe locuri, picioarele însîngerate, brațele învinețite și slabe, zdrențele murdare și sfîșiate care mă acopereau, i-am spus :

— Iată !

- Parcă vă aud, pe dumneavoastră, domnule marchiz, cit și pe cei ce vor mai citi memoriile acestea : „Atîtea grozăvii necurmăte și mereu altele ! Atîtea cruzimi meșteșugite, la niște suflete cuvioase ! Nu poate fi adevărat !“ Recunosc că așa pare, dar n-am scris decît adevărul, cerul mi-e martor ; iar dacă am lăsat să se strecoare printre rînduri măcar o umbră de calomnie, tot cerul să mă judece cu toată asprimea sa, și să mă osîndească să ard în focul cel veșnic ! Deși am putut să-mi dau seama, vreme îndelungată, că dușmănia unei starețe e un imbold puternic pentru perversitatea firească a unora, mai cu seamă cînd se face o cinste, o laudă și o fală din asemenea neleguiri, ura n-o să mă împingă la nedreptăți. Cu cît mă gîndesc mai mult, cu atît îmi spun că toate cîte mi s-au întîmplat mie nu s-au mai întîmplat încă nimănui și nici nu se vor mai întîmpla, în veci. Odată (și deie Domnul să fi fost prima și ultima dată!) soarta, ale cărei căi ne sînt ascunse, a vrut să adune asupra unei singure nefericite toate cruzimile împrăștiate în nepătrunsele ei hotărîri asupra mulțimii nesfîrșite de nenorocite care au pus înaintea mea piciorul în mînăstire și care îl vor mai pune, după mine. Am suferit, am suferit crunt ; dar soarta asupra toarelor mele mi s-a părut totdeauna și mi se pare și acum mai de plîns decît a mea. Aș fi vrut și mi-ar fi fost mult mai plăcut să mor decît să fiu în locul lor. Necazurile mele vor avea sfîrșit prin bunăvoința dumneavoastră ; dar maicilor le va rămîne amintirea, rușinea și remușcărilor pentru crimele făptuite, pînă în ceasul de pe urmă. Fiți sigur că ele se simt vinovate de pe acum ; se vor învinovați toată viața, și groaza va coborî în mormînt odată cu ele. Cu toate astea, domnule marchiz, starea mea e și astăzi de plîns, viața mi-e o povară ; sînt femeie și am mintea slabă, ca toate femeile ; Dumnezeu mă va părăsi ; simt că n-am nici puterea și nici curajul să mai îndur încă o dată ceea ce am îndurat. Domnule marchiz, temeți-vă să nu se abată din nou nenorocirea asupra mea ;

chiar dacă vă vor seca ochii plîngîndu-mi soarta, chiar dacă vă vor sfișia muștrările, tot n-am să mă întorc din prăpastia în care voi cădea ; prăpastia aceea se va închide pentru totdeauna asupra unei biete deznădăjduite.

— Poți să te duci, îmi spuse arhidiaconul.

Unul dintre preoți îmi întinse mîna, ajutîndu-mi să mă ridic, iar arhidiaconul adăugă :

— Ți-am pus întrebările pe care voiam să ți le pun ; acum o voi întreba pe stareța, și nu voi pleca de-aici pînă cînd nu voi pune rînduială în toate.

Am plecat. Întreaga mînăstire clocotea. Le-am găsit pe maici în pragurile chiliilor, vorbindu-și de la un capăt la altul al coridorului ; de cum m-am ivit, s-au și retras, trîntind cu putere ușile, care se închideau una după alta, cu zgomot. Am intrat și eu în chilia mea, am îngenuncheat lîngă zid și m-am rugat lui Dumnezeu să țină seama că-i vorbisem cu destulă cumpătare arhidiaconului și să-i arate nevinovăția mea și adevărul.

Tot mă mai rugam, cînd au intrat în chilie arhidiaconul, stareța și cei doi călugări. V-am spus că n-aveam nici perdele, nici scaun, nici scăunel pentru rugăciune, nici saltea, nici velință, nici cearșafuri și nici vase ; v-am spus că ușa nu mi se închidea și că n-aveam aproape nici un geam nespert la ferestre. M-am ridicat în picioare, iar arhidiaconul, oprindu-se dintr-odată și aruncînd o privire mînioasă către stareță, o întrebă :

— Ce-ai de spus, maică ?

Ea îi răspunse :

— Nu știam...

— Nu știai ? Minți ! A trecut vreo zi fără să intri aici ? Și nu de-aici ai coborît cînd ai venit la mine ?... Ia spune, soră Suzana, stareța n-a dat astăzi pe-aici ?

Nu i-am răspuns, și nici el nu m-a mai întrebat ; iar călugării cei tineri, cu brațele lăsate în jos, cu frunțile plecate și cu ochii în pămînt, abia-și puteau ascunde

mîhnirea și uimirea. Au ieșit împreună, și l-am auzit pe arhidiacon, spunîndu-i stareței, pe coridor :

— Nu ești vrednică de stareție ; ar trebui să fii alungată. Mă voi plînge arhiepiscopului. Pînă cînd plec, să îndrepti toată neorînduiala de-aici.

Mergînd mai departe și clătînîndu-și capul, vicarul adăugă :

— E groaznic. Creștine ! Maici ! Ființe omenești ! E groaznic !

Pe urmă n-am mai auzit nimic, dar mi s-au adus rufe, veșminte, perdele, cearșafuri, velințe, vase, cartea mea de rugăciuni precum și alte cărți pioase, mățaniile, crucifixul, geamuri, într-un cuvînt tot ce aveau și celelalte maici ; am fost lăsată din nou să merg la vorbitor, însă numai cînd eram chemată pentru treburi.

Treburile nu mergeau bine deloc. Domnul Manouri publicase un prim memoriu, care nu prea făcuse vîlvă ; era prea spiritual, nu îndeajuns de patetic și, aș putea spune, fără multe argumente. Dar nu trebuie să credeți că avocatul acestă iscusit ar fi fost de vină ! Nu, de vină eram eu, care nu voiam cu nici un chip să-l las să-mi facă de rîs nici părinții, și nici viața monahală sau mînăstirea unde sălășluiam ; și nu voiam nici să-mi zugrăvesc surorile și cumnații în culori prea urîte. N-aveam în sprijinul meu decît un prim protest, cu adevărat legal, dar făcut într-o altă mînăstire, și nereînnoit. Cînd cineva își mărginește la atîta apărarea, și cînd are de-a face cu oameni care nu se dau îndărăt de la nimic în atacul lor, care calcă în picioare și ce-i drept, și ce nu e, care recunosc și neagă cu aceeași neobrăzare și nu roșesc nici de muștrări, nici de bănuieli, nici de clevetiri, nici de bîrfeli, e greu să biruie, mai ales la tribunale, unde obișnuința și plictiseala împiedică să fie cercetate ca lumea cazurile mai însemnate, și unde un protest ca al meu e totdeauna privit cu ochi răi de politicianul care se teme că izbînda unei călugărițe cerîndu-și dezlegarea legămîn-

tului ar trage nenumărate altele pe aceeași cale ; el simte, în taină, că de s-ar îndura să doboare, măcar pentru o singură nenorocită, porțile acestor temnițe, mulțimea s-ar repezi să le dărîme. De asta tribunalul are grijă să ne descurajeze, să ne împace pe toate cu soarta, nimicindu-ne nădejdea că am putea-o schimba. Mi se pare, totuși, că într-un stat condus ca lumea ar trebui să fie tocmai dimpotrivă : să intri greu în minăstire și să poți ieși ușor. Și de ce nu s-ar adăuga și un astfel de caz la atîtea altele, în care lipsa unei formalități neînsemnate nimicește procedura, chiar cînd altminteri e justă ? Minăstirile sînt ele oare atît de trebuincioase pentru temelile unui stat ? A făcut Isus Cristos călugări și călugărițe ? Biserica nu se poate cu nici un chip lipsi de ei ? Ce nevoie are mirele sfînt de atîtea fecioare bune ? Și ce nevoie are neamul omenesc de atîtea victime ? Oare nu se va simți niciodată trebuința de a strîmta gura acestor prăpăstii, în care neamurile viitoare se vor pierde ? Toate rugăciunile făcute din obișnuință acolo prețuiesc oare cît gologanul dat din milostenie unui sărac ? Și e oare voia lui Dumnezeu să vadă trăind în sihăstrie omul pe care l-a menit să trăiască laolaltă cu semenii săi ? Dumnezeu, care l-a făcut atît de nestatornic, atît de ușuratic, cum poate îngădui îndrăzneala legămintelor călugăriei ? Legămintele acestea, împotriva firii omenesti, pot fi oare păzite fără abatere de către oameni, în afara celor cîțiva căroră plămada le e greșită, iar inima le e secătuită de orice fel de imbold ? Dacă ne-ar îngădui mintea să cunoaștem tot atît de ușor și de bine alcătuirea lăuntrică a omului, pe cît ne îngăduie să-i cunoaștem înfățișarea, n-ar fi drept oare să socotim ca anormale asemenea ființe ? Și toate slujbele acestea lugubre, care se țin la luarea vîlului sau la mărturie, cînd un bărbat sau o femeie stînt dăruiați vieții monahale și nenorocirii, curmă oare funcțiunile animalice ale omului ? Nu se trezesc ele, dimpotrivă, în tăcere, în silnicie și în trîndăvie, cu o putere necunoscută celor ce trăiesc în afara minăs-

tirilor și care își găsesc sumedenie de distracții ? Unde oare, în afară de mînăstiri, poți găsi minți bîntuite de duhuri necurate; care nu le dau pace și le frămîntă ? Unde, în afară de mînăstiri, poți vedea plictiseala adîncă, paliditatea, slăbiciunea, toate semnele acestea ale naturii care tînjește și piere ? Unde, în afară de mînăstiri, nopțile sînt tulburate de gemete, zilele sînt muiate de lacrimi care curg din senin și precedate de tristeți fără pricină ? Unde, în afară de mînăstiri, se mai întîmplă ca natura, răzvrătindu-se împotriva unei cazne pentru care nu e făcută, să cadă pradă furiilor și să ducă animalul din om la o tulburare fără leac ? În care colț al lumii mîhnirea și supărarea au nimicit toate calitățile sociale ? Unde, în altă parte, nu mai există nici tată, nici frate, nici soră, nici rudă, nici prieten ? Unde, în afară de mînăstiri, omul, socotindu-și viața ca pe o clipă trecătoare, privește legăturile cele mai plăcute din lume cu aceeași nepăsare cu care un călător privește obiectele întîlnite în drum, fără pic de dragoste ? Și unde oare e lăcașul urii, al scîrbei și al smintelii ? Unde e locul slugărniceii și al despotismului ? Unde nu se sting niciodată dușmăniile ? Unde clocesc, în tăcere, patimile ? Unde e lăcașul cruzimii și al curiozității ? „Nu cunoaștem încă istoria acestor azile“, spunea mai departe domnul Manouri în memoriul său ; nu, n-o cunoaștem. Și, în altă parte, adăuga : „A face legămînt de sărăcie înseamnă a te lega prin jurămînt să fii trîndav și hoț ; a face legămînt de castitate înseamnă a-i făgădui lui Dumnezeu încălcarea neconținută a celei mai cuminți și mai însemnate dintre legile sale ; a face legămînt de supunere înseamnă a renunța la prerogativa inalienabilă a omului, la libertate. Dacă ții legămintele, ești ticălos ; dacă nu le ții, ești sperjur. Viața monahală e viață de fanatic ori de fățarnic.“

O fată a cerut voie părinților ei să intre în mînăstire. Taică-său i-a spus că-i îngăduie să se călugărească, dar

că îi dă mai întâi trei ani de gîndire. O asemenea opreliște i s-a părut tare aspră tinerei plină de rîvnă ; dar, neavînd încotro, a trebuit să se supună. Nespulberîndu-i-se chemarea, ea s-a întors la taică-său și i-a spus că răgazul de trei ani trecuse. „Foarte bine, copila mea, i-a răspuns el ; ți-am dat trei ani, ca să te încerc ; acum nădăjduiesc că ai să-mi dai și tu alți trei ani, ca să mă hotărăsc...” Și de data asta răgazul i s-a părut prea lung tinerei fete ; au năpădit-o lacrimile ; dar tatăl era un om dintr-o bucată, care nu știa de glumă. După trecerea acestor șase ani, fata s-a călugărit. A fost o maică bună, simplă, cuvioasă, cu grijă în îndeplinirea îndatoririlor ; dar s-a întîmplat ca duhovnicii să se folosească de sinceritatea ei pentru a dezvălui tribunalului bisericesc cele ce se petreceau în mînăstire. Starețele au bănuț-o, au întemnițat-o, maica și-a pierdut mințile ; cum ar fi putut oare să țină piept persecuțiilor a cincizeci de ființe care nu se gîndeau toată ziua decît în ce fel s-o mai chinuiască ? Mai înainte îi întinseseră mamei călugăriței o cursă ; și cursa aceasta vădește avariția care domnește în mînăstiri. I-au insuflat mamei nefericitei dorința de-a veni în mînăstire, ca să vadă chilia fiicei sale. Ea a cerut marilor vicari îngăduința de a intra, și i s-a dat. A intrat în mînăstire și a alergat spre chilie ; dar a rămas uimită negăsind altceva decît patru ziduri goale ! Maicile luaseră tot din chilie. Știau că mama aceasta, duioasă și simțitoare, n-are să-și lase fiica așa ; și, într-adevăr, ea trimise mobile noi, veșminte, rufe și le spuse maicilor că o costase destul de scump curiozitatea, ca s-o mai încerce încă o dată, și că trei sau patru asemenea vizite într-un an i-ar duce la ruină frații și surorile... Acolo ambiția și luxul jertfesc o parte din familie, ca să-i facă celei rămase o soartă mai bună ; acolo e cloaca în care sînt aruncate gunoaiile societății. Și cîte mame ca a mea nu-și ispășesc o crimă necunoscută de nimeni prin altă crimă !

Domnul Manouri publică un al doilea memoriu, care avu ceva mai mult succes. Se interveni cu stăruință pentru mine ; am făgăduit din nou surorilor mele să le las în stăpînire deplină și netulburată moștenirea părintească. La un moment dat, procesul luase o întorsătură mai fericită, și nădăjduiam să scap din mînăstire ; din pricina aceasta, durerea mi-a fost și mai crîncenă, cînd am văzut că mă înșelasem ; cauza mea a fost pledată în ședință și pierdută. Toate maicile, în afară de mine, aflaseră rezultatul. Se iscase o frămîntare, un tumult, o bucurie, se țineau mici consfătuiri tainice, maicile trăiau într-un veșnic du-te-vino la stareță și se vizitau neconținut una pe alta. Tremuram ; nu puteam nici să stau în chilie, nici să ies ; n-aveam nici o prietenă în ale cărei brațe să mă arunc. Cît de cumplită a fost dimineața procesului ! Voiam să mă rog, dar îmi era peste putință ; ingenucheam, mă reculegeam, încercam o rugăciune, dar îndată gîndurile îmi fugeau, fără voie, la judecători ; îi vedeam aievea, auzeam avocații, le vorbeam ; îi opream pe ai mei, găsind că nu mă apără cum trebuie. Nu cunoșteam nici un magistrat, totuși căutam să-mi închipui cum ar putea să arate, îmi făuream tot felul de imagini, unele bune, altele sinistre, altele indiferente ; mă cuprinsese un neastîmpăr, o năucire de nedescris. După toată zarva asta, a urmat o tăcere adîncă ; maicile nu-și mai vorbeau ; în biserică mi s-a părut că vocile lor răsună mai tare ca de obicei, cel puțin vocile celor din cor, fiindcă unele nu cîntau ; la sfîșitul slujbei au plecat toate, în tăcere. Eram convinsă că așteptarea le neliniștea la fel de mult ca și pe mine ; dar după-amiază larma și fierberea au reînceput dintr-o dată, de pretutindeni ; am auzit cum se deschid și se închid ușile, am auzit pașii maicilor care forfoteau de colo-colo, șușotitul celor care își vorbeau prin colțuri. Mi-am lipit urechea de ușă, dar mi s-a părut că tăceau și păseau în vîrfurile picioarelor atunci cînd treceau pe dinaintea chiliei mele. Mi-am dat seama că pierdusem

procesul ; nu mai aveam nici o îndoială în privința aceasta. Și am început să umblu tăcută prin chilie ; mă înăbușeam, dar nu mă puteam plînge ; îmi sprijineam fruntea cînd de un perete, cînd de altul și-mi încrucișam brațele pe cap. Aș fi vrut să mă odihnesc, dar nu-mi dădeau pace bătaile inimii, pe care nu numai că le auzeam, dar le și simțeam săltîndu-mi veșmîntul. În starea asta eram, cînd au venit să-mi spună că mă caută cineva. Am coborît și n-am îndrăznit să pășesc mai departe. Călugărița care mă anunțase era atît de veselă, încît mi-am dat seama că vestea care mi se adusese nu putea fi decît tare tristă ; și, totuși, m-am dus. Cînd am ajuns la ușa vorbitorului, m-am oprit dintr-o dată și m-am zvîrlit în ungherul dintre doi pereți ; nu mă mai puteam ține pe picioare ; și, totuși, am intrat în vorbitor. Acolo n-am găsit pe nimeni ; am așteptat. Cel care mă chemase fusese oprit să între înaintea mea ; își închipuiau că trebuie să fie vreun trimis de-al avocatului meu și maicile voiau să afle ce se va întîmpla între noi, ba chiar, în așteptare, se adunaseră laolaltă. Cînd a intrat trimisul, eu stăteam pe un scaun, cu fruntea în palme, sprijinită de gratiile grilajului.

— Din partea domnului Manouri, îmi spuse el,

— Ca să-mi spuneți c-am pierdut procesul ?

— Habar n-am, maică ; atîta știu : că mi-a dat scrisoarea asta ; iar cînd mi-a dat-o părea mîhnit ; și-am venit în grabă, după cum mi-a cerut.

— Dă-mi-o...

Trimisul mi-a întins scrisoarea, și am luat-o, fără să mă mișc și fără să-l privesc măcar ; am pus-o pe genunchi și am rămas așa. Iar el m-a întrebat :

— N-ai de dat vreun răspuns ?

— Nu, poți pleca.

Trimisul s-a dus ; eu am rămas acolo, neputînd nici să mă mișc, și nici să mă hotărăsc să plec.

În mîinastiri nu-i îngăduit nici să scrii, și nici să primești scrisori fără voia stareței ; ei 'i se dau și cele

care vin și cele trimise ; trebuia deci să-i duc și scrisoarea mea. Am pornit spre chilia ei ; mi se părea că drumul nu se mai sfârșește ; un osîndit, cînd iese din temniță ca să-și audă osînda, n-ar fi mers mai încet sau mai îndurerat decît mergeam eu. Totuși, am ajuns la ușa stareței. Maicile mă priveau de departe ; nu voiau să piardă nimic din priveliștea durerii și a umilirii mele. Am bătut, și mi s-a deschis. La stareță se mai aflau cîteva maici ; mi-am dat seama zărindu-le poalele rochiilor, căci ochii nu îndrăzneam să-i ridic ; i-am întins, cu mîna tremurîndă, scrisoarea ; a luat-o, a citit-o și mi-a înapoiat-o. M-am întors în chilia mea ; m-am aruncat pe pat, cu scrisoarea lîngă mine, și am stat așa, fără s-o citesc, fără să mă duc la masă, fără să fac nici o mișcare pînă la slujba de după-amiază. La trei și jumătate clopotele mi-au dat de veste că trebuie să cobor. Cîteva maici veniseră înaintea mea ; stareța stătea la ușa bisericii ; ea m-a oprit și mi-a poruncit să îngenunchez afară ; celelalte maici au intrat, și ușa s-a închis. După slujbă, au ieșit toate odată ; le-am lăsat să treacă. M-am ridicat abia după ce-a trecut ultima dintre ele. Din clipa aceea, am început să-mi dau singură tot felul de osînde : fiindcă nu mi se mai dădea voie să intru în biserică, m-am hotărît să nu mai intru în trapezărie și să nu mai ies în orele de odihnă. Oricum mi-aș fi cîntărit situația, nu găseam altă scăpare decît nevoia pe care-o aveau de însușirile mele și în supunere. M-aș fi mulțumit cu soiul de uitare în care mă lăsaseră timp de cîteva zile. Deși am fost căutată de mai multă lume, nu mi s-a dat voie să-l primesc decît pe domnul Manouri. Cînd am intrat în vorbitor, l-am găsit întocmai cum mă găsisese trimisul lui pe mine, cu fruntea în palme și cu brațele sprijinite de grilaj. L-am recunoscut, dar nu i-am spus nimic. El nu îndrăznea nici să mă privească, nici să-mi vorbească.

— Maică, îmi spuse el mai apoi, fără să se miște de la locul lui, ți-am scris ; mi-ai citit scrisoarea ?

— Am primit-o, dar n-am citit-o.
— Va să zică, nu știi...
— Dimpotrivă, domnule, știu tot ; mi-am ghicit soarta și m-am resemnat.

— Cum se poartă cu dumneata ?

— Încă nu se gîndesc la mine ; dar văd în trecut ce mă așteaptă în viitor. Mă mîngîie doar gîndul că de-acum, fără nădejdea care mă susținea, n-am să mai sufăr cît am suferit ; altfel aș muri. În mînăstire, o vină ca a mea nu se iartă. Nu-i cer lui Dumnezeu să îmblînzească inimile celor în ale căror mîini a fost voia lui să mă părăsească ; îi cer doar puterea de-a îndura, îi cer să mă scoată din deznădejde și să mă cheme mai grabnic la el.

— Maică, îmi spuse domnul Manouri plîngînd, dacă mi-ai fi fost soră, tot n-aș fi putut face mai mult...

Ce om bun !

— Maică, adăugă el, dacă îți pot fi de vreun folos, nu te sfii să-mi spui. Am să mă duc la primul președinte, care mă stimează, am să mă duc la marii vicari, la arhiepiscop...

— Domnule, nu vă duceți nicăieri, totul s-a sfîrșit.

— Dar dacă te-am putea muta într-o altă mînăstire ?

— Sînt prea multe piedici.

— Care sînt piedicile astea ?

— E greu de căpătat învoirea ; mai e nevoie de încă o zestre sau trebuie luată zestrea de aici ; și-apoi, ce-am să gesesc în altă mînăstire ? Inima mea împietrită, starețe nemiloase, maici tot atît de rele ca și aici, aceleași îndatoriri, aceleași necazuri. E mai bine să rămîn aici ca să-mi sfîrșesc zilele ; așa, vor fi mai puține.

— Maică, gîndește-te că o mulțime de oameni se interesează de dumneata ; cei mai mulți dintre ei sînt bogați ; n-ai să fii oprită aici, dacă pleci fără să iei nimic.

— Așa cred și eu.

— O călugăriță care pleacă sau moare sporește bunul trai al celor care rămîn.

— Dar oamenii de treabă, oamenii bogați despre care-mi vorbiți nu se gîndesc la mine și vă vor primi cu răceală cînd le veți cere să mă înzestreze pe cheltuiala lor. De ce credeți că le-ar veni mai ușor bogaților să scoată din mînăstire o maică fără har decît le e credinșilor să aducă una care simte chemarea ? Oare cele care simt chemarea sînt mai ușor de înzestrat ? Vai, domnule, de cînd am pierdut procesul, m-au părăsit toți ; nu mai văd pe nimeni.

— Maică, lasă-mi mie grija asta ; aș fi mai fericit.

— Nu cer nimic, nu nădăjduiesc nimic, nu mai rezist, singurul imbold care-mi dădea tărie s-a frînt. Măcar de mi-aș putea făgădui c-o să mă schimbe Dumnezeu și că-n sufletul meu o să se nască dragostea pentru mînăstire, în locul nădejdiei de-a o părăsi, pe care am pierdut-o... Dar e cu neputință ; veșmintele astea mi s-au lipit de piele, de oase ; și mă chinuiesc mai mult acum. Ah ! ce soartă ! Să fii maică pentru totdeauna și să simți că nu vei fi niciodată altceva decît o maică rea ! Să-ți petreci toată viața izbindu-ți capul de gratiile temniței !

Spunînd acestea, am început să strig ; voiam să-mi înăbuș strigătele, dar nu puteam Uimit de izbucnirea mea, domnul Manouri îmi spuse :

— Maică, pot să te întreb ceva ?

— Întrebați-mă, domnule.

— O durere atît de adîncă nu ascunde cumva vreo taină ?

— Nu, domnule. Urăsc singurătatea, simt că o urăsc și că o voi urî totdeauna. Mi-e cu neputință să mă supun tuturor mizeriilor vieții de pustnică ; e o țesătură întreagă de copilării care mă dezgustă ; m-aș fi supus, dacă aș fi putut ; de sute de ori am încercat să mă deprind, să mă las în voia lor, dar mi-e cu neputință. Am rîvnit și i-am cerut Domnului fericita îndobitocire a minții pe care o văd la celelalte maici, dar nu mi-a dat-o. Toate le fac rău, toate le spun pe dos, în toate faptele mele se

simte, se vede că-mi lipsește chemarea ; în fiecare clipă batjocoresc fără voie viața monahală ; nepotrivirea mea e luată drept trufie ; umilințele curg, păcatele și pedepsele mi se înmulțesc întruna, și-mi trec zilele măsurînd cu ochii înălțimea zidurilor.

— Maică, să le dărim nu sînt în stare, dar altceva aș putea.

— Vă rog, domnule, nu încercați nimic.

— Trebuie să te muți în altă mînăstire ; îmi voi lua eu grija asta. Am să mai trec pe-aici ; nădăjduiesc că nu te vor ascunde ; am să-ți trimit mereu vești. Fii sigură că, dacă vei voi, am să izbutesc să te scot de-aici. Iar dacă se vor purta prea aspru cu dumneata, nu uita să mă înștiințezi.

Cînd a plecat domnul Manouri, se făcuse tîrziu. M-am întors în chilia mea. Curînd au sunat clopotele pentru vecernie ; am ajuns la biserică printre primele, le-am lăsat pe maici să treacă și mi-am spus că trebuie să rămîn afară ; într-adevăr, starea a închis ușa. Seara, la cină, ea mi-a făcut semn să m-așez pe podea, în mijlocul sălii de mese. M-am supus, și nu mi-au dat decît pîine și apă. Am mîncat o fărîmă de pîine udată cu lacrimi. A doua zi s-a ținut sfat. Întreaga comunitate a fost chemată să mă judece, și m-au osîndit să nu mai ies în orele de odihnă, să ascult de-afară slujba, timp de o lună ; să mănînc pe jos, în mijlocul sălii de mese, să mă supun la canoane trei zile în șir, să fac încă o dată legămîntul și să iau vâlul ; să-mi îmbrac din nou cămașa de păr, să postesc o dată la două zile și să mă biciuiesc în fiecare vineri, după vecernie. Cînd mi-au rostit osînda, stăteam în genunchi, cu vâlul coborît peste obraz.

Chiar a doua zi a și venit starea, împreună cu încă o maică. Au intrat în chilia mea, aducîndu-mi o cămașă de păr și rochia din pînză grosolană pe care-o mai purtasem cînd fusesem întemnițată. Am înțeles de ce mi le-au adus. M-am îmbrăcat, sau mai bine zis ele mi-au smuls vâlul,

m-au despuiat și mi-au întins rochia aceea. Eram în capul gol, desculță ; pletele îmi cădeau pe umeri. N-aveam altă îmbrăcăminte decât cămașa de păr, încă o cămașă foarte aspră și rochia lungă care începea la gît și se cobora pînă la tălpi. Așa am rămas toată ziua și tot așa mi-am îndeplinit toate îndatoririle.

Seara, cînd m-am întors în chilie, le-am auzit venind și cîntîndu-mi litanii ; erau toate rînduite în două șiruri. Au intrat, m-am înfățișat lor ; mi-au petrecut o funie pe după gît, mi-au pus o făclie într-o mînă și un bici în cealaltă. O maică a prins funia de capăt, m-a tîrît printre cele două șiruri, și întregul alai a pornit spre paraclisul dinăuntrul mînăstirii, închinat sfintei Maria. De venit, veniseră cîntînd ; de plecat, au plecat în tăcere. Cînd am ajuns în paraclis, unde ardeau două lumînări, mi s-a poruncit să cer iertare lui Dumnezeu și comunității pentru scandalul stîrnit ; călugărița care mă mîna îmi șoptea ce anume trebuia să repet, și am reptat întocmai ce mi s-a cerut, vorbă cu vorbă. După aceea, mi-au scos funia, m-au despuiat pînă la brîu, mi-au apucat pletele răvășite pe umeri, mi le-au zvîrlit de o parte și de alta a gîtului, mi-au pus în mîna dreaptă biciul pe care îl ținusem în stînga și au început rugăciunea *Miserere*. Am înțeles ce așteptau de la mine și m-am supus. Cînd rugăciunea s-a sfîrșit, stareța mi-a ținut o predică, apoi maicile au stins lumînările și au plecat, iar eu m-am îmbrăcat.

Cum am intrat în chilie, am și simțit dureri groaznice în picioare. Mi-am privit tălpile : erau numai sînge, din pricina cioburilor de sticlă pe care maicile avuseseră neomenia să mi le împrăstie în cale.

A doua și a treia zi m-au supus la aceleași canoane, cu singura deosebire că a treia zi au mai adăugat un psalm la *Miserere*.

A patra zi mi-au adus veșmîntul de maică, și-au făcut lucrul acesta de parcă ceremonia ar fi fost publică.

În a cincea zi mi-am reînnoit legămîntul. Întreaga lună mi-am îndeplinit restul osîndei la care fusesem silită. Apoi, încetul cu încetul, am reintrat în viața de toate zilele a comunității. Mi-am reluat locul în biserică și în sala de mese, am îndeplinit unele treburi ale mînăstirii, cînd mi-a venit rîndul... Dar mare nu mi-a fost uimirea cînd mi-am întors privirile spre tînăra mea prietenă ! Mi s-a părut aproape tot atît de schimbată ca și mine ; era înfiorător de slabă, o paloare de moarte îi acoperea obrazii, buzele i se albiseră, iar ochii parcă i se stinseseră.

— Soră Ursula, am întreat-o eu în șoaptă, ce ai ?

— Ce să am ! mi-a răspuns ea ; mi-ești dragă și mă mai întrebi ce am ! De nu-ți curmau suferințele, îmi dădeam sufletul !

Dacă în ultimele două zile ale canoanelor nu-mi rănisem tălpile, aceasta se întîmplase doar fiindcă avusese ea grijă să măture pe furiș coridoarele și să arunce la dreapta și la stînga cioburile de sticlă. În zilele în care fusesem osîndită la post negru, ea se lipsea de o parte din hrană și mi-o arunca, înfășurată într-o pînză albă, în chilic. Se trăsese la sorți care anume dintre maici să mă mîne de funie, și sorții căzuseră asupra ei ; dar a avut tăria să meargă la stareță și să-i spună că mai curînd s-ar hotărî să piară decît să înfăptuiască o ticăloșie atît de cumplită. Din fericire, tînăra aceasta avea neamuri sus-puse, se bucura de o pensie îmbelșugată, pe care o lăsa la chere-mul stareței, așa că a putut găsi, pentru o mînă de zahăr și un pic de cafea, o călugăriță care să-i ia locul. Nu îndrăznesc să cred că mîna Domnului s-a abătut asupra nemernicei aceleia ; acum e închisă, căci a înnebunit, dar stareța trăiește, stăpînește, chinuiește și e zdravănă.

Ar fi fost cu neputință ca sănătatea mea să poată face față atîtor încercări lungi și grele. Într-o bună zi m-am îmbolnăvit. Atunci mi-a dovedit sora Ursula cît de mult ținea la mine ; datorită ei am scăpat cu viață. Nici vorbă că, păstrîndu-mi zilele, nu-mi păstrase cine știe ce lucru

de preț ; uneori, ea însăși îmi spunea asta. Dar nu era îngrijire pe care să nu mi-o dea cînd era de serviciu la infirmerie ; și nici în celelalte zile nu rămîneau uitată, mulțumită atît grijii sale, cît și darurilor împărțite maicilor care mă vegheau, fiecareia după cum se purta cu mine. Cerase să stea noaptea la căpățiul meu, dar stareța n-o lăsase, sub cuvînt că e prea plăpîndă ca să poată face față unei asemeni osteneli. Refuzul stareței i-a pricinuit nespūsă mîhnire. Cu toate îngrijirile ei însă, boala mi s-a înrăutățit ; ajunsese la un pas de mormînt. Cu cîteva clipe înainte de a-mi primi împărtășania de pe urmă, am cerut să văd întreaga comunitate, și mi s-a dat voie. Maicile s-au strîns în jurul patului ; venise și stareța. Prietena mea veghea la căpătii, ținîndu-mi o mînă pe care mi-o uda cu lacrimi. Bănuind că am ceva de spus, m-au ridicat și m-au ținut așa, sprijinindu-mă cu două perne. Atunci, adresîndu-mă stareței, am rugat-o să-mi dea binecuvîntarea și să-mi uite păcatele săvîrșite. Am cerut iertare tuturor maicilor pentru scandalul stîrnit. Cerasem să mi se aducă o seamă de nimicuri care îmi împodobiseră chilia sau pe care le foloseam zilnic și am rugat-o pe stareță să-mi dea voie să le dăruiesc. Ea nu s-a împotrivit. Și am dăruit toate lucrurile astea maicilor care o însoțiseră cînd mă zvîrlise în temniță. Am chemat-o lîngă mine pe aceea care mă mînase de funie în ziua canonului și i-am spus, îmbrățișînd-o și dîndu-i mătaniile și crucea mea : „Maică, amintește-ți de mine cînd te vei ruga și fii sigură că nici eu n-am să te uit înaintea lui Dumnezeu...” De ce nu m-a luat Dumnezeu în clipa aceea ? M-aș fi dus la el cu inima ușoară. Cine oare își poate îngădui de două ori o fericire atît de mare ? Cine poate să știe cum îmi va fi ultima clipă ? Și ea trebuie totuși să vină... Dea Domnul să trăiesc din nou toate necazurile, numai ultima clipă să-mi fie atît de senină, pe cît mi-a fost în ziua aceea ! Vedeam cerurile deschizîndu-se, și nici vorbă că așa era, fiindcă în clipa de

pe urmă cugetul nu te înșală, iar cugetul meu îmi făgăduia fericirea veșnică.

După împărțășanie, am căzut într-un fel de letargie. Toată noaptea s-a crezut că-mi voi da sufletul. Din când în când, mi se pipăia pulsul. Simțeam mâini plimbându-mi-se pe obraji și auzeam, ca din depărtare, felurite glasuri, zicînd : „Urcă... I s-a răcit nasul... n-o să apuce ziua de mîine... Au să-ți rămînă mătăniile și crucea...” Apoi o voce mînioasă spunea : „Plecați de-aici, plecați de aici ; lăsați-o să moară în pace ; n-ați chinuit-o îndeajuns ?”... Cît de plăcut mi-a fost cînd, sfîrșindu-se criza, am deschis ochii și m-am trezit în brațele prietenei mele ! Stătuse neclintită lîngă mine ; își petrecuse întreaga noapte îngrijindu-mă, murmurînd rugăciunile pentru ea în agonie, dîndu-mi să sărut chipul lui Crist și după aceea ducîndu-l ea însăși la buze. Cînd m-a văzut deschizînd ochii și oftînd, și-a închipuit că e pentru cea din urmă oară ; a început să țipe, să mă numească prietena ei și să spună : „Doamne, fie-ți milă de ea și de mine ! Doamne, primește-i sufletul ! Prietenă dragă, cînd te vei găsi dinaintea Domnului, amintește-ți de sora Ursula...” Am privit-o zîmbindu-i cu tristețe și, lăsînd să-mi cadă o lacrimă, am strîns mîna prietenei mele.

În aceeași clipă sosi domnul Bouvard, doctorul mînăstirii. După cît se spune, e un om priceput, dar trufaș și aspru, din cuvintele căruia nu iese nimeni. Mi-a îndepărtat prietena cu forța. Mi-a luat pulsul și mi-a pipăit ușor pielea. Lîngă el stătea stareța și două-trei dintre favoritele ei. Doctorul mormăia cîteva întrebări cu privire la cele petrecute, apoi răspunse :

— O să scape. Și privind-o pe stareță, căreia vorbele acestea nu-i fuseseră pe plac, adăugă : Da, maică stareță, o să scape, pielea arată bine, febra i-a trecut, și viața începe să-i mijească în ochi.

Pe măsură ce doctorul vorbea, chipul prietenei mele se lumina de bucurie, pe cînd al stareței și al însoțitoarelor

ei se acopereau de umbre, pe care ele se căzneau zadarnic să le ascundă.

— Domnule, spusei eu, nu cer deloc să trăiesc.

— Te privește, îmi răspunse el.

Apoi dădu câteva porunci și plecă. Se spune că în timpul leșinului rostisem de mai multe ori : „Mamă, dragă mamă, am să te întîlnesc, în sfîrșit ! Am să-ți pot spune tot !” Sînt sigură că vorbeam cu fosta mea stareță, nici nu se poate altfel. Portretul ei nu l-am dat nimănui, dorind să-l duc cu mine în mormînt.

S-a întîmplat întocmai cum prevăzuse domnul Bouvard : febra mi-a scăzut, topită în valuri de nădușeală ; vindecarea mea devenise vădită, și într-adevăr m-am făcut bine, dar am avut o convalescență nespus de lungă. Stătea scris să sufăr în mînăstirea aceasta toate necazurile cîte pot fi îndurate. Se pare că boala mea era molipsitoare, iar sora Ursula nu mă părăsise aproape deloc. Cînd mie au început să-mi revină puterile, pe ea au început s-o părăsească ; i se stricase stomacul, și după-amiaza o cuprindeau leșinuri, care țineau uneori pînă la un sfert de ceas ; atunci părea moartă, ochii i se stingeau și fruntea i se acoperea cu o sudoare rece, care i se aduna în broboane și-i șiroia de-a lungul obrazilor ; brațele îi atîrnau, nemișcate, pe lîngă trup. Se simțea ceva mai bine doar dacă o întindeau și-i desfăceau veșmintele. Cînd își revenea din leșin, prima ei grijă era să mă caute lîngă ea, și mă găsea întotdeauna ; ba uneori, dacă îi mai rămînea puțină simțire și judecată, mă căuta cu mîna în preajmă. Nu mă îndoiam că mă caută pe mine, fiindcă uneori vreo maică încerca să-i mîngîie mîna care pipăia, dar nerecunoscînd-o, mîna ei cădea fără vlagă. „Soră Suzana, mă chemau celelalte, pe tine te caută, apropie-te...” Cădeam în genunchi, îi puneam mîna pe fruntea mea, și Ursula rămînea așa, pînă la trezire ; atunci îmi spunea : „Vezi, soră Suzana, eu mă duc și tu rămii. Eu am s-o văd cea dintîi și am să-i vorbesc de tine, și ea n-o să mă poată asculta fără să plîngă. Căci dacă există

lacrimi amare, de ce n-ar exista și lacrimi dulci, și dacă în ceruri există iubire, de ce nu s-ar și plînge ? Apoi își lăsa capul pe pieptul meu, și, în timp ce lacrimile îi curgeau șiroaie, adăuga : Adio, soră Suzana ; adio, prietenă dragă ; cine-ți va mai împărtăși necazurile, cînd nu voi mai fi eu ? Cine... ? Vai ! prietenă dragă, cît te plîng ! Eu mă duc, simt că mă duc. Dacă ai fi fost fericită, ce rău mi-ar fi părut că mor !“

Starea ei mă îngrozea. Am vorbit cu stareța. Voiam s-o duc la infirmerie, s-o scutească de slujbe și de alte îndatoriri grele, să cheme un medic, dar mi-a răspuns întruna că nu-i nimic, că slăbiciunea are să-i treacă de la sine, iar draga soră Ursula nici nu voia altceva decît să-și îndeplinească îndatoririle și să urmeze rînduiala obișnuită. Într-o zi, după slujba din zori, la care asistasă și ea, Ursula n-a mai ieșit. Mi-am închipuit că se simte rău ; cînd s-a sfîrșit utrenia, am zburat la ea și-am găsit-o lungită pe pat. Era îmbrăcată. Mi-a spus :

— Ai venit, prietenă dragă ? Știam că n-o să întîrzii. Ascultă-mă. De-ai ști cu cîtă nerăbdare te-am așteptat ! Leșinul mi-a fost atît de puternic și de îndelungat, încît credeam că n-o să mă mai trezesc și n-o să te mai revăd. Ține, iată cheia paraclisului ; să deschizi dulapul, să ridici scîndurica dintre rafturile de jos ; în dosul ei ai să găsești un teanc de scrisori ; nu m-am putut despărți de ele, cu tot pericolul care mă amenința din pricină că le păstram și cu toată durerea pe care o simțeam recitindu-le ; vai, atîta le-am udat cu lacrimi, încît aproape că nu mai pot fi citite ; cînd îmi voi da sufletul, arde-le...

Era atît de slăbită și de zdrobită, încît abia putea lega două vorbe ; se oprea după fiecare silabă și vorbea atît de încet, încît abia o auzeam, cu toate că-mi lipisem urechea de buzele ei. Am luat cheia, i-am arătat cu degetul paraclisul și ea mi-a făcut semn că da ; apoi, presimțind că am s-o pierd și convinsă că boala ei se trăgea fie din boala mea, fie din grijile avute, fie din îngrijirile

pe care mi le dăduse, am început să plîng și să mă vaiet cu glas tare. I-am sărutat fruntea, ochii, obrajii, mîinile ; i-am cerut iertare ; dar ea părea că se gîndește cine știe unde ; nici nu mă auzea măcar ; doar își plimba o mîna pe fața mea, mîngîindu-mă. Creș că nu mă mai vedea sau că mă credea plecată, cînd m-a chemat :

— Soră Suzana !

I-am răspuns :

— Aici sînt.

— Cît e ceasul ?

— Unsprezece și jumătate.

— Unsprezece și jumătate ! Du-te la masă ; du-te și întoarce-te degrabă...

Suna clopotul pentru masă, și trebuia s-o părăsesc. Cînd am ajuns la ușă, m-a chemat din nou. M-am întors. S-a căznit să-mi întindă obrajii, i-am sărutat. M-a prins de mîna, și mi-a strîns-o. Părea că nu vrea, că nu poate să mă părăsească :

— Totuși, trebuie, îmi spuse ea, dîndu-mi drumul ; așa vrea Domnul. Adio, soră Suzana. Dă-mi crucifixul...

I l-am pus în palme și am plecat.

Cînd eram gata să ieșim de la masă, m-am adresat stăreței ; i-am vorbit de față cu toate maicile despre primejdia care-o amenința pe maica Ursulă, și-am îndemnat-o să meargă să se încredințeze.

— Bine, trebuie s-o vedem, mi-a răspuns ea.

S-a urcat, însoțită de încă vreo cîteva maici. Am urmat-o. Au intrat în chilie ; biata maică își dăduse sufletul. Zăcea pe pat, îmbrăcată, cu capul plecat pe pernă, cu gura întredeschisă, cu ochii închiși, cu crucea în brațe. Stăreța o privi cu răceală și zise :

— E moartă. Cine-ar fi crezut că sfîrșitul îi e atît de aproape ? A fost o fată cum nu se poate mai bună ; trageți clopotele și înfășurați-o în giulgiu.

Am rămas singură la căpătiul moartei. Cîtă durere am simțit n-aș putea să vă spun și, cu toate astea, aș fi vrut

să fiu în locul ei. M-am apropiat de ea, am udat-o cu lacrimi, am sărutat-o de nenumărate ori, i-am acoperit obrazul ale cărui trăsături începuseră să se schimbe, apoi m-am gândit să îndeplinesc ceea ce-mi ceruse. Ca să nu mă stîngherească nimeni, am așteptat să plece toată lumea la slujbă. Atunci am deschis dulapul, am scos scîndura și-am găsit un teanc de scrisori pe care le-am ars chiar în seara aceea. Biata fată, fusese întotdeauna tristă, și nu-mi amintesc s-o fi văzut zîbind decît o singură dată, în timpul cînd se îmbolnăvise.

Iată-mă așadar singură în mînaștire, singură pe lume ; fiindcă nu mai cunoșteam pe nimeni care să-mi ducă grija. Despre domnul avocat Manouri nu mai auzisem nimic ; îmi închipuiam sau că se descurajase în fața greutăților, sau că din pricina distracțiilor, ori a treburilor, uitase făgăduiala dată, și nu-i purtam pică ; așa îmi e firea, gata oricînd să ierte ; sînt în stare să le iert toate oamenilor, în afară de nedreptate, nerecunoștință și neomenie. L-am iertat deci și pe domnul Manouri și pe toți ceilalți care arătaseră atîta însuflețire în timpul procesului și care acum uitaseră că mai exist ; vă iertasem chiar și pe dumneavoastră, domnule marchiz, cînd ne-am pomenit cu o seamă de înalte fețe bisericești sosite să ne vadă mînaștirea.

Au venit, au intrat prin toate chiliile, au pus întrebări maicilor, au cerut socoteală de felul cum e cîrmuită mînaștirea, atît în privința administrării bunurilor, cît și a respectării canoanelor ; și, după cum s-a priceput fiecare să-și îndeplinească sarcinile, au mai îndreptat cîte ceva, ori au mai sporit neorînduiala. L-am revăzut deci și pe cînstitul, dar asprul părinte Hébert, cu tinerii și milostivii lui însoțitori. Se pare chiar că și-au amintit de starea jalnică în care mă găsiseră altădată ; ochii li s-au umplut de lacrimi, și pe chipurile lor am putut vedea duioșia și bucuria. Părintele Hébert s-a așezat și mi-a spus să mă

așez eu în fața lui. Cei doi însoțitori au rămas în picioare, dinapoia jilțului marelui vicar, cu ochii țintă spre mine. Părintele Hébert mi-a zis :

— Ia spune, soră Suzana, cum se mai poartă acum cu tine ?

I-am răspuns :

— M-au dat uitării, părinte.

— Cu atât mai bine.

— Asta mi-am dorit și eu ; dar aș vrea să vă fac o mare rugămintă : s-o chemați aici pe stareță.

— De ce s-o chem ?

— Pentru că de s-o întâmpla să se plîngă cineva de ea, apoi tot pe mine o să mă scoată vinovată.

— Înțeleg, dar, oricum, spune-mi ce știi.

— Părinte, vă rog din suflet s-o chemați, ca să vă audă ea însăși întrebările și să-mi audă răspunsurile.

— Hai, spune.

— Părinte, mă mînați la pieire.

— Nu, nu te teme ; de azi înainte nu mai ești sub stăpînirea ei ; pînă duminică te vei muta la mînăstirea Sainte-Eutrope, lângă Arpajon. Să știi că ai un prieten bun.

— Un prieten bun, părinte ? Nu știu cine-ar putea fi.

— Avocatul tău.

— Domnul Manouri ?

— El însuși.

— Credeam că m-a uitat.

— A fost la surorile tale ; a fost la părintele arhiepiscop, la primul-președinte, la toți oamenii pioși ; ți-a făcut zestre pentru mînăstirea de care ți-am pomenit. Acum nu mai ai mult de stat aici. Așadar, dacă știi vreo neorînduială, poți să mi-o spui, fără nici o grijă, și-ți poruncesc pe sfînta supunere să mi-o spui.

— Nu știu nici una, părinte.

— Cum ? S-au purtat cum trebuie cu tine de cînd ai pierdut procesul ?

— Au crezut, așa cum era și firesc, că am săvîrșit un păcat cerînd dezlegarea legămîntului, și m-au făcut să cer îndurare lui Dumnezeu.

— Tocmai cum te-au făcut să ceri îndurare aș vrea să știu...

Spunînd aceasta, marele vicar își clătină capul și își îndreptă sprîncenele. Mi-am dat seama că nu depinde decît de mine ca să trimit pe spinarea stareței o parte din loviturile de bici pe care mă silise să mi le dau singură. Dar nu asta voiam. Vicarul văzu bine că n-o să scoată nimic de la mine și ieși, spunîndu-mi să nu vorbesc nimănui despre cele ce-mi încredințase cu privire la mutarea mea în mînăstirea Sainte-Eutrope din Arpajon.

Pe cînd bunul părinte Hébert se plimba singur pe coridor, cei doi însoțitori ai săi întoarseră capetele și mă salutară cu multă duioșie și blîndețe. Nu știu cum îi cheamă, dar să le țină Dumnezeu firea aceasta duioasă și milos-tivă, pe care o întîlnești atît de rar în tagma bisericească și care se potrivește atît de bine celor cărora li se încre-dințează atîtea slăbiciuni omenеști și care se roagă ca mila Domnului să se pogoare asupra păcătoșilor. Credeam că părintele Hébert mai are încă de consolat, de întreat sau de dojenit alte maici, cînd m-am pomenit cu el în chi-lie. M-a întreat :

— De unde îl cunoști pe domnul Manouri ?

— De la proces.

— Cine ți l-a trimis ?

— Doamna președintă.

— În decursul procesului, a trebuit să stai adeseori de vorbă cu el ?

— Nu, părinte, abia dacă l-am văzut.

— Atunci cum v-ați înțeles ?

— Prin cîteva memorii, pe care i le-am scris cu mîna mea.

— Ai copiile memoriilor ?

— Nu, părinte.

— Cine îi dădea memoriile ?
— Doamna președintă.
— Și pe ea de unde o cunoști ?
— Am cunoscut-o prin sora Ursula, prietena mea și ruda ei.

— De la pierderea procesului, l-ai mai văzut pe domnul Manouri ?

— L-am mai văzut o singură dată.

— Cam puțin. Și nu ți-a scris ?

— Nu, părinte.

— Și nici nu i-ai scris, deloc ?

— Nu, părinte.

— Fără doar și poate că are să-ți spună ce a făcut pentru tine. Ți poruncesc să nu te duci la vorbitor când va veni ; iar dacă îți scrie, fie direct, fie prin altcineva, să-mi trimiți scrisoarea, fără s-o deschizi.

— Da, părinte, așa voi face...

Neîncrederea lui, fie că mă privea pe mine, fie că-l privea pe binefăcătorul meu, m-a jignit.

Domnul Manouri veni la Longchamp în aceeași seară ; mi-am ținut cuvîntul dat arhidiaconului și nu m-am dus să-i vorbesc. A doua zi mi-a scris prin omul său ; am primit scrisoarea și am trimis-o, nedeschisă, părintelui Hébert. După cîte îmi amintesc, era într-o marți. Așteptam cu nerăbdare urmările făgăduielii arhidiaconului și ale străduințelor domnului Manouri. Miercuri, joi, vineri și sîmbătă trecură, fără să aud nimic nou. Cît de lungi mi s-au părut zilele acelea ! Tremuram de teamă să nu se fi ivit vreo piedică și să fi răsturnat totul. Nu-mi recîștigam libertatea, dar schimbam temnița, și asta nu-i puțin lucru. O întîmplare fericită face să ne încolțească în inimi nădejdea unei alte fericiri ; poate de-aici se trage proverbul care spune : o fericire nu vine niciodată singură.

Îmi cunoșteam tovarășele pe care le părăseam, și nu era greu să-mi dau seama că voi avea de cîștigat trăind cu alte prizoniere ; oricine ar fi fost, ele nu puteau fi atît

de rele, și nici atît de răuvoitoare. Sîmbătă, pe la nouă dimineața, în mînăstire s-a iscat o fierbere de nedescris : maicilor nu le trebuie mult ca să-și piardă capul. Umblau de colo-colo, șușoteau ; ușile dormitoarelor se închideau și se deschideau ; toate acestea, după cum v-ați putut da seama din ce v-am scris pînă acum, sînt semnele răscoalei în mînăstire. Stăteam singură în chilie. Inima îmi bătea cu tărie. Ascultam la ușă, mă uitam pe fereastră, mă foiam de colo-colo, fără să-mi dau seama ; înfiorată de bucurie, îmi spuneam în gînd : „Pe mine mă caută ; în curînd am să scap de aici...” Și aveam dreptate.

Două necunoscute au venit la mine ; era o călugăriță, împreună cu portăreasa de la Arpajon ; în cîteva cuvinte mi-au spus de ce mă căutau. M-am repezit la bruma de lucruri pe care o aveam. Le-am aruncat de-a vîlma în șorțul portăresei, care le făcu pachet. Pe stareță n-am cerut s-o văd. Sora Ursula murise. Nu păraseam pe nimeni. Am coborît, mi s-au deschis porțile, după ce mi-au fost controlate lucrurile pe care le luasem ; m-am urcat într-o trăsură, și iată-mă plecată.

Arhidiaconul, cei doi preoți tineri, doamna președintă de *** și domnul Manouri se adunaseră la stareță, unde li s-a anunțat plecarea mea. Pe drum, maica mi-a vorbit despre mînăstire, iar portăreasa adăuga ca un refren, după fiecare laudă : „Așa e, tocmai așa...” Maica se mîndrea că fusese aleasă ca să mă aducă și voia să-mi fie prietenă ; prin urmare, îmi destăinui unele secrete și-mi dădu unele sfaturi despre cum trebuia să mă port. După cît se părea, ea se conforma acelor sfaturi, dar mie nu mi se potriveau de fel. Nu știu dacă ați văzut vreodată mînăstirea din Arpajon. E o clădire pătrată, cu una din fațade spre drum și cu cealaltă spre cîmp și spre grădini. La fiecare fereastră a fațadei dinspre drum se găseau cîte două-trei maici ; lucrul acesta mi-a lămurit ce fel de ordine domnea în mînăstire, mai mult decît tot ce mi-au spus călugărița și însoțitoarea ei. Se vede că știau în ce trăsură venim, fiindcă

toate capetele dispărură într-o clipită de la ferestre ; și astfel am ajuns la poarta noii mele închisori. Stareța îmi ieși înainte, cu brațele deschise, mă sărută, mă luă de mână și mă duse în sala mare, unde câteva maici mă așteptau, pe cînd celelalte se grăbeau să vină și ele.

Pe stareță o cheamă doamna ***. Înainte de a merge mai departe, nu-mi pot stăpîni dorința de-a v-o descrie. E o femeie mărunță și grăsuță, dar sprintenă. Capul nu-i stă niciodată locului. Veșmintele îi atîrnă întotdeauna, ba într-o parte, ba într-alta. La chip e mai mult drăguță decît urîtă. Ochii, dintre care cel drept e mai sus și mai mare decît cel stîng, sînt plini de foc, iar privirea îi pare rătăcită. Cînd umblă, stareța își avîntă brațele înainte și înapoi. Dacă vrea să vorbească, mai întîi deschide gura și după aceea se gîndește. Din pricina asta bîguie puțin. Dacă stă cumva pe vreun jilt, se foiește, ca și cum ar stingheri-o ceva : nu ține seama de buna-cuviință, își ridică vâlul ca să se scarpine, stă picior peste picior, te întreabă și nu-ți ascultă răspunsurile, îți vorbește și uită, se oprește pe neașteptate, nu mai știe ce vrea să spună, se necăjește și te face dobitoacă, nătîngă sau neroadă, dacă vrei s-o ajuți să-și amintească ; cînd e prietenoasă și te tutuiește, cînd e trufașă și disprețuitoare ; rareori își păstrează demnitatea. E, rînd pe rînd, miloasă și aspră. Pe chipul ei răvășit poți citi cum nu se poate mai bine cît e de nestatornică din fire. De aceea, în mînăstire domnește azi ordinea, iar mîine dezordinea. În unele zile nu mai deosebești pensionarele de novice și novicele de maici. Atunci aleargă unele în odăile celorlalte, beau împreună ceai, cafea, ciocolată, lichioruri. Slujba se face cu o grabă necuviincioasă, și, dacă în mijlocul zarvei fața stareței se posomorăște pe neașteptate, clopotele prind să bată; atunci toate se închid, se ascund ; după zgomot, strigăte și zarvă, urmează tăcerea cea mai adîncă, așa încît ai putea crede că a pierit, dintr-odată, orice urmă de viață. De greșește cumva atunci vreo maică, stareța o cheamă în chilie, se poartă aspru cu

ea, îi poruncește să se dezbrace și să-și tragă douăzeci de lovituri de bici ; maica se supune, se despoaie, își ia biciul și se biciuiește ; dar de-abia apucă să-și dea câteva lovituri, că stareța, milostivindu-se, îi smulge unealta de tortură, începe să plîngă și să spună cît e de nenorocită că trebuie să dea pedepse, îi sărută fruntea, ochii, gura, umerii ; o dezmiardă, lăudînd-o : „Vai, ce piele frumoasă și dulce ai ! și ce durdulie ești ! Ce gît frumos ai ! Și ce coc mic... Maică Sainte-Augustine, ești nebună dacă te rușinezi de mine ; hai, dă cămășuța la o parte, doar sînt femeie și sînt stareța ta. Oh, ce sîn frumos ! Și ce tare e ! Cum de-am putut îndura să-l sfîrtecî cu biciul ? Nu, nu, o să-ți trecă...” Și o mai sărută o dată, o ridică, o îmbracă ea însăși, îi spune vorbele cele mai plăcute, o scutește de slujbe și o trimite în chilie. Cu astfel de femei nu-i bine să ai de-a face. Nu poți să știi niciodată cum să le fii pe plac, cum să le intri în voie ; toate se fac fără rost ; ori ți se dă să mănînci pînă nu mai poți, ori flămînzești. Soco-telile mînăstirii se încurcă, și orice observație e luată în nume de rău sau e trecută cu vederea. Față de starețe cu asemenea firi ești totdeauna sau prea aproape, sau prea departe. Nu poți păstra nici distanța cuvenită și nici măsura. Aici te îndrăgește, aici te surghiunește, și treci de la prețuire la surghiun, fără să înțelegi de ce. Vreți să vă dau, cu un lucru de nimic, o pildă grăitoare despre felul ei de-a conduce ? De două ori pe an, stareța alerga din chilie în chilie și porunea să fie aruncate pe fereastră toate sticlele de lichior pe care le găsea, iar după patru zile trimitea ea însăși alte sticle celor mai multe dintre maici. Iată cui i-am făcut legămîntul solemn de supunere, căci duceam legămintele cu noi, dintr-o mînăstire într-alta.

Am intrat împreună. Stareța mă conducea, ținîndu-mă îmbrățișată pe după mijloc. Ni s-a servit o gustare din fructe, pricomigdale și dulciuri. Arhidiaconul cel serios începu să mă laude, dar stareța îl întrerupse prin : „Au greșit, n-au avut dreptate, știu...” Arhidiaconul cel serios

voi să vorbească mai departe, dar stareța îl întrerupsese iar : „Cum de-au lăsat-o să plece ? E modestia și blîndețea în persoană, și se spune că-i plină de talente...” Arhidiaconul cel serios vru să mai spună ceva, dar stareța îl întrerupsese încă o dată șoptindu-mi la ureche : „Sînt nebună după tine, și cînd domnii ăștia atît de pedanți au să plece de-aici, am să chem maicile, și-ai să ne cînti un cîntec, nu-i așa?...“ Era să pufnesc în rîs. Părintele Hébert nu se simțea tocmai în largul lui. Tînerii săi însoțitori zîmbeau văzîndu-l încurcat, și la fel de încurcată mă simțeam și eu. Totuși, părintele Hébert își veni în fire și, după obicei, îi porunci cu asprime stareței să stea jos și o sili să tacă. Ea se așeză, dar nu-și mai găsea astîmpăr ; se tot sucea pe scaun, se scărpină în cap, își îndrepta veșmintele unde nu era de loc nevoie, căsca, în timp ce arhidiaconul rostea cuvinte chibzuite despre mînăstirea de unde plecasem, despre necazurile îndurate acolo, despre mînăstirea în care venisem și despre îndatoririle mele față de cei ce mă ajutaseră. Cînd a spus cuvintele acestea, m-am uitat la domnul Manouri, dar el și-a plecat ochii. Pe urmă, s-au prins toți în vorbă. Stareța putu acum să iasă din tăcerea greu de îndurat care îi fusese impusă. M-am îndreptat spre domnul Manouri și i-am mulțumit pentru ajutorul dat. Tremuram, bîlbîiam și nu știam ce fel de recunoștință să-i făgăduiesc. Tulburarea, încurcătura, înduioșarea mea — căci mă simțeam cu adevărat înduioșată — amestecul de lacrimi și de bucurie, toate acestea i-au vorbit mai bine decît aș fi putut eu s-o fac. Nici răspunsul lui n-a fost mai ca lumea decît cuvîntarea mea. Și el era la fel de tulburat ca și mine. Nu știu ce-mi spunea, dar înțelegeam că ar fi îndeajuns de răsplătit dacă mi-ar îndulci cît de cît asprile vieții, că-și va aminti de ceea ce făcuse cu și mai multă plăcere decît îmi voi aminti eu. Îi părea rău că treburile îl țineau legat de palatul justiției și nu-i permiteau să vină mai des la mînăstirea din Arpajon, dar nădăjduia să capete de la părintele arhidiacon și de la maica stareță

îngăduința de a afla cum mă voi simți cu sănătatea și cum o voi duce.

Arhidiaconul nu l-a auzit, dar stareța îi răspunse : „Cum nu, domnule ? De câte ori vei vrea. Aici o să facă tot ce-o să-i placă. Vom încerca să îndreptăm necazurile pe care le-a îndurat”. Apoi, plecîndu-se spre mine, stareța îmi șopti : „Va să zică, ai suferit mult, copila mea ? Cum de-au avut creaturile alea din Longchamp îndrăzneala să te chinuiască ? Ți-am cunoscut stareța ; am fost amîndouă la Port-Royal, și nimeni nu putea s-o suferă. Lasă, o s-avem timp berechet, și-ai să-mi povestești toate, nu-i așa ?...” Vorbindu-mi astfel, ea îmi prinse o mîină și mi-o bătu ușurel cu palmele. Apoi mi-au spus și tinerii călugări cîteva cuvinte. Dar se făcuse tîrziu. Domnul Manouri își luă rămas bun de la noi ; arhidiaconul și însoțitorii săi plecară la domnul *** , seniorul Arpajonului, la care erau invitați, și am rămas singură cu stareța. Dar nu pentru multă vreme : toate maicile, toate novicele, toate pensionarele se îmbulziră să mă vadă. Într-o clipă m-am pomenit înconjurată de o sută de persoane. Nu mai știam pe cine să ascult și cui să răspund. În preajma mea se strînseseră tot felul de chipuri și se auzeau toate soiurile de cuvinte, îmi dădeam totuși seama că maicile sînt mulțumite de răspunsurile mele și de mine.

După ce adunarea aceasta nepotrivită ținu o bucată de vreme, și după ce prima curiozitate se potoli, o parte din maici plecară. Stareța le îndepărtă pe celelalte și merse ea însăși să mă instaleze în chilia mea. Acolo se purtă după cum îi era obiceiul : arătîndu-mi paraclisul îmi spuse : „Aici o să se roage mititica mea ; am să-i pun o pernuță pe treaptă, ca să n-o doară genunchiorii. Ia te uită, n-au pus apă sfințită în aghiazmatar ! Maica asta, Doroteea, uită mereu cîte ceva. Ia încearcă jilțul ; vezi dacă stai bine în el...”

Și vorbindu-mi astfel, mă așeză, îmi plecă capul pe spătar și-mi sărută fruntea. Apoi merse la fereastră, ca să

vadă dacă storurile se ridică și se lasă cum trebuie ; se îndreptă spre pat, unde trase într-o parte și într-alta perdelele, ca să vadă dacă se închid ca lumea ; îmi cercetă velințele : „sînt bune“. Luă perna, și după ce o bătu cu palma, spuse : „drăguțul de căpșor o să se simtă foarte bine aici ; cearșafurile sînt cam grosuțe, dar așa-i la mînăstire ; saltelele sînt însă bune...“ Pe urmă veni spre mine, mă sărută și plecă. Tot timpul îmi spuseseam în gînd, privind-o : „Nebună mai e !“ Mă așteptam din partea ei și la zile bune, și la zile rele.

M-am instalat cum am putut mai bine în chilie ; am luat parte la vecernie, la cină și la odihna care a urmat. Unele maici s-au apropiat de mine, altele m-au ocolit. Cele dintîi se gîndeau că am să le pîrtinesc față de stareță ; celelalte se și speriaseră de dragostea pe care ea mi-o arăta: Prima întîlnire s-a scurs lăudîndu-ne uncele pe altele, răspunzînd la întrebările despre mînăstirea de unde venisem ; maicile căutau să-mi dibuie firea, înclinările și gusturile ; așa-i la mînăstire, te încearcă întruna, îți întind tot soiul de lațuri, pe nesimțite, și din momelile astea înțeleg ce fel de ființă ești. De pildă, una aruncă o vorbă de ocară, și toate se uită la tine ; alta începe o poveste și așteaptă să-i ceri să-ți spună mai departe, sau să o lași baltă. Dacă spui o vorbă oarecare, toate o găsesc încîntătoare, deși știi foarte bine că nu-i așa. Ești lăudată sau dojenită dinadins. Maicile încearcă să-ți deslușească gîndurile cele mai tainice. Te întrebă ce citești, îți dăruiesc cărți bisericești sau lumești și pîndesc ce anume alegi. Te îndeamnă la mici abateri de la rînduielile mînăstirii. Îți fac mărturisiri, o birfesc pe stareță ; toate acestea sînt spuse și răspuse ; te părăsesc și te caută, încearcă să afle ce crezi despre moravuri, despre credință, despre lume, despre biserică, despre călugărie, despre toate. Din cercetările acestea asidue găsesc un cuvînt care ți se potrivește cel mai bine și ți-l adaugă ca poreclă lîngă numele tău : astfel, pe mine m-au numit Sora Suzana-cumpătata.

În prima seară am primit vizita stareței ; a venit să mă dezbrace ; ea mi-a scos vălul și gulerul, ea m-a pieptănat pentru culcare și tot ea m-a dezbrăcat cu sute de cuvinte dulci și mii de dezmierdări, care, nu știu de ce, m-au cam stînjenit, fiindcă nici eu nu înțelegeam nimic, și nici ea ; ba chiar acum, dacă aș sta să mă gîndesc, tot n-aș ști ce-am fi putut înțelege din ele. Totuși, cînd i-am spus duhovnicului, el a luat foarte în serios apropierea aceasta, care mi s-a părut și mi se pare încă nevinovată, și m-a oprit cu toată asprimea s-o mai repet de-acum înainte. Deci, stareța mi-a sărutat gîtul, umerii, brațele ; mi-a lăudat plinătatea trupului și subțirimea taliei, și m-a urcat în pat ; a ridicat velințele de o parte și de alta, mi-a sărutat ochii, a tras perdelele, apoi a plecat. Am uitat să vă spun că, știindu-mă ostenită, mi-a dat voie să stau oricît în pat. M-am folosit de învoirea dată. A fost poate singura noapte bună petrecută în mînăstire ; și totuși, mai apoi n-am nesocotit regulile. A doua zi, pe la nouă dimineața, cineva mi-a bătut încetîșor în ușă. Eram încă în pat. Am răspuns, și a intrat o călugăriță care mi-a spus, destul de ursuză, că e tîrziu și că mă cheamă stareța. M-am sculat, m-am îmbrăcat în grabă și m-am dus.

— Bună ziua, copilă, îmi spuse ea. Cum ai dormit azi-noapte ? Hai, că te așteaptă de-un ceas cafeaua. Cred c-o să-ți placă. Grăbește-te s-o bei, ca să putem sta nițeluș de vorbă...

Tot vorbind, stareța așternu pe masă un șervețel. Îmi dădu și mie unul. Turnă cafeaua și o îndulci. La fel făceau și celelalte maici, între ele. Pe cînd mîncam, îmi vorbi despre tovarășele mele, descriindu-le după cum îi plăcea ei ; îmi arătă nespuse de multă bunăvoință, mă întrebă despre mînăstirea de unde venisem, despre rude, despre ce necazuri întîmpinasem din partea lor. Lăudă și defăimă la întîmplare și nu-mi ascultă nici un răspuns pînă la capăt. N-am contrazis-o deloc, așa că i-au plăcut firea, judecata și discreția mea. Între timp veni o maică, și încă

una, și încă pînă se strînseseră vreo șase. Se vorbi despre toate nimicurile, despre năravurile unei surori, despre cusururile celor ce nu erau de față. Și așa ne-am veselit. Într-un colț al chiliei se găsea un clavir. Am atins clapele, ca să fac ceva, fiindcă abia sosisem în mînăstire și, necunoscîndu-le pe maicile despre care se rîdea, nu făceam haz de glumele auzite. Și chiar dacă le-aș fi cunoscut, tot nu m-ar fi distrat. Trebuie să fii foarte deștept, ca să poți glumi cum trebuie. Și-apoi, cine n-are nici un cusur ? Așa că, în timp ce ele rîdeau, eu încercam clapele. Încetul cu încetul, au prins să mă asculte. Stăreța veni lîngă mine, mă atinse pe umăr și-mi spuse :

— Hai, soră Suzana, distrează-ne puțin. Cîntă-ne mai întîi la clavir și pe urmă din gură.

Am ascultat-o și am cîntat ce mi-a venit în minte. Am lăsat degetele să-mi alege în voie pe clape, apoi am cîntat cîteva versete din psalmii lui Mondonville ¹.

— Foarte frumos, îmi spuse stareța, numai că sfințenie avem cîtă vrem în biserică. Acum sîntem între noi, măicuțele astea sînt prietenele mele și în curînd au să fie și prietenele tale. Ia cîntă-ne ceva mai vesel.

Cîteva dintre maici se amestecară în vorbă.

— Poate că nu știe altceva ; o fi ostenită după drum ; s-o cruțăm ; e de ajuns pentru astăzi.

— Nu, nu, stăruie stareța, cîntă minunat la clavir și are cea mai frumoasă voce din lume (glasul îmi e plăcut, într-adevăr, dar, deși are justețe, dulceață și flexibilitate, nu prea are tărie) ; n-o las pînă ce nu ne mai cîntă ceva.

Mă cam necăjiseră spusele maicilor. De aceea, i-am răspuns stareței că poate nu le-ar fi pe plac dac-aș mai cînta.

— Dar îmi place mie.

Mă așteptam să spună așa. Le-am cîntat, deci, un cîntec destul de drăguț, și maicile aplaudară, lăudîndu-mă, săru-

¹ *Jean-Joseph Mondonville* (1711—1772) — compozitor francez, autor de opere, motete și oratorii ; a luat parte la faimoasa ceartă a Bufonilor, ca partizan al muzicii franceze.

tîndu-mă dezmiertîndu-mă și cerîndu-mi însă unul. Toate dovezile acestea de admirație erau nesincere și făcute numai de ochii stareței ; cred că oricare dintre ele mi-ar fi smuls glasul și mi-ar fi frînt degetele, dac-ar fi putut. Vreo cîteva, care se vede că nu ascultaseră muzică în viața lor, îmi zvîrliră cîteva vorbe pe cît de caraghioase pe atît de neplăcute, dar stareța nu le luă în seamă.

— Ia mai tăceți din gură, le spuse ea ; sora Suzana cîntă ca un înger, și am s-o chem aici în fiecare zi. Și eu știam să cînt puțin la clavir, pe vremuri. Vreau să mă învețe ea, din nou...

— Vai, maică stareță, îi răspunsei, cine a cîntat odată, nu poate uita de tot...

— Așa ? Ce bine-mi pare ! Ia lasă-mă în locul tău...

Își puse degetele pe clape și începu să cînte alandala, nebunește, fără nici o legătură, așa cum îi erau și gîndurile. Dar mi-am dat seama, cu toate greșelile făcute, că avea mîna mult mai ușoară decît mine. I-am spus lucrul acesta, căci îmi place să laud, și rareori am pierdut prilejul să o fac, cînd lauda e dreaptă. Te simți atît de bine atunci ! Maicile plecară pe neobservate, una cîte una, și am rămas aproape singură cu stareța, vorbind despre muzică. Ea stătea jos, eu în picioare ; îmi ținea mîinile între ale ei, și strîngîndu-mi-le, îmi spunea :

— Nu numai că știi să cînți minunat, dar ai și cele mai frumoase degete din lume. Ia te uită, soră Tereza... Sora Tereza plecă ochii, se roșea și îngăima ceva. Ce-i păsa sorii Tereza dacă eu aveam sau nu degete frumoase, sau dacă stareța le lăuda sau nu pe bună dreptate ? Stareța îmi îmbrățișase mijlocul. Găsea că am cea mai frumoasă talie din cîte există. Mă trăsese spre ea, mă luase pe genunchi, îmi ridica bărbia, îmi cerea s-o privesc în ochi, îmi lăuda ochii, gura, obrazii, pielea : eu nu-i răspundeam nimic, mă uitam în jos, și o lăsam, prosteste, să mă mîngîie cum voia Sora Tereza, gînditoare, neliniștită, se plimba

de colo-colo, punea mîna pe toate obiectele, fără să aibă nevoie de ele, nu ştia ce să mai facă, se uita pe geam, i se părea c-a auzit bătăi în uşă, iar stareţa îi spuse :

— Soră Tereza, dacă te plictiseşti, poţi să pleci.

— Nu mă plictisesc deloc, maică.

— Ştii, aş avea multe de vorbit cu fata asta.

— Cred.

— Vreau să-i aflu toată povestea, altfel cum aş putea să îndrept tot răul ce i s-a făcut ? Vreau să-mi povestească tot fără să uite nimic ; sînt sigură că o să-mi sfişie inima şi c-am să plîng, dar ce-are a face. Soră Suzana, cînd am să aflu tot ?

— Cînd vrei, maică stareţă.

— Te-aş ruga să-mi spui chiar acum, dacă avem timp. Cît o fi ceasul ?...

Sora Tereza îi răspunse :

— E cinci, o să toace de vecernie.

— N-are decît să înceapă.

— Dar mi-ai făgăduit o clipă de mîngîiere, înaintea vecerniei. Mă tulbură gîndurile, şi-aş vrea tare mult să-mi deschid inima dinaintea măicuţei mele. Dacă m-aş duce aşa la slujbă, n-aş putea să mă rog, aş sta cu gîndul aiurea.

— Ia lasă-mă, îi spuse stareţa. Eşti nebună, cu gîndurile tale. Pun rămaşag că ştiu despre ce e vorba. O să stăm mîine de vorbă.

— Ah ! maică scumpă ! strigă Tereza, aruncîndu-se la picioarele stareţei şi izbuclînd în lacrimi, nu mîine. Acum, acum...

— Maică, o rugai şi eu pe stareţă, ridicîndu-mă de pe genunchii ei, îngăduie-i ceea ce-ţi cere. Curmă-i mîhnirea. Eu am să plec. Voi avea tot timpul să-ţi mulţumesc pentru grija pe care te-ai milostivit să mi-o arăţi, iar biata soră Tereza, după ce-ai s-o ascuţi, n-are să mai sufere...

Am făcut un pas spre uşă ; stareţa mă ţinu locului, apucîndu-mi o mîna ; sora Tereza, în genunchi, mi-o prinsese pe cealaltă, mi-o săruta şi plîngea, iar stareţa îi spunea :

— Vezi cum mă superi cu grijile tale, soră Tereza ?
Ți-am mai spus că nu-mi place să mă superi ; nu vreau
să mă superi.

— Știu, dar nu-mi pot stăpîni simțămintele, aș vrea
și nu pot...

În timp ce vorbeau astfel, am plecat, lăsînd-o pe stareță cu tînăra maică. În biserică nu m-am putut împiedica s-o privesc ; părea tot tristă și abătută. Privirile ni s-au întîlnit de mai multe ori, și mi s-a părut că-i e tare greu să mi se uite în ochi. Cît despre stareță, ea moțăia în strană.

Slujba se sfîrși cît ai bate din palme. După cîte mi s-a părut, maicilor nu prea le plăcea să stea în biserică. Au ieșit grăbite, gungurind ca un stol de păsări scăpate din colivie, și s-au risipit care încotro, alergînd, rîzînd, vorbind. Stareța s-a închis în chilie, iar sora Tereza s-a oprit dinaintea ușii, pîndindu-mă, ca și cum ar fi vrut negreșit să știe ce-am să fac. Am intrat în chilia mea. De-acolo am auzit abia peste cîteva vreme închizîndu-se încetișor ușa chiliei sorii Tereza. Mi-a trecut prin minte că fata asta e geloasă pe mine și că se teme să nu-i răpesc locul pe care-l avea în bunăvoința și prietenia stareței. Tîmp de mai multe zile în șir am căutat să aflu dacă nu cumva mă înșel ; și cînd n-am mai avut nici o îndoială că bănuiala mea e dreaptă, cînd i-am înșeles ușoarele porniri de minie, temerile copilărești, încăpățînarea de-a se ține scai după mine, de a mă cerceta, de-a se găsi mereu între stareță și mine, de a ne curma convorbirile, de a-mi bagateliza calitățile, de a-mi scoate la iveală cusururile, dar mai cu seamă cînd am văzut-o palidă, cînd mi-am dat seama că suferă, că i s-a șubrezit sănătatea și chiar mintea, m-am dus la ea și am întrebat-o :

— Draga mea, ce-i cu tine ?

Ea nu mi-a răspuns. Venirea mea o uimise și o puse în încurcătură ; nu mai știa nici ce să spună, nici ce să facă.

— Ești nedreaptă cu mine ; spune-mi adevărul, nu cumva ți-e teamă că mă folosesc de prietenia stareței ca să te alung din inima ei ? Liniștește-te ; am altă fire decît îți închipui ; dacă aș avea norocul să cîștig încrederea stareței...

— Vei dobîndi orice voiești ; te iubește ; acum face pentru dumneata exact ce-a făcut, la început, pentru mine.

— Ei bine, fii sigură că n-am să-i folosesc încrederea decît ca s-o fac să te iubească și mai mult.

— Crezi că e în puterea ta ?

— De ce nu ?

În loc să-mi răspundă, mi s-a aruncat de gît și mi-a spus oftînd :

— Știu că n-a nici o vină, îmi spun mereu asta ; totuși, făgăduiește-mi...

— Ce să-ți făgăduiesc ?

— Că...

— Spune ; am să fac tot ce-am să pot.

Ea se codi, își acoperi ochii cu palmele și-mi spuse, atît de încet, încît abia dacă o auzeam :

— Făgăduiește-mi că ai s-o vezi cît ai să poți mai rar...

Rugămintea ei mi s-a părut ciudată ; de aceea, nu m-am putut împiedica s-o întreb :

— Dar ce-ți pasă dacă o văd rar sau des pe stareță ? Eu nu m-aș supăra oricît ai vedea-o. N-ar trebui să te superi nici tu ; nu ți-e de ajuns că-ți făgăduiesc să nu te vorbesc de rău în fața ei, nici pe tine și nici pe oricare alta ?

Drept răspuns, ea se depărtă de mine, se trînti pe pat și-mi șopti îndurerată :

— Sînt pierdută !

— Pierdută ? De ce ? Pesemne că mă crezi ființa cea mai rea din lume !

Abia îi spuseseam cuvintele acestea, cînd intră stareța. Fusese în chilia mea, nu mă găsisese acolo ; mă căutase zadarnic prin toată mînăstirea ; dar nu-i dăduse prin gînd

că m-aş putea afla la sora Tereza. De îndată ce maicile trimise după mine îi spuseră unde sînt, ea veni în goană. Ochii îi erau tulburi, şi faţa i se întunecase, dar o ştiam atît de schimbătoare ! Sora Tereza stătea, tăcută, pe pat ; eu rămăsesem în picioare. I-am spus :

— Dragă maică, iartă-mă c-am venit aici fără să-ţi cer voie.

— E drept c-ar fi fost mai bine să-mi ceri.

— Mi-a fost milă de biata soră Tereza : o vedeam că suferă...

— Ce are ?

— Să spun ? Şi de ce-aş tăcea, la urma urmei ? E doar un lucru care-i face cinste şi arată cît îi eşti de dragă. Bunăvoinţa pe care mi-ai arătat-o i-a înfricoşat dragostea ; se teme să nu-i iau locul în inima dumitale ; şi gelozia asta, atît de curată, atît de firească şi de măgulitoare pentru dumneata, o chinuia cumplit pe biata soră Tereza ; am venit s-o liniştesc.

După ce mă ascultă, stareta luă o înfăţişare aspră şi impunătoare, apoi spuse :

— Soră Tereza, te-am iubit şi te mai iubesc încă ; n-am a mă plînge de tine şi nici tu nu vei avea de ce să te plîngi ; dar nu îngădui pretenţiile tale egoiste de-a nu mai vedea pe nimeni în afară de tine. Dezbară-te de ele, dacă nu vrei să stingi dragostea pe care ţi-o mai păstrez şi dacă n-ai uitat încă soarta maicii Agata... Apoi, întorcîndu-se spre mine, îmi zise : Agata e maică aceea înaltă şi oacheşă, care, la slujbă, stă în faţa mea. (Îmi dădea explicaţii fiindcă ieşeam atît de rar, trecuse atît de puţină vreme de cînd mă găseam în minăstire şi eram atît de nouă, încît n-ajunsesem să cunosc numele tuturor maicilor.) Pe urmă, stareta adăugă : O iubeam pe Agata, cînd a venit Tereza la noi, şi am îndrăgit-o pe ea. Maica Agata a fost la fel de neliniştită, a făcut aceleaşi nebunii ; am prevenit-o, dar nu s-a îndreptat şi m-am văzut silită, multă vreme, să iau măsuri aspre, care nu sînt deloc potrivite cu firea mea ;

altfel, oricare dintre maici îți va spune că sînt bună și că nu pedepsesc decît călcîndu-mi pe inimă... Și, adresîndu-se sorii Tereza, stareța vorbi iar : Copila mea, nu-mi place să mă superi, ți-am mai spus-o o dată ; mă cunoști. Nu mă face să-mi ies din fire !... Apoi sprijinindu-se cu o mînă pe umărul meu, îmi spuse : Hai, soră Suzana, condu-mă.

Am ieșit împreună. Sora Tereza vru să vină după noi, dar stareța, întorcîndu-și nepăsătoare capul peste umărul meu, îi porunci cu asprime :

— Intră în chilie, și să nu mai ieși pînă nu ți-oi îngădui eu !

Tereza se supuse ; trînti ușa și rosti cîteva cuvinte la auzul cărora stareța tresări ; de ce-o fi tresărit, nu știu, fiindcă n-aveau nici un sens ; am văzut însă că se mîniase și i-am spus :

— Maică dragă, dacă ții puțin la mine, iart-o pe sora Tereza. Și-a pierdut capul, nu mai știe nici ce spune și nici ce face.

— S-o iert ? Și eu aș vrea s-o iert, dar ce-mi dai ?

— Ah ! maică dragă, cît de fericită aș fi să am ceva care să-ți placă și să-ți domolească mînia.

Ea lăsă ochii în jos, roși, oftă ; ai fi zis că e un îndrăgostit. Apoi, lăsîndu-se alene spre mine, ca și cum ar fi cuprins-o ametelele, îmi șopti :

— Dă-mi fruntea să ți-o sărut...

M-am plecat, și mi-a sărutat fruntea. De atunci, de cîte ori se întîmpla să greșescă vreo maică, stăruiam pe lîngă stareța și eram sigură că-i dobîndesc iertarea, pentru cine știe ce nimicuri nevinovate ; o sărutare pe frunte sau pe gît, pe ochi sau pe obraji, pe gură sau pe mîini, pe sîni sau pe brațe, dar mai ales pe gură ; spunea că am respirația dulce, dinții albi, buzele fragede și rumene.

Și zău, tare frumoasă ar mai trebui să fiu, dacă aș merita măcar o mică parte din laudele ei : căci despre fruntea mea spunea că e albă, netedă și de-o formă încîntătoare ; despre ochii mei că sînt strălucitori, despre obraji că sînt

rumeni și dulci, despre mâini că sînt mici și grăsuțe ; despre sîni că sînt tari ca marmura și că au o linie admirabilă, despre brațele mele că sînt cum nu se poate mai bine făcute și mai rotunjite ; spunea că am un gît cum nici o altă maică nu mai are și că e de o frumusețe desăvîrșită și rară ; și cîte și mai cîte nu-mi spunea ! Pe ici pe colo mai era și cîte un pic de adevăr în spusurile ei ; nu credeam chiar tot ce-mi spunea, dar cîte un pic tot mi se potrivea. Uneori, măsurîndu-mă din creștet pînă în tălpi, cu o privire pe care n-o mai văzusem în ochii altor femei, îmi spunea : „E o adevărată fericire că te-a chemat Dumnezeu în mînăstire. Altfel, cu chipul tău, ai fi dus la pierzanie toți bărbații care te-ar fi văzut, și-ai fi fost sortită iadului și tu, odată cu ei. Dumnezeu știe ce face.“

Tot mergînd, ne apropiaserăm de chilia ei. Tocmai mă pregăteam să plec, dar ea m-a prins de mînă, spunîndu-mi :

— Cu toate că e prea tîrziu să-mi povestești ce-ai îndurat la Sainte-Marie și la Longchamp, hai, intră să-mi dai o lecție de clavier.

Am intrat după ea. Într-o clipă a deschis clăvirul, și-a pregătit ceaiul, a tras un scaun. Era tare sprintenă. M-am așezat. Fiindcă se temea să nu-mi fie cumva răcoare, a luat o pernuță de pe scaun, mi-a adus-o dinainte, s-a aplecat, mi-a prins picioarele și mi le-a pus deasupra pernuței ; pe urmă i-am cîntat cîteva melodii de Couperin, Rameau, Scarlatti. În timp ce cîntam, ea îmi dezgolise puțin gîtul, își pusese mîna pe umărul meu gol, și vîrfurile degetelor pe sîni. Ofta. Părea că se înăbușă, că o apasă ceva ; mai întii mîna pe care mi-o ținuse pe umăr mă strînsese tare, apoi nici n-o mai simțeai de ușoară, ca și cum și-ar fi pierdut vîlaga și viața, iar capul și-l lipise de al meu. Tare trebuie să mai fi fost simțitoare și tare trebuie să-i mai fi plăcut muzica nebunei acesteia, fiindcă de cînd sînt n-am mai văzut încă la nimeni ca un cîntec, două să aibă urmări atît de neobișnuite.

Aşa petreceam amîndouă, simplu şi plăcut, cînd, pe neaşteptate, uşa s-a deschis cu putere ; m-am speriat şi eu, şi stareţa. Era zăpăcita de sora Tereza, cu veşmintele mototolite, cu ochii tulburi ; s-a uitat la noi cu o stăruinţă ciudată. Îi tremurau buzele de nici nu putea vorbi măcar. Cînd şi-a revenit în fire, s-a aruncat la picioarele stareţii. M-am rugat şi eu împreună cu ea şi i-am dobîndit încă o dată iertarea. Stareţa a muştrat-o însă cum nu se poate mai aspru, zicîndu-i că-i ultima oară cînd o iartă, cel puţin pentru astfel de greşeli. Apoi am ieşit amîndouă odată.

În drum spre chiliile noastre, i-am spus :

— Ia seama, dragă soră Tereza, să n-o superi pe stareţă. Eu n-am să te părăsesc, dar din pricina asta o să mă bucur de mai puţină trecere în faţa ei ; şi-aş fi deznădăjduită să nu mai pot face nimic, nici pentru tine, nici pentru alta. Tu ce crezi ?

Nici un răspuns.

— De ce te temi de mine ?

Nici un răspuns.

— Oare nu poate maica stareţă să ne iubească la fel de mult pe amîndouă ?

— Nu, nu, strigă ea, asta e cu neputinţă ; în curînd o să-i fie silă de mine, şi am să mor de durere. Ah ! de ce-ai venit aici ? N-ai să fii nici tu fericită multă vreme, sînt sigură ; iar eu voi fi totdeauna nenorocită.

— Ştiu că e o mare nenorocire să pierzi bunăvoinţa stareţii, i-am răspuns eu, dar există una şi mai mare : aceea de a merita s-o pierzi ; tu n-ai nici o vină.

— Ah ! Doamne !

— Dacă te muştră cugetul pentru vreun păcat, trebuie să-l ispăşeşti, şi cel mai sigur mijloc e să înduri fără cîrtire pedeapsa.

— Nu ştiu, nu ştiu dacă am păcătuit ! Şi-apoi tocmai ea să mă pedepsească !

— Tocmai ea, soră Tereza, tocmai ea ! Aşa se vorbeşte despre o stareţă ? Nu-i frumos ; nu-ţi dai seama ce vor-

bești. Și sînt sigură că păcatul ăsta e mai greu decît cele care te chinuiesc.

— Ah ! Domne ! Doamne !... suspină ea.

Apoi ne-am despărțit ; sora Tereza ca să plîngă în chilia ei, eu ca să mă gîndesc, în chilia mea, la ciudățeniile minții femeiești.

Iată unde duce sihăstria. Omul e născut să trăiască în lume ; desparte-l de ea, izolează-l și i se vor împrăștia gîndurile, i se va strica firea, îi vor răsări în inimă o mie de patimi ridicole ; în minte îi vor încolți gînduri smintite, așa cum încolțesc mărăcinii în pustiu. Lasă-l pe om în pădure, și-o să devină fiară ; iar dacă-l duci în mînăstire, unde pe lîngă sărăcie mai are de îndurat și robia, va fi și mai rău încă. Dintr-o pădure tot mai ieși, dar din mînăstire niciodată ; în pădure ești liber, iar în mînăstire ești rob. Poate că ai nevoie de mai multă putere sufletească pentru a îndura singurătatea decît pentru a îndura sărăcia cea mai cruntă ; sărăcia înjosește, sihăstria te corupe. Cum e oare mai bine să trăiești : ca un mîrșav sau ca un nebun ? Asta n-aș îndrăzni s-o hotărăsc. Dar e bine să te ferești și de una, și de alta.

Pe zi ce trece, vedeam cum crește dragostea stareței pentru mine. Cînd ne căutai, sau eu eram în chilia ei, sau ea în chilia mea. Dacă mă durea cît de puțin capul, mă trimitea la infirmerie, mă scutea de slujbe, îmi poruncea să mă duc devreme la culcare, nu-mi dădea voie să vin la slujba de dimineață.

În biserică, la masă, în timpul recreației, nu pierdea niciodată prilejul să-mi dea dovezi de prietenie. În biserică, dacă se nimerea vreun verset drăgăstos și dușos, ea îl cînta pentru mine, sau dacă îl cînta altcineva, ea mă sorbea din ochi. La masă îmi trimitea întotdeauna cîte ceva care-i plăcuse îndeosebi ; în timpul recreației mă ținea pe după mijloc și-mi spunea lucrurile cele mai dulci și mai plăcute. Nu primea niciodată vreun dar, fără să-l împartă cu mine ! Ciocolată, zahăr, cafea, lichior, tutun,

rufe, batiste, orice. Își golise chilia de tablouri, vase, mobile, și de-o mulțime de alte lucruri plăcute și comode, ca s-o împodobească pe a mea ; aproape că nu se întâmpla să lipsesc un ceas măcar, fără ca la întoarcere să nu mă pomenesc îmbogățită cu vreun dar. Când mă duceam la ea să-i mulțumesc, o cuprindea o bucurie de nedescris ; mă săruta, mă dezmierda, mă lua pe genunchi, îmi spunea toate tainele mînăstirii, și își făgăduia o viață de mii de ori mai fericită decît viața pe care ar fi avut-o în lume, numai s-o iubesc eu. După asta se oprea, mă privea cu duioșie în ochi și mă întreba :

— Îți sînt dragă, soră Suzana ?

— Cum s-ar putea altfel ? Ar însemna să fiu nerecunoscătoare.

— Așa e.

— Ești atît de bună.

— Știi de ce ? Fiindcă-mi placi...

Și vorbind astfel, lăsa ochii în jos ; mîna cu care îmi cuprinsese mijlocul mă strîngea și mai tare ; cealaltă mînă, pusă pe genunchii mei, apăsă și mai mult ; mă trăgea spre ea ; își lipea obrazul de al meu, gemea, se răsturna în jilt, tremura ; s-ar fi zis că vrea să-mi încredințeze o taină și nu îndrăznea ; o năpădeau lacrimile ; apoi îmi spunea :

— Ah, soră Suzana, tu nu mă iubești !

— Cum nu te iubesc, maică stareță ?

— Nu, nu mă iubești !

— Spune-mi ce să fac, ca să-ți dovedesc ?

— Ar trebui să ghicești singură.

— Mă tot gîndesc, dar degeaba ; nu ghicesc.

Ea tăcea, și tăceam și eu. Își dezgolise gîtul, îmi luase una din mîini, punîndu-și-o pe sîni ; părea că simte o plăcere de nespus. Îmi cerea să-i sărut fruntea, obrații, ochii și gura, iar eu mă supuneam. Cred că nu făceam nici un rău prin asta ; dar plăcerea ei părea să crească tot mai mult, și cum nici nu doream altceva decît să-i măresc, într-un fel nevinovat, fericirea, îi sărutam mereu

fruntea, obrazii, ochii și gura. Mîna pe care mi-o pusese pe genunchi mi se plimba pe deasupra veșmintelor, de la vîrfurile picioarelor pînă la șold, strîngîndu-mă cînd într-un loc, cînd într-altul ; ea mă îndemna, îngăimînd cuvintele, cu voce schimbată și înceată, s-o mîngîii și mai mult, iar eu o mîngîiam ; pînă cînd, la un moment dat, nu știu dacă de plăcere sau de mîhnire, s-a îngălbenit ca o moartă ; i s-au închis ochii, i s-a încordat tot trupul : buzele mai întîi i s-au strîns, acoperite de-o spumă subțire ; apoi i s-a descleștat gura, și a gemut adînc, de credeam că-și dă sufletul. M-am ridicat repede, crezînd că i-a venit rău ; voiam să ies, să chem ajutor. Ea și-a deschis ușor pleoapele și mi-a spus :

— Nevinovato ! Nu-i nimic ; ce vrei să faci ? Stai locului...

O priveam uimită, neștiind dacă să plec sau să mai rămîn. Ea își deschise din nou pleoapele ; nu mai putea deloc să vorbească ; mi-a făcut semn să mă apropii și să-i stau iar pe genunchi. Nu știu ce se petrecea cu mine ; mă temeam, tremuram, îmi bătea inima, respiram greu, mă simțeam tulburată, sufocată, frămîntată, îmi era frică ; mi se părea că mă părăsesc puterile și că sînt gata să mă prăbușesc ; cu toate astea, n-aș putea spune că mă simțeam rău. M-am apropiat de ea ; mi-a făcut din nou semn să-i stau pe genunchi ; am stat ; ea era ca moartă ; eu, ca și cum m-aș fi găsit pe pragul morții. Și am rămas multă vreme, și una și alta, în starea aceea nefirească. Dacă s-ar fi întîmplat să intre vreo maică, s-ar fi speriat, pe bună dreptate ; și-ar fi putut închipui sau că am leșinat amîndouă, sau că am adormit. Și totuși, buna mea stareșă, fiindcă e cu neputință să fii atît de simțitoare și să nu fii bună, s-a dezmeticit. Stătea tot răsturnată în jilț ; ochii îi ținea tot închiși ; dar în obraji i se iviseră cele mai frumoase culori ; îmi prinse o mîină și mi-o sărută, iar eu i-am spus :

— Vai, maică, tare mi-a fost teamă...

Ea îmi zîmbi blînd, fără să deschidă ochii.

— Oare nu ți-a fost rău ?

— Nu.

— Eu așa am crezut.

— Nevinovata ! Ah ! Nevinovata scumpă ! Cît o iubesc !

Și vorbind astfel, se săltă, se așază cum trebuie în jîlt, mă strînse la piept, îmi sărută obrajii cu putere și mă întrebă :

— Cîți ani ai ?

— Aproape douăzeci.

— Cum se poate ! N-aș crede...

— Nu te mint, maică.

— Vreau să-ți cunosc toată viața ; ai să mi-o povestești ?

— Da, maică.

— Toată ?

— Toată.

— Acum s-ar putea să vină cineva ; hai să ne așezăm la clavir. Ai să-mi dai lecții.

Ne-am așezat ; dar nu știu cum s-a făcut că-mi tremurau mîinile, nu vedeam în caiet decît o încîlceală de note, și-mi era cu neputință să cînt. I-am spus stăreței lucrul acesta ; ea a rîs și s-a așezat în locul meu, dar a fost și mai rău : i se muiaseră brațele de tot.

— Văd eu, copila mea, că nici tu nu ești în stare să-mi arăți și nici eu să învăț, îmi zise ea ; am cam ostenit și trebuie să mă odihnesc. Adio. Mîine aș vrea negreșit să știu tot ce s-a petrecut în sufletelul tău ; adio...

De obicei, cînd plecam, mă însoțea pînă la ușă și mă petrecea cu ochii cît ținea coridorul, pînă ajungeam în chilie ; atunci îmi arunca o sărutare, cu vîrfurile degetelor, și nu închidea ușa pînă ce n-o închideam eu pe-a mea ; de data asta, însă, abia dacă s-a ridicat ; n-a fost în stare decît să se mute în jîltul de lîngă pat ; s-a așezat în el, și-a plecat capul pe pernă, mi-a trimis o sărutare și a închis ochii, iar eu am plecat.

Chilia mea se găsea aproape față în față cu chilia sorii Tereza ; ușa ei era deschisă ; sora Tereza mă aștepta ; m-a oprit și mi-a spus :

— Ah ! soră Suzana, te-ntorci de la stareță ?

— Da.

— Ai stat mult acolo ?

— Cît a vrut ea.

— Parcă îmi făgăduiseși altceva.

— Nu ți-am făgăduit nimic.

— Ai avea îndrăzneala să-mi spui ce-ai făcut acolo ?...

Cu toate că nu știam să fi făcut vreun lucru rău, vă mărturisesc totuși, domnule marchiz, că întrebarea ei m-a încurcat ; sora Tereza băgă de seamă, stăruie, și atunci i-am răspuns :

— Soră dragă, poate n-o să mă crezi pe mine ; dar pe stareță ai s-o crezi ; am s-o rog pe ea să-ți spună.

— Soră Suzana, draga mea, mă opri ea speriată ; să nu faci una ca asta ; doar nu vrei să mă nenorocești ; stareța n-o să mi-o ierte niciodată ; n-o cunoști : e în stare să treacă de la cea mai mare duioșie la cruzime ; și nu știu ce m-aș face. Făgăduiește-mi că n-ai să-i spui nimic.

— Vrei să nu-i spun ?

— Te rog, în genunchi te rog. Sînt deznădăjduită, dar n-am încotro ; văd că trebuie să dau înapoi ; n-am încotro. Făgăduiește-mi că n-ai să-i spui nimic.

Am ridicat-o și i-am făgăduit ; ea m-a crezut și bine a făcut ; apoi am intrat fiecare în chilia ei.

Cînd am rămas singură, m-au prins gîndurile ; aș fi vrut să mă rog, dar mi-era cu neputință ; căutam să fac ceva ; începeam un lucru și-l lăsam ca să încep altul, pe care iar îl lăsam apoi, de îndată ; mîinile mi se opreau singure ; nu mai eram în stare de nimic ; niciodată nu mă simțisem așa. Apoi mi s-au închis ochii ; și-am adormit puțin, deși nu dorm niciodată în timpul zilei. Cînd m-am

trezit, mă tot întrebam ce s-o fi petrecut între stareță și mine, mă cercetam... Și tot întrebându-mă, mi s-a părut că încep să înțeleg... dar îmi veneau în minte niște gânduri atît de nedesluite, de nebunești și de ridicole, încît le-am alungat. În cele din urmă, mi-am închipuit că stareța trebuie să fie bolnavă ; apoi m-am gândit că, pesemne, boala ei se ia ; sora Tereza se molipsise, și aveam să mă molipsesc și eu.

A doua zi, după utrenie, stareța mi-a spus :

— Soră Suzana, astăzi nădăjduiesc că-mi vei povesti tot ce ți s-a întîmplat ; hai cu mine...

M-am dus. M-a așezat în jilțul de lîngă pat, iar ea și-a tras un scaun ceva mai mic ; fiindcă sînt înaltă și stăteam în jilț, stareța părea tare mică pe lîngă mine. Stătea atît de aproape, încît genunchii îmi intraseră între genunchii ei ; ea își rezemase coatele de pat. După o clipă de tăcere, i-am spus :

— Cu toate că sînt tînăra, am avut multe de suferit ; în curînd se vor împlini douăzeci de ani de cînd m-am născut și tot douăzeci de cînd mă chinuiesc. Nu știu dacă am să-ți pot povesti totul și dacă te va răbda inima să mă ascuți ; n-am avut decît necazuri, și cu părinții, și la mînăstirea Sainte-Marie, și la Longchamp ; peste tot numai necazuri ; de unde vrei să încep, maică ?

— De la început.

— Ar însemna să-ți povestesc întîmplări prea multe și prea triste, și n-aș vrea să te mîhnesc.

— N-ai grijă ; îmi place să plîng : plînsul e cum nu se poate mai plăcut pentru o inimă duioasă. Trebuie să-ți placă și ție ; tu ai să-mi ștergi lacrimile, eu am să ți le șterg pe-ale tale, și așa ne vom simți fericite în mijlocul suferințelor ; cine știe la ce ne poate duce înduioșarea...

Și vorbind astfel, mă privi de jos în sus, cu ochi umezi ; îmi luă mîinile ; se ghemui și mai mult lîngă mine, pînă ce ne-am lipit una de alta.

— Povestește-mi, copila mea ; te-ascult și simt cum mă apasă nevoia de a mă înduioșa ; de cînd sînt nu m-am simțit atît de miloasă și de dragăstoasă...

Am început, așadar, să-i spun povestea vieții mele, aproape la fel cum v-am scris-o și dumneavoastră. Nici nu vă puteți închipui cît a tulburat-o, cum a suspinat, cîte lacrimi a vărsat, cît de indignată a fost împotriva cruzilor mei părinți, împotriva netrebnicelor maici de la Sainte-Marie și de la Longchamp ; m-ar mîhni dacă li s-ar întîmpla măcar o parte din relele pe care starea ar fi dorit să li se-ntîmple ; mie, uneia, mi-ar fi cu neputință că clintesc măcar un fir de păr din capul celui mai cumplit dușman. Uneori starea mă întrepucea, se ridica, umbra de colo-colo, apoi se așeza la loc ; alteori își înălța brațele spre cer și-și ascundea fața în poala mea. Cînd i-am povestit despre temniță, despre cum au vrut să alunge diavolul din mine, despre biciuire, doar că n-a țipat ; iar cînd am terminat și am tăcut, ea a rămas cîtva timp rezemată de pat, cu fața ascunsă în velințe și cu brațele întinse deasupra capului ; iar eu i-am spus : „Maică, iartă-mă că te-am mîhnit : eu te-am prevenit, dar așa ai vrut...” „Afurisitele ! Fiarele !” striga ea. „Numai în mînăstiri poate exista atîta neomenie. Cînd se îmbină ura cu iritarea zilnică, nu mai știi pînă unde pot ajunge lucrurile. Ce bine că eu sînt blîndă ; iubesc toate maicile ; și ele au luat, una după alta, cîte o părticică din firea mea ; acum se iubesc între ele. Dar cum de-a putut sănătatea ta, atît de gingașă, să facă față atîtor cazne ? Cum de nu s-au zdrobit piciorușele și mînușițele astea ? Cum de nu s-a sfărîmat un organism atît de plăpînd ? Cum de nu s-a stins în lacrimi luciul ochișorilor ăstora ? Auzi, fiarele ! să-i lege brațele cu funii...” și-mi săruta brațele. „Să-nece în lacrimi ochișorii ăștia !...” Și mi-i săruta. „Să smulgă suspine și gemete din gurița asta !...” Și-mi săruta gura. „Să acopere cu norii mîhnirii un chip atît de încîntător...” Și iar mă săruta. „Să ofilești trandafirii din obrăjiorii

„ăștia !...” Și-mi mîngîia obrazii, și mi-i săruta. „Să urîțești asemenea căpșor ! Să-i smulgi părul ! Să-i încrețești fruntea cu necazuri !...” Și-mi săruta capul, fruntea, părul... „Au îndrăznit să sugrume un gît ca al ei și să sfîșie umerii ăștia !...” Și-mi deschidea gulerul, îmi desfăcea rochia și vălul ; pletele mi se răspîndiseră pe umerii dezgoliți ; pieptul îmi era aproape gol, și ea mă săruta pe gît, pe umerii dezgoliți și pe pieptul acum aproape gol.

Atunci mi-am dat seama, după tremurul care o apucase, după cum bîiguia cuvintele, după ochii ei rătăciți și după mîini, după genunchiul care i se împingea între genunchii mei, după ardoarea cu care mă strîngea și după puterea cu care mă ținea în brațe, că în curînd are s-o apuce din nou boala. Nu știu ce se petrecea în mintea mea, dar mă cuprinsese o teamă, un fior și o moleșală care-mi adevereau bănuiala cum că boala ei ar fi molipsitoare.

I-am spus :

— Maică, uite în ce hal m-ai adus ! dacă vine cineva...

— Stai, stai, mi-a răspuns ea, cu vocea sugrumată ; n-o să vină nimeni...

Eu însă tot mă căzneau să mă ridic și să mă smulg de lîngă ea, zicîndu-i :

— Maică, maică, ia seama ! Iar ți se face rău. Indu-ră-te și lasă-mă...

Voiam să plec ; sînt sigură de asta ; dar nu puteam. Mă moleșisem de tot, mi se muiaseră genunchii. Stăreța stătea jos ; eu mă ridicasem în picioare ; dar mă temeam să nu cad peste ea și s-o rănesc ; de aceea m-am așezat pe marginea patului și i-am spus :

— Maică, nu știu ce am, mi-e rău.

— Și mie, îmi răspunse ea, dar nu-i nimic, odihnește-te puțin, o să-ți treacă...

Și, într-adevăr, m-am potolit și eu și ea. Păream doborîte amîndouă ; eu îmi pusesem capul pe pernă ; ea și-l ținea pe genunchii mei, cu fruntea sprijinită în palme.

Am stat așa cîțva timp ; la ce s-o fi gîndit stareța, nu știu ; dar eu, una, nu mă gîndeam la nimic și nici n-aș fi putut să mă gîndesc, atît de slăbită mă simțeam. Tăceam și una și alta cînd stareța îmi zise :

— Suzana, n-ai spus cumva că-ți era tare dragă prima stareță ?

— Ba da.

— Nu te iubea ea mai mult decît mine ; tu însă o iubeai mai mult... De ce nu-mi răspunzi ?

— Eram nefericită și-mi alina necazurile.

— Dar de unde ți se trage sila asta pentru călugărie ? Suzana, tu îmi ascunzi ceva.

— Iartă-mă, maică.

— Suzana, e cu neputință, drăguță cum ești — fiindcă ești foarte drăguță, fetița mea, nici nu-ți dai seama cît ești de drăguță — e cu neputință să nu ți-o fi spus nimeni pînă acum.

— Ba mi s-a spus, maică.

— Și cel ce ți-a spus-o nu-ți displacea ?

— Nu.

— Îți plăcea ?

— Deloc.

— Cum, nu ți-a tresărit niciodată inima ?

— Niciodată.

— Adică, vrei să spui că nu din pricina unei patimi tainice sau neplăcute părinților ai prins sila asta de mînăstire ? Hai, mărturisește-mi, sînt înțelegătoare.

— Nu prea am ce să mărturisesc.

— Atunci, te mai întreb o dată, de unde ți se trage sila de mînăstire ?

— De la viața călugărească, maică. Nu pot să sufăr îndatoririle, treburile ei, singurătatea, silnicia ; mi se pare că sînt născută pentru altceva.

— Și ce te face să simți asta ?

— Urîtul care mă năpădește. Mi-e urîță mînăstirea.

— Chiar și mînăstirea noastră ?

— Da, maică ; chiar și ea, cu toată bunăvoința pe care mi-o arăți.

— Dar ce imbolduri, ce dorințe simți în sinea ta ?

— Nici unul.

— Te cred ; pari foarte potolită din fire.

— Sînt destul de potolită.

— Ești chiar rece.

— Asta nu știu.

— Cunoști lumea ?

— Puțin.

— Cu ce crezi că te-ar putea ea atrage ?

— Nu-mi dau bine seama ; dar trebuie să fie ceva.

— Nu cumva îți pare rău că nu ești liberă ?

— Și de asta îmi pare rău, și de multe alte lucruri.

— Care sînt lucrurile acelea ? Draga mea, spune-mi cîștit ; nu cumva ai vrea să te măriți ?

— Nici vorbă că aș vrea mai mult să mă mărit decît să fiu călugăriță.

— Și de ce ai vrea mai mult ?

— Nu știu.

— Nu știi ? Dar, ia spune-mi ce simți cînd te găsești în fața unui bărbat ?

— Nimic ; dacă e deștept și vorbește frumos, îl ascult cu plăcere ; dacă e chipeș, îl privesc.

— Și nu-ți bate inima ?

— Pînă acum a stat liniștită.

— Cum ? Vrei să spui că atunci cînd te soarbe din ochi un bărbat nu simți nimic... ?

— Ba, cîteodată, mă simt stîmjenită ; și-mi cobor privirile.

— Nu te simți deloc tulburată ?

— Deloc.

— Dar simțurile, ce-ți zic ?

— Nu le cunosc graiul.

— Cu toate astea, ele vorbesc.

— Se poate...

- Și nu le înțelegi ?
- Deloc.
- Cum ? Tu... simțurile au un grai atât de dulce ; n-ai vrea să-l auzi ?
- Nu, maică ; la ce mi-ar folosi ?
- Ți-ar ajuta să-ți împrăștii urâtul.
- Sau poate că mi-l măresc. Și apoi, ce poate să însemne graiul simțurilor, așa, fără nici un rost ?
- Când îl vorbești, te adresezi totdeauna cuiva ; orice-ai spune, e mai bine decât să fii singură, cu toate că nici singură nu e rău deloc.
- Nu înțeleg nimic din tot ce-mi spui.
- Dacă ai vrea, fetița mea, ți-aș vorbi mai lămurit.
- Nu, maică, nu vreau. Nu știu nimic ; și-mi place mai mult să nu știu decât să aflu lucruri care m-ar face poate și mai nefericită decât sînt. N-am dorințe, și nici nu vreau să-mi descopăr unele pe care nu mi le-aș putea împlini.
- Și de ce crezi că nu ți le-ai putea împlini ?
- Cum aș putea oare ?
- Ca mine.
- Ca dumneata ! Dar nu e nimeni în mîinăstire.
- Sînt eu, draga mea ; și mai ești tu.
- Ei și ? Ce-ți sînt eu ? Și ce-mi ești dumneata ?
- Cît ești de nevinovată !
- Da, maică, adevărat că sînt nevinovată ; și mai bine aș muri decât să nu mai fiu.

Nu știu cu ce-au putut-o supăra vorbele mele, dar chipul stareței se schimbă pe dată ; părea serioasă, îngrijată ; își plecase privirile ; mîna de pe genunchii mei își slăbi mai întîi strînsoarea ; apoi se retrase.

Am întrebat-o :

— Ce s-a întîmplat, maică ? Mi-a scăpat cumva vreo vorbă care te-a jignit ? Iartă-mă. M-am folosit de libertatea pe care mi-o făgăduiseși ; și nu mă gîndesc prea mult înainte de a-ți răspunde ; dar chiar dacă m-aș gîndi,

ar fi totuna, ba poate și mai rău. Toate lucrurile despre care am vorbit îmi sînt necunoscute ! Iartă-mă...

Vorbindu-i astfel, am prins-o cu brațele de după gît și mi-am culcat capul pe umărul ei. Ea m-a prins în brațe și m-a strîns, drăgăstoasă. Am rămas așa cîteva clipe, apoi, recăpătîndu-și duioșia și seninătatea, starea m-a întrebat :

— Ia spune, Suzana, cum dormi noaptea ?

— Foarte bine, mai ales de cîtăva vreme încoace.

— Adormi numaidecît ?

— De obicei, da.

— Și cînd nu adormi numaidecît, la ce te gîndești ?

— La ce-a fost, la ce-o să mai fie ; uneori mă rog ; alteori plîng, mai știu eu ?

— Dar dimineța te trezești devreme ?

— Devreme.

— Și te scoli imediat ?

— Da.

— Va să zică, nu-ți place să visezi ?

— Nu.

— Și nici să lenevești ?

— Nu.

— Și nici să te bucuri de căldura patului ?

— Nu.

— Niciodată ?

După ce-a spus asta, s-a oprit puțin, și bine a făcut ; ceea ce voia să mă întrebe nu se cuvenea, și poate nici eu nu se cuvine s-o spun, dar m-am hotărît să nu tănuiesc nimic.

— ...Nu te-ai simțit niciodată ispitită să-ți privești frumusețea trupului ?

— Nu, maică. Nu știu dacă sînt chiar atît de frumoasă pe cît îmi spui ; și-apoi, chiar dacă aș fi, frumusețea e pentru alții, nu pentru sine.

— Nu te-ai gîndit niciodată să-ți plimbi mîinile pe sînișorul ăsta, pe coapsele astea, pe pîntec, pe carnea asta atît de tare, de fragedă și de albă ?

— O ! asta nu ; și, dacă m-aș fi gîndit, nu știu cum aș fi mărturisit-o la spovedanie...

Nu-mi aduc aminte despre ce-am mai vorbit, cînd a venit o maică să anunțe că o caută cineva pe stareța. Mi s-a părut că vestea a mîhnit-o și că ar fi preferat să rămînă cu mine, deși vorbele noastre nu prețuiam mare lucru ; totuși ne-am despărțit.

Niciodată mînăstirea nu fusese atît de fericită, pe cît era de cînd venisem eu. Stareța părea că-și pierduse nestatornicia ; se spunea că schimbarea mi se datorește mie. În cinstea mea, a îngăduit mai multe zile de odihnă și de așa-numite sărbători ; în asemenea zile hrana e mai bună decît de obicei ; slujbele sînt mai scurte, și tot răgazul dintre ele ți-l petreci după voie. Dar vremurile astea fericite aveau să treacă și pentru mine, și pentru celelalte maici.

După scena pe care v-am zugrăvit-o, au urmat multe altele asemănătoare ; am să trec însă peste ele ; și n-am să povestesc decît urmările celei mai sus-pomenite.

Stareța începuse să fie neliniștită ; se posomorise, se simțea slăbită, își pierduse tihna. Noaptea următoare, pe cînd toată lumea dormea, iar mînăstirea zăcea cufundată în liniște, ea se sculă ; după ce rătăci cîtva timp de-a lungul coridoarelor, veni spre chilia mea. Cum nu dorm greu, am auzit-o venind. Stareța se oprise. Făcuse totuși destul zgomot, sprijinindu-se de ușă, ca să mă deștepte din somn chiar dacă aș fi dormit. N-am scos o vorbă însă ; și mi s-a părut că aud un vaiet sau un plîns : m-am înfiorat, apoi m-am hotărît să spun *ave*¹. În loc să-mi răspundă, ea se depărtă binișor. După cîtva timp am auzit din nou pași ; vaietele și suspinele reîncepuseră ; am spus

¹ Cuvînt latin de salut, folosit de catolici.

din nou *ave*, și pașii s-au depărtat pentru a doua oară. Apoi m-am liniștit și am adormit. Pe cînd dormeam, cineva a intrat și s-a așezat lîngă patul meu ; perdelele patului erau trase ; ființa care se furișase în chilia mea ținea o lumîinare în mînă și, luminîndu-mi fața, mă privea cum dorm ; cel puțin așa am crezut, judecînd după cum stătea, atunci cînd mi-am deschis ochii ; și ființa aceea era stareța.

Am sărit în sus ; ea, văzînd că m-am speriat, îmi spuse :

— Suzana, eu sînt, nu-ți fie teamă...

Mi-am lăsat iar capul pe pernă și-am întrebat-o :

— Ce cauți, maică, atît de tîrziu, în chilia mea ? Ce te-a îndemnat să vii încoace ? De ce nu dormi ?

— Nu pot să dorm, îmi răspunse ea ; și multă vreme de-aici înainte n-am să mai dorm. Mă frămîntă vise rele ; abia închid ochii, că-mi și vin în minte chinurile pe care le-ai îndurat ; te văd în mîinile fiarelor acelora ; îți văd părul împrăștiat pe obraz, îți văd picioarele însîngerate, făclia în mînă, funia la gît ; mi se năzare că vor să-ți ia viața ; tremur, mă înfior ; o sudoare rece îmi năpădește trupul ; vreau să-ți săr în ajutor ; strig, mă trezesc și aștept zadarnic să mă cuprindă iar somnul. Iată ce mi s-a întîmplat în noaptea asta ; m-am temut să nu fie un semn al cerului ; să nu ți se fi întîmplat vreo nenorocire ; m-am sculat, am venit lîngă ușa ta, am ascultat ; mi s-a părut că nu dormi ; ai vorbit, iar eu am plecat ; m-am întors din nou, și din nou ai vorbit ; de aceea, am plecat și de data asta ; m-am întors pentru a treia oară ; și crezîndu-te adormită, am intrat. Sînt de mult lîngă tine, temîndu-mă să nu te deștept ; am pregetat, mai întii, dacă să trag sau nu perdelele ; voiam să plec, pentru a nu-ți tulbura odihna ; dar n-am fost în stare să mă împotrivesc ispitei de-a vedea cum se simte draga mea Suzana ; te-am privit ; frumoasă mai ești, și cînd dormi, și cînd nu dormi !

— Cît ești de bună, maică !

— Am răcit ; dar fiindcă știu că nu i s-a întâmplat nimic rău fetei mele, cred c-am să pot dormi. Dă-mi mîna.

I-am dat-o.

— Cît de potolit îți bate pulsul ! Nimic nu-l tulbură.

— Am somnul destul de lin.

— Fericito !

— Maică, să nu răcești mai rău.

— Ai dreptate ; la revedere, frumoasa mea, la revedere, plec.

Totuși n-a plecat, ci m-a privit ca și pînă atunci ; din ochi îi curgeau lacrimi.

— Maică, am întrebat-o, ce ai ? Plîngi ; ce rău îmi pare că ți-am vorbit despre necazurile mele !... Deodată ea închise ușa, stinse lumînarea și se repezi la mine. Mă ținea strîns, se culcase pe velință alături de mine, își lipise obrazul de obrazul meu, lacrimile ei îmi udau fața ; suspinînd, îmi spunea cu glas plîngător și întretăiat :

— Draga mea, fie-ți milă de mine !

— Maică, am întrebat-o eu, ce ai ? Ți-e rău ? Ce să fac ?

— Tremur, îmi răspunse ea, mă trec fiori ; simt un frig ca de gheață.

— Vrei să mă scol și să-ți las patul meu ?

— Nu ; dacă te scoli, n-aș mai avea nevoie de el ; desfă numai puțin velința, să mă apropii de tine, să mă încălesc și să mă tămăduiesc.

— Vai, maică, ne e oprit să facem una ca asta. Ce s-ar spune, dacă s-ar afla ? Am văzut maici pedepsite pentru fapte mai puțin grave. La mînăstirea Sainte-Marie s-a întâmplat ca o maică să se ducă noaptea în chilia altei maici, care-i era prietenă bună, și nici nu pot să-ți spun ce mai păcătoșenii se vorbeau pe seama ei. Duhovnicul m-a întrebat de cîteva ori dacă nu mi-a cerut vreo maică să doarmă cu mine, și mi-a poruncit, cu toată strășnicia, să nu primesc. I-am spus că mă dezmierzi, fiindcă îți socotesc dezmierdările cît se poate de nevinovate, dar el

nu crede așa ; nu știu cum de i-am uitat sfaturile ; aveam de gînd să ți le spun și dimitale.

— Draga mea, îmi răspunse ea, toată minăstirea doarme ; n-o să afle nimeni nimic. Mie mi-e dat să răsplătesc sau să pedepsesc aici ; și, orice ar spune duhovnicul, nu văd ce păcat e dacă o prietenă primește lîngă ea o altă prietenă pe care a cuprins-o neliniștea, s-a deșteptat, și a venit, cu tot întunericul și frigul de-afară, să vadă dacă nu i s-a întîmplat ceva celei pe care o îndrăgește. Suzana, acasă, la părinți, nu te-ai culcat niciodată cu vreuna din surorile tale ?

— Niciodată, maică.

— Și dacă s-ar fi ivit prilejul, n-ai fi făcut-o cu inima curată ? Dacă surioara ta, speriată și pătrunsă de frig, ar fi venit să ceară un locșor lîngă tine, n-ai fi primit-o ?

— Cred că nu.

— Și nu sînt eu maica ta scumpă ?

— Ba ești ; dar nu mi-e îngăduit să te primesc.

— Draga mea, eu îi opresc pe ceilalți, iar ție îți îngădui și îți cer chiar. Doar să mă încălzesc puțin și plec. Hai, dă-mi mîna...

I-am dat-o „Ia te uită, urmă ea, pipăie, vezi ; tremur, mă trec fiorii, sînt rece ca marmura...” Și chiar așa era.

— O ! maică, i-am spus eu, ai să te îmbolnăvești. Dar stai puțin, am să mă trag spre margine, iar dumneata ai să te așezi în locul încălzit.

M-am tras mai spre margine, am desfăcut velința, și ea mi-a luat locul. O ! cît îi era de rău ! O scuturau frigurile din creștet pînă-n tălpi ; ar fi vrut să-mi vorbească, să vină mai lîngă mine, dar nu putea rosti un cuvînt măcar și nici să se miște. Îmi șoptea doar : „Suzana, draga mea, vino mai lîngă mine...” Îmi întindea brațele, și cum mă întorsesem cu spatele, mă apucă binișor, și mă trase lîngă ea ; apoi își trecu un braț pe sub mine și altul pe deasupra, zicîndu-mi :

— Am înghețat ; mi-e atît de frig, încît mi-e teamă să nu te ating, ca să nu-ți fac rău.

— Nu-ți fie teamă, maică.

Atunci și-a pus o mîna pe pieptul meu, iar cu cealaltă m-a cuprins pe după mijloc ; își vîrîse picioarele pe sub ale mele, și i le apăsăm, ca să i le încălzesc ; iar draga de ea îmi spunea :

— Ah, prietenă scumpă, uită-te cît de repede mi s-au încălzit picioarele, fiindcă nimic nu le mai desparte de ale tale.

— Maică, de ce nu te încălzești peste tot, în același chip ?

— Dacă m-ai lăsa tu, m-aș încălzi.

Mă întorsesem cu fața spre ea ; maica își ridicase cămașa și era cît pe aci să mi-o ridic și eu, cînd, pe neașteptate, răsunară două bătăi puternice în ușă. Înfricoșate, am sărit eu de o parte a patului, iar stareța de cealaltă. Am ascultat amîndouă și am auzit cum cineva intră în chilia de-alături, mergînd în vîrfurile picioarelor.

— Ah ! am spus eu, e sora Tereza ; te-o fi văzut trecînd pe coridor și intrînd la mine ; o fi ascultat și-o fi auzit ce-am vorbit ; ce-o să zică ?

Simțeam că mor de frică.

— Da, ea e, spuse stareța, mînioasă ; ea e, nici vorbă ; dar cred c-o să-și aducă multă vreme aminte de îndrăzneala asta.

— Ah ! maică, o rugai eu, să n-o pedepsești.

— Te las, Suzana, îmi răspunse ea ; noapte bună ; culcă-te și dormi liniștită ; te scutesc de slujbă ; acum mă duc la smintită. Dă-mi mîna...

I-am întins mîna, pe deasupra patului ; ea a ridicat mîneca, mi-a dezgolit brațul și l-a sărutat, suspinînd, de la vîrfurile degetelor pînă la umăr ; apoi a plecat, spunînd că are s-o învețe minte pe nechibzuîta care-a îndrăznit s-o tulbure. M-am îndreptat și eu, îndată, spre celălalt capăt al patului, lîngă ușă, și am ascultat ; stareța intră la sora Tereza. Mă simțeam ispitită să mă duc s-o apăr

pe sora Tereza, dacă cearta s-ar fi întezit ; dar eram atât de năucită, mă simțeam atât de rău, încît am rămas în pat ; însă n-am putut adormi. Îmi închipiam că de-acum întreaga mînăstire numai despre mine o să vorbească ; că întîmplarea asta, care la urma urmei mi se părea cît se poate de firească, va fi povestită cu tot felul de adausuri mincinoase ; că o să-mi fie mai rău decît la Longchamp, unde nici nu știam măcar de ce fusesem învinuită ; că greșeala noastră va ajunge la urechile superiorilor, că stareța va fi înlocuită și că vom fi amîndouă pedepsite cu asprime. Și în timpul acesta pîndeam, cu auzul ațîtit, așteptînd ca stareța să iasă de la sora Tereza ; dar se pare că i-a fost tare greu să ducă lucrurile la capăt, căci a rămas acolo toată noaptea. Ce milă îmi era de stareță ! O știam doar numai în cămașă, goală, pătrunsă de minie și de frig.

Dimineața, aș fi avut poftă să mă folosesc de scutirea dată și să rămîn în pat ; dar m-am gîndit că nu se cade. M-am îmbrăcat repede și-am intrat prima în biserică ; stareța și sora Tereza n-au venit la slujbă în dimineața aceea ; lipsa lor m-a bucurat mult, mai întîi pentru că nu m-aș fi simțit tocmai în largul meu lîngă sora Tereza ; și apoi, fiindcă scutirea ei de a veni la slujbă dovedea că dobîndise iertarea într-un fel care mă putea liniști. Și chiar așa era.

De-abia se terminase slujba, cînd stareța trimise după mine. M-am dus s-o văd ; era încă în pat și părea abătută ; cum am intrat, îmi spuse :

— Mi-a fost rău ; n-am închis ochii toată noaptea ; sora Tereza e nebună ; dacă mai face o dată ce-a făcut, o închid.

— Nu, maică, am rugat-o eu, să n-o închizi.

— Să văd cum s-o purta ; mi-a făgăduit c-o să se îndrepte, și o cred. Dar tu, soră Suzana, cum te mai simți ?

— Bine, maică.

— Te-ai odihnit vreun pic ?

— Foarte puţin.

— Mi s-a spus c-ai fost la slujbă ; de ce n-ai rămas în pat ?

— M-aş fi simţit prost ; ş-apoi m-am gândit că e mai bine să...

— N-ar fi fost nimic dacă rămîneai în pat. Acum, uite că m-a prins somnul ; te-aş sfătui să te duci şi tu la culcare, afară doar dacă nu vrei un locşor lângă mine.

— Îţi mulţumesc din toată inima, dragă maică, dar sînt obișnuită să mă culc singură şi n-aş putea dormi cu cineva lângă mine.

— Atunci, du-te ; n-am să cobor la masă ; o să mi se aducă mîncarea aici ; poate n-o să mă scol toată ziua din pat. Am să te chem la mine, împreună cu încă vreo cîteva maici.

— Pe sora Tereza ai s-o chemi ? întrebai eu.

— Nu, îmi răspunse ea.

— Nu-mi pare rău deloc.

— De ce ?

— Nu ştiu, dar parcă mi-e frică să dau ochi cu ea.

— Linişteşte-te, fetiţa mea ; îţi spun eu că ea se teme mai mult de tine decît te temi tu de ea.

Am plecat să mă odihnesc. După masă m-am dus la stareţă, unde am găsit adunate o mulţime de maici, cele mai tinere şi mai drăguţe din mînăstire ; celelalte fuseseră s-o vadă şi plecaseră. Vă asigur, domnule marchiz, că dumneavoastră, care vă pricepeţi la pictură, v-ar fi plăcut să vedeţi un asemenea tablou : închipuiţi-vă un grup de zece-douăsprezece femei dintre care cea mai tînără putea să aibă cam cincisprezece ani, iar cea mai vîrstnică n-avea mai mult de douăzeci şi trei ; închipuiţi-vă, în mijlocul lor, o stareţă de aproape patruzeci de ani, albă, fragedă, plinuţă, stînd pe jumătate culcată, cu o guşă care nu-i venea rău deloc, cu braţele bine rotunjite, cu degetele ca nişte fuse pline peste tot de gropiţe ; cu ochii negri, mari, vii şi drăgăstoşi, aproape niciodată închişi de tot, ci mijii,

ca și cum stăpînei lor i-ar fi fost lene să-i deschidă ; cu buzele fragede și trandafirii, cu dinții albi ca laptele, cu obrajii cît se poate de frumoși, și cu un cap drăgălaș, înfundat în perne moi și adînci ; stareța își întinsese alene brațele, sprijinindu-și coatele în niște pernuțe. Eu stăteam pe marginea patului, fără să fac nimic ; alta stătea într-un jilț, ținînd în poală o broderie la care lucra ; unele, așezate pe lîngă ferestre, împleteau dantele ; altele stăteau pe podea, deasupra pernuțelor luate de la scaune, și coseau, brodau, torceau sau depănau la vîrtelniță. Cîteva erau blonde, cîteva oacheșe ; și cu toate că nu semănau deloc una cu alta, toate erau frumoase. Și firile le aveau tot atît de deosebite, pe cît le erau chipurile ; una era liniștită, alta zglobie, una serioasă, alta visătoare sau tristă. După cum v-am spus, toate lucrau, în afară de mine. Nu era greu să deosebești prietenele, printre indiferente și dușmance ; prietenele stăteau una lîngă alta sau față în față și, lucrînd, vorbeau între ele, se sfătuiau, se priveau pe furiș, își strîngeau degetele, sub cuvînt că-și împrumută vreun ac sau vreo foarfecă. Stareța le privea pe rînd, deojenind-o pe una că e prea sîrguincioasă, pe alta că e nepăsătoare, pe alta că e tristă ; le cerea lucrul, le lăuda sau le mustra ; uneia îi potrivea vâlul : „Prea e căzut pe frunte... Prea îți acoperă fața, și nu ți se văd obrajii... Cutele astea nu vin ca lumea...” Le împărțea tuturor fie dojeni blînde, fie dezmierdări.

Pe cînd ele lucrau astfel, am auzit cîteva bătăi ușoare în ușă și m-am dus să văd cine-i. Stareța îmi spuse :

— Să vii înapoi, soră Suzana.

— Vin, maică.

— Să nu uiți, fiindcă am să-ți spun ceva important.

— Mă întorc îndată...

În coridor, am dat de biata soră Tereza. Am stat un timp tăcute, amîndouă ; apoi am întrebat-o :

— Soră, nu cumva pe mine mă căutai ?

— Ba da.

— Cu ce te-aş putea ajuta ?

— Am să-ţi spun. Maica stareţă e din nou supărată pe mine ; credeam că mă iertase, şi aveam de ce să cred asta ; dar uite că v-aţi adunat toate, afară de mine, la ea, iar mie mi s-a poruncit să nu vin.

— Ai vrea să intri şi tu ?

— Da.

— Să-i cer voie stareţei ?

— Da.

— Aşteaptă puţin, prietenă dragă ; mă duc îndată.

— Adevărat ? Ai să-i vorbeşti de mine ?

— Negreşit ; de ce nu ţi-aş făgădui să-i vorbesc şi, odată ce ţi-am făgăduit, de ce n-aş face-o ?

— Ah ! spuse Tereza, privindu-mă duios, o iert, o iert că te place atât de mult ; eşti încântătoare ; ai cel mai frumos suflet şi cel mai frumos trup...

Mă bucuram că-i pot fi de folos. Am intrat în cameră. O altă soră îmi luase locul pe marginea patului stareţei, cît timp lipsisem, şi stătea aplecată, cu cotul sprijinit între pulpele ei, arătându-i lucrul ; stareţa, abia ridicînd pleoapele, aproape fără s-o privească, îi spunea da sau nu ; şi, cum stăteam în picioare lîngă ea, nici nu mă observă măcar. Dar îşi reveni curînd din visare. Sora care-mi luase locul se ridică şi mi-l lăsă mie ; m-am așezat, apoi, aplecîndu-mă binişor spre stareţă, care se săltase puţin între perne, am tăcut, privind-o ca şi cum aş fi vrut s-o rog ceva.

— Ce-i cu tine ? mă întrebă ea. Spune-mi, ce vrei ? Doar ştii bine că fac orice pentru tine.

— Sora Tereza...

— Înţeleg. Sînt foarte supărată pe ea ; dar fiindcă pui tu o vorbă bună, am s-o iert ; du-te şi cheam-o.

Am dat fuga. Biata măicuţă aştepta la uşă ; i-am spus să intre, şi m-a ascultat, tremurînd, cu ochii plecaţi ; ţinea în mînă o bucată de mătase prinsă de-un tipar, dar o scăpă jos de cum intră pe uşă ; am strîns mătasea ; am

luat-o pe sora Tereza de mână și-am dus-o la stareță. Ea căzu în ghenunchi ; îi apucă o mână și i-o sărută, suspinînd și lăcrimînd din belșug ; apoi îmi prinse o mână și, unind-o cu a stareței, le sărută pe amîndouă. Stareța îi făcu semn să se ridice și să stea unde-o vrea ; Tereza se supuse. Ni se aduse o gustare. Stareța se ridică din pat ; nu s-a așezat lîngă noi, dar s-a plimbat tot timpul în jurul mesei, cînd punînd mîna pe capul uneia, dîndu-i-l încetișor pe spate și sărutîndu-i fruntea, cînd ridicînd gulerul alteia, punîndu-i mîna dedesubt și rămînînd sprijinită de spătarul scaunului, cînd trecînd la o a treia, mîngîind-o, sau atingîndu-i gura cu degetele ; abia dacă gusta, cu vîrfurile buzelor, din mîncarea adusă și o împărțea uneia sau alteia dintre maici. După ce se plimbă așa un timp, stareța se opri în fața mea, privindu-mă cu ochii înduioșați și drăgăstoși ; celelalte se uitau toate în jos, de parcă s-ar fi temut să n-o stînjenească sau să n-o supere, și mai ales sora Tereza... Cînd s-a sfîrșit gustarea, m-am așezat la clavir și am acompaniat două maici care n-aveau multă pricepere, dar aveau glas frumos și cîntau cu gust și cu simțire. Am cîntat apoi și eu, acompaniîndu-mă singură. Stareța se așezase la picioarele clavirului și părea că-i place nespus de mult să mă vadă și să mă audă ; celelalte ascultau, în picioare, nefăcînd nimic sau lucrînd mai departe. A fost o petrecere cum nu se poate mai plăcută. Cînd s-a sfîrșit, toate măicuțele au plecat.

Aș fi plecat și eu odată cu celelalte, dar stareța mă opri.

— Cît e ceasul ? mă întrebă ea.

— Aproape șase.

— Cîteva dintre cele mai de încredere maici au să se întoarcă peste o clipă, două. M-am gîndit la ce mi-ai povestit despre Longchamp ; le-am spus și lor ce gîndeam ; și ne-am înțeles toate să-ți propunem ceva. E cu neputință să dăm greș ; și, dacă izbutim, mînăstirea va cîștiga ceva, iar ție o să-ți facă plăcere.

La șase, maicile de încredere intrară în chilie ; sigur că mai întâi de toate trebuiau să știe să păstreze o taină ; și, ca în toate mănăstirile, însușirea aceasta o au maicile îmbătrânite și hodorogite de-a binelea ; m-am ridicat în picioare :

— Soră Suzana, nu mi-ai spus tu oare că zestrea cu care ai venit aici ai avut-o datorită domnului Manouri ?

— Ba da, maică.

— Va să zică, nu m-am înșelat ; și maicile de la Longchamp au rămas stăpîne pe zestrea cu care ai intrat la ele ?

— Așa e, maică.

— Nu ți-au dat nimic înapoi ?

— Nu, maică.

— Și nu-ți plătesc nici o pensie ?

— Nu, maică.

— E nedrept ; asta le-am spus și maicilor de față, iar ele gîndesc, ca și mine, că ești în drept să le ceri celor din Longchamp fie să-ți înapoieze zestrea, în folosul mînăstirii noastre, fie să-ți facă un venit din ea. Ceea ce domnul Manouri a făcut pentru tine n-are nimic a face cu ceea ce-ți datorează maicile din Longchamp ; doar nu ți-a strîns zestrea pe cheltuiala lor.

— Nu, maică, dar, pentru mai multă siguranță, cel mai bun lucru ar fi să i se scrie.

— Fără îndoială ; dar dacă răspunsul lui o să fie cel pe care-l dorim noi, iată ce vrem să-ți propunem : în numele tău mînăstirea noastră o să dea în judecată mînăstirea din Longchamp ; asta se va face pe cheltuiala mînăstirii noastre, fiindcă n-o să fie cine știe ce întrucît s-ar părea că domnul Manouri nu va refuza să se ocupe de întreaga afacere ; iar dacă vom cîștiga, mînăstirea o să împartă pe din două cu tine, fie zestrea, fie venitul. Ce părere ai, soră ? De ce taci ? La ce te gîndești ?

— Mă gîndesc că oricît m-au chinuit maicile din Longchamp, mi-ar părea rău dacă și-ar închipui că vreau să mă răzbun.

— Nu-i vorba de nici o răzbunare, ci de-a le cere ceea ce sînt datorare să-ți dea.

— Iar să fac zarvă ?

— Nici nu te gîndi la una ca asta ; o să facem așa fel, încît să nu fie deloc vorba despre tine. Și-apoi mînș-tirea noastră e săracă, iar cea din Longchamp e bogată. Vei fi binefăcătoarea noastră, măcar atîta timp cît vei trăi ; deși nu de asta am vrea să te avem cît mai mult printre noi ; doar știi foarte bine cît te iubim...

Și toate celelalte adăugară într-un glas :

— Cum ar fi cu puțință să n-o iubească cineva ? E desăvîrșită.

— S-ar putea oricînd să-mi sfîrșesc zilele, și stareța care va urma poate să nu mai aibă aceleași simțăminte pentru tine ; ah, sînt sigură că n-o să le aibă. S-ar putea întîmpla să te încerce vreo boală sau vreun necaz, și e bine să ai la îndemîină cîțiva bani cu care să te ajuți singură sau să-i îndemni pe alții să-ți dea o mîină de ajutor.

— Dragele mele surori, le-am răspuns eu, voi ține seama de tot ce-ați avut bunăvoința să-mi spuneți : mai sînt și alte lucruri peste care mi-e și mai greu să trec ; dar sînt hotărîtă să nu mă dau în lături de la nici o jertfă, de vreme ce mi-o cereți. Singura îngăduință pe care v-o cer la rîndul meu este să nu începeți nimic pînă nu stați de vorbă, în fața mea, cu domnul Manouri.

— Asta dorim și noi. Vrei să-i scrii chiar tu ?

— Cum crezi, maică.

— Scrie-i ; și ca să terminăm odată, fiindcă mă plictisesc de moarte asemenea treburi, scrie-i chiar acum.

Mi-au dat pana, cerneala și hîrtia, și l-am rugat fără zăbavă pe domnul Manouri să binevoiască a veni la Arpajon, de îndată ce-i vor îngădui treburile ; i-am scris că am nevoie din nou de sfatul și de sprijinul său, într-o chestie destul de însemnată etc. Consiliul de față citi scrisoarea, o aprobă și o trimise.

Peste cîteva zile, sosi și domnul Manouri. Stareța îi arătă mai întîi despre ce e vorba ; el nu șovăi nici o clipă să fie de aceeași părere cu noi ; au socotit neîntemeiate muștrările mele de conștiință ; și s-a hotărît ca a doua zi să fie trimisă o notificare către maicile din Longchamp. Așa s-a și făcut ; și iată că, deși acest lucru nu-mi convenea, numele mi-a apărut din nou în memorii, în acte, în ședințe, împreună cu amănunte, bănuieli, minciuni și toate murdăriile care pot ponegri o ființă în ochii judecătorilor și o pot face vrednică de hulă în ochii tuturor. De ce, domnule marchiz, de ce li se dă voie avocaților să defăimeze cum le place ? Oare nu există justiție și împotriva lor ? Dacă aș fi știut cîte amărăciuni are să-mi aducă procesul, vă jur că n-aș fi îngăduit niciodată să fie deschis. Au mers pînă acolo, încît au avut grijă să trimită cîtorva maici din mînăstirea noastră scrierile îndreptate împotriva mea. Cînd le căutai, maicile veneau să-mi ceară amănunte despre grozăvenii care n-aveau nici umbră de adevăr în ele. Și cu cît le spuneam că nu știu nimic, cu atît mă credeau mai vinovată ; fiindcă nu dădeam nici o lămurire, nu mărturiseam nimic și negam totul, își închipuiau că totul e adevărat ; zîmbeau, îmi spuneau vorbe cu două înțelesuri, dar cît se poate mai jignitoare ; și ridicau din umeri cînd era vorba despre nevinovăția mea. Iar eu plîngeam, eram deznădăjduită.

Un necaz nu vine niciodată singur. A sosit și timpul spovedaniei. Primele dezmierdări ale stareței le mărturisisem mai demult ; duhovnicul mă oprise atunci, cu toată asprimea, s-o mai las să mă mîngîie ; dar cum puteam refuza un lucru care-i plăcea atît de mult ființei sub a cărei stăpînire mă aflam, mai ales cînd eu însămi nu vedeam nimic rău în el ?

Duhovnicul despre care vă vorbesc va juca un rol însemnat în restul memoriilor mele ; de-aceea, cred că e nimerit să-l cunoașteți.

E un călugăr franciscan și se numește părintele Lemoine ; n-are mai mult de patruzeci și cinci de ani. E un bărbat chipeș, cum rar întâlnești, cu o față blândă, senină, deschisă și veselă, atunci când uită că trebuie să fie sever ; dar când își aduce aminte, fruntea i se încrețește, sprâncenele i se zbîrlesc, privirea i se pleacă, și toată făptura lui devine gravă. Nu cunosc doi oameni care să se deosebească mai mult unul față de altul pe cît se deosebește părintele Lemoine cînd e la altar, de părintele Lemoine cînd e la vorbitor, singur sau împreună cu alții. De altfel, cam așa sînt toate fețele bisericești ; uneori m-am surprins chiar pe mine însămi, oprindu-mă dintr-o dată înaintea de-a mă arăta la grilaj, aranjîndu-mi vâlul, bențița, potrivindu-mi chipul, ochii, gura, palmele, brațele, portul, mersul, luînd o ținută sfioasă și păstrînd-o mai mult sau mai puțin, după cei cu care trebuia să stau de vorbă. Părintele Lemoine e înalt, bine făcut, vesel și tare binevoitor, cînd nu se controlează ; vorbește minunat ; în mînăstire trece drept un mare teolog, iar în lume drept un mare predicator ; cînd vorbește, te farmecă. E foarte cult, știe o mulțime de lucruri, chiar dintre cele lumești ; are o voce nespus de frumoasă, cunoaște muzica, istoria ; știe cîteva limbi străine ; e doctor la Sorbona. Deși e încă tînăr, a trecut prin toate demnitățile de frunte ale franciscanilor. Cred că nu e intrigant, și-i lipsit de ambiții ; confrății săi îl iubesc. A cerut stăreția mînăstirii din Etampes, ca pe-o muncă liniștită, în care ar fi putut duce la capăt, nestîngherit, studiile începute ; și a devenit stareș. Pentru oricare mînăstire, alegerea unui duhovnic e mare lucru : trebuie să te conducă un om important și de seamă. Mînăstirea noastră a făcut tot ce s-a putut ca să-l aibă duhovnic pe părintele Lemoine și a izbutit să-l audă măcar din cînd în cînd.

În ajunul sărbătorilor, i se trimitea trăsura, și el venea. Atunci să fi văzut frămîntare pe maicile care-l așteptau ! Cum se mai înveseleau, cum se mai reculegeau, cum mai

lucrau să-și pregătească spovedania, cum își dădeau silința s-o prelungească pe cât se poate !

Era în ajunul Rusaliilor. Se aștepta sosirea părintelui Lemoine. Stareța băga de seamă că sînt tulburată, și-mi vorbi. Nu i-am ascuns cauza tulburării mele ; mi s-a părut că ea e și mai speriată decît mine, deși făcea tot ce putea ca să nu vîd asta. Despre părintele Lemoine mi-a spus că e un caraghios ; a rîs de neliniștea mea ; m-a întrebat dacă, după cîte cred eu, duhovnicul ar putea ști mai mult decît noi despre nevinovăția și simțămintele noastre și dacă mă simt cumva vinovată. I-am răspuns că nu.

— Ei bine, îmi spuse atunci stareța, eu sînt mai mare aici, și trebuie să mi te supui ; îți poruncesc să nu-i pomenști nimic duhovnicului despre toate prostiile astea. Și-apoi, de ce te-ai spovedi, cînd n-ai de mărturisit decît niște nimicuri ?

Dar iată că părintele Lemoine sosi ; și mă pregăteam pentru spovedania pe care maicile mai grăbite o și începuseră. Cînd mi-a venit rîndul, stareța m-a luat deoparte și mi-a spus :

— Soră Suzana, m-am gîndit la toate cîte mi le-ai spus ; întoarce-te în chilie, nu vreau să te spovedești astăzi.

— De ce, maică ? am întrebat-o eu. Mîine e sărbătoare, și se împărtășesc toate : ce-au să creadă despre mine, dacă am să fiu singura care n-o să mă apropii de sfînta masă ?

— Creadă ce-or vrea, dar n-o să te duci la spovedanie.

— Maică, o rugai eu, dacă m-ai iubi cu adevărat, nu mi-ai da pedeapsa asta cumplită ; fii milostivă.

— Nu, nu, mi-e cu neputință, cine știe ce buclucuri ai să-mi faci cu duhovnicul, și n-am poftă de necazuri.

— Maică, n-am să-ți fac nici un necaz.

— Atunci făgăduiește-mi că... Adică nu ; n-are nici un rost ; mai bine vino mîine dimineață în chilia mea și spune-mi cu ce-ai greșit ; n-ai săvîrșit nici un păcat pentru

care să nu-ți pot da iertare ; și după aceea te poți împărtași, laolaltă cu celelalte. Hai, du-te.

Așadar, m-am închis în chilie, tristă, neliniștită, pradă gândurilor, neștiind ce să fac, dacă să mă duc la părintele Lemoine fără voia stareței, dacă să mă mulțumesc ca dezlegarea să-mi fie dată numai de stareță, dacă să mă împărtășesc laolaltă cu celelalte maici, sau dacă să fug de împărtășanie, orice mi s-ar zice.

Cînd s-a întors, stareța se spovedise ; iar părintele Lemoine o întrebase dacă nu sînt cumva bolnavă, fiindcă nu dăduse ochi cu mine ; nu știu ce i-o fi răspuns ea, dar urmarea a fost că duhovnicul mă aștepta la spovedanie.

— Dacă trebuie, du-te, mă îndemnă stareța, dar mai întii făgăduiește-mi că n-ai să-i spui nimic. Pentru că șovăiam, ea stăruie : Nebună mai ești ! Ce rău vrei să fie dacă nu mărturisești un păcat pe care nu l-ai săvîrșit ?

— Dar ce păcat fac dacă îi mărturisesc ?

— Nici unul, numai că n-ar fi bine. Cine știe dacă duhovnicului n-au să i se pară importante nimicurile astea ? Așa că, făgăduiește-mi...

Tot mai stăteam în cumpănă, dar pînă la urmă i-am făgăduit să nu spun nimic, dacă n-am să fiu întrebată, și m-am dus.

M-am spovedit, și-am căutat să tac, dar m-a întrebat duhovnicul, așa că nu i-am ascuns nimic. Mi-a pus o mulțime de întrebări ciudate, pe care nici acum, cînd mi le amintesc, nu le înțeleg deloc. Cu mine s-a purtat blînd ; dar despre stareță a spus niște cuvinte înfricoșătoare ; a numit-o ticăloasă, desfrînată, călugăriță ne-trebnică, buruiănă vătămătoare, suflet păcătos ; și m-a legat, sub pedeapsa celui mai mare păcat, să nu rămîn niciodată singură cu ea, să nu-i mai rabd nici un fel de dezmierdare.

— Părinte, i-am spus eu, dar cum să fac ? E doar stareța noastră și poate intra la mine sau mă poate chema la ea cînd vrea.

— Știu, știu, și tocmai asta mă mîhnește. Copila mea, lăudat fie cel de sus, că te-a ajutat să-ți păstrezi curătenia pînă acum ! Nu îndrăznesc să-ți vorbesc mai limpede, de teamă să n-ajung eu însumi pârtașul netrebnicei starețe și să ofilesc prin suflarea otrăvită care mi-ar ieși fără voie din gură o floare gingașă pe care n-o poți păstra proaspătă și neîntinată pînă la vîrsta ta decît prin ocrotirea cu totul deosebită a Domnului ; dar îți poruncesc să te ferești de stareță, să te lepezi de dezmierdările ei, să nu intri niciodată singură în chilia ei, să închizi ușa chiliei tale, mai cu seamă noaptea ; iar dacă intră fără voia ta, să te ridici din pat, să dai fuga în coridor, să strigi, la nevoie să cobori dezbrăcată pînă la picioarele altarului, să umpli mînăstirea de strigăte și să faci tot ce dragostea pentru Dumnezeu, teama de ticăloșie, sfințenia stării tale și grija de a-ți izbăvi sufletul te-ar împinge, dacă diavolul însuși ți-ar ieși în cale și te-ar urmări. Da, fiica mea, diavolul ; așa sînt silit să ți-o înfățișez pe stareță ; e prăbușită în prăpastia ticăloșiei și caută să te afunde și pe tine ; ba poate că ai fi și ajuns acolo, dacă n-ar fi înspăimîntat-o și n-ar fi oprit-o nevinovăția ta. Apoi, ridicîndu-și ochii spre cer, părintele Lemoine adăugă : Doamne, păzește și de-acum înainte copila aceasta... Hai, spune cu mine *Satana, vade retro, apage, Satana*¹ ! Iar dacă te întreabă nefericita de stareță, spune-i tot, repetă-i cuvintele mele ; spune-i că mai bine nu s-ar fi născut, sau că ar fi mai bine dacă s-ar prăbuși în iad, luîndu-și singură viața.

— Părinte, îl întrebai eu, n-ai spovedit-o chiar dumneata, adineauri ?

El nu-mi răspunse ; ci oftînd din adînc, își puse palmele pe unul din pereții chiliei duhovnicești și-și sprijini fruntea în ele, ca un om copleșit de durere ; și rămase așa multă vreme. Nu știam ce să mai cred ; îmi tremurau

¹ Piei, Satano, depărtează-te ! (Lat.)

genunchii, mă simțeam mai buimăcită, mai năucă decît vă puteți închipui. Eram asemeni unui călător rătăcind în beznă printre prăpăstii nevăzute și auzind din toate părțile voci subpămîntene care-i strigă : „S-a sfîrșit cu tine“.

Mai apoi, privindu-mă liniștit și blînd, duhovnicul mă întrebă :

— Cu sănătatea cum o duci ?

— Bine, părinte.

— Nu te-ar osteni prea mult o noapte de veghe ?

— Nu, părinte.

— Atunci să nu te culci la noapte, mă sfătui el ; cumiei masa, să te duci în biserică, să îngenunchezi dinaintea altarului și să-ți petreci noaptea în rugăciuni. Nici nu-ți dai seama prin ce primejdie ai trecut ; să-i mulțumești Domnului că te-a scăpat ; iar mîine să vii la împărțășanie, odată cu celelalte maici. Nu-ți dau altă ispășire decît să stai departe de stareță și să fugi de mîngîierile ei înveninate. Du-te ; am să mă rog și eu pentru tine. Cîtă tulburare mi-ai pricinuit ! Văd de pe acum urmările sfatului pe care ți l-am dat ; dar am fost nevoit să-l dau, și pentru tine, și pentru mine. Dumnezeu e mare ; și legea lui e una singură.

Nu-mi amintesc, domnule, decît foarte nedeslușit tot ce mi-a spus. Acum, cînd cumpănesc vorbele lui, așa cum vi le-am scris, cu spaima care m-a cuprins ascultîndu-le, mi se pare că nu există asemănare între ele ; dar asta e din pricină că nu-mi amintesc decît frînturi de cuvinte dezlînate, din pricină că am uitat o mulțime dintre ele ; pentru că pe multe nu le-am înțeles și pentru că nu vedeam și nici acum nu văd nimic de seamă în lucrurile împotriva cărora el se ridicase cu cea mai mare strășnicie. De pildă, ce i se păruse ciudat în scena cu clavirul ? Oare nu există ființe pe care muzica să le miște atît de adînc ? Chiar mie mi s-a spus că unele arii, unele modulații, mă preschimbau cu desăvîrșire, că ascultîndu-le sau

cîntîndu-le îmi ieşeam parcă din mine şi nu mai ştiam pe ce lume trăiesc ; nu cred că atunci eram mai puţin nevinovată. De ce nu s-ar fi putut întîmpla la fel şi cu stareţa, care, fără îndoială, cu toată sminteala şi nestărnicia ei, era una din femeile cele mai simţitoare din lume ? Ştiu prea bine că ea nu putea să asculte o povestire cît de cît înduioşătoare fără să izbucnească în lacrimi cînd i-am povestit suferinţele mele, ajunsesse într-o stare de-ţi făcea milă. De ce nu găseau că şi milostenia ei este o ticăloşie ? Şi întîmplarea din noaptea aceea, a cărei sfîrşit duhovnicul l-a aşteptat cuprins de groază... Fără doar şi poate, omul acesta e prea aspru.

Oricum ar fi, însă eu am îndeplinit întocmai toate poruncile ale căror urmări le prevăzuse. De cum am plecat de la spovedanie, am şi ingenuncheat în faţa altarului ; eram înfricoşată ; şi am rămas acolo, pînă la masă. Stareţa îngrijată de lipsa mea, trimise să mă cheme ; i s-a răspuns că mă rog. S-a ivit chiar ea, de mai multe ori, la uşa bisericii, dar m-am făcut că n-o văd. Apoi sună ora mesei m-am dus în sala de mese, am mîncat în grabă şi m-am întors îndată la biserică ; n-am ieşit nici cînd s-a sunat pentru odihna de seară ; şi nu m-am urcat în chilie nici cînd a venit ora de culcare. Stareţa ştia ce-i cu mine. Se făcuse noapte, tîrziu, şi toată minăstirea dormea, cînd a coborît în biserică. Dar văzînd-o mi-am închipuit-o aşa cum mi-o înfăţişase duhovnicul ; tremuram ; nu îndrăzneam s-o privesc ; mi se părea că are un chip hidos, învăluit în flăcări, şi-mi spuneam în sinea mea : „*Satana, vade, retro, apage, Satana.* Doamne, păzeşte-mă, alungă diavolul de lîngă mine.”

Ea ingenunche şi, după ce se rugă un timp, îmi spuse :

— Ce faci aici, Suzana ?

— Vezi bine ce fac, maică.

— Ştii cît e ceasul ?

— Da.

— De ce nu te-ai urcat în chilia ta, la ora culcării ?

— Fiindcă mă pregătesc pentru sărbătoarea de mîine.
— Va să zică, aveai de gînd să rămîi toată noaptea aici ?

— Da, maică.

— Cine ți-a dat voie ?

— Mi-a poruncit duhovnicul.

— Duhovnicul nu poate porunci nimic împotriva rînduielilor mînăstirii ; iar eu îți poruncesc să te culci.

— Maică, ăsta-i canonul pe care mi l-a dat.

— Ai să-l înlocuiești cu alte cazne.

— Nu mi-e dat să aleg.

— Haide, copila mea, vino. Răcoarea bisericii, noaptea, te poate îmbolnăvi ; ai să te rogi în chilie.

Și spunîndu-mi acestea, voi să mă ia de mînă, dar m-am ferit în lături, cît am putut de repede.

— Fugi de mine ? mă întrebă ea.

— Da, maică, fug.

Și, îmbărbătată de sfințenia locului, de prezența divinității și de nevinovăția inimii mele, am îndrăznit să-mi ridic ochii spre ea ; dar, cum am zărit-o, am țipat și am început să alerg ca scoasă din minți prin biserică, strigînd : „Piei, Satană !”

Ea n-a venit după mine ; rămăsese pe loc și-mi spunea cu glas dulce și duios, întinzîndu-mi brațele.

— Ce-i cu tine ? Ce te-a înfricoșat așa ? Oprește-te. Nu sînt diavolul, îți sînt stareță și prietenă.

M-am oprit, mi-am întors încă o dată capul spre ea și am văzut că mă înspăimîntase o nălucire ciudată, iscată de închipuire : stareța stătea în așa fel față de candelabrul bisericii, încît numai chipul și palmele îi erau luminate, în timp ce restul corpului îi rămînea învăluit în umbră ; și faptul acesta îi dădea o înfățișare neobișnuită. Venindu-mi puțin în fire, m-am așezat într-o strănă. Stareța s-a apropiat, cu gînd să se așeze în strana alăturată, dar eu m-am ridicat și-am trecut în strana de alături. Așa m-am tot mutat, din strănă în strănă, pînă cînd am ajuns

la ultima ; acolo m-am oprit și am rugat-o pe stareța să lase măcar un loc gol între ea și mine.

— N-am nimic împotriva, îmi răspunse ea.

Ne-am așezat amîndouă ; o strană goală ne despărțea ; apoi stareța, începînd să vorbească, m-a întrebat :

— Aș putea să știu și eu, Suzana, de unde ți se trage spaima asta față de mine ?

— Maică, i-am răspuns eu, iartă-mă, nu de la mine a pornit, ci de la părintele Lemoine. Dragostea ce-mi porți, dezmierdările, în care mărturisesc că nu văd nici un păcat, el mi le-a înfățișat în culorile cele mai înspăimîntătoare. Mi-a poruncit să fug cînd te întîlnesc, să nu-ți intru niciodată. singură în chilie ; și să ies dacă intri cumva în chilia mea ; te-a zugrăvit în fața inimii mele ca pe un diavol. Și cîte încă nu mi-a mai spus.

— Va să zică, tot i-ai vorbit ?

— Nu, maică ; dar n-am putut să nu-i răspund.

— Și acum te înspăimînt ?

— Nu, maică. N-aș putea să nu te mai iubesc, să nu-ți mai prețuiesc bunătatea, să nu te rog s-o ai și de-acum înainte ; dar trebuie să mă supun duhovnicului.

— Și n-ai să mai vii pe la mine ?

— Nu, maică.

— Nici n-ai să mă mai primești la tine ?

— Nu, maică.

— Și-ai să-mi respingi dezmierdările ?

— O să mă coste scump, fiindcă sînt născută să dezmierd și-mi place să fiu dezmierdată ; dar trebuie să mă supun ; i-am făgăduit duhovnicului și am jurat în fața altarului. Dacă aș putea să-ți arăt cum înțelege el lucrurile ! E un om cuvios și luminat ; la ce i-ar folosi să iște zîzanie între o călugăriță și stareța ei ? Dar poate că în faptele noastre preanevinovate el întrezărește sămînța unei tainice desfrînări, pe care o crede crescută în dumeata, și se teme să nu încolțească și în mine. Nu-ți ascund că dacă mă gîndesc la ce-am simțit uneori... Cum

se face, maică dragă, că după ce stăteam lângă tine și mă întorceam în chilia mea, mă simțeam frământată, visătoare ? Cum se face că nu puteam nici să mă rog atunci, și nici să-mi văd de treburi ? Și de unde-mi venea urîtul acela, pe care nu-l mai simțisem pînă atunci ? De ce eu, care n-am dormit niciodată ziua, aș fi tot stat culcată ? Credeam că poate ai vreo boală molipsitoare, și că începusem s-o iau și eu ; dar părintele Lemoine crede cu totul altceva.

— Și ce anume crede ?

— El vede în lucrurile acestea toată bezna ticăloșiei, pe dumneata te vede pierdută, iar pe mine mă vede sub amenințarea pieirii. Ce știi eu ?

— Vezi-ți de treabă, îmi spuse stareța. Părintele Lemoine al tău pesemne că e lunatic ; nu-i prima ceartă de felul acesta pe care mi-o iscă. E de ajuns să leg prietenie mai strînsă cu vreo maică, și el gata, îi sucește mințile ; puțin a lipsit ca să n-o înnebunească și pe biata Tereza. A început să mă plictisească, și-am să scap de el ; mai stă și la zece leghe de-aici ; nu-i deloc ușor să-l chemi ; și nici nu poate veni destul de repede, la nevoie : dar despre asta o să vorbim noi, mai pe îndelete. Va să zică, nu vrei să te duci în chilie ?

— Nu, maică, te rog îngăduie să-mi petrec noaptea aici. Dacă mi-aș călca îndatorirea, n-aș mai îndrăzni să mă apropiu mîine de împărtășanie, odată cu celelalte maici. Dar dumneata te împărtășești ?

— Sigur că da.

— Părintele Lemoine nu ți-a spus nimic ?

— Nu.

— Cum se poate ?

— Se poate, fiindcă n-a avut prilejul să-mi spună. Doar nu te duci la spovedanie decît spre a-ți mărturisi păcatele ; și eu nu văd ce păcat fac dacă iubesc din toată inima o fetiță atît de drăguță ca tine, Suzana. Dacă e

vorba de păcat, atunci n-am altul decît că revărs asupra ta toată dragostea pe care ar trebui s-o răspîndesc asupra întregii comunități ; dar asta nu-i vina mea ; nu mă pot împiedica de-a recunoaște meritul acolo unde se află și de a-l prețui lăsîndu-mă atrasă de el. I-am cerut iertare lui Dumnezeu ; și nu pot să înțeleg cum de părintele Lemoine al tău îmi găsește păcate într-o înclinare atît de firească, împotriva căreia e greu să te păzești. Mă străduiesc ca toate să fie fericite ; dar sînt unele pe care le prețuiesc și le iubesc mai mult decît pe celelalte, fiindcă sînt mai drăguțe și mai vrednice de iubit. Țasta mi-e tot păcatul față de tine, Suzana. Crezi că e mare ?

— Nu, maică.

— Atunci hai, fetiço, să ne mai rugăm puțin și să mergem la culcare.

Dar am rugat-o din nou să îngăduie să-mi petrec noaptea în biserică, și mi-a dat voie, cu condiția să fie pentru cea din urmă oară ; apoi a plecat.

M-am gîndit la ceea ce-mi spusese ; i-am cerut lui Dumnezeu să mă lumineze ; m-am gîndit adînc și mi-am zis că, la urma urmei, chiar între două ființe de același sex poate exista măcar necuviință în dovezile de prietenie pe care și le dau una alteia ; că părintele Lemoine, om strașnic de aspru, poate mersese prea departe, dar că sfatul lui de-a mă feri să mă apropii prea mult de stareță, de-a sta mai la o parte e un sfat bun ; și m-am legat să-l urmez.

Dimineața, cînd maicile au intrat în biserică, m-au găsit ingenuncheată dinaintea altarului ; și s-au apropiat toate de sfînta masă, cu stareța în frunte, lucru care m-a convins de nevinovăția ei, fără să mă facă să-mi uit legămintul. Și-apoi, eram departe de a simți pentru ea înclinarea pe care o simțea ea pentru mine. Nu puteam să n-o compar în minte cu prima mea stareță : cîtă deosebire ! Nu avea nici aceeași cuvioșenie, nici aceeași seriozitate, nici aceeași demnitate, nici aceeași osîrdie, nici aceeași

judecată, și nici aceeași dragoste pentru buna rînduială.

În răstimp de cîteva zile, s-au întîmplat două lucruri de seamă : mai întîi, am cîștigat procesul împotriva mai-cilor de la Longchamp ; au fost condamnate să plătească mînăstirii Sainte-Eutrope, în care mă găseam, o pensie proporțională cu zestrea mea ; al doilea fapt de seamă a fost schimbarea duhovnicului. Despre acesta din urmă mi-a dat de veste însăși stareța.

Totuși, nu mă duceam niciodată singură la ea, și nici ea nu mai venea singură la mine. Mă căuta mereu, dar mă feream din calea ei ; ea își dădea seama de asta și mă dojenea. Nu știu ce, i se petrecea în suflet, dar trebuie să fi fost ceva cumplit. Se scula noaptea și rătăcea prin coridoare, mai ales pe lîngă chilia mea ; o auzeam trecînd în sus și-n jos ; se oprea în fața ușii, plîngea, suspina ; simțeam cum mă trec fiorii și mă ghemuiam în pat. Ziua, dacă mă aflam la plimbare, sau în sala de odihnă, sau în odaia de lucru, și stăteam așa ca să n-o pot vedea, ea rămînea ceasuri întregi privindu-mă ; îmi pîndea toate mișcările : coboram, o găseam în josul treptelor ; dacă urcam, mă aștepta sus. Într-o zi m-a oprit și s-a uitat lung la mine, fără să scoată o vorbă ; din ochi îi curgeau șiroaie de lacrimi ; apoi, s-a trîntit la pămînt, pe neașteptate, și, strîngîndu-mi în palme un genunchi, mi-a spus :

— Crudo, cere-mi viața, și ți-o dau, dar nu mă mai ocoli ; n-aș mai putea să trăiesc fără tine...

Mi s-a făcut milă de ea ; luminile ochilor i se stinseseră, slăbise, se gălbejise. Îmi era stareță și-mi căzuse la picioare, sprijinindu-și fruntea de genunchiul pe care mi-l ținea încleștat ; i-am întins amîndouă mîinile, și ea mi le-a strîns cu înfocare, mi le-a sărutat și m-a privit din nou, îndelung. Am ajutat-o să se ridice. Se clătina, abia dacă mai putea să meargă ; de aceea, am dus-o pînă la ușa chiliei. Acolo, m-a prins de mînă și a încercat să

mă tragă, binișor, înăuntru, fără să scoată o vorbă și fără să mă privească în ochi.

— Nu, maică, i-am spus eu, nu ; am făcut legămînt să nu mai intru singură ; e mai bine pentru amîndouă așa ; îmi dai prea mult din dragostea pe care i-o dăturezi, întreagă, lui Dumnezeu.

— Și tocmai tu mă dojenești ?...

Vorbindu-i, încercam să-mi desprind mîna dintre degetele ei.

— Așadar, nu vrei să intri ? mă întrebă ea.

— Nu, maică, nu vreau.

— Nu vrei, Suzana ? Nici nu știi la ce mă împingi, nu, n-ai de unde să știi ; mă ucizi...

Cuvintele acestea avură asupra mea cu totul alte urmări decît ar fi vrut stareșa ; mi-am tras mîna cu putere și am fugit. Ea a ieșit afară, s-a uitat puțin după mine, apoi a intrat din nou în chilie, lăsînd ușa deschisă, și a început să se vaiete cît putea mai tare. Îi auzeam plînsul și mi-era milă. O clipă am stat în cumpănă, dacă să mă întorc sau să fug mai departe ; totuși, nu știu ce simțămînt de dezgust mă împingea să fug ; dar îmi era și milă de halul în care o lăsasem, fiindcă sînt miloasă din fire. M-am încuiat în chilia mea ; nu-mi puteam găsi locul, nu mai știam ce să fac ; m-am plimbat de colo-colo cîțva timp, tulburată, cu gîndurile împrăștiate ; apoi am ieșit, m-am întors în chilie și, în cele din urmă, am bătut la ușa sorii Tereza, vecina mea. Am găsit-o stînd de vorbă cu o soră tînă, prietenă de-a ei. I-am spus :

— Soră Tereza, îmi pare rău că vă întrerup, dar te rog să mă ascuți o clipă ; am să-ți spun ceva... Ea a venit la mine : Nu știu ce are stareșa, am înștiințat-o eu ; e tare mîhnită ; dacă te duci la ea, poate izbutești s-o mîngîi...

Tereza nu mi-a răspuns ; și-a lăsat prietena în chilie, a închis ușa și a dat fuga la stareșă.

În zilele următoare, stareța s-a simțit din ce în ce mai rău ; devenise melancolică și serioasă ; veselia, care de la venirea mea în mînăstire nu încetase o clipă, dispăruse pe neașteptate ; toate se făceau acum după rînduiala cea mai aspră ; slujbele se țineau pe de-a-ntregul ; străinii aproape că nu mai erau primiți în vorbitor ; maicile fuseseră oprite să se mai ducă una la alta ; rugăciunile se făceau fără nici o abatere ; la stareță nu se mai țineau adunări, nu se mai luau gustări ; cele mai mici greșeli erau pedepsite cu strășnicie ; uneori maicile îmi cereau să pun o vorbă bună ca să fie iertate, dar eu nu voiam nici în ruptul capului să-mi calc legămîntul. Toată lumea știa pricina schimbării acesteia ; celor mai în vîrstă nu le părea rău, însă maicile tinere erau deznădăjduite și se uitau urît la mine ; dar eu, una, fiind sigură că mă port cum se cuvine, nu le luam în seamă nici dușmănia, nici muștrările.

Stareța, căreia nu-i puteam ușura suferințele, după cum nu-i puteam nici opri lacrimile, trecu, rînd pe rînd, de la melancolie la habotnicie, și de la habotnicie la delir. N-am să vă arăt cum s-au desfășurat toate acestea, fiindcă ar însemna să vă dau amănunte, la nesfîrșit ; am să vă spun doar că, în prima stare, cînd mă căuta, cînd mă ocolea ; că uneori se purta, față de celelalte și de mine, cu blîndețea ei obișnuită ; că alteori devenea, pe neașteptate, nespus de aspră ; ne chema și ne trimitea înapoi ; dădea recreație și, după o clipă, îi punea capăt ; ne chema în biserică și, cînd toată lumea dădea fuga la porunca ei, suna clopotul anunțînd maicilor să se închidă în chilii. E greu să vă închipuiți în ce neorînduială trăia comunitatea ; maicile își petreceau ziua intrînd și ieșind întruna din chilii, luîndu-și cartea de rugăciuni și lăsînd-o, urcînd și coborînd scările, coborîndu-și sau ridicîndu-și vâlul. Noaptea era aproape aceeași frămîntare ca și ziua.

Cîteva maici veniră la mine încercînd să mă facă să înțeleg că, dacă aș avea mai multă bunăvoință față de

stareță și i-aș da mai multă atenție, lucrurile s-ar întoarce la rînduiala lor obișnuită ; mă gîndeam, de fapt, c-ar fi trebuit să spună la *neorînduiala* lor și le-am răspuns, tristă : „Îmi pare rău de voi ; dar spuneți-mi lămurit, ce trebuie să fac...” Unele întorceau capul și nu mai spuneau o vorbă ; altele îmi dădeau sfaturi care nu se potriveau deloc cu sfaturile duhovnicului ; bineînțeles, vă vorbesc despre sfaturile fostului duhovnic, pentru că pe cel nou nu-l văzusem încă.

Stareța nu mai ieșea noaptea ; petrecea săptămîni întregi închisă în chilie, fără să se arate nici la slujbe, nici la biserică, nici la trapezărie, nici în orele de odihnă ; uneori rătăcea prin coridoare sau cobora în biserică, bătea la ușile maicilor și le spunea cu glas plîngător : „Maică, roagă-te pentru mine ; maică, roagă-te pentru mine...” Umbla zvonul că se pregătește pentru o spovedanie generală.

Într-o zi, coborînd prima în biserică, am văzut o hîrtie agățată de perdeaua din spatele grilajului ; m-am apropiat și am citit : „Maicilor, rugați-vă pentru o călugăriță rătăcită, dornică să se întoarcă la Dumnezeu...” Am vrut să rup hîrtia, dar am lăsat-o. Peste cîteva zile am găsit altă, în care scria : „Maicilor, sînteți rugate să cereți milostenia lui Dumnezeu pentru o călugăriță care și-a dat seama de rătăcirile ei, și mari sînt rătăcirile acestea...” În altă zi am dat peste altă chemare, care spunea : „Maicilor, sînteți rugate să-i cereți Domnului să alunge deznădejdea unei călugărițe care și-a pierdut nădejdea în milostenia cerească...”

Toate chemările acestea oglindeau cumplitele frămîntări ale bietului ei suflet și mă întristau adînc. Mi s-a întîmplat odată să rămîn împietrită în fața unei asemenea hîrtii, întrebîndu-mă care or fi rătăcirile care-i ard sufletul ? Ce o înfricoșează ? Pentru ce fel de crime se socotește vinovată ? Mi-am amintit strigătele duhovnicului, cuvintele lui ; le-am căutat un înțeles și, negăsin-

du-l, am rămas năucită. Cîteva maici care se uitau la mine au început să vorbească între ele ; şi, dacă nu mă înşel cumva, mă priveau ca şi cum aş fi fost şi eu ameninţată de aceleaşi grozăvii.

Biata stareţă nu mai ieşea decît cu vâlul pe obraz ; nu se mai amesteca în treburile mînăstirii şi nu mai vorbea cu nimeni în afară de noul duhovnic ; ore întregi se sfătuiau amîndoi. Duhovnicul era un călugăr benedictin, tinăr. Nu ştiu dacă el dăduse toate pedepsele cu care se canonea stareţa ; dar ea postea de trei ori pe săptămînă ; se biciuia şi asculta slujba într-o strană de jos. Ca să mergem la biserică, trebuia să trecem pe la uşa ei ; acolo o găseam lungită cu faţa la pămînt, şi nu se ridica decît atunci cînd rămînea singură. Noaptea, cobora numai în cămaşă, cu picioarele goale ; dacă, din întîmplare, se întîlnea cu sora Tereza sau cu mine, se întorcea şi-şi lipsea faţa de zid. Într-o zi, pe cînd ieşeam din chilie, am găsit-o lungită, cu faţa în jos şi cu braţele întinse ; şi mi-a spus :

— Haide, treci, calcă-mă în picioare ; nu merit altceva.

Vreme de mai multe luni, cît a ţinut boala, întreaga comunitate avu tot timpul să pătimească şi să mă urască. N-am să mai spun încă o dată ce poate păţi o maică urită de celelalte, fiindcă acum ştiţi. Încetul cu încetul, am simţit cum mă apucă iar sila de călugărie. Sila aceasta şi toate necazurile îndurate i le-am mărturisit noului duhovnic, dom Morel, un om de aproape patruzeci de ani şi cu o fire aprigă. El m-a ascultat cu luare-aminte şi cu interes ; a vrut să-mi cunoască întreaga viaţă ; a intrat în cele mai mici amănunte cu privire la familie, la înclînările şi la firea mea, la mînăstirile în care fusesem, la cea în care mă găseam, la ce se petrecuse între stareţă şi mine... Nu i-am ascuns nimic. Şi mi s-a părut că nu dă aceeaşi însemnătate pe care o dăduse părintele Lemoine purtării stareţei faţă de mine ; s-a mulţumit să-mi spună

doar, în treacăt, cîteva cuvinte despre asta, socotind că de-acum s-a terminat ; cel mai mult l-au interesat simțămintele mele tainice asupra călugăriei. Și, pe măsură ce-mi deschideam inima, avea tot mai multă încredere în mine ; eu mă spovedeam, iar el, la rîndul lui, mi se destăinuia ; necazurile lui se potriveau de minune cu ale mele : intrase cu de-a sila în mînăstire ; simțea pentru călugărie aceeași silă pe care o simțeam și eu și nu era mai puțin de plîns decît mine.

— Soră dragă, îmi spunea el, ce poți să faci ? N-avem decît o cale : să ne ușurăm cît mai mult viața de mînăstire. Apoi îmi dădea sfaturi înțelepte, arătîndu-mi cum trăiește el : În felul acesta, soră, nu scapi de necazuri, ci numai te resemnezi să le înduri. Cuvioșii nu sînt fericiți decît în măsura în care își fac din suferințele lor un merit în fața lui Dumnezeu ; atunci inima li se bucură, și caută singuri chinurile ; cu cît ele sînt mai greu de îndurat și mai dese, cu atît cuvioșii sînt mai mulțumiți ; ei dau fericirea zilei de azi în schimbul fericirii viitoare și astfel își cîștigă fericirea de-apoi, jertfind-o, de bună-voie, pe cea a clipei de față. Chiar dacă îi doboară suferința, ei tot spun : *Amplius, Domine* — mai dă-mi, Doamne... iar Dumnezeu împlinește totdeauna astfel de rugăciuni. Dar dacă suferințe ca ale lor ne sînt date mie sau ție, noi nu ne putem aștepta la aceeași răsplată, fiindcă ne lipsește singurul lucru care o face să prețuiască : resemnarea. Și lucrul acesta e trist. Vai, cum aș putea să-ți insuflu o virtute pe care tu n-o ai, iar mie îmi lipsește ? Dar fără ea ne-ar aștepta pierzania în viața de apoi, după ce am fost nefericiți în viața pămîntească. Canonindu-ne aici, ne osîndim la fel cum se osîndesc cei ce se desfată în desfătări lumești ; noi în lipsuri, ei în belșug ; și după moarte ne-așteaptă aceleași chinuri. Cît e de grea viața unui călugăr sau a unei maici care nu simte chemarea ! Și, cu toate astea, ea ne e dată nouă, și n-o putem schimba. Ne-au pus lanțuri grele, și sîntem

osîndiți să le zornăim într-una, fără nădejde că le-am putea zdrobi ; să le tîrîm cît om putea, soră. Acum du-te ; am să mai vin să te văd.

Pește cîteva zile, duhovnicul a venit iar ; l-am văzut la vorbitor și l-am cercetat mai îndeaproape. Mi-a destăinuit pînă la capăt toată povestea lui, iar eu i-am mărturisit-o pe a mea ; nenumărate erau faptele care se asemănau, legîndu-ne unul de altul ; și el îndurase aceleași chinuri, acasă și în mînăstiri. Nu-mi dădeam seama că, ascultîndu-l vorbind despre sila lui, cu greu aș fi putut s-o destram pe a mea ; și, totuși, se destrăma ; ba chiar cred că ascultîndu-mi suferințele se simțea și el mai puțin chinuit. Astfel, asemănarea firilor noastre se uni cu asemănarea întîmplărilor vieții ; cu cît ne vedem mai des, cu atît ne plăceam mai mult ; povestea vieții lui era povestea vieții mele ; povestea simțirilor lui era a simțirilor mele ; povestea inimii lui era a inimii mele.

După ce-am vorbit îndelung despre noi, am vorbit și despre ceilalți, mai ales despre stareță. Fiind duhovnic, nu-mi putea spune prea multe ; totuși, am înțeles din cîte mi-a spus că ea nu va putea să rămînă multă vreme în starea de-acum ; că se lupta cu ea însăși, zadarnic ; și că, mai curînd sau mai tîrziu, se va întîmpla una din două : ori o să se întoarcă la vechile ei apucături, ori o să înnebunească. Tare-aș fi vrut să aflu mai multe, să-mi lămuresc unele întrebări pe care mi le pusesem fără să le găsesc răspuns, dar nu îndrăzneam să-l întreb ; nu l-am întrebat decît dacă-l cunoaște pe părintele Lemoine :

— Cum să nu, îmi răspunse el. E un om de seamă.

— Acum nu-l mai avem ca duhovnic.

— Adevărat.

— N-ați putea să-mi spuneți din ce pricină ?

— Mi-e teamă să nu afle și alții.

— Fiți sigur că n-am să spun nimănui.

— Mi se pare că s-a scris la arhiepiscopie împotriva lui.

— Și ce-au putut să scrie ?

— Că locuia prea departe de mînăstire ; că nu putea veni cînd aveau nevoie de el ; că e prea aspru ; că, după unele semne, voia să calce vechile rînduieli ; că semăna zîzania în mînăstire și le înstrăina pe maici de stareșii lor.

— Cine v-a spus toate astea ?

— Chiar părintele Lemoine.

— Îl cunoașteți ?

— Sigur ; mi-a vorbit de cîteva ori și despre dumneata.

— Și ce v-a spus ?

— Că erai cu adevărat vrednică de plîns ; că nu putea pricepe cum ai fost în stare să înduri atîtea chinuri ; că, deși nu te-a văzut decît o dată sau de două ori, nu crede c-ai putea să te obișnuiești vreodată cu viața de mînăstire ; că avea de gînd...

Duhovnicul se opri, pe neașteptate. L-am întrebat :

— Ce avea de gînd ?

Dom Morel îmi răspunse :

— E o taină prea mare, și nu mi-e îngăduit să ți-o spun...

N-am mai stăruit, ci am adăugat doar :

— E adevărat că părintele Lemoine m-a sfătuit să mă înstrăinez de stareșii.

— Bine a făcut.

— De ce ?

— Soră, îmi răspunse el cu multă seriozitate, urmează-î sfaturile și nu încerca niciodată să afli de ce ți le-a dat.

— Ba eu cred că, dacă aș cunoaște primejdia, m-aș putea feri mai bine de ea.

— S-ar putea întîmpla tocmai contrariul.

— Proastă părere trebuie să aveți despre mine.

— Despre purtarea și despre nevinovăția dumitale am părerea pe care trebuie s-o am ; dar crede-mă că există lămuriri aducătoare de nenoroc, pe care nu le poți căpăta fără să-ți dăuneze. Numai nevinovăția te-a scăpat de

stareță ; dacă ai fi știut mai multe, ea nu te-ar fi respectat atît.

— Nu înțeleg ce-mi spuneți.

— Cu atît mai bine.

— Ce poate fi primejdios în prietenia și în dezmierdările unei femei pentru altă femeie ?

Dom Morel nu-mi răspunse.

— Nu sînt oare la fel cum eram cînd am venit în mînăstirea asta ?

Dom Morel nu-mi răspunse.

— N-aș fi fost tot așa și de-acîi înainte ? Ce fel de păcat faci dacă iubești, dacă o spui și o dovedești ? E atît de plăcut !

— Adevărat, îmi răspunse dom Morel, ridicînd spre mine privirile pe care le ținuse plecate tot timpul cît vorbisem.

— Și asta se întîmplă deseori în mînăstiri ? Biata stareță ! În ce hal a ajuns !

— E rău și tare mă tem c-o să ajungă și mai rău. Nu era făcută pentru călugărie ; iată ce se întîmplă, mai curînd sau mai tîrziu, cînd te împotrivești chemărilor celor mai puternice ale firii : constrîngerea te mîna spre simțăminte desfrîinate, și ele sînt cu atît mai puternice, cu cît sînt mai lipsite de rost ; e un fel de nebunie.

— Cum, stareța e nebună ?

— Negreșit că da, și va înnebuni tot mai mult.

— Și credeți că soarta asta îi așteaptă pe toți cei care duc o viață pentru care nu sînt făcuți ?

— Nu, nu pe toți ; unii mor mai înainte ; alții au firi mai mlădioase și-o duc vreme îndelungată ; alții trăiesc cîtva timp, nădăjduind...

— Oare ce poate nădăjdui o călugăriță ?

— Ce poate nădăjdui ? Mai întîi, să-și dezlege legămîntul.

— Și cînd și-a pierdut nădejdea asta ?

— Atunci visează că va găsi, într-o bună zi, porțile deschise ; că oamenii vor pune capăt ȋicnelii de-a ȋnchide ȋn morminte fiinȋe vii, și cȃ mȋnȃstirile vor fi desfiinȋate ; sau cȃ vor lua foc, cȃ se vor prȃbuși zidurile și cȃ o va scȃpa cineva. Toate visurile astea ȋi umblȃ ȋntruna prin cap ; vorbește despre ele cu alte maici ; cȋnd se plimbȃ prin grȃdinȃ, mȃsoarȃ, fȃrȃ sȃ vrea, ȋnȃlȋimea zidurilor ; cȋnd e ȋn chilie, apucȃ zȃbrelele ferestrei și le clatinȃ ȋncetișor, ca și cum s-ar juca ; dacȃ fereastra dȃ spre drum, se uitȃ lung, afarȃ ; ȋi bate ȋnima de cȃte ori aude pașii cuiva și ofteazȃ ȋn tȃcere de dorul unui eliberator ; dacȃ se iscȃ pe-aproape vreo zarvȃ și zgomotul rȃzbate pȋnȃ ȋn chilie, maica trage nȃdejde cȃ-i pentru ea ; viseazȃ vreo boalȃ care s-o ducȃ ȋn preajma unui bȃrbat sau din pricina cȃreia sȃ fie trimcasȃ la bȃi.

— Aș a, aș a ! strigai eu ; parcȃ mi-aȋi citi ȋn fundul sufletului ; și eu am avut și mai am ȋncȃ asemenea visuri.

— Iar cȋnd le destrami cugetȋnd asupra lor — fiindcȃ ameȋeala aceasta plȃcutȃ, cu care ȋnima ȋnvȃluie muntea, se destramȃ din cȋnd ȋn cȋnd — atunci vezi cȃt de adȋncȃ ȋȋ e nenorocirea ; și-ȋi e silȃ de tine ; și-ȋi e silȃ de ceilȃȋi ; plȋngi, oftezi, strigi, simȋi cum te nȃpȃdește deznȃdejdea. ȋn asemenea clipe, unele maici dau fuga sȃ se arunce la picioarele stareȋei și cautȃ acolo mȋngȋierea ; altele ȋngenuncheazȃ ȋn chilie, sau dinaintea altarului, chemȋnd cerul ȋn ajutor ; altele ȋși șfișie veșmintele și-ȋi smulg pȃrul ; altele cautȃ vreo fȋntȋnȃ adȋncȃ, ferestre ȋnalte, o funie, și uneori le gȃsesc ; altele, dupȃ ȋndelungi zvȋrcoliri, cad ȋntr-un fel de ȋndobitocire și rȃmȋn nȃuce ; altele, mai plȃpȋnde și mai slabe, tȋnjesc și se prȃpȃdesc ; altele ȋși pierd mȋnȋile și devin furioase. Fericite sȋnt doar cele ȋn care nȃdejdile renasc mereu și le leagȃnȃ, pȋnȃ ȋn mormȋnt ; viaȋa lor se scurge ȋntre amȃgire și deznȃdejde.

— Și cele mai nefericite, după cîte se pare, adăugai eu oftînd, sînt cele care trec, rînd pe rînd, prin toate stările acestea. Ah, părinte, rău îmi pare că te-am ascultat !

— De ce ?

— Fiindcă nu mă cunoșteam ; iar acum mă cunosc ; visele n-au să mai poată ține cine știe cît. Și în clipa în care...

N-am putut sfîrși, fiindcă a venit o maică, și încă una, apoi a treia, a patra, a cincea, a șasea, nici eu nu mai știu cîte. Au intrat și ele în vorbă ; unele se uitau la duhovnic ; altele îl ascultau tăcute, cu ochii în jos ; îi puneau întrebări, mai multe deodată, și se minunau de înțelepciunea răspunsurilor lui ; cît despre mine mă retrăsesem într-un ungher, adîncită în gînduri. În mijlocul discuției acesteia, pe cînd maicile se străduiau să arate fiecare cît prețuiește și să-l încînte pe duhovnic cu ce aveau mai bun, se auziră pașii cuiva care se apropia încet-încet, oprindu-se din timp în timp și oftînd ; maicile ascultară și-și șoptiră între ele : „E ea ! E stareța !” Apoi tăcură și se strînseră roată. Într-adevăr era stareța ; venea spre noi, cu vâlul atîrnîndu-i pînă la brîu, cu brațele încrucișate pe piept și cu capul plecat. Mai întîi mă zări pe mine ; și de îndată își desfăcu o mîină de sub vâl și-și acoperi ochii, întorcîndu-se puțin într-o parte, iar cu cealaltă mîină ne făcu semn să plecăm ; am ieșit toate, în tăcere ; și a rămas doar stareța, singură cu dom Morel.

Prevăd, domnule marchiz, că vă veți face o parere rea despre mine ; dar dacă nu mi-a fost rușine să fac ce-am făcut, de ce m-aș rușina să vă mărturisesc ? Și-apoi, cum să scot din povestirea mea un fapt care a avut atîtea urmări ? Să spunem deci că mintea mi-e alcătuită într-un fel cu totul neobișnuit ; cînd e vorba de lucruri care vă pot face să mă stimați sau să mă compătimiți mai mult, atunci nu știu dacă scriu bine sau rău, dar știu că vă scriu cu o înueală și cu o ușurință de necrezut ; inima mi se înveselește, cuvintele îmi vin singure, lacrimile îmi curg domol, și mi se pare că sînteți lîngă mine, că vă văd și că

mă ascultați. Iar dacă, dimpotrivă, sînt nevoită să mă zugrăvesc în culori neplăcute, atunci gîndesc anevoie, nu găsesc cuvintele, pana nu merge, chiar scrisul mi se schimbă, și nu scriu mai departe decît nădăjduind în sinea mea că veți sări peste toate rîndurile acelea. Iată cîteva asemenea rînduri :

După ce-au plecat toate maicile... „Ei, ce-ai făcut după ce-au plecat toate... ?” Așa-i că nu ghiciți ? Sînteți prea cinstit, ca să vă treacă prin minte asemenea lucruri... Am coborît în vîrfurile picioarelor și m-am așezat fără să fac nici un zgomot la ușa vorbitorului, ca să ascult ce se vorbește acolo. „Foarte rău ai făcut”, îmi veți spune... O, cît despre asta, știu că e foarte rău : mi-am spus-o și eu ; iar tulburarea care mă cuprinsese, grija de-a nu fi zărită de cîte ori mă opream, glasul conștiinței, care mă îndemna la fiecare pas să mă-ntorc, îmi arătau cu prisosință că fac rău ; totuși, curiozitatea a fost mai tare, și m-am supus ei. Dar dacă e urît c-am ascultat ce își vorbeau doi oameni care se credeau singuri, nu-i mai urît să vă scriu cuvintele lor ? Iată, din nou cîteva rînduri pe care vi le trimit numai cu nădejdea că nu le veți citi ; știu că nu poate fi așa, dar trebuie să mă străduiesc să cred că va fi.

Primele cuvinte pe care le-am auzit, după o îndelungă tăcere, m-au cutremurat ; iată-le :

„Sînt sortită iadului, părinte...”

M-am liniștit. Am ascultat mai departe ; vălul, care pînă atunci îmi ascunsese pericolul prin care trecusem, se sfîșia ; atunci m-a chemat cineva ; trebuia să plec și am plecat ; dar, vai ! auzisem destul. Ce femeie, domnule marchiz, ce femeie mîrșavă !...

Aici memoriul maicii Suzana se întrerupe ; cele ce urmează nu sînt decît însemnări ; se vede că ea avea de gînd să le folosească pentru restul povestirii. După cît se pare, starea a înnebunit, așa că despre starea nenorocită a acesteia trebuie să fie vorba în fragmentele pe care le voi copia mai jos.

După spovedania stareței, urmară câteva zile liniștite. Voioșia pătrunsese din nou în mînăstire ; maicile mă lăudau pe mine pentru asta, dar mă lepăd, cu indignare, de asemenea laude.

Stareța nu mai fugea de mine ; mă privea chiar ; și prezența mea părea că n-o mai tulbură. Mă sileam să-i ascund pe cît puteam groaza pe care mi-o insufla din ziua aceea cînd, printr-o curiozitate fericită sau nenorocită, învățasem s-o cunosc mai bine.

Peste cîtva timp, a devenit din nou tăcută ; nu mai spunea decît da sau nu ; se plimba singură ; nu voia să mănînce ; o cuprindeau fierbințelile, dădea în friguri, iar după friguri începea delirul.

Zăcea singură în pat și i se părea că mă vede, îmi vorbea, mă chema lîngă ea, îmi spunea cele mai duioase cuvinte. Dacă auzea pași pe coridor, striga : „E ea ; sînt pașii ei, o recunosc. Chemați-o... Nu, nu, lăsați-o”.

Ciudățenia e că nu se înșela niciodată și striga numai cînd treceam eu.

Rîdea cu hohote ; iar după o clipă izbucnea în plîns. Maicile stăteau, tăcute, în preajma ei ; unele plîngeau împreună cu ea.

Uneori se pomenea strigînd : „N-am mai fost la biserică ; nu m-am mai rugat lui Dumnezeu... Vreau să mă dau jos din pat și să mă îmbrac ; îmbrăcați-mă...” Dacă n-o lăsau, spunea : „Dați-mi măcar cartea de rugăciuni...” I-o dădeau ; ea o deschidea și întorcea foile, întruna, pînă la capăt, iar după ce ajungea la scoarțe tot își mai mișca degetele, ca și cum ar fi răsfoit o carte ; avea privirile rătăcite, țintuite în gol.

Într-o noapte a coborît în biserică singură ; câteva maici s-au ținut după ea ; s-a lîngat pe treptele altarului gemînd, oftînd și rugîndu-se cu glas tare ; a ieșit, s-a întors, apoi a spus : „Trimiteți s-o caute, are un suflet atît de curat ! E atît de nevinovată ! Dacă s-ar ruga odată cu mine...” Apoi, adresîndu-se întregii comunități

și întorcându-se spre stranele goale, strigă : „Ieșiți toate afară, să nu rămână decît ea și cu mine. Nu sînteți vrednice s-o atingeți ; dacă v-ați ruga odată cu ea, tămîia nelegiuită a glasurilor voastre ar strica, dinaintea Domnului, dulceața glasului ei. Haide, plecați, plecați...” Apoi mă îndemna să-i cer lui Dumnezeu ajutor și iertare. Vedeam chipul Domnului ; i se părea că deasupra capului ei cerul se cascadează, bubuind, brăzdat de fulgere și că îngerii coboară mîniosi ; privirile divinității o înspăimîntau ; alerga în toate părțile, se ascundea în ungherele cele mai întunecoase ale bisericii și, cu fruntea lipită de lespezi, cerea îndurare ; și rămînea așa pînă cînd, pătrunsă de frigul și de umezeala bisericii, era dusă ca o moartă, în chilia ei.

Dimineața nu-și amintea nimic din grozăviile nopții. Întreba : „Unde sînt maicile ? nu văd pe nimeni, am rămas singură în mînăstire ; m-au părăsit toate ; m-a părăsit și sora Tereza ; bine au făcut. Acum, dacă nu mai e sora Suzana, degeaba am să ies, că tot n-am s-o mai întîlnesc... Ah ! dacă aș mai vedea-o ! Dar nu mai e aici, nu-i așa ! Nu-i așa că nu mai e aici ?... Fericită e mînăstirea în care s-a dus ! O să-i povestească tot stareței celei noi ; și ce-o să creadă despre mine ?... Oare sora Tereza muri ? Toată noaptea am auzit clopotele sunînd pentru morți... Biata fată ! E pierdută pentru vecie ; eu am pierdut-o ! Eu ! Intr-o zi, am să fiu dusă înaintea ei ; și ce-am să-i pot spune ? Ce-am să-i pot răspunde ?... Biata de ea ! Vai mie, nefericita !”

Alteori, zicea : „Nu s-au întors încă maicile ? Spuneți-le că sînt bolnavă, rău... Ridicați-mi perna... Desfaceți-mi șireturile... Simt că mă apasă ceva, aici... Îmi arde capul, scoateți-mi camilafca... Vreau să mă spăl... Dați-mi apă ; turnați, mai turnați încă... Ele sînt albe, dar pata din suflet tot mi-a rămas... Aș vrea să mor ; să nu mă mai fi născut ; atunci n-aș mai fi văzut-o“.

Într-o dimineață, maicile au găsit-o desculță, în cămașă, despletită, urlînd, spumegînd și umblînd în jurul

chiliei, cu mâinile puse peste urechi, cu ochii închiși și cu trupul înghemuț în zid...

— Fugiți de prăpăstiile astea ; nu auziți strigătele ? Acolo e iadul ; văd flăcări înălțându-se din străfundurile lui ; și, în mijlocul vîlvății, aud glasuri nedeslușite, care mă cheamă... Doamne, fie-ți milă de mine !... Repede ; trageți clopotele ; adunați toate maicile ; spuneți-le să se roage pentru mine, și-am să mă rog și eu... Dar e în zori de-abia, maicile dorm... N-am închis ochii toată noaptea ; aș fi vrut să dorm, dar n-am putut.

Una dintre călugărițe îi spunea :

— Maică, te-apasă ceva pe suflet ; destăinuiește-mi-te mie, poate asta te va mai ușura.

— Ascultă, sora Agata, vino mai lîngă mine... mai aproape... și mai aproape... nu trebuie să ne-audă nimeni. Vreau să-ți destăinuiesc tot ; dar să păstrezi taina... Ai văzut-o ?

— Pe cine să văd, maică ?

— Așa-i că nu-i nimeni mai dulce ca ea ? Și ce mers are ! Cîta bună-cuviință, cîta noblețe, cîta modestie !... Du-te la ea ; spune-i... Ba nu ! Nu-i spune nimic ; nu te duce... N-ai putea să te apropii de ea ; îngerii din ceruri o păzesc și veghează în preajma ei ; eu i-am văzut ; ai să-i vezi și tu și te vei înfricoșa, asemeni mie. Rămîi... Și dacă te duci, ce-ai să-i spui ? Născocește ceva de care să nu roșească...

— Maică, dacă te-ai sfătui cu duhovnicul ?

— Da, da... Adică nu, știu ce-o să-mi spună ; l-am tot auzit... Și despre ce-aș mai putea vorbi cu el ?... O, dacă mi-aș putea pierde memoria !... Dacă aș putea reintra în haos, sau dacă m-aș putea naște din nou !... Să nu-l chemi pe duhovnic. Mai bine citește-mi patimile Domnului nostru Isus Cristos... Citește-mi... Parcă mă simt mai ușurată... Imi e de ajuns o picătură din sîngele ăsta, ca să mă purific... Uite-l, țîșnește clocotind din coapsa lui...

Apleacă rana asta sfințită deasupra capului meu... Îi curge sângele pe mine, dar nu mi se lipește de trup... Sînt pierdută !... Luați-l de-aici... Aduceți-l înapoi...

I se dădea chipul lui Crist ; îl strîngea în brațe, îl săruta peste tot, apoi spunea : „Are ochii ei, gura ei ; cînd am s-o mai văd oare ? Maică Agata, spune-i că o iubesc ; arată-i cu de-amănuntul în ce stare sînt ; spune-i că mă prăpădesc.”

I s-a luat sânge ; i s-au făcut băi ; dar toate leacurile acestea mai mult i-au agravat boala. Nici nu cutez să vă descriu toate faptele rușinoase pe care le-a săvîrșit sau să vă repet toate vorbele urîte pe care le-a scăpat în timpul delirului. Își ducea mereu mîna la frunte, ca și cum ar fi vrut să alunge gîndurile supărătoare, vedeniile, cine știe ce fel de vedenii ! Își înfunda capul printre perne, își acoperea fața cu cearșafurile. „Ispita striga ea, ispita ! Ce formă ciudată a luat ! Aduceți aghiazmă ; stropiți-mă cu aghiazmă... Gata ; ajunge ; s-a dus.”

În cele din urmă, au închis-o ; dar, nefiind păzită cu destulă grijă, într-o bună zi a scăpat. Își sfîșiasе veșmintele și alerga de-a lungul coridoarelor, goală, numai cu două capete de frînghie ruptă atîrnîndu-i de brațe, și striga : „Sînt stareța voastră ; mi-ați jurat, toate, supunere ; supuneți-vă. M-ați închis, nenorocitelor ! Asta-i răsplata bunătății mele ! Mă batjocoriți, fiindcă sînt prea bună ; dar n-am să mai fiu așa... Săriți !... Foc !... Uci-gașii !... Hoții !... Ajutor !... Soră Tereza, ajutor !... Ajutor, soră Suzana !...” Și cum între timp o prinseseră și o duceau din nou spre temniță, ea spunea : „Bine faceți, vai, bine faceți ! Sînt nebună. Simt că sînt nebună.”

Cîteodată părea că are în fața ochilor priveliștea unor cazne ; vedea femei cu funii de gît și cu brațele legate la spate, sau cu torțe în mîini ; suferea alături de cele supuse la cazne ; se credea osîndită la moarte ; și-i spu-

nea călăului : „Mi-am meritat soarta, da, mi-am meritat-o ; măcar de-ar fi ăsta chinul cel de pe urmă ; dar să arzi o veşnicie ! O veşnicie de flăcări !...”

Tot ce scriu aici e adevărul curat ; iar adevărurile pe care le-aş mai avea de scris, ori le-am uitat, ori mi-e ruşine să nu murdăresc cu ele hîrţile acestea.

După ce-a mai trăit cîteva luni în aceeaşi stare de plîns, stareţa şi-a dat sufletul. Ce moarte a avut, domnule marchiz ! Eram de faţă şi am văzut groaznicul chip al deznădejdiei şi al crimei, în ultimul său ceas ; se credea încolţită de duhurile iadului ; îi aşteptau sufletul, ca să i-l înhaţe ; şi stareţa gemea cu o voce înăbuşită : „Iată-i ! Iată-i !...” Încercînd să li se împotrivească, împingea spre dreapta şi spre stînga chipul lui Crist pe care-l ţinea în mîini, şi striga : „Doamne !... Doamne !...” Peste puţin timp, a murit şi sora Tereza ; iar mîinastirea a căpătat o stareţă nouă, bătrînă, ursuză şi îmbuibată de superstiţii.

M-au învinovăţit că i-aş fi făcut vrăji fostei stareţe ; ea crede ; iar încep necazurile. Noul duhovnic e şi el prigonit de mai-marii lui şi-mi spune mereu să fug din mîinastire.

Am pus la cale fuga. Între orele unsprezece şi miezul nopţii cobor în grădină. Mi se aruncă funii, mă leg cu ele ; dar se rup, şi cad ; mi-am jupuit picioarele şi m-am lovit groaznic la şale. Mai încerc o dată şi încă o dată, şi iată-mă sus, pe zid ; apoi cobor. Dar care nu mi-e mira-rea cînd în locul unei trăsuri ca lumea, cum nădăjduiam să găsesc, dau peste o birjă păcătoasă. Şi iată-mă în drum spre Paris, cu un tînăr benedictin lîngă mine. Dar mi-am dat curînd seama, după tonul neruşinat cu care-mi vorbea şi după ceea ce cuteza să încerce, că nu-şi va ţine nici una din făgăduielile date ; atunci mi-a părut rău că mi-am părăsit chilia şi-am simţit toată ticăloşenia situaţiei mele.

Aici voi descrie scena din brișcă. Ce scenă ! Ce om ! Strig ; birjarul îmi sare în ajutor. Încăierare groaznică între el și călugăr.

Sosesc la Paris. Birja oprește într-o ulicioară, dinaintea unei porți strîmte, care dădea într-o alee întunecoasă și murdară. Gazda mi-a ieșit înainte și m-a dus la etajul cel mai de sus, într-o odăiță mobilată aproape cu tot ce trebuie. A venit să mă vadă femeia care locuia la etajul întâi. „Ești tînără și pesemne că te plictisești, domnișoară. Vino la mine, ai să te simți bine acolo, între bărbați și femei ; nu sînt toate atît de drăguțe ca dumneata, în schimb, însă, sînt aproape la fel de tinere. Vorbim, jucăm, cîntăm, dansăm ; petrecem cum putem mai bine. Dacă o să le sucești capetele cavalerilor noștri, poți să fii sigură că fetele n-au să fie nici geloase, nici supărate. Hai, domnișoară”. Aceea care-mi vorbea astfel era cam în vîrstă, avea privirea galeșă, vocea dulce și cuvintele foarte ispititoare.

Am trăit aproape două săptămîni în casa aceea, primejduită de stăruințele vicleanului meu răpitor și de scenele gălăgioase ale unui loc suspect, pîndind în fiecare clipă prilejul de-a scăpa.

În sfîrșit, prilejul mi s-a ivit într-o seară, tîrziu ; dacă m-aș fi găsit în apropierea mînăstirii, m-aș fi întors acolo.

Alerg pe străzi, fără să știu încotro. Niște bărbați se leagă de mine, și mă cuprinde teama. Cad, sfîrșită de oboseală, pe pragul dughenei unui lumînărar ; mi se dau îngrijiri ; cînd mă trezesc, mă văd întinsă pe-un pat ca vai de lume, cu mai mulți oameni în jurul meu. Ei mă întrebă cine sînt ; nu știu ce să le răspund. E chemată o slujnică ; ea mă va însoți ; o apuc de braț ; pornim... După ce-am mers o bucată bună de drum, fata mă întrebă :

— Domnișoară, barem știi unde mergem ?

- Nu, draga mea ; cred că la spital.
- La spital ? Nu cumva ai rămas pe drumuri ?
- Ba așa-i, am rămas pe drumuri.
- Dar ce-ai făcut ca să fii alungată în puterea nopții ?

Ei, uite că am ajuns la ușa Sfintei Ecaterina ; să vedem dacă au să ne deschidă ; oricum, n-avea grijă n-o să rămii în drum, ai să te culci cu mine.

M-am întors la lumînărar. Slujnica s-a speriat când mi-a văzut picioarele, jupuite de când căzusem în noaptea fugii de la mînăstire. Am petrecut noaptea la ea. A doua seară m-am întors la Sfînta Ecaterina, unde-am rămas trei zile, după care mi s-a spus că trebuie sau să mă duc la spitalul general ¹, sau să primesc orice slujbă mi s-o da.

Primejdia, care m-a amenințat la Sfînta Ecaterina, din partea bărbaților și a femeilor ; aici, după cîte mi s-au povestit mai apoi, vin desfrînații și mijlocitoarele din oraș, ca să ia ce le trebuie. Și, deși știam că mă așteaptă o viață plină de lipsuri, n-am căzut pradă ispitei de a primi propunerile josnice care mi-au fost făcute. Îmi vînd boarfele și-mi cumpăr altele, mai potrivite cu starea mea.

Intru în slujbă la o spălătoreasă ; la ea lucrez și acum. Primesc rufe și le calc ; munca e tare grea ; mă hrănesc prost ; am locuință proastă ; nu dorm de-ajuns ; în schimb, se poartă omeneste cu mine. Bărbatul e birjar ; nevasta e cam repezită, dar are inimă bună. M-aș mulțumi cu traiul acesta, dacă aș putea nădăjdui să mă bucur în liniște de el.

Am aflat că poliția l-a prins pe răpitorul meu și l-a dat în mîinile mai-marilor săi. Bietul om ! E mai de plîns decît mine ; fapta lui a stîrnit vîlvă ; și n-aveți idee cu cîtă cruzime pedepsesc călugării greșelile despre care se

¹ E vorba de spitalul Salpêtrière.

află : o carceră îi va fi locuința, pînă cînd își va da sufletul ; și tot o carceră mă așteaptă și pe mine, dacă m-or prinde ; dar eu voi trăi mai puțin decît el.

Rănile căpătate în cădere mă dor ; mi s-au umflat picioarele și nu pot să fac un pas măcar ; lucrez așezată, fiindcă abia mă pot ține pe picioare. Totuși, mă tem de clipa vindecării : ce-am să pot spune atunci, ca să nu ies din casă ? Și cîte primejdii au să mă pîndească, dacă voi ieși ? Din fericire, mai e mult pînă atunci. Fără doar și poate că rudele mele, care bănuiesc că sînt în Paris, fac tot felul de cercetări ca să-mi dea de urmă. Mă hotărîsem să-l chem aici pe domnul Manouri, să-i cer și să-i urmez sfaturile, dar nu l-am mai găsit.

Trăiesc într-o veșnică spaimă ; la cel mai mic zgomot auzit în casă, pe scară, în stradă, mă sperii, tremur ca o frunză bătută de vînt, mi se moaie genunchii și scap lucrul din mîină. Noaptea, nu închid ochii mai niciodată ; iar dacă se întîmplă să adorm, mă trezesc mereu, vorbesc în somn, chem, strig ; nu înțeleg cum de nu mi-au ghicit taina cei care dorm în preajma mea.

Toată lumea știe despre fuga mea ; mă așteptam la asta. Una dintre tovarășele mele mi-o povestea ieri, adăugînd amănunte îngrozitoare și păreri care mă loveau drept în inimă. Din fericire, în timp ce-mi vorbea, ea întindea rufele ude pe-o frînghie, cu spatele spre lampă, și nu putea vedea cît sînt de tulburată ; stăpîna însă a băgat de seamă că plîngeam și m-a întrebat :

— Ce ai, Mario ?

— Nimic, i-am răspuns eu.

— Ce naiba, a adăugat ea, să fii oare atît de năroadă, încît să te înduioșeze o maică ticăloasă, nerușinată, fără credință, care se îndrăgostește de un păcătos de călugăr și fuge cu el din mînăstire ? Mai bine ți-ar fi milă de noi, astelalte. Ea n-avea altceva de făcut decît să bea, să mănînce, să se roage și să doarmă ; îi mergea bine unde

era ; de ce n-a rămas acolo ? Dacă s-ar fi dus numai de trei-patru ori la rîu, pe-o vreme ca asta, așa cum ne ducem noi, i-ar fi plăcut călugăria...

Eu i-am răspuns că nu putem ști ce necazuri o fi avut ; dar mai bine aș fi tăcut, fiindcă stăpîna a adăugat :

— Dă-o-ncolo ; e o dezvățată, și-o s-o bată Dumnezeu...

Auzind-o vorbind astfel, m-am plecat peste masă ; și am rămas așa, pînă ce stăpîna mi-a spus :

— La ce naiba te tot gîndești, Mario ? Tu dormi, și treaba stă pe loc.

Niciodată nu mi-a plăcut călugăria, și asta se vede îndeajuns din faptele mele ; dar m-am deprins în mînăstire cu unele obiceiuri, pe care le repet, fără să-mi dau seama ; de pildă : sună un clopot ? Eu sau mă închin, sau îngenunchez. Bate cineva la ușă ? Îi spun *Ave*. Mi se pune o întrebare ? Dau întotdeauna un răspuns care se sfîrșește cu da, sau nu, maică, sau soră. Dacă intră un străin, îmi încrucîșez brațele pe piept și, în loc să-l salut, fac o plecăciune. Tovarășele mele rîd și-și închipuie că glumesc făcînd pe călugărița ; dar nu știu cît timp au să mai creadă asta ; nehibzuințele mele au să mă dea de gol, și-atunci voi fi pierdută.

Domnule, ajutați-mă cît mai e timp. O să-mi spuneți, fără doar și poate : arată-mi cu ce te pot ajuta. Iată ; nu doresc cine știe ce lucruri mari. Mi-ar trebui un loc de cameristă sau de îngrijitoare, sau de simplă slujnică, numai să pot trăi neștiută de nimeni, undeva la țară, în vreun fund de provincie, la niște oameni de treabă, care să nu primească multă lume. De leafă nu-mi pasă ; să mă știu în siguranță, să mă pot odihni, să am pîine și apă. Fiți sigur că am să-mi mulțumesc stăpînii. În casa tatălui meu am învățat să muncesc, și la mînăstire am învățat să mă supun ; sînt tînără, am firea blîndă ; cînd mi

se vor vindeca picioarele, am să am mai multă putere decît e nevoie pentru munca mea. Ştiu să cos, să torc, să brodez şi să spăl rufe ; cînd eram la părinţi, îmi dregeam singură horbotele şi în curînd am să le dreg din nou ; nu sînt deloc stîngace şi nu m-aş da înapoi de la nici o muncă. Am glas plăcut ; cunosc muzica şi cînt destul de bine la clavier, ca să fac să petreacă o mamă căreia i-ar place să m-asculte ; ba chiar aş putea să dau şi lecţii copiilor ; dar mă tem că aş dovedi prin asta că am primit o educaţie îngrijită şi că astfel m-aş da de gol. Dacă e nevoie să învăţ să coafez, cum nu sînt lipsită de gust, mi-aş lua un maestru şi în cîtăva vreme aş deprinde şi îndeletnicirea asta. Domnule, nu-mi trebuie decît o slujbă pe care s-o pot îndeplini, o slujbă oarecare, şi nu-mi doresc nimic mai mult. În ciuda tuturor aparenţelor, puteţi fi sigur că am purtări cinstite ; şi nici credinţa nu-mi lipseşte. Ah, domnule, aş fi pus capăt tuturor necazurilor, şi nu m-aş fi temut de oameni, dacă nu m-ar fi oprit Dumnezeu ; de cîte ori n-am călcat pe lîngă fîntîna aceea adîncă de la marginea grădinii mînăstirii ! Nu m-am aruncat în fundul ei, doar fiindcă îmi lăsau deplină libertate s-o fac. Nu ştiu ce soartă mă aşteaptă, dar dacă voi fi silită, într-o bună zi, să intru din nou în mînăstire, oricare ar fi mînăstirea, nu răspund de viaţa mea ; fîntîni sînt pretutindeni. Domnule, fie-vă milă de mine şi cruţaţi-vă şi dumnea-voastră părerile de rău pe care le-aţi putea avea cîndva.

P.S. Sînt frîntă de oboseală, spaima îmi dă tîrcoale, şi nu pot dormi. Am recitat cu mintea limpede memoriile acestea, pe care le-am scris în grabă, şi mi-am dat seama că, fără voia mea, m-am descris în fiecare rînd atît de nefericită pe cît eram cu adevărat, dar mult mai plăcută decît sînt în realitate. Oare să fie asta din pricină că-i credem pe bărbaţi mai puţin sensibili la durerile decît la farmecele noastre şi ni se pare mai uşor să-i cucerim decît să-i înduioşăm ? Eu, una, nu-i cunosc mai deloc, şi

sînt prea puţin pricepută ca să-mi pot răspunde la întrebarea asta. Totuşi, dacă marchizul, despre care se spune că are o minte cum nu se poate mai iscusită, o să-şi închipuie cumva că nu mă adresez bunăvoinţei, ci poftelor lui, ce-o să creadă despre mine ? Gîndul acesta mă neli-
nişteşte. Într-adevăr, n-ar fi deloc drept să mi se facă o vină dintr-un instinct propriu sexului femeiesc. Sînt femeie şi poate doresc să plac, cine ştie ? Dar lucrul acesta îl fac în mod cinstit şi firesc.

PREFAȚĂ — ANEXĂ LA „CĂLUGĂRIȚA”

Extrase din **Correspondența literară a
lui Grimm**¹ Anul 1770

*Călugărița domnului de La Harpe*² mi-a trezit conștiința adormită de zece ani, amintindu-mi de un complot îngrozitor, pus la cale de mine, împreună cu domnul Diderot și alți doi-trei bandiți de același soi, dintre cei mai buni prieteni ai noștri. De aceea, cred că nu-i prea derreme să mă spovedesc și să încerc să capăt, în aceste preasfinte zile ale postului, iertarea păcatului, împreună cu a celorlalte rele săvârșite de mine, și să le înec pe toate în ființa fără fund a milosteniei divine.

Anul 1760 a fost însemnat în analele oricărui gură-cască parizian prin renumele câștigat dintr-odată, în mod strălucit, de Ramponeau³ și prin comedia Filozofilor, jucată

¹ Frédéric-Melchior von Grimm (1723—1807) — literat și critic german, prieten apropiat al enciclopediștilor și al lui Diderot; și-a petrecut aproape întreaga viață în Franța. Scrierile lui, publicate sub titlul de *Correspondență literară*, sînt o valoroasă mărturie asupra mișcării culturale a vremii.

² Referire la *Melania*, drama lui La Harpe, în care se vorbea despre suferințele unei tinere, silită să se călugărească. Piesa a fost jucată în 1770, dată la care *Călugărița* lui Diderot circula clandestin, în manuscris.

³ Numele unui birtaş, care, cuprins pe neașteptate de scrupule religioase, n-a vrut să respecte contractul semnat în legătură cu un spectacol de bîlci. Cu toată intervenția clerului, care i-a sărit în ajutor, birtășul a fost silit să plătească daune.

în urma ordinelor date de sus, pe scena Comediei Franceze. Astăzi, n-a mai rămas din toată această afacere decât amintirea plină de dispreț pentru autorul frumoasei rapsodii, pe nume Palissot, amintire pe care toți foștii săi protectori se feresc s-o împartă cu el ; cele mai sus-puse personaje, sprijinind în tăină lucrarea lui Palissot, se credeau obligate să se lepede de ea în public, ca de ceva care le-ar fi pătat onoarea. Pe când scandalul făcea vîlvă în tot Parisul, singur domnul Diderot, pe care ștregarul de Aristoфан francez îl alesese să-i țină locul lui Socrates, nu se sinchisea deloc. Cu ce ne ocupăm noi pe atunci ? Dea Domnul ca lucrurile acelea să fi fost nevinovate ! Cea mai caldă prietenie ne lega de multă vreme de domnul marchiz de Croismare, fost ofițer în regimentul regelui, retras din slujbă și unul din cei mai cumsecade oameni din Franța...

.

Marchizul acesta încîntător ne părăsise pe la începutul anului 1759, ca să meargă la moșiile lui din Normandia, pe lângă Caen. Ne făgăduise să nu stea acolo decât pînă ce-și pune treburile la punct ; dar șederea lui se prelungea mai mult decât ne așteptam...

.

Cum lipsa lui ne era tare neplăcută, am chibzuit, în 1760, după ce o îndurasem timp de cincisprezece luni, asupra mijloacelor de a-l face să se întoarcă la Paris. Atunci, autorul memoriilor din paginile precedente își aminti că, doar cu puțină vreme înaintea plecării marchizului, se vorbise peste tot, cu mult interes, despre o tînără mamică din Longchamp, care ceruse pe cale judecătorească să i se

dezlege legământul întrucît fusese silită de părinți să ia
rălul călugăriei. Această sărmană prizonieră îl interesase
atît de mult pe marchiz, încît, fără s-o fi văzut vreodată,
fără să-i știe numele, fără să fi cercetat măcar dacă drep-
tatea era de partea ei, ceruse sprijinul tuturor consilierilor
parlamentului din Paris. Cu toată această mărinimoasă
mijlocire, nu știu cum s-a făcut, dar sora Suzana Simonin
pierdu procesul, iar legământul ei fu socotit valabil. Dom-
nul Diderot hotărî să reînvie împlinirea aceasta în folo-
sul nostru. Își închipui că sora Suzana arusese fericirea
să scape din mînăstire ; și ca urmare scrise, în numele ei,
marchizului de Croismare, cerîndu-i ajutor și protecție.
Eram siguri că-l vom vedea pe marchiz alergînd, cu toată
graba, în ajutorul călugăriței ; sau, dacă s-ar fi întîmplat
să ne bănuiască din prima clipă înșelătoria și planul nostru
să rămînă baltă, eram siguri că vom avea de ce rîde mai
apoi. Dar înșelătoria aceasta neînsemnată luă cu totul altă
întorsătură, după cum veți vedea din corespondența între
domnul Diderot sau așa-zisa călugăriță și încîntătorul,
cinstitul marchiz de Croismare, care n-a bănuît nici o
clipă perfidia noastră. Perfidia aceasta ne-a apăsât multă
vreme pe conștiință. Ne petreceam pe atunci serile citind,
printre hohote de rîs, scrisorile care trebuiau să-i smulgă
lacrimi marchizului ; și rîdeam, cu aceleași hohote, de răs-
punsurile demnului și mărinimosului nostru prieten ; scri-
sorile acestea le veți găsi în paginile ce urmează. Totuși,
dîndu-ne seama că soarta nefericitei noastre începea să-l
intereseze prea mult pe duiosul ei binefăcător, domnul
Diderot se hotărî s-o omoare, preferînd să-l mîhnească
pe marchiz decît să-l chinuiască mai departe, într-un mod
și mai cumplit, cum s-ar fi întîmplat, fără doar și poate,
dacă ar fi lăsat-o în viață pe sora Suzana. La întoarcerea
în Paris, i-am mărturisit marchizului nelegiuitul nostru
complot ; după cum vă puteți închipui, el a rîs ; iar nenor-
ocirile bietei maici n-au făcut decît să strîngă și mai

mult legăturile de prietenie dintre cei care i-au supraviețuit. Cu toate astea, marchizul nu i-a vorbit niciodată domnului Diderot despre cele petrecute. Un amănunt la fel de ciudat îl constituie faptul că, în timp ce farsa îl înfierbînta pe prietenul nostru în Normandia, la rîndul său, domnul Diderot se înfierbînta și el. Convins că marchizul n-o să adăpostească o tinăra fată fără s-o cunoască, el începu să scrie cu de-amănuntul povestea călugăriței.

Intr-o zi, pe cînd lucra din plin la scrisori, îl vizită domnul d'Alainville, unul dintre prietenii noștri comuni, și-l găsi copleșit de durere, cu fața scăldată în lacrimi. „Ce ți s-a întîmplat ? îl întreabă domnul d'Alainville ; arăți tare rău !“ „Ce să mi se întîmple, îi răspunse domnul Diderot ; mă mîhnește povestea pe care o scriu.“ Fără îndoială că dacă ar fi terminat povestea aceasta, ar fi făcut unul din romanele cele mai adevărate, cele mai interesante și mai patetice din cîte avem. Nu s-ar fi putut citi o pagină fără lacrimi în ochi ; și totuși în el nu era vorba de dragoste. Lucrare de geniu, plină de puternica amprentă a imaginației autorului ; lucrare de folos public și general ; fiind cea mai cumplită satiră care s-ar fi scris vreodată împotriva mînăstirilor, ea ar fi fost cu atît mai periculoasă, cu cît în prima parte nu sînt decît laude la adresa lor ; tinăra lui călugăriță era de-o pioșenie îngerească și păstra în inima ei simplă și caldă respectul cel mai sincer pentru tot ce fusese învățată să respecte. Dar din romanul acesta n-au fost scrise decît unele fragmente, și neterminat a rămas : s-a pierdut, ca atîtea alte nenumărate lucrări ale unui om rar, care ar fi cîștigat nemurirea prin douăzeci de capodopere, dacă ar fi știut să fie zgîrcit cu timpul său...

RĂVAȘ AL CĂLUGĂRIȚEI CĂTRE DOMNUL
CONTE DE CROIXMAR¹, GUVERNATOR AL
ȘCOLII MILITARE REGALE

O femeie nefericită, de care domnul marchiz de Croixmar, s-a interesat acum trei ani, cînd locuia lîngă Academia regală de muzică, a aflat că ar locui acum la Școala militară. Ea ar dori să știe dacă se mai poate bizui pe bunătaea lui acum, cînd e într-o stare mai jalnică decît ori-cînd.

Un cuvînt de răspuns, dacă binevoiește ; situația ei e gravă ; și poate avea urmări pe care aducătorul acestui răvaș nici nu le bănuiește măcar.

I S-A RĂSPUNS

Că se înșela și că domnul de Croismare, despre care e vorba, locuiește acum la Caen.

Răvașul fusese scris de mîna unei tinere pe care am folosit-o în tot timpul cît a durat această corespondență. Un comisionar l-a dus la Școala militară și ne-a adus răspunsul verbal. Domnul Diderot considera acest prim pas trebuitor din mai multe motive, bine chibzuite. Călugărița părea că-i confundă pe cei doi veri² și că nu cunoaște adevărata ortografie a numelor lor ; totodată ea afla, în mod

¹ Greșeala aceasta de titulatură și de ortografie e explicată ceva mai departe.

² Marchizul de Croismare avea un văr, Jacques-René de Croismare, guvernator al Școlii militare regale. „Greșeala” de ortografie a fost făcută dinadins, pe baza faptului că locul de origine al familiei Croismare era Croixmare, lîngă Rouen.

firesc, că protectorul ei era la Caen. S-ar fi putut prea bine ca guvernatorul Școlii militare să se amuze pe socoteala vărului său și să-i trimită răvașul; lucrul acesta ar fi făcut ca preacinstita noastră aventurieră să pară cum nu se poate mai reală. Bunul guvernator, ca și toți din familia lui, resimțea lipsa vărului, după cum o resimțeam și noi; și nădăjduiam să-l atragem în rîndurile conspiratorilor. După primirea răspunsului, călugărița scrise la Caen.

SCRISOARE A CĂLUGĂRIȚEI CĂTRE DOMNUL
MARCHIZ DE CROISMARE, LA CAEN

Nu știu cui scriu, domnule, dar, în deznădejdea mea, oricine veți fi, mă adresez dumneavoastră. Dacă cei de la Școala militară nu m-au amăgit și dacă dumneavoastră sînteți mărinimosul marchiz pe care îl caut, binecuvîntat fie Domnul ! Dar dacă nu sînteți dumneavoastră, nu știu ce-am să mă fac. Mă bizui însă pe numele ce purtați; și nădăjduiesc că veți ajuta o nefericită pe care dumneavoastră, domnule, sau un alt domn de Croismare, care nu e cel de la Școala militară, ați sprijinit-o cu stăruințele dumneavoastră acum doi ani, într-o încercare făcută de ea, ca să scape de temnița veșnică la care o osîndise asprimea părinților. Deznădejdea m-a mînat la o a doua încercare; pesemne că știți despre ce e vorba; am fugit din mînăstire. Nu mai puteam să îndur, și altă cale n-aveam, în afară poate de-o ticăloșie și mai mare, ca să-mi recapăt libertatea, care nădăjduiam să-mi fie dată prin lege.

Domnule, dacă m-ați sprijinit cîndva, fie ca starea mea de-acum să vă miște și să trezească în inima dumneavoastră simțămîntul milei ! Poate vi se va părea nepotrivit faptul că m-am adresat unui necunoscut, într-o astfel de împrejurare. Vai, domnule, dacă ați ști cît sînt de pă-

răsită ; dacă ați ști cu câtă lipsă de omenie se pedepsesc în mînăstiri păcatele care stîrnesc vîlvă, m-ați ierta ! Dar aveți o inimă simțitoare, și vă veți teme să vă amintiți, într-o bună zi, despre o nevinovată, zvîrlită ca să-și sfirșească zilele în fundul unei carcere. Ajuțați-mă, domnule, ajuțați-mă ! Iată ce îndrăznesc să vă cer, și, dacă vă e mai ușor, ar fi mai bine în provincie decît la Paris. Să-mi găsiți, prin dumneavoastră sau prin vreo cunoștință, un loc de cameristă sau de îngrijitoare, la Caen sau oriunde. N-aș vrea decît să trăiesc neștiută de nimeni, la niște oameni cumsecade și retrași ; leafa nu mă interesează. Să am doar pîine și apă și să fiu la adăpost de cercetări ; cei ce mă vor primi au să fie mulțumiți de munca mea, n-aveți grijă. M-am deprins să muncesc, în casa părintească, și am învățat să mă supun, în mînăstire. Sînt tînără, sănătoasă și blîndă din fire. Cînd mi-or reveni puterile, am să pot face orice fel de treburî casnice. Știu să brodez, să cos și să spăl ; cînd eram în lume, îmi dregeam singură horbotele și curînd voi putea s-o fac din nou. Nu sînt stingace ; aș putea face orice. Dacă va trebui, voi învăța să coafez ; am destul gust și m-aș deprinde repede. Nu cer decît o slujbă pe care s-o pot îndeplini, o slujbă oarecare. Despre purtările mele, puteți să vă luați, fără nici o grijă, răspunderea ; în ciuda aparențelor, sînt evlavioasă. În fundul mînăstirii pe care am părăsit-o, se găsea o fîntînă la care m-am uitat adeseori ; mi-aș fi putut curma necazurile, dacă nu m-ar fi oprit Dumnezeu. Domnule, n-aș mai putea să mă întorc în mînăstirea aceea înfiorătoare ! Ajuțați-mă ; e o faptă bună, de care vă veți aminti cu mulțumire cît veți trăi și pe care Dumnezeu o va răsplăti cîndva, în lumea aceasta sau în cealaltă. Și mai ales, domnule, gîndiți-vă că trăiesc într-o spaimă neînteruptă și că-mi număr clipele. Rudele mele bănuiesc că sînt la Paris ; fără îndoială că mă caută pretutindeni ; nu le dați răgaz să mă găsească. Mi-am luat cu mine toate veșmîn-

tele. Trăiesc din munca mea și din mila unei femei cumsecade, care mi-e prietenă și căreia vă rog să-i trimiteți răspunsul dumneavoastră. O cheamă doamna Madin. Locuiește la Versailles. Prietena aceasta îmi va da tot ce va trebui pentru călătorie ; și, cînd îmi voi găsi un loc, nu-mi va mai trebui nimic și n-am să-i mai fiu o povară. Domnule, purtarea mea vă va arăta că merit protecția dumneavoastră, dacă vă veți hotărî să mi-o acordați, dar oricare vă va fi răspunsul, eu n-am să mă plîng decît de vițregia soartei.

Iată adresa doamnei Madin : *Doamnei Madin, la pavilionul Bourgogne, strada Anjou, Versailles.*

V-aș ruga să fiți bun și să folosiți două plicuri : unul cu adresa ei, iar înăuntru un altul, cu o cruce pe el.

Doamne, cum mai aștept să-mi răspundeți ! Trăiesc într-o spaimă neîntreruptă.

Preasmerita și preasupusa dumneavoastră slujitoare,

Semnat : *Suzana Simonin*

Aveam nevoie de-o adresă pentru răspunsuri, și am ales-o pe a unei oarecare doamne Madin, soția unui fost ofițer de infanterie, care trăia într-adevăr la Versailles. Ea nu știa nimic despre farsa noastră, și nici despre scrisorile pe care i le-am scris chiar ei mai apoi, folosindu-ne de mîna unei alte tinere. Doamna Madin nu știa decît că trebuie să primească și să ne trimită toate scrisorile venite din Caen. Întîmplarea a făcut ca domnul de Croismare, după întoarcerea sa la Paris, și cam la opt ani după gluma noastră, s-o întâlnească pe doamna Madin la soția unui prieten de-al nostru, care făcuse parte din complot. A fost o adevărată lovitură de teatru ; domnul de Croismare avea de gînd să pună mii de întrebări despre nefericita căreia îi purtase grija, iar doamna Madin nu știa absolut nimic. Atunci a avut loc spovedania generală și iertarea noastră.

RĂSPUNSUL DOMNULUI MARCHIZ DE CROIS- MARE

Domnișoară, scrisoarea dumitale a ajuns în mîinile celui căruia îi era adresată ! Nu te-ai înșelat deloc în privința simțămintelor lui ; poți veni imediat la Caen, dacă îți convine un loc pe lîngă o tînără domnișoară.

Doamna, prietena dumitale, să-mi scrie doar că-mi trimite o cameristă, așa cum i-am cerut ; să-ți laude însușirile cum va crede de cuviință, fără să intre în amănunte cu privire la viața dumitale. Să-mi scrie de asemenea numele pe care ți l-ai ales, ce trăsură ai luat, și, dacă se poate, în ce zi sosești. Dacă iei diligența de Caen, să știi că pleacă în fiecare luni din Paris, în zorii zilei, și ajunge aici vineri ; o găsești la Paris, în strada Saint-Denis, la „Cerbul mare“. Dacă la sosirea în Caen nu vei găsi pe nimeni, adresează-te, pînă una alta, în numele meu, domnului Gassion, peste drum de Piața Regală. Fiindcă e nevoie să ne tănuim numele, și unul și altul, o rog pe doamna care îți este prietenă să-mi trimită înapoi scrisoarea, în care, deși nu e semnată, poți avea deplină încredere. Păstrează numai pecetea, ca semn de recunoaștere la Caen, pentru persoana căreia te vei adresa.

Urmează, domnișoară, întocmai și degrabă ceea ce te sfătuiește scrisoarea aceasta ; ca totul să se desfășoare în deplină siguranță, nu te încărca nici cu hîrtii, nici cu scrisori sau cu alte lucruri după care ai putea fi recunoscută ; îți va fi ușor să le aduci cu un alt prilej. Buzuie-te cu deplină încredere pe bunele intenții ale slujitorului dumitale.

A... lîngă Caen, astăzi, miercuri,
6 februarie 1760.

Plicul îi fusese trimis doamnei Madin. În el se găsea un alt plic, cu o cruce deasupra, după cum fusese înțele-

gerea. Pecetea înfățișa un Amor ținând o făclie într-o mână și două inimi în cealaltă mână ; deviza n-a putut fi citită, fiindcă la deschiderea scrisorii se rupsesse pecetea. Firește că o călugăriță tânără, care nu știa ce-i dragostea, nu putea să-i ia chipul decît drept un înger păzitor.

RĂSPUNS AL CĂLUGĂRIȚEI CĂTRE DOMNUL
MARCHIZ DE CROISMARE

Domnule, am primit scrisoarea. Cred că am fost bolnavă, bălnavă rău. Acum sînt slăbită. Dacă Dumnezeu mă cheamă la el, am să mă rog necurmat pentru sufletul dumneavoastră ; iar dacă mă fac bine, voi îndeplini întocmai ceea ce-mi porunciți. Stimată și bunule domn, fiți sigur că n-am să uit niciodată bunăvoința ce mi-ați arătat.

Prietenă mea va veni la Versailles ; ea vă va povesti totul.

Februarie, în sfînta zi de duminică.

Voi păstra cu grijă pecetea. Pe ea, am găsit imprimat un înger ; sînteți îngerul meu păzitor.

Fiindcă domnul Diderot lipsise de la adunarea comploțiștilor, răspunsul acesta a fost trimis fără consimțămîntul său. El nu l-a găsit pe plac ; spunea că ne va da de gol, dar cred că n-a avut dreptate. Cu toate astea, ca să-l mulțumim, am așternut în registrele sfatului comun al înșelătoriei răspunsul următor, care n-a fost însă trimis. De altfel, boala ne era trebuitoare ca să amînăm plecarea la Caen.

EXTRAS DIN REGISTRU

După scrisoarea care a fost trimisă. Iată-o pe aceea pe care ar fi trebuit s-o scrie sora Suzana :

Vă mulțumesc, domnule, pentru bunăvoința arătată ; dar trebuie să nu mă mai gîndesc la nimic ; totul se va sfîrși pentru mine. Peste cîteva clipe mă voi afla dinaintea lui Dumnezeu, milostivul ; acolo îmi voi aminti de dumneavoastră. Cei ce mă îngrijesc se gîndesc dacă să-mi ia sînge pentru a treia oară. Facă ce-or vrea. Adio, dragul meu domn. Nădăjduiesc că viața către care mă îndrept va fi mai fericită ; ne vom revedea în ea.

*

SCRISOARE A DOAMNEI MADIN CĂTRE DOMNUL MARCHIZ DE CROISMARE

Sînt la căpătiul ei, și mă îndeamnă să vă scriu. A fost la un pas de moarte, și treburile, care mă țin la Versailles, nu mi-au îngăduit să-i vin mai degrabă în ajutor. Știam că e bolnavă și părăsită de toată lumea, dar nu puteam pleca. Vă închipuiți, domnule, cît a suferit. Căzuse și nu-mi spusese lucrul acesta. Și, pe neașteptate, au cuprins-o căldurile, din pricina căderii ; am fost nevoiți să-i luăm de cîteva ori sînge, ca să-i ușurăm răul. Acum cred că a scăpat. Mă neliniștește însă teama că va avea o convalescență îndelungată și că nu va putea pleca decît peste vreo patru sau șase săptămîni. E destul de slăbită și va mai slăbi încă, fără doar și poate. Să încercăm, domnule, să folosim răgazul acesta, făcînd împreună ceva pentru salvarea ființei celei mai nenorocite și mai demne de milă din cîte există pe lume. Nici nu vă puteți închipui ce-a însemnat pentru ea scrisoarea dumneavoastră ; a plîns, a scris adresa

domnului Gassion pe dosul unei sfinte Suzana din cartea de rugăciuni și a vrut să vă răspundă, cu toată slăbiciunea ei. Tocmai ieșise dintr-o criză ; nu știu ce v-a scris, căci bietul ei cap suferea încă din pricina febrei. Iertați-mă, domnule, că vă scriu în grabă. Mi-e milă de ea, n-aș vrea s-o părăsesc, dar îmi e cu neputință să rămân aici mai multe zile. Vă trimit înapoi scrisoarea dumneavoastră. Am mai trimis una, așa cum mi-ați cerut. Nu pomenesc de însușirile ei plăcute, pentru că nu sînt potrivite slujbei care o așteaptă și, de nu mă înșel, trebuie să renunțe cu totul la ele, dacă vrea să nu fie recunoscută. De altfel, tot ce-am scris despre ea e adevărat ; orice femeie, domnule, ar fi fost fericită să-i fie mamă. După cum vă puteți închipui, prima mea grijă a fost s-o pun la adăpost, ceea ce am și făcut. N-am s-o las cu inima împăcată să plece decît atunci cînd se va însănătoși ; dar asta nu se va întîmpla mai înainte de patru sau șase săptămîni, după cum am avut cîntea să v-o spun ; și mai e nevoie ca pînă atunci să nu se mai întîmple cine știe ce. Ea păstrează pecetea scrisorii în cartea de rugăciuni, la căpătîi. N-am îndrăznit să-i spun că nu-i a dumneavoastră ; o rupsesem cînd am deschis plicul, și i-am dat-o pe a mea : în starea în care se găsea, nu puteam să-i înmînez răspunsul dumneavoastră înainte de a-l citi. Îndrăznesc să vă cer, domnule, să-i scrieți cîteva cuvinte care să-i întărească nădejile ; sînt singurele ei nădejdi, și, fără ele, nu știu dacă ar mai putea trăi. V-aș ruga, de asemenea, să binevoiți a-mi da, separat, cîteva amănunte asupra casei în care va intra ; mă voi folosi de ele, ca s-o liniștesc. Nu duceți grija scrisorilor dumneavoastră ; vi le voi înapoia, așa cum am făcut și cu cea dintîi ; și fiți sigur că eu însămi am tot interesul să nu săvîrșesc nici o nechibzuință. Vă vom asculta întocmai, bineînțeles dacă nu veți schimba cumva dispozițiile trimise. Adio, domnule. Draga mea nefericită se roagă, de cîte ori o lasă durerile, pentru sănătatea dumneavoastră.

Aștept răspunsul dumneavoastră tot la pavilionul Bour-
gogne, în strada Anjou, la Versailles.

Astăzi, 16 februarie, 1760.

SCRISOARE TRIMISĂ PE FAȚĂ DE CĂTRE
DOAMNA MADIN, AȘA CUM DOMNUL MAR-
CHIZ DE CROISMARE ÎI CERUSE

Domnule, numele persoanei pe care v-o propun va
fi Suzana Simonin. O iubesc ca pe copilul meu ; cu toate
astea, trebuie să credeți întocmai ceea ce vă scriu despre ea,
fiindcă n-am obiceiul să exagerez. N-are nici tată, nici mamă ;
e de familie bună și a primit o educație aleasă. Se pricepe
la toate trebușoarele care se pot învăța cînd ești îndemîna-
tică și cînd îți place să le faci ; vorbește puțin, dar frumos,
și scrie cu multă ușurință. Dacă persoana căreia o destinați
va dori să i se facă lectură, aflați că Suzana citește minunat.
Nu-i nici înaltă, nici scundă. Are talia frumoasă și chipul
cum nu se poate mai interesant. Poate c-au s-o găsească
prea tînră, fiindcă abia cred că a împlinit nouăsprezece
ani : dar, dacă n-a trăit îndeajuns, în schimb a suferit
mai mult decît trebuia. E foarte reținută și are o inteligență
puțin obișnuită. Cît privește cinstea purtărilor ei, mă pun
chezașă. E pioasă, fără a fi însă habotnică. E naivă, veselă,
și n-o vezi niciodată posomorîtă. Am două fiice ; dacă
anumite împrejurări n-ar împiedica-o pe domnișoara
Simonin să locuiască la Paris, nu mi-aș dori o guvernantă
mai bună pentru fiicele mele ; de altfel, nici nu cred că
aș putea găsi. O cunosc din copilărie, și a trăit întotdeauna
sub ochii mei. Va pleca de la mine cu destulă îmbrăcăminte.
Am să-i plătesc cheltuielile de călătorie și chiar pe cele
de întoarcere, dacă va fi trimisă înapoi : e cel mai neîn-
semnat lucru pe care-l pot face pentru ea. Pînă acum n-a

mai ieșit niciodată din Paris ; nu știe unde va merge ; se crede pierdută ! Mă necăjesc grozav ca s-o pot liniști. Un simplu cuvînt de-al dumneavoastră, domnule, asupra persoanei la care merge, asupra casei în care va locui și îndatoririlor pe care le va avea de îndeplinit o va convinge mai mult decît toate cuvintele mele. Vă cer oare prea mult ? Se teme grozav că nu va putea să facă față : sărmana copilă, nu-și dă încă bine seama de ce este în stare să facă.

Am cîntea să vă fiu, cu toate simțămintele ce le merități, preaumila și supusa dumneavoastră slujitoare.

Semnat : *Moreau-Madin*
Paris, 16 februarie 1760

SCRISOARE A DOMNULUI MARCHIZ DE CROISMARE CĂTRE DOAMNA MADIN

Acum două zile am primit, doamnă, scrisoarea în care e vorba, în cîteva cuvinte, despre boala domnișoarei Simonin. Soarta ei nefericită mă îndurerează ; sănătatea ei mă neliniștește. Pot oare să vă cer mîngîierea de-a mă ține la curent cu starea ei, cu ceea ce are de gînd să facă, într-un cuvînt cu răspunsul la scrisoarea ce i-am trimis ? Bunăvoința și interesul pe care i-l arătați mă fac să nădăduiesc toate acestea.

Al dumneavoastră preaumil și supus slujitor.
Caen, 17 februarie 1760

ALTĂ SCRISOARE A DOMNULUI MARCHIZ DE CROISMARE CĂTRE DOAMNA MADIN

Eram foarte neliniștit, doamnă, și, din fericire, scrisoarea dumneavoastră mi-a risipit neliniștea cu privire la starea sănătății domnișoarei Simonin, despre care îmi scrieți că

e în afară de pericol și la adăpost de cercetări. I-am scris ; și o puteți asigura și dumneavoastră de statornicia simțămintelor mele. Scrisoarea ei mă tulburase ; și, în strîmtorarea în care o știam, am crezut că n-o pot ajuta mai bine decît luînd-o la mine și ținînd-o lîngă fiica mea, a cărei mamă, din nefericire, a murit. Iată, doamnă, casa pe care i-am hărăzit-o. Sînt sigur de mine și nu mă îndoiesc că am să-i pot ușura suferințele, fără să-i trădez taina, lucru greu de înfăptuit în alte case. Nu mă pot stăpîni să nu oftez și pentru starea ei, și pentru că averea nu-mi îngăduie să fac pentru ea tot ce-aș dori ; dar ce poți face cînd ești sub domnia legilor necesității ? Locuiesc la două leghe de oraș, în mijlocul unei cîmpii destul de plăcute ; trăiesc foarte retras, împreună cu fiica mea și cu fiul meu mai mare, care e un băiat plin de simțire și de evlavie, și căruia la nevoie aș putea să-i ascund taina. Cît despre servitori, îi am de mult timp în casă ; așa că sîntem o familie liniștită și unită. Mai adaug că propunerea pe care i-o fac nu va trebui s-o primească decît în lipsă de altceva ; dacă găsește vreo ocupație mai bună, n-am de gînd s-o împiedic, în nici un fel, să și-o ia ; să fie însă sigură că va găsi în mine, oricînd, un sprijin. Așadar, să se însănoțosească liniștită ; voi aștepta-o și-mi va face plăcere să primesc cît mai des știri despre ea.

Am cîntea, doamnă, de a fi preaumilul și preasupusul dumneavoastră slujitor.

Caen, 21 februarie 1760

SCRISOARE A DOMNULUI MARCHIZ DE CROISMARE
CĂTRE SORA SUZANA

—pe plic era o cruce—

Nimeni, domnișoară, nu e mai mișcat decît mine, din pricina stării în care te găsești. Nu pot decît să mă inte-

resez din ce în ce mai mult de dumneata și să încerc să-ți aduc o mîngîiere în ursita nefericită care te urmărește. Liniștește-te, recapătă-ți puterile și biziue-te mereu, cu toată încrederea, pe simțămintele mele. Nu trebuie să te mai gîndești la nimic altceva decît la recăpătarea sănătății și la păstrarea tainei. Dacă aș putea să-ți îmbunătățesc soarta, aș face-o ; dar sînt strîmtorat de nevoi și n-aș putea decît să oftez din pricina asprimilor vieții. Persoana pe lîngă care vei merge îmi e cum nu se poate mai dragă, și va trebui să răspunzi mai cu seamă față de mine. Eu, unul, pe cît îmi va fi cu puțință, voi încerca să-ți ușurez micile neajunsuri legate de viața pe care o vei avea de dus. Te rog să ai încredere în mine, și eu, la rîndul meu, mă voi bizui cu totul pe serviciile pe care mi le vei aduce ; asigurarea aceasta trebuie să te liniștească și să-ți arate felul meu de a gîndi și prietenia sinceră ce-ți poartă, domnișoară, al dumitale preaumil și supus slujitor.

Caen, 21 februarie 1760

I-am scris și doamnei Madin, care-ți va putea spune mai multe.

SCRISOARE A DOAMNEI MADIN CĂTRE DOMNUL MARCHIZ DE CROISMARE

Domnule, vindecarea scumpei noastre bolnave e asigurată : nu mai are călduri, n-o mai doare capul, toate vădesc convalescența cea mai grabnică și însănătoșirea cea mai deplină. Buzele încă nu și-au recăpătat culoarea, dar ochii au început din nou să-i lucească. Obrajii încep să i se îmbujoreze ; carnea i s-a frăgezit și peste puțin își va recăpăta iar tăria ; toate merg bine, de cînd i s-a liniștit sufletul. Abia acum, domnule, își dă ea seama de bunăvoința dumneavoastră, și-mi spune asta în modul cel

mai înduioşător cu putinţă. Tare mult aş vrea să vă pot descrie ce s-a petrecut între noi, când i-am adus ultimele dumneavoastră scrisori ! Le-a luat cu mâini tremurătoare ; le-a citit abia respirînd ; se oprea la fiecare rînd ; iar când le-a terminat, mi s-a aruncat de gît, plîngînd cu lacrimi fierbinţi, şi mi-a spus : „Iată, doamnă Madin, că nu m-a lăsat Dumnezeu ; vrea, în sfîrşit, să fiu şi eu fericită. Da, Dumnezeu mi-a dat gîndul să-i scriu domnului marchiz : cine altul pe lume ar fi avut milă de mine ? Să-i mulţumim cerului pentru darurile acestea, că să ne mai trimită şi altele“. S-a aşezat apoi pe pat şi s-a rugat ; pe urmă, recitînd scrisoarea, mi-a spus : „Îmi încredinţează copila lui. Ah, mamă, ea are să-i semene ; va fi blîndă, binevoitoare şi simţitoare ca el“. Şi adăugă, puţin îngrijorată : „Copila n-are mamă ! Cît îmi mai pare rău că n-am experienţa care mi-ar trebui. Nu mă pricep deloc, dar voi face cum voi putea mai bine ; îmi voi aminti în fiecare dimineată şi în fiecare seară ce îi datorez tatălui ei : recunoştinţa trebuie să înlocuiască multe lucruri. Cît am să mai fiu bolnavă ? Când o să mi se dea voie să mănînc ? Nu mă mai dor deloc rănile pe care mi le-am făcut căzînd“. Vă dau amănuntele acestea, domnule marchiz, pentru că nădăjduiesc c-au să vă facă plăcere. În cuvintele şi în gesturile ei era atîta naivitate şi sîrguinţă, încît nu ştiam ce să mai cred. Aş fi dat orice ca s-o puteţi vedea şi auzi. Da, domnule, sau nu mă pricep eu la nimic, sau veţi avea o comoară, care vă va aduce binecuvîntarea în casă. Ceea ce aţi avut bunătatea să-mi spuneţi despre dumneavoastră, despre fiica şi fiul dumneavoastră, despre felul în care trăiţi se potriveşte de minune cu dorinţele ei. De aceea stăruie necontenit în ceea ce v-a cerut de prima dată. Nu vrea decît hrană şi îmbrăcăminte, şi nici nu-i nevoie să-i daţi mai mult, dacă nu veţi crede de cuviinţă : deşi nu sînt bogată, mă voi îngriji eu de rest. Mi-e dragă copila, mi-am lipit-o de inimă ; şi puţinul ce-l voi face pentru ea în viaţă îi va fi asigurat şi după moartea mea. N-aş vrea să vă ascund că vorbele

dumneavoastră despre situația pe care nu va trebui s-o primească decît în lipsă de altceva și despre faptul că o veți lăsa să-și aleagă, liberă, orice ocupație care i-ar fi mai pe plac au mîhnit-o ; mie, însă, nu mi-a părut deloc rău că are atîta delicatețe sufletească. Am să vă scriu neapărat cum își petrece convalescența ; dar am un plan, pe care cred că-l voi duce la îndeplinire pînă cînd ea se va însănătoși cu totul, dacă îmi veți putea face cunoștință cu vreunul dintre prietenii dumneavoastră ; cred că aveți mulți prieteni aici. Aș avea nevoie de un om înțelept, discret, iscusit, care să se bucure de oarecare vază și care să poată merge, el sau vreunul din prietenii lui, la persoanele însemnate ale căror nume i le-aș spune ; ar mai trebui ca omul acela să aibă ușa deschisă la palat, fără să facă parte dintre curtenii regelui. Așa cum văd eu lucrurile, nu cred că ar fi nevoie să fie pus la curent cu toate dedesubturile planului nostru ; ne-ar fi de folos fără să știe la ce ; în felul acesta, dacă nu mi-ar izbuti planul, am putea cel puțin să-l facem să creadă că ea e în străinătate. Dacă-mi pufeți face cunoștință cu un asemenea om, v-aș ruga să-mi spuneți cum îl cheamă și unde locuiește, apoi să-i scrieți că doamna Madin, pe care o cunoașteți de multă vreme, va veni să-i ceară un serviciu, și că-l rugați să facă tot ce-i va sta în putință. Dacă nu cunoașteți un asemenea om, n-o să am încotro ; dar v-aș ruga să vă gîndiți bine. Acestea spusê, vă rog să vă bizuiți pe interesul pe care îl port bieteii noastre nefericite și pe prudența cîștigată în urma experienței. Bucuria pricinuită de scrisoarea dumneavoastră i-a adus o ușoară bătaie de inimă ; dar o să-i treacă.

Am cîntea să fiu, cu cele mai respectuoase simțăminte, domnule, preaumila și supusa dumneavoastră slujitoare.

Semnat : *Moreau-Madin*
Paris, 3 martie 1760.

Ideea doamnei Madin de a i se face cunoștință cu vreun prieten mărinimos de-al protectorului Suzanei o inspirase Satana, iar acoliții săi nădăjduiau în felul acesta să-și îmboldească prietenul din Normandia să-mi scrie și mie și să-mi aducă la cunoștință întreaga afacere ; după cum veți vedea din celelalte scrisori, ea a fost dusă la capăt cum nu se poate mai bine.

SCRISOARE A SOREI SUZANA CĂTRE DOMNUL
MARCHIZ DE CROISMARE

Domnule, doamna Madin mi-a adus cele două scrisori pe care mi-ați făcut cinstea să mi le trimiteți și mi-a dat să citesc, de asemenea, scrisoarea adresată ei. Primesc, primesc. E de o sută de ori mai mult decît merit ; da, de o sută, de o mie de ori mai mult. Cunosc atît de puțin lumea, am atît de puțină experiență și-mi dau atît de bine seama de ceea ce mi-ar trebui ca să pot răspunde cu vrednicie încrederii dumneavoastră ! Dar îmi pun nădejdea în bunătatea dumneavoastră, în rîvna și în recunoștința mea. Locul pe care-l voi avea mă va forma, și doamna Madin spune că e mai bine așa decît să fi fost gata făcută pentru acest loc. Doamne ! Cît de repede aș vrea să mă vindec, să alerg și să mă arunc la picioarele binefăcătorului meu, să fac pentru fiica lui tot ce-mi va sta în putință ! Mi se spune că va trebui să mai treacă încă o lună pînă atunci. O lună ! E mult ! Dragă domnule, păstrează-mi bunăvoința ce-mi porți. Nu mai pot de bucurie ; dar nu mi se dă voie să citesc, mă țin în pat, mă silesc să beau tot felul de ceaiuri, mă lasă moartă de foame, și toate astea pentru binele meu. Domnul fie lăudat ! Și totuși, mă supun lor, fără voia mea.

Rămîn, cu inima plină de recunoștință, domnule, a dumneavoastră preasmerită și supusă slujitoare.

Semnat : *Suzana Simonin*

Paris, 3 martie 1760

SCRISOARE A DOMNULUI MARCHIZ DE
CROSIMARE CĂTRE DOAMNA MADIN

Unele neplăceri, pe care le-am avut în ultimul timp, m-au împiedicat, doamnă, să vă răspund mai grabnic și să vă arăt cît m-a bucurat vestea că domnișoara Simonin merge spre bine. Trag nădejde că nu va mai trece mult și veți avea bunătatea să-mi anunțați deplina ei însănătoșire, pe care o doresc din toată inima. Sînt foarte mîhnit, însă, că nu vă pot ajuta la îndeplinirea planului dumneavoastră ; fără a-l cunoaște, nu-l pot găsi decît foarte bun prin prudența pe care o arătați, cît și prin dorința pe care o aveți de a-l duce la capăt. Sînt foarte puțin cunoscut la Paris și n-am decît un mic număr de prieteni, tot așa de puțin cunoscuți ca și mine : oameni asemeni celui despre care îmi scrieți nu sînt ușor de găsit. Vă rog să-mi dați vești despre domnișoara Simonin ; voi face totdeauna, cu dragă inimă, tot ce-mi va fi cu putință pentru ea.

Am cîstea, doamnă, de a fi preaumilul și preasupusul dumneavoastră slujitor.

31 martie 1760

RĂSPUNSUL DOAMNEI MADIN CĂTRE MAR-
CHIZUL DE CROISMARE

Poate că am greșit, domnule, neexplicîndu-vă planul meu ; dar mă grăbeam atît să-l îndeplinesc ! Iată la ce mă gîndisem. Mai întîi trebuie să știți că domnul cardinal de T*** era protectorul familiei Suzanei. Moartea lui a

fost o pierdere mare pentru toți și mai cu seamă pentru Suzana, care-i fusese prezentată încă de pe cînd era copilă. Bătrînului cardinal îi plăceau copiii drăguți ; frumusețea Suzanei îl fermecase, și el făgăduise să-i poarte de grijă. Dar după moartea lui s-au purtat cu ea după cum știți, iar protectorii au crezut că-și fac datoria față de micuță mărîtîndu-le pe cele două surori mai mari cu doi dintre ai lor. Unul dintre acești protejați are o slujbă însemnată la Albi ; celălalt se ocupă cu strîngerea impozitelor în Castries, la trei leghe de Montpellier. Sînt nemiloși amîndoi ; dar slujbele lor depind în întregime de cei care le-au dat. Mă gîndeam, așadar, că dacă am putea avea oarecare trece pe lîngă doamna marchiză de T***, despre care se spune că are inimă bună și că a făcut tot ce-a putut în procesul Suzanei, dacă i-am arăta trista situație a unei ființe tinere zvîrlite în ghearele mizeriei, într-o țară depărtată și străină, am fi putut smulge astfel o pensioară de la cei doi cumnați care au pus mîna pe toată averea familiei și nu se gîndesc deloc s-o ajute. Într-adevăr, domnule, face să ne ocupăm amîndoi de lucrul acesta. Cu pensioara pe care i-aș asigura-o și cu ceea ce va dobîndi datorită bunătății dumneavoastră, ar avea ce-i trebuie și acum, și în viitor, și aș lăsa-o să plece cu inima ușoară. Dar n-o cunosc nici pe doamna marchiză de T***, nici pe secretarul defunctului cardinal, despre care se spune că ar fi scriitor ; nu cunosc pe nimeni din preajma lor ; iar copila mi-a dat ideea să mă adresez dumneavoastră. În rest, pot să vă înștiințez că însănătoșirea ei merge bine. După cum cred că v-am spus, suferea de pe urma unei lovituri la rinichi : durerile căderii, care îi trecuseră, i-au revenit din nou ; sînt niște dureri care cînd o lasă, cînd o chinuiesc iar. Odată cu ele încep s-o scuture niște friguri ușoare, pe dinăuntru, dar pulsul îi rămîne cum nu se poate mai liniștit ; medicul clatină din cap și ia o înfățișare care nu-mi place deloc. Duminica viitoare Suzana va merge la bisetică ; e dorința ei ; și i-am trimis o mantie, ca să

se acopere pînă în vîrfurile nasului ; în mantia aceasta cred că va putea să stea, fără nici o primejdie, timp de jumătate de ceas într-o biserică întunecoasă din apropiere. Biata copilă oftează după clipa cînd va pleca, și sînt sigură că n-o să-i ceară lui Dumnezeu cu mai multă rîvnă decît o grabnică însănătoșire și păstrarea milosteniei binefăcătorului ei. Dacă o să fie cumva în stare să poată pleca între Paști și duminica Tomei, am să vă dau neapărat de știre. De altfel, domnule, lipsa ei nu mă va împiedica să-mi duc planul la îndeplinire, dacă voi descoperi printre cunoscuți vreunul cu trecere pe lângă doamna de T*** sau pe lângă medicul A***, care are multă influență asupra ei.

Rămîn cu nemărginită recunoștință, din partea copilei și a mea, preamila și preasupusa dumneavoastră slujitoare.

Semnat : *Moreau-Madin*
Versailles, 25 martie 1760

P.S. Nu i-am dat voie să vă scrie, de teamă să nu vă plictisească prea mult ; numai grija aceasta a putut-o opri.

SCRISOARE A DOMNULUI MARCHIZ DE CROISMARE CĂTRE DOAMNA MADIN

Doamnă, planul dumneavoastră pentru domnișoara Simonin mi se pare întru totul lăudabil și-mi place cu atît mai mult, cu cît eu însumi aș dori din toată inima s-o văd, în nenorocirea ei, pusă cît de cît la adăpost. Cred c-am să pot găsi vreun prieten care să poată interveni pe lângă doamna de T***, pe lângă medicul A***, sau pe lângă secretarul defunctului cardinal, dar asta cere timp și măsuri de prevedere, atît pentru a nu dezvălui taina, cît și pentru a asigura discreția din partea persoanelor cărora vreau să mă adresez. N-am să uit lucrul acesta ; pînă atunci, dacă domnișoara Simonin nu s-a răzgîndit și dacă

se simte destul de bine, nimic n-o împiedică să vină ; mă va găsi oricînd cu aceleași simțăminte pe care i le-am arăta și cu aceeași rîvnă de a-i ușura, pe cît se poate, necazurile vieții. Atît treburile, cît și nenorocirile vremii noastre mă silesc să trăiesc foarte retras, la țară, alături de copiii mei, ca să pot face economie ; așadar, ducem o viață destul de simplă. De aceea, nu-i nevoie ca domnișoara Simonin să cheltuiască bani pe veșminte elegante sau scumpe ; la noi sînt de ajuns cele obișnuite. Mă va găsi la țară, în simplitatea și liniștea aceasta, cărcia aș dori să-i poată gusta dulceața și plăcerile, cu toată stînjeneala măsurilor de prevedere pe care voi fi silit să le iau în privința ei. Vă rog să fiți bună, doamnă, și să mă înștiințați cînd va pleca ; iar de teamă să nu fi rătăcit adresa, v-o mai scriu o dată : la domnul Gassion, peste drum de piața Regală, la Caen. Dacă mă veți înștiința din timp, va găsi la sosire pe cineva care o va conduce pînă aici, fără să se mai oprească.

Am cîntea, de a fi, doamnă, preaumilul și preasupusul dumneavoastră slujitor.

31 martie 1760

SCRISOARE A DOAMNEI MADIN CĂTRE DOMNUL MARCHIZ DE CROISMARE

Dacă nu s-a răzgîndit, domnule ? Vă mai puteți îndoi oare ? Ce alta ar putea face mai bine decît să petreacă zile fericite și liniștite lîngă un om de inimă și o familie cîstită ? Poate fi o fericire mai mare pentru ea decît faptul că n-ați uitat-o ? Și unde și-ar mai putea găsi adăpost, dacă nu l-ar mai avea pe acela pe care ați avut mărînimia de a i-l oferi ? Acestea sînt cuvintele ei, domnule ; și nu fac altceva decît să vi le repet. A ținut să meargă

la biserică și în ziua de Paști ; n-aș fi vrut s-o las, și n-a fost bine că s-a dus. Când s-a întors, au prins-o frigurile ; și, din ziua aceea nenorocită, nu s-a mai simțit bine. N-am să v-o trimit, domnule, pînă cînd nu se va însănătoși pe deplin. Are arsuri deasupra rinichilor, în locul unde s-a lovit căzînd ; m-am uitat, dar n-am văzut nimic. Medicul însă mi-a spus, alaltăieri, cînd coboram amîndoi, că se teme de un început de pulsație și că trebuie să mai așteptăm, ca să putem ști ce are. Cu toate astea, Suzana mănîncă și doarme bine și n-a slăbit. Numai din cînd în cînd mi se pare că i se roșesc obrazii și că-i lucesc ochii mai mult decît de obicei. Și mai ales nerăbdarea ei mă mîhnește. Se ridică, încearcă să umble ; dar cum se pleacă spre partea bolnavă, țipă de-și sfîșie inima. Pînă s-o însănătoși, nădăduiesc totuși să pot pune la punct mica ei zestre.

Pentru timpul cît or ține căldurile, o să poarte o rochie de saten englezesc ; la iarnă, o s-o căpтуșească poate cu rochia de bumbac albastru, pe care o poartă acum.

Ii dau mai multe jupoane albe, dintre care două au fost ale mele, din șifon, garnisite cu muselină.

Două pieptărașe, făcute pentru fiica mea mai mică, și care i se potrivesc de minune. Acestea au să-i folosească pentru îmbrăcămîntea de vară.

Cincisprezece cămăși, garnisite cu danteluțe, unele din batist, altele din muselină. Pe la mijlocul lui iunie am să-i trimit să-și mai facă încă șase, dintr-o pînză pe care mi-o albește acum la Senlis.

Cîteva corsete, șorțuri și basmale de gît.

Două duzini de batiste.

Șase capoate de zi, festonate, cu opt perechi de manșete la un rînd, și trei perechi la două rînduri.

Șase perechi ciorapi din bumbac fin.

Mai mult n-am putut să-i fac. I le-am dat a doua zi de sărbători și nu pot să vă spun cît de mișcată a fost cînd

le-a primit ! Se uita la un lucru, încerca un altul, îmi lua mîinile, mi le săruta. Cînd a văzut pieptărașele fiicei mele, au năpădit-o lacrimile. „Ia ascultă, i-am spus eu, de ce plîngi ? N-ai fost și tu întotdeauna, fiica mea ?” „Așa este, mi-a răspuns ea ; apoi a adăugat : Acum, cînd nădăjduiesc să fiu fericită, mi-ar părea rău să mor. Spune-mi, mămico, n-o să-mi treacă odată durerea din șale ? Dacă am pune ceva acolo ?” Sînt încîntată, domnule, că-mi aprobați planul și că întrevedeți puțința de a-l face să izbîndească. Las totul în seama prudenței dumneavoastră ; dar e de datoria mea să vă anunț că doamna marchiză T *** pleacă la țară, că domnul A *** e ursuz și face cu greu un bine, că secretarul, fălindu-se cu titlul de academician, pe care l-a obținut după douăzeci de ani de stăruință, se întoarce în Bretagne, și că peste trei, patru luni vom fi dați uitării. Se uită toate atît de repede în țara asta ! Abia dacă se mai vorbește despre noi, și în curînd nu se va mai vorbi deloc.

Să nu vă temeți că are să se piardă adresa trimisă. Nu deschide măcar o dată cartea de rugăciuni fără să se uite la adresă ; mai curînd ar uita numele ei, Simonin, decît pe acela al domnului Gassion. Am întrebat-o dacă n-ar vrea să vă scrie și mi-a răspuns c-a început o scrisoare lungă, care va cuprinde tot ce-ar fi dorit să vă spună dacă s-ar fi milostivit Dumnezeu s-o însănătoșească și v-ar fi întîlnit ; dar presimte că n-are să vă vadă niciodată : „Durează prea mult, mamă, și n-am să mă pot bucura nici de bunătatea ta și nici de a lui, a adăugat ea ; parcă văd că ori se răzgîndește domnul marchiz, ori nu mai mă fac bine...” „Ce-ți trece prin minte ! i-am spus eu. Știi că de ce ți-e teamă nu scapi, dacă te gîndești numai la lucruri triste ?” Ea mi-a răspuns : „Facă-se voia Domnului”. Am rugat-o să-mi arate ce v-a scris ; și m-am speriat : v-a scris o carte, o carte întreagă. „Iată ce te doboară”, i-am

spus eu mînioasă. „Ce vrei să faci? m-a întrebat ea. Sînt sau mîhnită sau plictisită.” „Și cînd ai putut să zîmgești toate astea?” „Într-o zi cîteva pagini, în altă zi iar cîteva... Fie că scap cu zile, fie că mi-e dat să mor, vreau să știu tot ce-am suferit...” N-am mai lăsat-o să scrie mai departe. Și nici medicul nu i-a dat voie. Vă rog, domnule marchiz, să adăugați la rugămințile mele autoritatea pe care o aveți și să-i spuneți să nu mai scrie; pe dumneavoastră vă privește ca pe un stăpîn drag, și știu că are să vă asculte. Mă gîndesc, totuși, cît de lungi trebuie să i se pară ceasurile! Și negreșit că sînt nevoită să-i dau ceva de lucru, cel puțin ca să nu mai scrie atîta, să nu mai cadă pe gînduri și s-o feresc de mîhnire; de aceea, i-am adus un gherghet și i-am propus să brodeze o vestă pentru dumneavoastră. Nici nu vă puteți închipui cît s-a bucurat; a și început, de îndată, s-o lucreze. Dea Domnul să n-aibă timp s-o termine aici! V-aș ruga, dacă vreți, s-o îndemnați să nu mai scrie și să nu lucreze prea mult. Mă hotărîsem să mă întorc astă-seară la Versailles, dar sînt prea neliniștită: începutul acesta de pulsație mă îngrijorează, și-aș vrea să fiu lîngă ea mîine, cînd o veni medicul. Din nefericire, am uneori încredere în presimțirile bolnavilor; ei își simt starea. Cînd l-am pierdut pe domnul Madin, toți medicii mă asigurau că se va face bine; numai el, singur, spunea că nu-i nici o nădejde; și, bietul om, avea dreptate. N-am să plec și voi avea cîntecul de-a vă scrie; dacă o voi pierde, rămîn nemîngîiată pentru totdeauna. Cît de fericit sînteți, domnule marchiz, că n-ați văzut-o încă! Abia acum își dau seama de ce-au pierdut ticăloasele care au silit-o să fugă; dar e prea tîrziu.

Am cîntecul de a rămîne, cu respectul și cu recunoștința ei și a mea. preaumila și preasupusa dumneavoastră slujitoare.

Semnat : *Morean-Madin*
Paris, 13 aprilie 1760

RĂSPUNS AL DOMNULUI MARCHIZ DE CROIS-
MARE CĂTRE DOAMNA MADIN

Impărtășesc din toată inima, doamnă, îngrijorarea dumneavoastră cu privire la boala domnișoarei Simonin. Starea ei nefericită m-a mișcat întotdeauna, din plin ; dar amănuntele pe care ați avut bunăvoința să mi le dați despre însușirile și simțămintele ei m-au făcut s-o privesc cu ochi atît de buni, încît mi-ar fi cu neputință să nu-i port cea mai mare grijă ; așadar, departe de a-mi da prin minte să mă răzgîndesc în privința ei, vă rog să aveți bunăvoința de a-i spune încă o dată ce v-am scris și că sentimentele mele față de ea vor rămîne neschimbate. Am crezut că-i mai bine să nu-i scriu, ca să nu-i dau prilej de osteneală, răspunzîndu-mi. Fără îndoială că orice fel de ocupație îi face rău, în starea în care se găsește ; dacă aș avea vreo putere asupra ei, aș folosi-o ca să-i interzic orice osteneală. Nimeni n-ar putea să-i spună ce gîndesc în privința aceasta mai bine decît dumneavoastră, doamnă. Desigur că aș fi încîntat să primesc vești chiar de la ea, dar nu i-aș îngădui să-mi scrie, așa cum buna cuviință o îndeamnă, știind că lucrul acesta i-ar întîrzia însănătoșirea. Grijă pe care i-o purtați, doamnă, mă scutește de-a vă mai ruga încă o dată s-o domoliți. Fiți sigură de simțămintele pe care i le port, de stima deosebită și de respectul profund cu care am cîntea de a rămîne, doamnă, al dumneavoastră preaumil și preasupus slujitor.

25 aprilie 1760

P.S. Voi scrie neîntîrziat unuia dintre prietenii mei, căruia vă puteți adresa pentru doamna de T * * *. Il cheamă domnul Grimm, e secretar al ordinelor ducelui d'Orléans și locuiește la Paris, pe strada Neuve-de-Luxembourg, lîngă strada Saint-Honoré. Îi voi da de veste că aveți de gînd să treceți pe la el și-i voi arăta că vă sînt tare îndatorat și că singura mea dorință este să vă dovedesc recunoștința ce vă port. De obicei, nu ia masa acasă.

SCRISOARE A DOAMNEI MADIN
CĂTRE DOMNUL MARCHIZ DE CROISMARE

Vai, domnule, cît am suferit de cînd n-am avut cîntea să vă mai scriu ! Nu m-am putut hotărî să vă împărtășesc durerea mea ; sper că nu-mi veți lua în nume de rău faptul că am vrut să vă cruț inima, pe care v-o știu atît de simțitoare. Dumneavoastră știți cît îmi era ea de dragă. Ei bine, domnule, închipuiți-vă că de două săptămîni văd apropiindu-i-se sfîrșitul, de două săptămîni o văd chinîndu-se groaznic. În sfîrșit, Dumnezeu a avut milă de ea și de mine. Biată nefericită mai trăiește încă ; dar nu mai are mult. Zace, lipsită de puteri, nu mai scoate o vorbă și abia poate deschide ochii. Nu i-a mai rămas decît puterea de-a îndura. Dacă n-am ști să îndurăm, ar fi vai și amar de noi ! M-a părăsit dintr-o dată nădejdea de-a o mai vedea sănătoasă. Făcuse un abces la șale, care se dezvoltă cu încetul, de cînd a căzut ; dar n-a vrut să lase medicul să i-l taie și, cînd s-a hotărît, era prea tîrziu. Acum știe că i se apropie sfîrșitul ; nu mă lasă să stau lîngă ea ; și vă mărturisesc că nici eu nu sînt în stare s-o văd murind. A fost împărtășită ieri, între ceasurile zece și unsprezece noaptea. Ea a vrut. După ceremonia aceasta tristă, am rămas singură la căpătiul ei. M-a auzit suspinînd, mi-a căutat mîna, i-am dat-o ; a luat-o, a dus-o la buze, și, trăgîndu-mă spre ea, mi-a șoptit, atît de încet, încît abia am putut s-o aud : „Mamă nu-ți cer decît un lucru.“ „Care copilă mea ?“ „Să mă binecuvîntezi și să te duci. Apoi a adăugat : Domnul marchiz... nu uita să-i mulțumești“.

Nu cred să mai fi rostit alte cuvinte. M-am îngrijit să aibă tot ce-i trebuie și am plecat la o prietenă unde aștept, clipă de clipă. Acum e aproape unu noaptea. Poate că la ora aceasta cineva care ne este drag s-a înălțat la ceruri.

Rămîn cu respect, domnule, preaumila și supusa dumneavoastră slujitoare.

Semnat : *Moreau-Madin*

Scrisoarea a fost scrisă la 7 mai, dar n-a fost datată.

SCRISOARE A DOAMNEI MADIN CĂTRE
DOMNUL MARCHIZ DE CROISMARE

Biata copilă nu mai este ; i s-au curmat suferințele ; iar inimile noastre poate că o vor plînge încă multă vreme. A plecat acolo unde vom merge cu toții ; și-a dat sufletul miercurea trecută, între ceasurile trei și patru dimineața. Pe cît de nevinovată i-a fost viața, pe-atît de liniștită i-a fost moartea, cu toate că au încercat în fel și chip să i-o tulbure. Îngăduiți-mi să vă mulțumesc pentru duioasa grijă ce i-ați purtat ; e singura îndatorire care mi-a rămas de îndeplinit pentru ea. Vă trimit toate scrisorile pe care am avut cinstea să le primim de la dumneavoastră. Pe unele le păstram eu, altele le-am găsit printre hîrțiile pe care mi le-a înmînat ea, cu cîteva zile înainte de a-și da sufletul ; hîrțiile acestea, după cît mi-a spus, cuprind povestea vieții ei, acasă și în cele trei mînăstiri în care a viețuit, cît și ce s-a petrecut după ce-a plecat de-acolo. Nu prea cred că am să le pot citi curînd ; nu m-ar răbda inima să privesc fără adîncă durere nimic din ce-a fost al ei, nici chiar ceea ce, din prietenie, îi dăruisem eu.

Dacă v-aș putea fi de folos cu ceva, domnule, m-aș simți măgulită să vă aduceți aminte de mine.

Rămîn cu simțămîntul de respect și de recunoștință celor datorăm oamenilor milostivi și binefăcători, preaumila și preasupusa dumneavoastră slujitoare.

Semnat : *Moreau-Madin*

10 mai 1760

SCRISOARE A DOMNULUI MARCHIZ DE
CROISMARE CĂTRE DOAMNA MADIN

Știu, doamnă, ce înseamnă pentru o inimă simțitoare și milostivă să piardă o ființă dragă, să piardă fericitul prilej de a-i dăruî mîngîieri dobîndite cu atîta demnitate, prin suferință și prin însușiri plăcute, așa cum au fost cele ale domnișoarei care vă pricinuieste astăzi păreri de rău. Părerile de rău vi le împărtășesc și eu, doamnă, din toată inima. Dumneavoastră, care ați cunoscut-o, vă e mai greu să îndurați despărțirea. Deși eu n-am avut fericirea aceasta, vă rog să credeți că suferințele ei mă mișcaseră adînc, și că mă bucuram dinainte la gîndul că voi putea fi și eu cu ceva de folos ca să trăiască liniștită. Dacă cerul a poruncit altfel și a vrut să mă lipsească de mulțumirea pe care o dorisem atît, facă-se voia lui ; dar nu pot rămîne nesimțitor. Dumneavoastră aveți măcar mîngîierea că ați ajutat-o cu simțămintele cele mai nobile și cu purtarea cea mai mărinimoasă. Eu, unul, v-am admirat și aș fi dorit să pot face același lucru. Nu-mi rămîne, deci, decît dorința arzătoare de-a vă cunoaște și de-a vă spune prin viu grai cît m-a încîntat mărinimia dumneavoastră și cu cîtă stimă respectuoasă am cinstea să fiu, doamnă, al dumneavoastră preaumil și preasupus.

18 mai 1760

P.S. Toate lucrurile legate de amintirea bietei noastre prietene îmi sînt cît se poate de dragi ; v-aș cere oare să faceți o jertfă prea mare, dacă v-aș ruga să-mi trimiteți memoriile cuprinzînd suferințele ei ? Îndrăznesc să vă cer aceasta, doamnă, încredințat că nu mă veți refuza, deoarece mi-ați adus la cunoștință că întrucîtva s-ar cuveni să le citesc și eu. Vi le-aș trimite negreșit înapoi, așa cum v-am trimis toate scrisorile dumneavoastră, cu primul prilej, dacă veți crede că e nevoie. Vă rog să aveți bunătatea de a mi le trimite prin surugiul diligenței de

Caen, care locuiește la „Cerbul mare“ strada Saint-Denis, Paris, și pleacă în fiecare luni.

Așa s-a sfârșit povestea nefericitei călugărițe Suzana Saudiem, numită Simonin în descrierea vieții ei și în scrisorile de față. E păcat că nu și-a putut revedea și pune la punct memoriile; ele ar fi foarmat o lectură foarte interesantă. La urma urmei, pe domnul marchiz de Croismare n-avea de ce să-l supere perfidia prietenilor săi, căci ea i-a dat prilejul să ajute o ființă nefericită, cu noblețea, cu solitudinea și cu simplitatea care-l caracterizează; rolul pe care l-a jucat în această corespondență nu e cel mai puțin mișcător din roman.

Poate ni se va lua în nume de rău că am grăbit, cu atîta lipsă de omenie, moartea sorii Suzana, dar trebuia să facem așa, din pricina unei știri primite de la castelul din Lasson; acolo se mobila un apartament pentru domnișoara de Croismare, pe care taică-său voia s-o scoată din mînăstirea unde intrase după moartea mamei sale. Aceeași știre adăuga că se așteaptă sosirea de la Paris a unei cameriste, care avea să joace rolul de guvernantă pe lângă domnișoara de Croismare, și că domnul marchiz căuta s-o căpătuiască pe aceea care fusese pînă atunci femeia în casă a fiicei sale. Știrea aceasta nu ne putea deci lăsa să alegem calea de urmat; și nici sufletul ei blind, simțitor și duios, în stare să miște inimile cele mai împietrite, n-o putură scăpa de la o moarte inevitabilă. Dar, fiindcă împărtășeam cu toții sentimentele doamnei Madin, părerile de rău încercate de noi la moartea nefericitei copile n-au fost deloc mai puțin vii decît cele ale respectabilului ei protector.

Dacă există cumva unele ușoare nepotriviri între povestire și memorii, aceasta se datorește faptului că cea mai mare parte dintre scrisori au fost alcătuite după roman, și nici vorbă că, dacă a existat vreodată o prefață folosită, apoi atunci e aceasta, care totodată e și singura ce-ar trebui citită după terminarea lucrării.

ÎNTREBARE CĂTRE SCRITORII

Domnul Diderot, după ce-și petrecea diminețile alcătuind scri-sori bine scrise, bine gândite, cu totul înduioșătoare și romanțioase, folosea restul zilei ca să le strice, scoțînd din ele, în urma sfaturi-lor soției și a tovarășilor săi întru ticluiri năzdrăvane, toate amă-nuntele sau scenele descrise în culori prea vii, exagerate, într-un cuvînt tot ce nu era absolut simplu și firesc ; așa că, dacă ai fi găsit pe stradă primele forme ale scrisorilor, ai fi spus : „Frumos, foarte frumos...“, iar dacă ai fi dat peste ultimele forme, ai fi zis : „Asta e cum nu se poate mai adevărat...“ Care sînt bune ? Cele ce-ar fi stîrnit, poate, admirație, sau cele pe care, fără îndoială, le-ai fi crezut adevărate ?

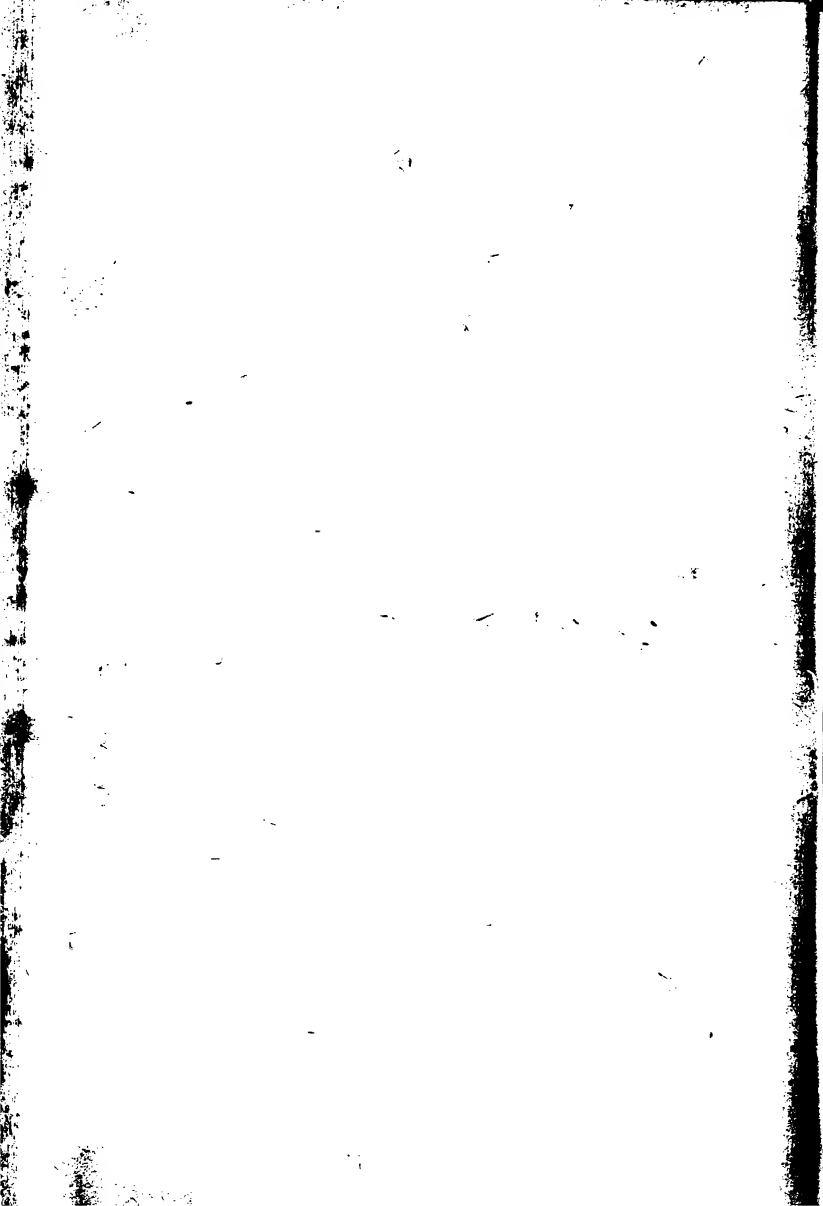
NEPOTUL LUI RAMEAU

SATIRĂ

(Scrisă în 1762 ; revăzută în 1773 ; publicată în 1823)

„Vertumnis, quotquot sunt, natus iniquis”¹.
Horățiu, lib. II, sat. VII, v. 14

¹ „Născut sub semnul nepericlicilor zei Verturani, cîți vor fi fiind” (etc.).

Fie vreme bună, fie vreme rea, spre orele cinci seara am obiceiul să mă plimb, la Palais-Royal¹. Cel care e văzut mereu singur, stînd gînditor pe banca lui d'Argenson², sînt eu. Vorbesc cu mine însumi despre politică, despre dragoste, despre arta literară sau despre filozofie ; îi dau friu liber minții, în toată nestăvilirea ei ; o las în voie, să urmărească primul gînd, cuminte sau zănatic, care-mi trece prin cap, așa cum îi vedem făcînd pe tinerii noștri dezmațați care urmăresc prin alea Foy vreo curtezană cu aer ușuratic, cu fața surîzătoare, cu ochii vii, cu nasul în vînt, părăsind-o apoi ca să urmărească alta, legîndu-se de toate și nerămînînd cu nici una. Gîndurile sînt fetișcanele mele desfrîcate.

Dacă vremea e rece sau din cale afară de ploioasă, mă adăpostesc la cafeneaua „Regenței”. Acolo, îmi place să mă uit cum se joacă șah. Nicăieri în lume șahul nu

¹ Palais-Royal, ca și Champs-Élysées, ca și Cours (la Reine) despre care va fi vorba mai departe în text, pe timpul acela, locurile de plimbare preferate ale celor avuți și ale desfrînaților epocii.

² Banca lui d'Argenson era așezată în fața palatului familiei d'Argenson, ai cărei membri au ocupat slujbe importante în timpul monarhiei franceze. Unul dintre ei, René-Louis (1694—1757) a fost economist, precursor al liberalismului burghez și ministru de externe sub Ludovic al XV-lea.

se joacă mai bine decît la cafeneaua „Regenței”; la Rey¹ se întrec chibzuitul Légal, subtilul Philidor și vigurosul Mayot; se pot vedea mutările cele mai uimitoare și se pot auzi cuvintele cele mai neghioabe; căci dacă poți fi totodată și om inteligent și mare jucător de șah, așa cum este Légal, poți de asemenea să fii un mare șahist și în același timp un neghiob ca Foubert și Mayot².

Eram acolo, într-o după-amiază, privind cu nesaț, abia vorbind, și ascultînd cît puteam mai puțin, cînd s-a apropiat de mine unul dintre cele mai ciudate personaje din țara aceasta, în care Dumnezeu a lăsat destule. Omul despre care vorbesc e un amestec de trufie și de josnicie, de bun-simț și de sminteală; pesemne că noțiunile de cinstit și necinstit îi sînt învălmășite în cap într-un mod cu totul neobișnuit, fiindcă omul acesta nu se făleşte deloc cînd arată însușirile bune pe care i le-a hărăzit natura, și nici nu se rușinează cînd le dă la iveală pe cele rele. Altminteri, e înzestrat cu o sănătate de fier, cu o imaginație deosebit de înflăcărată și cu niște plămîni neobișnuit de zdraveni. Dacă îl întâlnești vreodată și nu te înțuiește locului ciudățenia lui, atunci trebuie sau să-ți vîri degetele în urechi, sau s-o iei la goană. Doamne, ce mai plămîni grozavi are! Și cu nimic pe lume nu se aseamănă mai puțin omul acesta decît cu propria lui ființă. Uneori e slab și jigărit, ca un bolnav înainte de a-și da sufletul; atunci i s-ar putea număra dinții prin pielea străvezie a obrazului, s-ar putea crede că n-a mîncat de cine știe cînd, sau c-a ieșit de la Trappe³. În luna

¹ Patronul faimoasei cafenele a „Regenței”, fondată în 1718, frecventată și de Diderot, unde, pînă aproape în zilele noastre, s-au întîlnit amatori de șah din întreaga lume.

² Dintre șahiștii enumerați mai sus, cel mai cunoscut e compozitorul Philidor.

³ Mînăstire din Normandia meridională (departamentul Orne), fondată în secolul al XII-lea de către Sire de Rotrou. Diderot îi folosește aici numele ca simbol al locului unde oamenii sînt supuși la posturi aspre.

următoare e gras și dolofan, de parcă nu s-ar mai fi cliștit de la masa vreunui financiar, sau ar fi fost închis în vreo mînăstire de-a bernardinilor¹. Astăzi, îmbrăcat în rufe soioase, cu pantalonii sfișiați, acoperit de zdrențe, aproape desculț, pășește cu fruntea în pămînt, ferindu-se, încît te simți îndemnat să-l chemi și să-i dai ceva de pomână. Iar a doua zi, pudrat, încălțat, frizat, îmbrăcat pe cînte, merge cu fruntea sus, te privește drept în față, încît aproape că l-ai putea lua drept un domn. Trăiește de la o zi la alta, e trist sau vesel, după împrejurări. Dimineața, cînd se trezește, prima lui grijă este unde va prînzii ; după prînz se gîndește unde va cîna. Și noaptea îi aduce griji ; fie că ajunge pe jos în podul unde locuiește, dacă nu cumva gazda, plictisită să tot aștepte plata chiriei, nu i-a încuiat ușa în nas ; fie că se abate pe la vreo crîsmă de la marginea orașului, unde așteaptă zorile între un codru de pîine și o stăcană de bere. Cînd n-are gologani în buzunar, cum i se întîmplă cîteodată, își găsește scăparea fie la vreun birjar care-i e prieten, fie la vizitiul vreunui monsenior, care îi dă voie să se culce pe paie, lîngă cai. Iar dimineața o parte din saltea i se mai găsește încă prinsă în pîr. Dacă e vreme frumoasă, umblă toată noaptea, de colo-colo, prin promenada de la Cours sau prin Champs-Elysées. Odată cu zorile el reapare în oraș, îmbrăcat din ajun pentru a doua zi și uneori de-a doua zi pentru întreaga săptămînă.

Asemenea originali mie nu-mi plac ; alții și-i fac cunoștințe apropiate, ba chiar prieteni. Eu stau de vorbă cu ei la un an o dată, cînd îi întîlnesc, pentru că firea lor se deosebește de a celorlalți oameni și pentru că ei rup monotonia plictisitoare pe care au adus-o educația, conveniențele sociale și regulile noastre de bună-cuviință. Dacă

¹ Călugări catolici. Diderot se referă la traiul îmbelșugat și lipsit de griji pe care aceștia îl dăceau în mînăstirile aparținînd ordinului lor.

vreunul dintre ei se ivește într-un grup, e ca o picătură de drojdie care dospește și redă fiecăruia o părticică din individualitatea sa firească. Îl vezi zgâlțîind, tulburînd, făcîndu-te să aprobi sau să dezaprobi, scoțînd la iveală adevărul, arătîndu-i pe oamenii de treabă, demascînd lichelele; și abia atunci omul cu judecata sănătoasă care-l ascultă își deslușește lumea.

Pe cel despre care vorbesc îl cunoșteam de mult. Venea adeseori într-o casă unde era primit pentru talentul său. Gazdele aveau o singură fată; omul nostru jura în fața tatălui și a mamei că se va însura cu fiica lor. Ei ridicau din umeri, îi rideau în nas și-l făceau nebun; și am trăit clipa în care spusele lui se îndepliniră. Mie avea obiceiul să-mi ceară cu împrumut cîțiva gologani, pe care i-i dădeam. Se strecurase, nu știu cum, prin cîteva case cinstite, unde era primit la masă cu condiția să nu vorbească decît atunci cînd i se dă voie. El tăcea și mîncă, furios; era o minunăție întregă să-l vezi așa, silit la tăcere. Dacă îl rodea pofta să calce înțelegerea și dacă deschidea gura, toți cei din jurul lui strigau: „Rameau!“ Atunci ochii îi sticleau de furie, și reîncepea să mănînce cu și mai multă turbare.

Erați curioși să știți numele acestui om, și vi l-am spus: este nepotul vestitului muzician¹ care ne-a scăpat de cîntarea plană² a lui Lulli³, psalmodiată într-una, de peste

¹ Jean-Philippe Rameau (1683—1764) — muzician francez, autor al unor lucrări de teorie a muzicii (printre care *Tratatul de armonie redusă la principiile ei naturale* și *Noul sistem de muzică teoretică*), a numeroase baleturi și opere, printre care *Castor și Polux*, *Indiile galante* etc., a unor bucăți pentru clavecin, violă, flaut.

² Cînt liturgic (cantus choralis, cantus planis) al bisericii catolice, datînd de la începuturile creștinismului, cunoscut și sub numele de cîntare gregoriană, căci elementele sale au fost revăzute și clasate pe vremea papei Grigore (anul 600).

³ Jean-Baptiste Lulli (1633—1687) — muzician, fondatorul operei clasice franceze. S-a născut la Florența.

un secol ; e nepotul vestitului autor al atîtor viziuni de neînţeles şi adevăruri apocaliptice cu privire la teoria muzicii, din care nici el şi nici altcineva pe lume n-a priceput niciodată nimic ; e nepotul muzicianului de la care ne-au rămas cîteva opere, cu armonie în ele, cîteva frînturi de cînturi, idei dezlîinate, zgomote năprasnice, zboruri, triumfuri, lăncii, glorii, şoapte, victorii peste victorii, arii ce vor dăinui în vecii vecilor ; e nepotul aceluia care, după ce l-a înmormîntat pe Lulli florentinul, va fi îngropat la rîndul său de virtuozii italieni ; e nepotul muzicianului care, presimţind lucrul acesta, devenise posomorît, trist, arţăgos, fiindcă nimeni nu poate fi mai necăjit — nici chiar o femeie frumoasă care se trezeşte cu o bubuliţă pe nas — decît un autor ameninţat să trăiască după ce i s-a uitat numele, ca de pildă Marivaux şi Crébillon-fiul ¹.

EL se apropie de mine. „Ah, ah ! iată-te şi pe dumneata, domnule filozof ; ce cauţi pe aici, în ceata asta de trîntori ? Oare îţi pierzi şi dumneata vremea împingînd lemnenele ² ?” (Fiindcă aşa se spune, în batjocură, jocului de şah sau de dame.)

EU : Nici gînd, dar cînd n-am altceva mai bun de făcut, îmi place să mă distrez o clipă uitîndu-mă la cei care le împing bine.

EL : În cazul ăsta, te distrezi rar ; în afară de Légal şi de Philidor, ceilalţi habar n-au de joc.

¹ *Pierre Carlet Marivaux* (1688—1763) — autor a peste treizeci de comedii şi al unor romane în care critică prejudecăţile aristocraţiei franceze, fără a ajunge însă la ascutimea satirei. Cît despre Crébillon-fiul, Diderot se referă la romancierul francez Claude Crébillon (1707—1777) autor al *Sofalei*, al *Rătăcirilor dragostei* şi a altor lucrări frivole şi licenţioase. Îşi spunea „fiul” spre a se deosebi de tatăl său, poetul tragic Prosper Crébillon (1674—1762).

² Diderot juca el însuşi şah, destul de slab însă, fiind întotdeauna învins de Rousseau, a cărui superioritate în acest domeniu o recunoştea bucuros.

EU : Nici măcar domnul de Bissy¹ nu se pricepe ?

EL : Domnul de Bissy, ca jucător de şah, e ceea ce domnișoara Clairon² este ca actriță : amîndoi știu din jocurile astea numai atît cît se poate învăța.

EU : Greu îți poate intra cineva în voie, și, după cîte văd, nu-ți plac decît oamenii care sînt mai presus de semenii lor.

EL : Așa e, cînd este vorba de şah, de joc de dame, de poezie, oratorie, muzică și alte asemenea nerozii. La ce-i bună mediocritatea în lucrurile pe care ți le-am înșirat ?

EU : La nimica toată, adevărat. Numai că e nevoie să se ocupe cu ele o mulțime de oameni, ca să se poată ivi un geniu. El e unul, în mijlocul mulțimii. Dar să lăsăm asta. Nu te-am mai văzut de-o veșnicie. Nu mă gîndesc la dumneata, cînd nu te văd, dar îmi face totdeauna plăcere să te întîlnesc. Ce-ai mai făcut ?

EL : Ceea ce faci și dumneata, și eu, și alții, adică bine, rău și nimic. Și-apoi mi-a fost foame și-am mîncat cînd am avut prilejul ; după ce-am mîncat, mi s-a făcut sete și-am băut cîteodată. Între timp îmi creștea barba, și, după ce a crescut, am ras-o.

EU : Rău ai făcut ; barba e singurul lucru care îți lipsește ca să fii un înțelept.

EL : Ce spui ! Am fruntea lată și zbîrcită, privirea înflăcărată, nasul cocîrjat, obrații lătăreți, sprîncenele negre și dese, gura bine croită, buzele răsfrînte și fața pătrată. Dacă bărbia asta cît toate zilele mi-ar fi acoperită de-o barbă lungă, știi că aș arăta frumos turnat în bronz sau cioplit în marmură ?

EU : Lîngă vreun Cezar, Marc-Aureliu, Socrate.

¹ E vorba de Claude de Thyard de Bissy (1721—1810) — autor al *Istoriei sufletului* (1752), atribuită de către Formay lui Diderot.

² *Domnișoara Clairon* (1723—1803) — cunoscută actriță, cea mai bună interpretă a pieselor lui Voltaire și prietenă a enciclopediștilor.

EL : Nu. M-aş simţi mai bine între Diogene şi Frineea ¹. Sînt necuviincios ca Diogene şi mă duc bucuros la celelalte.

EU : Cu sănătatea cum o mai duci ?

EL : De obicei o duc bine ; astăzi însă nu prea mă simt în apele mele.

EU : Cum se poate ! ai un pîntec de Silene ² şi un obraz...

EL : Un obraz pe care l-ai putea lua drept potrivnicul lui. După cîte se pare, amărăciunea care-l usucă pe unchi îl îngraşă pe scumpul său nepot.

EU : Fiindcă veni vorba de unchi, îl mai vezi cîteodată ?

EL : Da, trecînd pe stradă.

EU : Şi nu te-ajută cu nimic ?

EL : Dacă face cuiva vreun bine, apoi fii sigur că-l face fără s-o ştie. E un filozof, în felul lui ; nu se gîndeşte decît la el, de restul universului îi pasă cît de-un cui de papuc. Fiică-sa şi nevastă-sa n-au decît să moară cînd or pofti ; numai clopotele parohiei care se vor trage pentru ele să sune şi de-aici înainte a douăsprezecea şi a şaptesprezecea ³, şi totul va fi în regulă. Asta e spre fericirea lui, dar e totodată şi ceea ce îmi place mai mult la oamenii de geniu. Nu sînt buni decît pentru un singur lucru, şi atîta tot ; habar n-au ce înseamnă să fie cetăţeni, taţi, mame, fraţi, rude, prieteni. Fie vorba între noi, e bine să le semeni din toate punctele de vedere, numai că nu e de dorit să fie prea mulţi ca ei pe lume. De oameni e nevoie, dar de oameni geniali nu-i nevoie deloc ; nu, pe legea mea, nu-i nici o nevoie. Ei schimbă faţa pămîntului ; iar în cel mai mic lucruşor prostia e atît de obişnuită şi atît de înrădăcinată, încît n-o poţi schimba fără tîmbălău. O

¹ Ca şi Laïs, Frineea a fost o faimoasă curtezană greacă, tip al trufiei şi lăcomiei.

² Personaj mitologic care l-ar fi crescut pe Bachus, zeul vinului.

³ E vorba de anumite sisteme pentru a crea un fel de armonie din sunetele mai multor clopote.

parte din ce-au imaginat oamenii de geniu se înfăptuiește, iar restul rămîne așa cum a fost ; de aci, două scripturi, ceva ca un veșmînt pestrîț de arlechin. Adevărata înțelepciune pentru liniștea sa și a celorlalți era înțelepciunea călugărului lui Rabelais¹. Să-ți faci datoria așa și așa, să nu spui decît vorbe bune despre părintele stareț și să lași lumea să-și facă de cap. Și totul merge, fiindcă gloata se declară mulțumită. Dacă aș cunoaște istoria, ți-aș arăta că răul pe pămînt s-a tras totdeauna de la vreun geniu ; dar habar n-am de istorie, fiindcă nu știu nimic. Să mă ia naiba dacă am învățat vreodată ceva și dacă mă simt mai prost din pricina asta. Într-o zi, mă găseam la masa unui ministru al regelui Franței, un om foc de deștept ; ei bine, ministrul ne-a arătat limpede că, așa cum unu și cu unu fac doi, nimic nu le folosește popoarelor mai mult decît minciuna și nimic nu le e mai vătămător decît adevărul. Nu prea mi-aduc bine aminte cum ne-a dovedit-o, dar se înțelegea, fără puțină de îndoială, că oamenii de geniu sînt netrebnici și că dacă un copil ar avea pe frunte, de la naștere, semnul acestui periculos dar al naturii, ar trebui să fie sugrumat sau azvîrlit la cîini.

EU : Și, totuși, cei ce dușmănesc într-atît geniul pretînd cu toții că-l au ei înșiși.

EL : Nici vorbă că așa își spun în sinea lor, dar nu cred deloc că îndrăznesc s-o mărturisească.

EU : Asta, din modestie. Așadar, nutrești o ură cumplită împotriva geniului ?

EL : Și n-o să mi se domolească niciodată.

EU : Dar, după cîte îmi amintesc, pe vremuri suferai groaznic la gîndul că nu ești decît un muritor de rînd. N-ai să fii niciodată fericit, dacă te mîhnește la fel de mult un lucru și opusul său ; va trebui să te hotărăști pentru unul din două și să rămîi legat de el. Recunoscînd, odată

¹ Diderot se referă aici la personajul numit Jean des Entom-meures (*Pantagruel*, Cartea I, cap. XXXIX și XL).

cu dumneata, că oamenii de geniu sînt îndeobște ciudați, sau, cum spune proverbul, că undă e un car de minte, acolo e și un grăunte de nebunie, lumea o să creadă mai departe tot așa ; vor fi disprețuite veacurile care nu vor da naștere nici unui geniu. Ei vor face cinste popoarelor în sînul cărora au trăit ; mai curînd sau mai tîrziu, li se înalță statui și sînt priviți ca binefăcători ai neamului omenesc. Nu-i fie cu supărare marelui ministru pe care l-ai pomenit, dar cred că, dacă minciuna poate folosi o clipă, în cele din urmă ea devine neapărat vătămătoare ; iar adevărul, dimpotrivă, devine neapărat folositor pînă la urmă, cu toate că se poate întîmpla să vătămă la un moment dat. După toate astea, m-aș simți îndemnat să închei spunînd că omul de geniu, care spulberă o eroare generală sau care se face chezașul unui înalt adevăr, e totdeauna o ființă demnă de cel mai adînc respect din partea noastră. Se poate întîmpla ca ființa aceasta să fie victima prejudecăților și a legilor ; dar există două feluri de legi ; unele de o dreptate și de o generalitate desăvîrșită, iar altele ciudate, consfințite numai datorită unei orbiri sau unei necesități de moment. Acestea din urmă nu-l acoperă pe vinovatul care le calcă decît cu o ocară trecătoare, ocară ce se întoarce, cu timpul, asupra judecătorilor și asupra popoarelor, ca să rămînă acolo, pentru totdeauna. Dintre Socrate și magistratul care l-a condamnat să bea cucută, care e astăzi dezonorat ?

EL : Și cu ce s-a ales Socrate ? De condamnat, tot l-au condamnat ; de ucis, tot l-au ucis ; și tot a fost socotit un cetățean răzvrătit. Disprețuind o lege nedreaptă, nu i-a îndemnat oare pe nebuni să disprețuiască legile drepte ? Și n-a fost tot un ins cutezător și ciudat ? Mai adineauri erai cît pe-aci să pui o vorbă bună pentru oamenii de geniu.

EU : Ascultă-mă, omule dragă. O societate n-ar trebui să aibă deloc legi rele și, dacă n-ar avea decît legi bune, nu s-ar găsi nicicînd în situația de a persecuta un geniu.

Doar nu ți-am spus că geniul e legat trup și suflet cu răutatea, și nici răutatea cu geniul. Mai curînd are să fie rău un om mărginit decît unul inteligent. Și dacă un geniu ar fi îndeobște neprietenos, anevoic de mulțumit, țepos, nesuferit, dacă ar fi chiar rău la suflet, ce-ai spune la urma urmei ?

EL : Că e bun de înecat.

EU : Încetișor, omule dragă. Știi, n-am să-ți iau ca pildă unchiul. El e un om aspru și grosolan, lipsit de omenie, e avar, e tată rău, soț rău, unchi rău ; dar nu e dovedit că e geniu, că arta lui a atîns cine știe ce culmi și că peste zece ani se va mai vorbi încă despre lucrările lui. Dar Racine ? Et fără îndoială că avea geniu, și nu trecea deloc drept un om prea cumsecade. Dar Voltaire ?...

EL : Nu mă înghesui cu întrebările, căci știu să-mi duc gîndurile pînă la capăt.

EU : Care din două ți-ar fi plăcut mai mult : să fi fost un om de treabă, cu gîndul numai și numai la teighea, ca Briasson¹, ori la metru, ca Barbieri, turnîndu-i nevestei în fiecare an cîte un copil legitim, fiind soț bun, tată bun, unchi bun, vecin bun, negustor cinstit, dar nimic mai mult ; sau să fi fost mîrșav, trădător, ambițios, pizmaș, rău, dar să fi scris *Andromaca*, *Britannicus*, *Ifigenia*, *Fedra*, *Atalia* ?

EL : Pentru el, pe legea mea dacă n-ar fi fost mai bine să se asemene cu primul dintre cei doi.

EU : Vorbele dumitale au în ele mai mult adevăr decît crezi.

EL : Oh ! cum sînteți voi, filozofii ! Dacă spunem și noi o vorbă mai ca lumea, atunci o facem din întîmplare, ca nebunii sau ca inspirații. Numai voi vă pricepeți ; da, domnule filozof, află că mă pricep și eu ; și mă pricep la fel de bine ca și dumneata.

¹ Briasson — librar parizian, asociat la *Enciclopedie*, mort în 1775. Cît despre Barbier, unii cred că ar fi fost un negustor de mătăsuri din Paris.

EU : Nu te supăra ; dar, ia ascultă, de ce-ai zis „*pentru el*” ?

EL : Fiindcă toate minunățiile astea pe care le-a făcut nu i-au adus nici măcar douăzeci de mii de franci, iar dacă ar fi fost un bun negustor de mățasuri pe strada Saint-Denis sau Saint-Honoré, sau măcar un bun băcan cu toptanul, un spițer cu mușterii mulți, ar fi strîns o avere uriașă ; și, strîngînd-o, n-ar mai fi existat nici un soi de plăcere de care să n-aibă parte ; și ar fi dat din cînd în cînd cîte o băncuță vreunui biet bufon ca mine, fiindcă, la nevoie, i-aș fi făcut rost de vreo fetișcană, să-i mai îndulcească plictisul veșnicului trai alături de nevastă ; am fi făcut niște chefuri strașnice la el acasă, am fi jucat din gros, am fi băut vinuri grozave, lichioruri grozave, cafele grozave, ne-am fi plimbat la țară ; vezi bine că mă pricep ; rîzi ? ... dar lasă-mă să-ți spun : ar fi fost mai bine pentru cei din jurul lui.

EU : Nu te contrazic. Numai să nu-și fi folosit în vreun fel rușinos bogăția dobîndită prin negoț legal ; să fi dat afară din casă toți jucătorii, toți paraziții, toți inșii ăștia scarbezi, care nu fac decît să aprobe, toți trîntorii, toți pezevenghii nefolositori ; și să fi pus băieții din prăvălie să-l ciomăgească zdravăn pe binevoitorul care, prin anumite schimbări, mai alungă soților sila de traiul zilnic lîngă soțiile lor.

EL : Să-l ciomăgească, domnule, să-l ciomăgească ? Ni-meni nu mai e ciomăgit așa, cu una, cu două, într-un oraș civilizat. Iar meseria împotriva căreia te ridici e cinstită ; se îndeletnicesc mulți oameni cu ea, ba unii dintre ei au chiar titluri. Și, la urma urmei, pe ce naiba ai vrea dumneata să fie cheltuiți banii, dacă nu pe mese bune, prieteni veseli, vinuri strașnice, femei frumoase, plăceri de toate soiurile, distracții de toate felurile ? Aș prefera să fiu cerșetor decît să stăpînesc cîtămai averea și să mă lipsesc de toate bucuriile astea. Dar să ne întoarcem la Racine. Cred că el n-a fost bun decît pentru

cei cu care n-a avut a face și pentru timpurile cînd n-a mai trăit.

EU : Așa e ; dar cumpănește răul și binele. Peste o mie de ani, Racine va face să curgă lacrimi, va fi admirat de oameni pe întregul pămînt ; va inspira omenia, mila, duioșia. Cei ce vor trăi atunci se vor întreba cine a fost, în ce țară s-a născut, și vor învidia Franța. A făcut să sufere cîteva ființe care au pierit, cărora noi nu le mai dăm aproape nici o importanță ; n-avem de ce să ne temem acum nici de viciile, nici de păcatele lui. Fără îndoială că ar fi fost mai bine dacă natura i-ar fi hărăzit virtuțile unui om cumsecade împreună cu talentele unui mare om. El e asemeni unui arbore care a silit să se usuce alți cîțiva arbori plantați în preajma lui și a înăbușit plantele care îi creșteau la picioare, dar și-a înălțat creștetul pînă în nori, și-a întins ramurile pînă în zare ; și a dăruit umbră celor ce au venit, vin și vor mai veni să se odihnească în jurul trunchiului său măreț ; și a dat toate cu un gust minunat, care se împrospătează fără încetare. Ar fi bine ca Voltaire să mai aibă și gingășia lui Duclos ¹ și nevinovăția abatelui Trublet ², să fie drept ca abatele d'Olivet ³, dar, fiindcă asta nu e cu puțință, să privim lucrurile din unghiul care ne poate arăta ceea ce au ele

¹ *Charles-Pinot Duclos* (1704—1772) — scriitor și istoric francez, autor de romane și nuvele.

² Literat francez mediocru (1697—1770) ; după douăzeci și cinci de ani de așteptare, a fost ales, prin înalte protecții, membru al Academiei. E același Trublet despre care se vorbește în Prefața anexă a *Călugăriței*. Între el și Diderot domnea o antipatie stăruitoare. Trublet s-a opus la intrarea lui Diderot în Academie. Întreg acest pasaj trebuie înțeles ca o ironie la adresa lui Duclos, Trublet și d'Olivet.

³ *Abatele d'Olivet* (1682—1768). — crescut de iezuiți, devine apoi academician. A tradus în limba franceză lucrările lui Cicero. În ceea ce privește activitatea în domeniul gramaticii, Goethe îl apreciază pe d'Olivet ca „dușman al reînnoirii limbii, purist și rigorist“, arătînd că, de multe ori, fără să se priceapă, corecta lucrările poezilor, din care pricină era dușmănit de aceștia.

cu adevărat interesant ; să uităm o clipă locul unde ne aflăm în timp și în spațiu, și să privim spre secolele viitoare, spre ținuturile cele mai depărtate, spre popoarele care se vor naște. Să ne gândim la binele speciei omenеști ; dacă noi nu sîntem prea darnici, măcar să-i iertăm naturii că a fost mai înțeleaptă decît noi. Dacă arunci cu apă rece în capul lui Greuze¹, poate că odată cu vanitatea îi vei stinge și talentul. Dacă ai să-l faci pe Voltaire mai puțin simțitor față de critică, n-o să mai poată pătrunde în sufletul Meropei², n-o să te mai miște.

EL : Dar dacă natura a fost tot atît de puternică, pe cît s-a arătat de înțeleaptă, de ce nu i-a făcut la fel de buni, pe cît sînt de mari ?

EU : Oare nu-ți dai seama că printr-o asemenea judecată răstorni ordinea generală, nu-ți dai seama că dacă totul în lume ar fi fost cît se poate mai bun, n-ar mai fi existat nici un fel de : „Cît se poate mai bun” ? !

EL : Ai dreptate ; principalul e ca dumneata și eu să fim, și să fim dumneata și eu ; altminteri, mergea totul cum o putea. Cea mai bună ordine a lucrurilor, după părerea mea, e aceea în care trebuie să fiu și eu, și ducă-se naibii cea mai perfectă dintre lumi, dacă nu sînt și eu în ea. Îmi place mai mult să fiu, chiar dacă nu sînt decît un neobrăzat care contrazice întruna, decît să nu fiu deloc.

EU : Nu există om care să nu gîndească așa cum gîndești dumneata și să nu condamne ordinea existentă, nedîndu-și seama că renunță la propria lui existență.

EL : E-adevărat.

EU : Să luăm, deci, lucrurile așa cum sînt. Să vedem cît ne costă și cît ne aduc și să lăsăm deoparte tot ce nu cu-

¹ Jean-Baptiste Greuze (1725—1807) — pictor francez. Tablourile sale sînt mai cu seamă portrete sau scene de familie. Artă lui e, în mare parte, îndreptată împotriva picturii rafinate și lipsite de idei a reprezentanților aristocrației. A fost prieten cu Diderot, căruia i-a făcut portretul.

² Eroina piesei cu același nume, scrisă de Voltaire și reprezentată pentru prima oară la 20 februarie 1743.

noaştem îndeajuns pentru a putea lăuda sau defăima şi care poate că nu e nici bine, nici rău, dacă e trebuitor, după cum îşi închipuie atîrta oameni cumsecade.

EU : Nu prea înţeleg mare lucru din tot ce mi-ai înşirat. S-ar părea că e filozofie ; îţi atrag atenţia că în lucruri de-astea nu mă amestec. Tot ce ştiu e că aş vrea să fiu un altul, cu riscul chiar de-a fi un om de geniu, un om însemnat ; da, trebuie să recunosc, mi-o spune ceva dinăuntrul meu. N-am putut niciodată să ascult cum e lăudat cineva, fără ca lauda să nu mă facă să turbesc. Sînt invidios. Ascult cu plăcere cînd aud povestindu-se vreun lucru înjositor din viaţa personală a celor cu faimă ; asta mă apropie de ei ; aşa îmi rabd mai uşor mediocritatea. Atunci îmi spun : sigur, tu n-ai fost niciodată în stare să scrii *Mahomet*, dar nici elogiul lui Maupeou¹. Am fost, aşadar, şi mai sînt încă, necăjit din pricina mediocrităţii mele. Da, da, sînt mediocru şi necăjit. N-am ascultat niciodată cîntîndu-se uvertura *Indiilor galante*², n-am ascultat niciodată cîntîndu-se *Adîncile abisuri din Tenara* ; *Noapte, veşnică noapte*, fără să-mi spun cu durere în suflet : iată ceea ce tu nu vei putea face niciodată. Eram, deci, gelos pe unchiul meu şi dacă i s-ar fi găsit la moarte cîteva bucăţi frumoase pentru clavecin, rătăcite prin portofoliu, n-aş fi stat la îndoială între a rămîne eu şi a fi el.

EU : Dacă numai asta te mîhneşte, nu merită să-ţi baţi capul pentru atîta lucru.

EL : Nu-i nimic, o să-mi treacă.

Apoi începu să cînte din nou uvertura *Indiile galante* şi aria *Adîncile abisuri* şi adăugă :

¹ *Mahomet* şi *Elogiul lui Maupeou* — două lucrări ale lui Voltaire, în care scriitorul se situează pe poziţii cu totul diferite, ceea ce relevă şi Rameau-nepotul. Tragedia *Mahomet* biciuieşte fanatismul religios ; Maupeou, pe care Voltaire l-a elogiat, a fost prim-ministru al Franţei, cunoscut ca zbir.

² Balet eroic în trei acte şi un prolog, cu muzică de Rameau-unchiul, reprezentat pentru prima dată în 1735.

„Ceva-ul acela dinăuntru meu îmi spune: Rameau, cît de mult ai fi vrut să compui tu bucățile astea două; și, dacă le-ai fi compus tu, ai mai fi făcut încă două; și, cînd ai fi avut mai multe, te-ar fi jucat și te-ar fi cîntat pretutindeni. Cînd ai fi mers, ai fi ținut fruntea sus, conștiința ta ți-ar fi dovedit ție însuși propriul tău merit, ceilalți te-ar fi arătat cu degetul și-ar fi spus: El e cel ce a compus frumoasele gavote (*și cînta gavotele*). Apoi, cu aerul unui om adînc mișcat, al cărui suflet se scaldă în bucurii și ai cărui ochi sînt, din pricina aceasta, umezi, adăuga, frecîndu-și mîinile: Ai fi avut o casă bună (*și-i măsura întinderea cu brațele*), un pat bun (*și se tolănea acolo, alene*), vinuri bune (*din care gusta plescăindu-și limba de cerul gurii*), o trăsură bună (*și ridica piciorul ca să se urce în ea*), femei frumoase (*pe care le și lua de după gît, privindu-le voluptuos*); o sută de pușlamale ar fi venit să mă tîmîieze în toate zilele (*și se părea că-i vede în jurul lui*; *îi vedea pe Palissot*¹ *pe Poinciet*² *pe Fréron tatăl și fiul*³ *pe La Porte*⁴; *îi auzea, se umflă în pene, îi aproba, le zîmbea, îi disprețuia, nu-i lua în seamă, îi*

¹ *Charles de Montenoy Palissot* (1730—1814) — scriitor francez, caracterizat de Goethe drept „mediocritate, cu oarecare talent, dar grozav de pretențios”; s-a făcut cunoscut mai cu seamă prin atacurile sale înverșunate și dezgustătoare împotriva lui Rousseau, Diderot și a prietenilor lor. Lupta lui împotriva enciclopediștilor era susținută de cercurile conducătoare ale Franței monarhiste și catolice.

² *Antoine-Alexandre-Henri Poinciet* (1735—1769) — publicist francez din grupul lui Palissot, Fréron etc., potrivnic enciclopediștilor. Întreaga viață a servit confrăților săi drept țintă a ironiilor.

³ *Fréron-tatăl* (1719—1776) — publicist francez. Dușman înverșunat al gîndirii înaintate, îl atacă pe Voltaire și pe enciclopediști, sprijinit fiind de cercurile reacționare. Ambițios din fire, se înconjoară de mediocrități, spre a domina asupra lor. Pînă la urmă, însă, nu face decît să se compromită. În demascarea lui Fréron, Voltaire a jucat un rol activ. Fiul său, cunoscut sub numele de *Fréron-fiul*, i-a urmat pilda.

⁴ *Abatele de La Porte* (1713—1779) — publicist francez.

alunga, îi rechemă, apoi vorbea mai departe) ; și așa, și s-ar spune dimineța că ești un om mare ; ai citi în *Istoria celor trei secole*¹ că ești un om mare ; seara ai fi convins că ești un om mare, și marele om, Rameau nepotul, ar adormi în murmurul dulce al laudelor, care i-ar suna în urechi chiar în timpul somnului ; ar părea mulțumit ; pieptul i s-ar umfla, i s-ar ridica și i s-ar coborî în tihnă ; ar sforăi ca un mare om..."

Și, vorbind astfel, Rameau se așeza binișor pe o bancă, închidea ochii și imita somnul fericit pe care și-l închipuia. Iar după ce gusta câteva clipe din dulceața odihnei acesteia, se trezea, întindea brațele, căsca, își freca pleoapele și-și căuta din nou în preajmă searbezii lingușitori.

EU : Așadar, crezi că omul fericit își are un somn al lui ?

EL : Cum să nu cred ! Eu, bietul păcătos, când ajung seara în pod și când mă vîr în așternutul meu de zdrențe, mă zgribulesc sub pătură, cu pieptul apăsător și cu respirația îngreunată ; atunci, abia dacă se aude un fel de scîncet ușor, pe cîtă vreme un financiar sforăie de duduie toată casa, ba chiar toată strada. Dar ceea ce mă mîhnește astăzi nu e faptul că sforăi și dorm într-un mod meschin, ca un nefericit.

EU : Totuși, e și asta destul de trist.

EL : Ceea ce mi s-a întîmplat e și mai trist încă.

EU : Dar ce ți s-a întîmplat ?

EL : Totdeauna ai ținut nițeluș la mine, fiindcă sînt un băiat bun, pe care în fond îl disprețuiești, dar care te distrează...

EU : Nimic mai adevărat.

EL : De aceea, am să-ți povestesc.

Înainte de a începe, el oftează adînc, își duce amîndouă palmele la frunte, apoi se liniștește și-mi spune :

¹ E vorba de *Trei secole ale literaturii franceze*, lucrarea abatelui Sabatier de Castres, în colaborare, după unii, cu Palissot și abatele Martin, apărută în anul 1772.

„Știi că sînt un nepriceput, un prost, un nebun, un neobrăzat, un leneș, ceea ce noi, burghezii, numim o *hai-mana patentată*, un potlogar, un mîncău...”

EU : Ce mai panegiric !

EL : E în întregime adevărat ; trebuie să recunoști, cu voia dumitale, că nu-i nici un cuvînt de prisos în el. Nu mă cunoaște nimeni mai bine decît mă cunosc eu ; și încă nu spun tot.

EU : N-am să te contrazic deloc, fiindcă nu vreau să te supăr.

EL : Ei bine, îmi duceam zilele pe lîngă niște oameni care mă plăceau tocmai fiindcă sînt înzestrat din belșug cu toate aceste însușiri.

EU : Ciudat lucru ; crezusem pînă acum că oamenii își ascund însușirile astea față de ei înșiși sau și le iartă, și că le disprețuiesc atunci cînd le văd la alții.

EL : Să și le ascundă ? Oare pot s-o facă ? Nici nu te îndoi că Palissot, cînd e singur și se gîndește la sine, își spune cu totul alte lucruri ; fii sigur că, atunci cînd se găsește între patru ochi cu vreun coleg de-al lui, își mărturisesc deschis că nu sînt amîndoi decît niște lichele ne-maipomenite. Și nici pomeneală să-și disprețuiască însușirile, atunci cînd le văd la alții ! Oamenii despre care vreau să-ți vorbesc știau să cîntărească mai bine lucrurile, și firii mele îi mergea de minune pe lîngă ei ; mă țineau ca în vată ; mă sărbătoreau, nu se puteau lipsi o clipă de mine fără să le pară rău ; eram micuțul lor Rameau, nebunul lor Rameau, neobrăzatul, nepriceputul, leneșul, mîncăul, bufonul, nătîngul. Și nu exista unul, printre epitetele acestea, care să nu-mi fi adus un zîmbet, o mîngîiere, o bătaie pe umăr, o palmă, o lovitură de picior ; la masă, oricare din ele îmi aducea o bucățică bună, care mi se arunca în farfurie ; iar după-masă, îmi aduceau o libertate pe care mi-o luam singur și n-avea nici o importanță, fiindcă eu, unul, sînt un om fără importanță.

Se face din mine, cu mine, în fața mea, tot ce vrei, fără ca să mă simt jignit. Și ce de mai dărulește îmi picau ! Dar, javră păcătoasă, cum mă știi, am pierdut totul ! Am pierdut totul, fiindcă am avut judecata sănătoasă o dată, o singură dată în viață. Ah ! Dacă mi se mai întâmplă vreodată !

EU : Dar despre ce e vorba ?

EL : Despre o prostie de neasemuit, de neînțeles și de neiertat.

EU : Care mai e și prostia asta ?

EL : Rameau ! Rameau ! pentru asta te angajaseră ? E o neghiobie să ai un pic de bun-gust, un pic de inteligență, un pic de judecată ; Rameau, prietene, asta te va învăța minte să rămii cum te-a făcut Dumnezeu și cum te doreau protectorii tăi. Așa, te-au luat de umeri, te-au condus la ușă și ți-au spus : „Secătură, șterge-o, și să nu mai apari pe-aici ; ia uitați-vă la el, mi se pare că vrea să aibă bun-simț și judecată ! Șterge-o ! Insușiri de-astea avem și noi”. Ai plecat, mușcându-ți degetele ; blestemata de limbă ar fi trebuit să ți-o muști mai întâi. Fiindcă nu te-ai gândit la asta, iată-te în drum, fără un gologan, și neștiind cum s-o scoți la capăt. Ți se dădea să măninci după pofța inimii, ce mai ! Și acum vei fi silit să măninci resturile care se vînd prin hale ; aveai o locuință, și acum ai fi fericit dacă ți s-ar da iar podul tău ; dormeai bine, și acum te așteaptă paiele, între vizitiul domnului de Soubise ¹ și prietenul Robbé ² ; în locul somnului dulce și tihnit pe care-l aveai, de-acum înainte ai să asculți cu o ureche nechezatul și tropăitul cailor, iar cu cealaltă zgomotul de o mie de ori mai nesuferit al

¹ Grajdurile domnului de Soubise serveau ca adăpost citorva scriitori și artiști aflați în mizerie.

² *Robbé de Beauveset* (născut la Vendôme, în 1725) — poet submediocru, care a încercat, fără succes, aproape toate genurile literare.

versurilor seci, aspre și barbare. Nefericitele, nehibzuit și apucat de-un milion de draci !

EU : Și nu vă puteți oare împăca ? Greșeala pe care ai făcut-o e chiar atât de gravă ? Dacă aș fi în locul dumitale, m-aș duce la oamenii aceia ; le ești mai trebuitor decât crezi.

EL : Oh ! sînt sigur că acum, cînd nu-i mai fac să rîdă, se plictisesc cîinește.

EU : Așadar, m-aș duce să-i caut ; nu le-aș da răgaz să mă uite și să se întoarcă spre vreo distracție mai cuviincioasă ; fiindcă nu se știe ce se poate întîmpla !

EL : De așa ceva nu mă tem ; n-o să se întîmple niciodată.

EU : Oricît ai fi de neîntrecut, un altul te-ar putea înlocui.

EL : Cu greu.

EU : Să zicem ; m-aș duce, totuși, cu mutra asta deznădăjduită, cu ochii rătăciți, cu gulerul descheiat, cu părul vîlvoi, în starea tragică în care te găsești. M-aș arunca la picioarele divinității. Mi-aș lipi fața de țărînă și, fără să mă ridic, i-aș spune cu voce stinsă și suspinătoare : „Iartă-mă, doamnă ! iartă-mă ! Sînt un nemernic și un mișel. A fost o clipă nenorocită, fiindcă știți foarte bine că nu sînt făcut să am o judecată sănătoasă, și vă făgăduiesc că nu voi avea niciodată, cît voi trăi.“

Nostim e că, pe cînd îi țineam discursul acesta, el îi executa pantomima. Căzuse în genunchi ; își lipise obrazul de țărînă, părea că ține în palme vîrfurile unui pantof, plîngea, suspina și spunea : „Da, micuța mea regină, da, făgăduiesc, n-o să am cît voi trăi, cît voi trăi....“ Apoi, ridicîndu-se în picioare, adăugă pe un ton serios și chibzuit :

EL : Da, ai dreptate. Cred că așa ar fi cel mai bine. Ea e bună ; domnul Vieillard ¹ spune că e atât de bună ! Și

¹ *Vieillard* sau *Viellard* — fiul „directorului apelor“ din Passy, amant al actriței Hus.

eu îi cunosc, oarecum, bunătatea ; totuși, să te umilești în fața unei maimuțe, să ceri îndurare la picioarele unei mici paiațe, pe care o urmăresc fără răgaz fluierăturile spectatorilor ! Eu, Rameau, fiul domnului Rameau, spițerul din Dijon, care-i un om cumsecade și nu și-a îndoit niciodată genunchii înaintea nimănui ! Eu, Rameau, nepotul celui numit marele Rameau, care pot fi văzut plimbându-mă țeapăn și cu brațele ridicate prin Palais-Royal, de când domnul Carmontelle¹ l-a desenat încovoiat și cu mâinile vîrîte sub pulpanele surtucului ! Eu, care am compus bucăți pentru clavecin, necîntate de nimeni, singurele bucăți care vor trece poate în posteritate și vor fi cîntate ; eu ! eu... în sfîrșit !... Să mă duc ! Dar iată, domnule, îmi e cu neputință (*și punîndu-și mîna dreaptă pe piept, adăugă*) : Simt, aici, ceva care se împotrivește și-mi spune : Rameau, n-ai să faci una ca asta. Trebuie să existe o oarecare demnitate, legată de natura omului, pe care nimic n-o poate înăbuși. Demnitatea asta se trezește ca din senin, da, iac-așa ; fiindcă sînt zile în care nu mi-ar păsa deloc dacă aș fi cît de josnic vrei ; în zilele acelea, aș fi în stare, pentru o para, să o pup în c... pe micuța Hus².

EU : Ehe ! prietene, dar ea e albă, e drăguță, dulce, dolofană, și la un asemenea act de umilință s-ar putea înjosi cîteodată chiar și unul mai năzuos decît dumneata.

EL : Să ne înțelegem ; există pupatul în c... la propriu, și pupatul în c... la figurat. Întreabă-l pe grăsunul de

¹ *Louis-Carrogis Carmontelle* (1717—1806) — pictor, gravor și scriitor francez ; a făcut portretul lui Rameau-unchiul, care se poate vedea și astăzi la Cabinetul de stampe din Paris.

² *Adélaïde-Lonise-Pauline Hus* — născută la Rennes în 1734 — a jucat la Comedia Franceză între anii 1753—1780 și a murit în 1805. Era întreținuta lui Bertin, despre care se vorbește în text.

Bergier care o pupă în c... pe doamna de La Marck ¹, și la propriu și la figurat ; și, la ea, pe cinstea mea că mi-ar displace și propriul și figuratul.

EU : Dacă nu-ți place calea pe care ți-o arăt, atunci ai curajul să fii cerșetor.

EL : E nespus de greu să fii cerșetor, cînd există atîția neghiobi înstăriți, pe socoteala cărora se poate trăi. Și apoi, sila de tine însuși este de nesuferit.

EU : Oare dumneata cunoști simțămîntul acesta ?

EL : Dacă îl cunosc ! De cîte ori mi-am spus : Cum, Rameau, sînt zece mii de mese bune în Paris, cu cîte cincisprezece sau douăzeci de tacîmuri fiecare, și printre toate aceste tacîmuri nu e nici unul pentru tine ! Există pungi pline, din care curge aur în dreapta și-n stînga, și ție nu-ți pică un gologan ! Atîția deștepți mărunți și fără talent, fără merite ; atîția tipi lipsiți de farmec ; atîția intriganți josnici sînt îmbrăcați ca lumea, și tu să umbli gol ! Și tu să fii atît de neghiob ? Oare nu știi să lingusești, ca oricare altul ? N-ai putea să minți, să juri, să-ți calci jurămintele, să făgăduiești, să-ți ții sau nu cuvîntul, ca oricare altul ? Oare tu n-ai putea să stai în patru labe, ca oricare altul ? N-ai putea să înlesnești aventurile amoroase ale doamnei și să duci bilețele dulci domnului, ca oricare altul ? N-ai putea să-l încurajezi pe tinerelul acela să-i vorbească domnișoarei și s-o convingi pe domnișoară să-l asculte, ca oricare altul ? Oare n-ai putea tu s-o faci să înțeleagă pe fiica vreunuia dintre burghezii noștri că e prost îmbrăcată, să-i arăți că niște cercei frumoși, un pic de roșu, cîteva dantele sau o rochie *à la polonoise* i-ar veni de minune ? N-ai putea tu s-o convingi că piciorușele ei nu sînt făcute să umble pe jos ?

¹ *La Marck* (ducesa de) — una dintre doamnele care s-au străduit cel mai mult să asigure reprezentarea piesei lui Palissot, *Filozofii*. Se înțelege lesne de ce Diderot îi pomeneste numele în atari condiții... Cît despre Bergier, se presupune că ar fi vorba de teologul și academicianul Nicolas L. Bergier (1718—1790), dușman al iluministilor.

Că există un tânăr domn, frumos și bogat, cu veșmîntul gătit în fireturi de aur, cu o trăsură superbă, cu șase lachei tot unu și unu ? N-ai putea tu să-i spui că tînărul acela a văzut-o trecînd, că a găsit-o încîntătoare, și că de atunci nu mai bea, nu mai mănîncă, nu mai doarme și-are să moară ?

— Dar ce-o să zică tăticu ?

— Ei, ei, tăticu ! la început o să se supere nițel.

— Și mămica, ea care-mi spune într-una să fiu fată cuminte și mă învață că nu există nimic de preț pe lumea asta, în afară de cînte !

— Vorbe învechite, care n-au nici o noimă.

— Și duhovnicul meu ?

— N-o să-l mai vezi, sau, dacă tot o să-ți mai vină chef să te duci să-i povestești distracțiunile dumitale, o să te coste cîteva livre de zahăr și de cafea.

— Nici nu știi cît e de neîngăduitor ; odată n-a vrut să-mi ierte păcatele, fiindcă am cîntat *Vino în chilia mea*.

— Asta din pricină că nu i-ai dat nimic ; dar cînd ai să apari în dantele...

— Va să zică, voi avea dantele ?

— Nici vorbă, tot felul de dantele... și cu cercei de diamante...

— Va să zică, voi avea cercei frumoși, cu diamante ?

— Sigur.

— La fel cu ai marchizei care vine uneori să-și cumpere mînuși din dugheana noastră ?

— Întocmai... Cînd vei apărea într-o trăsură frumoasă, cu cai suri-rotați, cu doi lachei grozavi, cu un negru mic și cu alergătorul dinainte ; cînd vei apărea fardată, cu benghiuri, cu trenă lungă.

— La bal ?

— La bal, la Operă, la teatru... (*Inima îi tresaltă de pe acum, de bucurie... Tu te joci cu o hîrtiușă, pe care o ții între degete.*)

— Ce ai acolo ?

- Nimic
- Ba mi se pare că ai ceva.
- Am un bilet.
- Pentru cine ?
- Pentru dumneata, dacă ai fi cît de cît curioasă.
- Curioasă ? sînt foarte curioasă, haide... (*Ea citește.*)

O întîlnire ! E cu neputință.

- Poate cînd te duci la biserică...
- Mama merge totdeauna cu mine ; dar dacă ar veni el aici mai de dimineață, eu mă trezesc prima și sînt la tejghea înaintea celorlalți...

El vine și place ; iar într-o bună zi, pe înserat, micuța dispăre, și mie mi se numără cei două mii de scuzi care mi se cuvin... Păi cum ! Adică să ai asemenea talente și să n-ai o bucată de pîine ? Nu ți-e rușine, nenorocitul ? Îmi aminteam o serie de secături care nu-mi ajungeau nici pîină la călcîie măcar și erau, totuși, tixiți de bani. Eu purtam un surtuc de lînă grosolană, în timp ce ei se înveleau în catifele ; se sprijineau în bastoane cu măciucă de aur și cu ciocul încovrigat, aveau Aristotelul și Platonul¹ la deget. Și cine erau, mă rog ? Niște lăutari păcătoși ; iar astăzi sînt boieri mari. Atunci simțeam cum prind curaj, îmi simțeam sufletul înălțat, mintea ascuțită și capabilă de orice ; dar, după cîte se pare, stările astea nu durează cine știe cît, și pînă în clipa de față n-am izbutit să mă căpățuiesc. Orice s-ar spune, iată despre ce discut adeseori, de unul singur ; îmi poți parafraza vorbele după cum ai chef, numai să pricepi, pînă la urmă, că și eu cunosc sila de mine-însumi, sau zbuciumul acesta al conștiinței care se naște din zădărnicia darurilor pe care ni le-a împărțit cerul ; e cel mai cumplit dintre toate. Aproape că ar fi mai bine ca omul să nu se fi născut.

¹ E vorba de inele, pe ale căror pietre erau gravate figurile acestor filozofi antici.

Îl ascultam și, pe măsură ce juca scena pezevenghiului și a tinerei fete seduse, îmi simțeam sufletul frământat de două imbolduri potrivnice : nu știam dacă o să izbucnesc în râs sau dacă o să mă las pradă miniei care mă cuprindea. Sufeream ; de douăzeci de ori un hohot de râs mi-a stăvilit mînia ; de douăzeci de ori mînia, stîrniți în fundul inimii mele, s-a sfîrșit printr-un hohot de râs. Mă uimise atîta agerime a minții și atîta josnicie, mă uimiseră ideile, rînd pe rînd juste și false, perversitate atît de deplină a sentimentelor, mîrșăvia desăvîrșită și sinceritatea atît de neobișnuită. El îmi observă frămîntarea și mă întrebă : „Ce ai ?”

EU : Nimic.

EL : Pari tulburat.

EU : Chiar sînt.

EL : La urma urmei, ce mă sfătuiești să fac ?

EU : Să schimbi vorba. Ah, nefericitule ! Cît de josni te-ai născut sau ai ajuns !

EL : Nu te contrazic ; totuși, n-aș vrea ca starea mea să te miște prea mult ; dacă mi-am deschis inima în fața dumitale, n-am făcut-o cu gîndul să te mîhnesc. Am pus ceva bani deoparte, cît am stat la oamenii aceia ; gîndeste-te numai că n-aveam nevoie de nimic, dar absolut de nimic ; și mi se dădeau atîtea pentru micile mele plăceri !

Începu din nou să-și lovească fruntea cu unul din pumni să-și muște buzele, să-și dea peste cap ochii rătăciți adăugînd : De-acum s-a isprăvit ; am pus ceva deoparte ; timpul s-a scurs, și ce aveam a sporit încă pe-atîta.

EU : Vrei să spui că s-a pierdut ?

EL : Nu, nu, a sporit. Te îmbogățești cu fiecare clipă ; o zi mai puțin din viață, sau un ban mai mult e același lucru ; principalul e să te duci în tihnă, în fiecare seară, la privată : *O, stercus pretiosum !*¹ Iată marele rezultat.

¹ O, excrement prețios ! (Lat.)

al vieții, oricine ai fi. În ultima clipă, toți sînt la fel de bogați ; și Samuel Bernard¹ care, după numeroase furturi, jafuri și falimente, lasă în urma lui douăzeci și șapte de milioane aur, ca și Rameau, în urma căruia nu va rămîne nimic. Rameau căruia mila publică îi va face rost de giulgiu, ca să-l înfășoare. Mortul n-aude dangătele clopotelor. Degeaba răgușesc o sută de preoți cîntînd pentru el, degeaba merge înaintea și în urma lui un șir de oameni cu făclii aprinse ; sufletul lui nu pășește lîngă maestrul de ceremonie. A putrezi sub marmură ori a putrezi sub țărîna înseamnă tot a putrezi, și nimic altceva. La ce-ți folosește dacă ai în jurul coșciugului copii roșii, copii albaștri², sau dacă n-ai pe nimeni ? Și apoi, ia uită-te la încheietura asta a mîinii : era țeapănă ca naiba ; toate cele zece degete păreau niște bețe înfipite într-o palmă de lemn, iar tendoanele ei erau asemeni unor coarde vechi făcute din mațe mai uscate, mai țepoase, mai nemlădioase decît cele pe care le folosește strungarul la roată ; dar mi ți le-am chinuit atîta, mi ți le-am frămîntat atîta, și atîta le-am frînt... Tu nu vrei să te clinești, dar eu, mii de draci ! eu spun că te voi clinti, și așa va fi...

Și, spunînd acestea, își apucase cu mîna dreaptă degetele și încheietura mîinii stîngi și le răsucea în sus, în jos ; vîrfurile degetelor îi atingeau brațul, încheieturile trosneau ; mă temeam ca oasele să nu sară de la locul lor.

EU : Bagă de seamă, i-am spus, ai să te schilodești.

EL : N-ai grijă, sînt obișnuite ; de zece ani le-am tot schimbat forma ; în ciuda lor, ticăloasele au fost nevoite

¹ *Samuel Bernard* — bancher al regilor Ludovic al XIV-lea și Ludovic al XV-lea ; a murit în 1739, lăsînd în urma lui o avere evaluată la treizeci și trei de milioane de franci.

² *Copii roșii* — orfani parizieni din azilul înființat de Francisc I în 1536 și purtînd costume roșii ; *copii albaștri* — orfani de la azilul Sfintei Treimi din Paris. Și unii și alții erau folosiți în corgeile funerare, ca purtători de făclii sau coriști.

să se deprindă, să învețe să se așeze pe clape și să zburde pe coarde ; așa că acum merge, da, merge...

Spunînd acestea, el ia poziția unui violonist, cîntă încetîșor din gură un *allegro* de Locatelli¹, cu mîna dreaptă imită mișcarea arcușului, în timp ce mîna stîngă și degetele par a i se plimba de-a lungul gîtului viorii ; dacă scoate un ton fals, oprește și întinde sau slăbește coarda ; o cîupește apoi cu unghia, ca să vadă dacă a acordat exact : reia bucata de unde se opriese. Bate măsura cu piciorul, dă din cap, din mîini, din picioare, își mișcă palmele, se zvîrcolește tot, așa cum i-am văzut făcînd uneori la concertele religioase, pe Ferrari, pe Chiabran² ori pe vreun alt virtuoz cuprins de aceleași convulsii, înfățișîndu-mi imaginea aceleiași cazne și cauzîndu-mi aproape aceleași suferințe ; căci nu e oare groaznic să vezi durere cumplită la cel ce vrea să-ți înfățișeze plăcerea ? Lăsați să cadă o cortină între omul acesta și mine, ca să nu-l mai văd, dacă e vorba să-mi arate un nefericit pus la cazne. Cînd, printre zvîrcoliri și strigăte, ajungea la un *tentuto* una din acele părți armonioase în care arcușul se mișcă încetîșor, pe mai multe coarde deodată, chipul lui părea cuprins de extaz, vocea i se îndulcea, se asculta singur beat de încîntare ; sînt sigur că acordurile răsunau și în urechile lui, și în ale mele ; apoi, repunîndu-și instrumentul sub brațul stîng, cu aceeași mîna în care îl ținea, și lăsînd să-i alunge în jos mîna dreaptă cu arcușul, mă întrebă : „Ei bine, ce-ai de zis ?“

EU : Minunat !

EL : Mi se pare că merge, sună aproape ca și celelalte...

¹ *Pietro Locatelli* (1639—1764) — violonist și compozitor italian, unul dintre primii reprezentanți ai muzicii instrumentale dramatice cu caracter programatic. A locuit multă vreme la Paris.

² *Ferrari Dominic* (violonist) sau *Louis* (violonist), ca și violonistul piemontez Chiabran, au concertat pe la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Și se lăsă îndată pe vine, ca un muzician care s-ar așeza la clavecin.

EU : Te rog să te cruți și să mă cruți...

EL : Nu, nu, acum că am pus mîna pe dumneata, ai să mă asculți. N-am nevoie de laude aduse fără să știi pentru ce. După asta, ai să mă lauzi cu și mai multă convingere, și poate că am să capăt vreun elev.

EU : Cunoscut de puțină lume, încît te ostenești de pomană.

EL : Nu mă ostenesc niciodată.

Cînd am văzut că încerc zadarnic să-l cruț, căci sonata la vioară făcuse să-i curgă nădușelile, m-am hotărît să-l las să cînte ; iată-l stînd la clavecin, cu picioarele îndoite, cu capul ridicat spre tavan, unde s-ar fi spus că vedea o partitură ; iată-l cîntînd, improvizînd, executînd o bucată de Alberti¹ sau de Galuppi², nu mai știu de care anume dintre amîndoi. Vocea îi zbura ca vîntul, iar degetele îi fluturau pe clape, cînd lăsînd discantul³ ca să ia notele joase, cînd părăsind acompaniamentul ca să revină la discant. Pe chip i se iveau pasiunile, una după alta ; puteam deosebi dragostea, mînia, plăcerea, durerea ; se simțeau nuanțele de *piano* și *forte*, și sînt sigur că cineva mai iscusit decît mine ar fi putut recunoaște bucata pe care o cînta după ritm, după stil, după expresia feții lui și după cele cîteva frînturi de cîntec care îi scăpau uneori. Dar lucrul cel mai ciudat era că le dibuia din cînd în cînd, începea de la capăt, ca și cum ar fi greșit și se necăjea că nu mai știe bucata pe dinafară.

¹ *Giuseppe Matteo Alberti* (născut la 1685) — compozitor italian.

² *Baldasare Galuppi* (1706—1785) — compozitor venețian. E socotit întemeietor al operei-bufe.

³ Discantul înseamnă : a) partea superioară a unei partituri vocale sau instrumentale ; b) cea mai ridicată categoric de voci (de pildă, soprana, într-un cor) sau de instrumente.

„În sfârșit, îmi spuse el ridicându-se și ștergându-și picăturile de sudoare care-i șiroiau de-a lungul obrazilor, îți dai seama că știm și noi să plasăm un triton, o chintă superfluă, și că înlănțuirea dominantelor ne este foarte cunoscută. Pasajele enarmonice¹, cu care scumpul meu unchi a făcut atîta vîlvă, nu sînt cine știe ce mare lucru, și ne descurcăm și noi între ele.”

EU : Ți-ai dat prea multă osteneală, ca să-mi arăți că ești foarte priceput. Eu te-aș fi crezut pe cuvînt.

EL : Foarte priceput ? A, nu ! Cînd e vorba de meseria mea, pot spune că mă pricep oarecum, și asta e mai mult decît trebuie ; ori poate crezi că în țara noastră ești dator să și știi ceea ce îi înveți pe alții ?

EU : Nu mai mult decît să știi ceea ce se învață.

EL : Asta e adevărat, pe toți dracii ! Ba încă foarte adevărat ! Ia spune, domnule filozof, spune cu mîna pe conștiință, cîstit. Pe vremuri nu erai atît de procopsit ca acum, nu-i așa ?

EU : Nici astăzi nu sînt prea procopsit.

EL : Dar nu mai umbli prin Luxembourg², vara... Îți mai aduci aminte ?

EU : Să lăsăm asta ; sigur că mi-aduc aminte.

EL : În redingotă cenușie, de pluș...

EU : Da, da.

EL : Făcută ferfeniță într-o parte, cu dantelele de la mîneci sfîșiate și cu ciorapi de lînă negri, cîrpiți pe dos cu ață albă.

EU : Bine, bine, fie cum spui.

EL : Ce făceai pe-atunci în aleea Suspinelor ?

EU : Mergeam destul de plouat.

EL : Și cînd plecai de-acolo, băteai trotuarele.

¹ *Triton* (de la latinescul *tritonus* — trei tonuri) — denumire dată unui interval absolut interzis în muzica veche. De asemenea, *chînta superfluă*, *înlănțuirea dominantelor*, *pasajele enarmonice* sînt termeni tehnici folosiți în muzică.

² Pe atunci în grădina Luxembourg, din Paris, două alei de platani, numite *aleea Suspinelor* și *aleea Filozofilor*.

EU : Nu zic ba.

EL : Dădeai lecții de matematică.

EU : Fără să mă pricep deloc ; la asta voiai să ajungi, nu-i așa ?

EL : Exact.

EU : Învățam eu însumi, învățându-i pe alții, și unora le-a prins bine.

EL : Tot ce se poate ; numai că, vezi, cu muzica nu e tot așa cum e cu algebra sau cu geometria. Acum, când ești cineva...

EU : Nu sînt chiar cineva.

EL : Cînd ai bani la ciorap...

EU : Nu prea am.

EL : Îi pui fetei dumitale profesori.

EU : Încă nu-i pun ; las educația în grija maică-si, fiindcă trebuie să ai liniște în casă.

EL : Liniște în casă ? Mii de draci ! N-ai liniște decît atunci cînd ești slugă sau stăpîn, și e bine să fii stăpîn... Am avut și eu o nevastă... Dumnezeu să-i odihnească sufletul ; dar cînd îi venea cîteodată chef să deschidă pliscul, mă rățoiam la ea, începeam să tun și să fulger, și spuneam ca Dumnezeu : „Să se facă lumină“, și lumină se făcea. În felul ăsta, timp de patru ani n-am avut nici o ceartă. Cîți ani are fata dumitale ?

EU : Asta n-are a face.

EL : Cîți ani are fata dumitale ?

EU : La naiba ! Să lăsăm în pace copilul și vîrsta lui, și să ne întoarcem la profesorii pe care-i va avea.

EL : Doamne ! N-am văzut de cînd sînt lighioane mai încapățîinate decît filozofii. Dacă v-aș ruga frumos, domnule filozof, nu s-ar putea să-mi spuneți cam ce vîrstă poate avea fiica domniei voastre ? ¹

¹ Marie-Angélique Diderot, devenită mai apoi doamna de Vandeuil, se născuse pe la sfîrșitul anului 1753, deci prin 1762 avea ceva mai mult de opt ani.

EU : Să zicem că are opt ani.

EL : Opt ani ! De patru ani trebuia să-i pui degetele pe clape.

EU : Să zicem că n-am vrut să-i încarc programul cu un studiu care-i cere atîta vreme și-i folosește foarte puțin.

EL : Și cam ce-ai s-o înveți, dacă nu te superi ?

EU : Dacă am să pot, am s-o învăț să judece drept ; e un lucru pe care îl știu puțini bărbați și încă și mai puține femei.

EL : Eh ! las-o să judece cît de aiurea o vrea, numai să fie frumoasă, veselă și cochetă.

EU : Fiindcă natura a fost vitregă cu ea, dîndu-i un trup plăpînd și un suflet sensibil și punînd-o în fața acelu-rași necazuri ale vieții ca și cum ar fi avut un trup zdravăn și o inimă de piatră, am s-o învăț, dac-am să pot, să le facă față cu curaj.

EL : Eh ! las-o să plîngă, să sufere, să facă mofturi, să se enerveze, ca toți ceilalți, numai să fie frumoasă, veselă și cochetă. Și cum adică ? N-o înveți nici dansul ?

EU : O învăț doar atît cît îi trebuie ca să știe să facă o reverență, să aibă o ținută cuviincioasă, să știe să se prezinte în lume și să meargă frumos.

EL : Și n-o înveți nici cîntul ?

EU : Atîta doar cît îi trebuie ca să pronunțe bine.

EL : Și nici muzica ?

EU : Dacă aș găsi un profesor de armonie bun, i-aș încredința-o bucuros două ore pe zi, timp de un an sau doi, nu mai mult.

EL : Și ce pui în locul obiectelor de bază pe care le suprimi ?...

EU : Pun gramatică, mitologie, istorie, geografie, puțin desen și multă morală.

EL : Ce ușor mi-ar fi să-ți dovedesc cît de nefolositoare sînt toate cunoștințele astea într-o lume ca a noastră ;

și nu numai nefolositoare ; periculoase chiar ! Dar deocamdată mă mulțumesc cu o întrebare : nu cumva o să aibă nevoie de-un profesor, doi ?

EU : Fără îndoială.

EL : Aha ! iată-ne din nou aici. Și speri că profesorii ăștia au să cunoască gramatica, mitologia, istoria, geografia și morala, din care îi vor da lecții ? Mofturi, maestre dragă, mofturi ; dacă ei ar ști din toate astea atîta cît să-i învețe pe alții, n-ar da lecții deloc.

EU : De ce nu ?

EL : Pentru că ar fi trebuit să-și petreacă toată viața studiindu-le. Trebuie să pătrunzi adînc în artă sau în știință ca să știi bine primele noțiuni. Lucrările clasice nu pot fi întocmite ca lumea decît de cei care au încărunțit trăgînd la jug ; numai cunoscînd mijlocul și sfîrșitul poți să limpezești negurile începutului ; întreabă-l pe prietenul dumitale D'Alembert, corifeul științelor matematice, dacă s-ar pricepe să predea primele noțiuni. Unchiul meu abia după treizeci sau patruzeci de ani de exercițiu a întrezărit primele licăriri ale teoriei muzicii.

EU : O, nebunule, căci ești nebun de legat, strigai eu, cum se face că în capul tău scrîntit se găsesc idei atît de juste, învălmășite cu atîtea ȱcneli ?

EL : Naiba știe cum ? Vin așa, la întîmplare, și rămîn acolo. Oricum, atunci cînd nu știi tot, nu știi nimic cum trebuie ; habar n-ai unde duce un lucru, de unde vine altul, unde trebuiesc puse amîndouă ; care trebuie să aibă precădere, care e mai bine să urmeze. Se poate oare preda bine fără metodă ? Iar metoda cum ia naștere ? Iată, filozofule, pe mine, unul, mă bate gîndul că fizica va fi totdeauna o biată știință, o picătură luată cu vîrfu l unui ac dintr-un ocean uriaș, un grăunte desprins din crestele muntoase ale Alpilor ! Și cauzele fenomenelor ? Într-adevăr, ar fi mai bine să nu le cunoaștem deloc decît să le cunoaștem atît de puțin și de prost ; și tocmai la ideile

astea ajunseseam, cînd am început să dau lecții de acompaniament. La ce te gîndești ?

EU : Mă gîndesc că tot ce mi-ai spus pare adevăr la prima vedere, dar e lipsit de trăinicie ; să lăsăm asta însă ; și spui că ai dat lecții de acompaniament și de compoziție ?

EL : Da.

EU : Și nu cunoșteai deloc nici una, nici alta ?

EL : Nu, pe cîntea mea ; ba încă în privința asta alții stăteau și mai rău decît mine : cei care își închipuiau că știu ceva. Eu, cel puțin ; nu stricam nici mintea, și nici mîinile copiilor. Cînd treceau de la mine la un profesor bun nu erau nevoiți să se dezbară de nimic, fiindcă nu-i învățasem nimic, și cu asta le economiseam și timpul, și banii.

EU : Dar cum făceai ?

EL : Așa cum fac toți. Soseam și mă trînteam pe un scaun. „Ce vreme păcătoasă ! Cît e de obositor să umbli !” Apoi flecăream despre ultimele noutăți : Doamna Lemierre¹ trebuia să joace un rol de vestală într-o operă nouă ; dar e însărcinată pentru a doua oară ; nu știu cine o va înlocui. Domnișoara Arnould² l-a părăsit pe micul ei conte ; se spune că e în vorbă cu Bertin³. Cu toate astea, micuțul conte a găsit porțelanul domnului de Montamy⁴. La ultimul concert dat de amatori, era o italiancă despre care pot spune că avea o voce de înger. E cineva Preville ăsta, trebuie să-l vedeți în *Mercur ga-*

¹ Faimoasă cîntăreață din acele timpuri.

² *Madeleine-Sophie Arnould* (1740—1802) — celebră cîntăreață de operă.

³ *Bertin d'Antilly* — demnitar din acea vreme.

⁴ *Arclais de Montamy* (mort în 1765), de ale cărui cercetări asupra culorilor pentru pictura pe porțelan Diderot s-a interesat în-deaproape. Contele de Lauraguais a publicat și el, în 1766, o lucrare privind porțelanurile.

*lant*¹ ; scena cu ghicitoarea e de neprețuit ; biata Dumesnil² nu mai știe nici ce face, nici ce spune... „Hai, domnișoară, luați-vă cartea.”

Și pe când domnișoara, care nu se grăbește deloc, își caută cartea pe care nu știe unde a pus-o mai cheamă și servitoarea și o ceartă, iar eu vorbesc mai departe : „La Clairon³ e cu adevărat de neînțeles. Se vorbește despre un măritiș cum nu se poate mai caraghios : acela al domnișoarei... cum o cheamă ?... fetișcana aceea pe care... o întreținea, căreia i-a făcut vreo doi-trei copii ; aceea care fusese întreținută de atîția alții.”

— Vai, Rameau, vorbești prostii ! E cu neputință.

— Nu vorbesc deloc prostii ; se spune chiar că s-a și măritat. Se aude c-ar fi murit Voltaire ; cu atît mai bine.

— De ce cu atît mai bine ?

— Fiindcă iar o să facă vreo năzbîtie ; de obicei, moare cu două săptămîni înainte de a le face...

Ce să-ți mai spun ? Dădeam drumul cîtorva lucruri mai deochiate aduse de prin casele pe unde fusesem, pentru că noi toți sîntem mari răspînditori de știri. Făceam pe nebunul, ei mă ascultau, rîdeau și strigau : „Vai, cît e de încîntător”. În răstimp, cartea domnișoarei fusese găsită sub un jilt, unde o tîrîse, o morfolise și o sfîșiasă vreun dog tinerel sau vreo pisicuță. Domnișoara se așeza la clavicin, și mai întîi făcea ea singură zgomot, apoi mă apropiam și eu de ea, după ce-i făceam maică-si un semn de aprobare.

¹ *Mercur galant* sau *Comedia fără titlu* de Bourdault, deși scrisă în secolul al XVII-lea (1683), a fost reluată în 1753. Actorul Preville (Pierre-Louis-Dubus, 1721—1799) juca în ea cinci roluri diferite.

² E vorba de actrița Dumesnil Marie-Françoise-Marchant (1714—1803).

³ Faimoasă actriță din acele timpuri.

Mama : Merge binișor ; n-ar fi nevoie decît să vrea ; dar nu vrea ; îi place mai mult să-și piardă vremea pălăvrăgînd, dichisindu-se, alergînd sau făcînd mai știu eu ce. Dumneata nici n-apuci bine să pleci, că ea și închide cartea, ca să n-o mai deschidă decît atunci cînd vii din nou ; și n-o dojenești deloc.

Fiindcă totuși trebuia să facem ceva, îi luam mîinile domnișoarei și i le așezam altfel : mă supăram, strigam : *Sol, sol, sol*, e un *sol*, domnișoară.

Mama : Nu mai ai ureche deloc, domnișoară ? Eu, care nu sînt la clavecin și nici nu-ți văd cartea, tot simt că trebuie un sol. Tare îți mai necăjești profesorul ; nu pricep cum poate fi atît de răbdător ; nu reții nimic din ce-ți spune, nu faci măcar un pas înainte...

Atunci eu param puțin loviturile și, clătînd din cap, spuneam : „Iertați-mă, doamnă, iertați-mă ; ar putea merge mult mai bine dacă domnișoara ar vrea, dacă ar studia puțin, dar și așa merge binișor”.

Mama : Dac-aș fi în locul dumatăle, aș ține-o un an la aceeași bucată.

— O ! n-aveți nici o grijă ; n-o să treacă mai departe pînă cînd n-o să cînte bucată asta fără nici o greutate ; și n-o să dureze atît de mult cît credeți.

— Domnule Rameau, o măgulești. Ești prea bun. Ce-ai spus acum e singurul lucru pe care-l va reține din lecție, și mi-l va repeta ori de cîte ori va avea prilejul...

Ora trecea, școlărița îmi dădea bănuții cu o mișcare grațioasă a mîinii și cu o reverență pe care o învățase de la profesorul de dans ; iar eu îi puneam în buzunar, în timp ce mama spunea : „Foarte bine, domnișoară ; dacă Javillier ¹ ar fi pe-aici, te-ar aplauda...” Mai flecăream apoi o clipă, după cum se cuvine ; apoi dispăream, și iată ceea ce se numea o lecție de acompaniament.

¹ *Jacques-Léonard Javillier* — faimos dansator al Operei, maestru de dans la curtea regelui Franței.

EU : Și astăzi e oare altfel ?

EL : La naiba ! Cred și eu că e altfel ; sosesc ; sînt grav ; mă grăbesc să-mi scot manșonul, deschid clavecinul, încerc clapele. Sînt mereu grăbit ; dacă sînt lăsat să aștept cît de puțin, țiip de parcă mi-ar fura banii ; peste o oră trebuie să fiu la cutare, peste două ore la doamna ducesă cutare ; sînt așteptat la masă de o frumoasă marchiză, iar la plecarea de-acolo trebuie să merg la un concert, la domnul baron de Bagge¹, în strada Neuve-des Petits-Champs.

EU : Și în tot acest timp nu ești așteptat nicăieri. Nu-i așa ?

EL : Așa e.

EU : Atunci ce rost au viclesugurile astea murdare ?

EL : Murdare ? De ce mă rog ? Sînt lucruri obișnuite în meseria mea ; nu mă înjosesc deloc făcînd ceea ce face toată lumea. Nu le-am inventat eu, și ar fi ciudat și stîngaci din partea mea, dacă nu m-aș conforma lor. Nici vorbă, știu că dacă o să le supui unor principii generale, ale nu știu cărei morale, pe care toți o au pe buze, dar nimeni n-o pune în practică, o să scoți că albul e negru și negrul e alb ; dar, domnule filozof, există o conștiință generală, așa cum există o gramatică generală, și apoi mai sînt și excepții în fiecare limbă, pe care voi, savanții, le numiți... asta... cum le numiți ?

EU : Idiotisme.

EL : Exact. Ei bine, fiecare meserie își are excepțiile ei de la conștiința generală, excepții pe care le-aș numi bucuros idiotisme ale meseriei.

EU : Înțeleg, Fontenelle vorbește bine, scrie bine, cu toate că în stilul lui mișună idiotismele franțuzești.

¹ După cum arată Goethe, baronul de Bagge a fost un aristocrat german sau brabanton, mare amator de muzică și organizator al multor concerte bune în locuința sa din Paris.

EL : Și regele, ministrul, financiarul, magistratul, militarul, scriitorul, avocatul, procurorul, bancherul, meseriașul, profesorul de cînt, profesorul de dans sînt oameni foarte cumsecade, cu toate că purtarea lor se depărtează în multe privințe de conștiința generală și e plină de idiotisme morale. Cu cît orînduirea e mai veche, cu atît sînt mai multe idiotisme în ea ; cu cît vremurile sînt mai nefericite, cu atît se înmulțesc idiotismele. Cît prețuiește omul, atît prețuiește meseria, și reciproc ; pînă la urmă, cît prețuiește meseria, atîta prețuiește și omul. Deci trebuie să te străduiești pe cît poți să-ți faci prețuită meseria.

EU : Ce pricep eu din toate frazele astea încurcate e faptul că puține meserii sînt făcute cinstit, sau că există puțini oameni cinstiți în meseriile lor.

EL : Bun ! să zicem că nu există deloc ; în schimb, însă, există puțini potlogari care să lucreze în afara meseriei lor ; și totul ar merge binișor, dacă n-ar mai exista și vreo cîțiva oameni așa-numiți sîrguincioși, punctuali, îndeplinindu-și cu strictețe datoria, riguroși sau, ceea ce e cam totuna, nescotîndu-și nasul din meseria lor, făcînd-o de dimineată pînă seara și nefăcînd nimic altceva. Aștia sînt singurii care se umplu de bani și sînt stimați.

EU : Ținînd seama cu strictețe de idiotisme.

EL : Așa e ; văd că m-ai înțeles. Ei bine, un idiotism comun tuturor oamenilor, fiindcă există lucruri comune tuturor țărilor, tuturor timpurilor, după cum există și neghiobii comune ; un idiotism comun, așadar, este acela de a avea cît mai mulți clienți ; iar o neghiobie comună este să crezi că e mai iscusit cine are mai mult. Iată două excepții de la conștiința generală în fața cărora trebuie să te pleci. Ele n-au nimic în sine, sînt așa, ca un fel de credit, dar au preț din pricina opiniei celorlalți. S-a spus că *faima bună face mai mult decît punga plină* ; și, cu toate astea, cine are faimă bună n-are deloc punga plină, ba chiar văd că în ziele noastre cine are punga

plină are și faimă. Pe cît poți, e bine să ai și punga plină, și faimă ; iată care-mi e scopul cînd mă fac prețuit prin ceea ce dumneata numești viclesuguri murdare. Predau lecții, și le predau bine : iată regula generală ; las să se creadă că am de dat mai multe lecții decît încap într-o zi : iată idiotismul.

EU : Și spui că predai bine lecțiile ?

EL : Da, nu prea rău, binișor. Basul fundamental¹ al scumpului meu unchi a simplificat destul lucrurile. Pe vremuri furam banul elevului meu, da, i-l furam, nici vorbă ; astăzi îl cîștig, cel puțin tot așa cum îl cîștigă și ceilalți.

EU : Și n-aveai remușcări cînd furai ?

EL : Oh ! N-aveam remușcări ! Se spune că atunci cînd un hoț îl fură pe altul, diavolul rîde. Părinții erau plini de bani cîștigați numai Dumnezeu știe cum ; erau curteni, financiari, mari negustori, bancheri, oameni de afaceri ; eu, împreună cu mulți alții, pe care îi foloseau ca și pe mine, îi ajutam să dea banii înapoi. În natură, toate speciile se mănîncă una pe alta ; în societate, toate stările se sfîșie una pe alta. Ne facem dreptate unii altora, fără ca legea să se amestece. Pe vremuri actrița Deschamps, iar acum actrița Guimard îl răzbună pe prinț în dauna financiarului, iar modista, giuvaergiul, tapițerul, lenjereasa, escrocul, camerista, bucătarul, curelarul îl răzbună pe financiar în dauna actriței Deschamps. În vîrtejul acesta, doar năîngul sau trîndavul pot fi jigniți fără să fi supărat pe nimeni, și e foarte bine așa. De unde se poate vedea că excepțiile de la conștiința generală sau, după cum le-am numit, idiotismele morale, despre care se face atîta zarvă sub denumirea de *potlogării*, nu sînt nimic, și că la urma urmei nu-i nevoie decît să știi să vezi cum trebuie.

EU : În privința asta, ești de admirat.

¹ Numele unui element din sistemul armonic al lui Rameau.

EL : Și-apoi, nu uita mizeria : vocea conștiinței și a onoarei nu prea se aud când îți chiorăie mațele. E de ajuns să-ți spun că, dacă mă voi îmbogăți vreodată, voi fi silit să dau înapoi ce-am luat, și că sînt hotărît s-o fac în toate felurile posibile : prin mese, joc, vin, femei.

EU : Mă tem doar că n-ai să te îmbogățești niciodată.

EL : Așa bănuiesc și eu.

EU : Și dacă s-ar întîmpla, totuși, ce-ai face ?

EL : Aș face ca toți goanii îmbogățiți ; aș fi cea mai nerușinată lichea care s-a născut vreodată. Abia atunci mi-aș aduce aminte de cîte m-au făcut să sufăr și le-aș întoarce cu vîrf și îndesat toate ticăloșiile. Îmi place să poruncesc și aș porunci. Îmi place să fiu lăudat și aș fi lăudat. Aș lua pe socoteala mea toată trupa villemoriană ¹ și i-aș spune, așa cum mi s-a spus și mie : „Hai, secăturilor, distrați-mă“, și m-ar distra ; „să-mi zic birfiți oamenii cumsecade“, și-ar fi birfiți, dacă ar mai exista ; și apoi am avea fetișcane, și ne-am tutui cînd am fi beți ; ne-am îmbăta, ne-am spune năzdrăvănii, am avea tot felul de toane și de vicii, și ar fi cît se poate de plăcut. Am dovedi că Voltaire n-are pic de geniu, că Buffon ², veșnic scrobbit și plin de ifose, nu-i decît un retor cu stil umflat ; că Montesquieu nu-i decît un scriitor abil ; l-am surghiuni pe D'Alembert în matematicile lui. I-am învățat minte pe toți catoșii ³ de teapa dumitale, care ne disprețuiesc din invidie, căroră modestia le servește drept mantie a orgoliului, iar cumpătarea drept lege a sărăciei. Și muzica ? Abia atunci am face muzică.

¹ Rameau se referă la fermierul-general Villemorien.

² *Georges Buffon* (1707—1788) — naturalist francez, unul din precursorii evoluționismului în biologie. Autor al *Istoriei naturale a animalelor* în 36 de volume.

³ În sensul de personaje jalnice. Denumirea e ironică, formată de la numele faimosului orator, om politic și scriitor roman Marcus Porcius Cato.

EU : După demna întrebuințare pe care ai da-o averii dumitale, văd ce păcat e că nu ești decît un calic. Ai trăi într-un mod cu totul onorabil pentru specia omezească, folositor pentru concetățenii dumitale și glorios pentru dumneata însuși.

EL : Mi se pare că mă cam iei peste picior. Domnule filozof, nu știi cu cine ai de-a face ; nu-ți dai seama că în clipa de față sînt reprezentantul celor mai de seamă oameni din oraș și de la curte. Fie că bogătașii noștri de toate soiurile și-au spus în sinea lor ceea ce ți-am mărturisit eu, fie că nu și-au spus, adevărul e că, dacă aș fi în locul lor, aș duce o viață leită cu aceea pe care o duc ei. Rău ați mai ajuns voi, ăștia, care vă închipuiți că fericirea e aceeași pentru toți. Ciudată nălucire ! Fericirea voastră presupune o oarecare înclinare romantică, pe care noi n-o avem, un suflet deosebit, un gust aparte. Ciudățenia asta o împodobiți cu numele de virtute și îi spuneți filozofie ; dar te întreb : oare virtutea și filozofia sînt făcute pentru toată lumea ? Le are și le păstrează cine poate. Închipuiește-ți universul înțelept și filozof ; recunoaște că ar fi al naibii de trist. Așa că, trăiască filozofia, trăiască înțelepciunea lui Solomon : să bei vinuri bune, să te îmbuibî cu mîncăruri alese, să te tăvălești peste femei frumoase, să-ți odihnești oasele pe paturi moi ; în afară de asta, restul nu-i decît deșertăciune.

EU : Cum ! dar să-ți aperi patria ?...

EL : Deșertăciune. Patria nu există : de la un capăt la altul al lumii, nu văd decît tirani și robi.

EU : Dar să-ți slujești prietenii ?...

EL : Deșertăciune ! Are cineva prieteni ? Și dacă ar avea, trebuie neapărat să faci din ei niște nerecunoscători ? Uită-te bine în jurul tău și-ai să vezi că la asta duc aproape întotdeauna serviciile făcute prietenilor. Recunoștința e un jug, și orice jug e făcut ca să fie scuturat.

EU : Dar să ai o funcție în societate și să-ți îndeplinești îndatoririle ?...

EL : Deșertăciune ! Ce contează dacă ai sau n-ai o funcție ? Totul e să fii bogat, fiindcă o funcție n-o iei decât pentru a te îmbogăți. Să-ți îndeplinești îndatoririle ; și la ce ajungi ? la gelozie, la neliniște, la persecuție. Oare îndeplinindu-ți datoriile devii cineva ? Să lingusești, pe toți dracii ! Să lingusești, să te ții după granguri ; să le studiezi gusturile, să le satisfaci toanele, să le slugărești viciile, să le aprobi nedreptățile : iată secretul.

EU : Dar să veghezi la educația copiilor tăi ?

EL : Deșertăciune ! Asta e treaba învățătorului.

EU : Dar dacă învățătorul e pătruns de principiile dumitale și nu-și vede de treabă, cine o pățește ?

EL : Pe legea mea că n-o s-o pătesc eu ; poate că într-o bună zi o s-o pățească soțul fiicei mele sau soția fiului meu.

EU : Dar dacă și unul și celălalt se aruncă în brațele desfrîului și ale viciilor ?

EL : Asta-i ceva obișnuit pentru ei.

EU : Și dacă-și pierd onoarea ?

EL : Orice ai face, când ești bogat nu-ți poți pierde onoarea.

EU : Dar dacă se ruinează ?

EL : Cu atât mai rău pentru ei.

EU : Mă gândesc că, dacă îți cruți osteneala de-a veghea asupra purtării soției, copiilor și servitorilor, ar fi destul de lesne să nu-ți mai pese nici de afacerile dumitale.

EL : Iartă-mă, dar uneori e greu să dai de bani, așa că în privința afacerilor e mai cuminte să fii prevăzător.

EU : Iar de soție o să ai puțină grijă ?

EL : Ba n-o să am deloc, dacă nu te superi. Cred că metoda cea mai bună pe care o poți avea față de scumpa jumătate este s-o lași să facă ce vrea. După părerea dumitale, n-ar fi foarte plăcută societatea, dacă fiecare și-ar vedea de treaba lui ?

EU : De ce nu ? Niciodată seara nu mi se pare mai frumoasă decît atunci cînd sînt mulțumit de felul cum mi-am petrecut dimineața.

EL : Și mie la fel.

EU : Doar trîndăvia în care sînt cufundați îi face pe cei sus-puși să fie atît de năzuroși cînd e vorba de distracții.

EL : Să nu crezi asta ; se frămîntă și ei destul.

EU : Nu se odihnesc niciodată, fiindcă nu se ostenesc niciodată.

EL : Să nu crezi una ca asta ; sînt frînți de oboseală totdeauna.

EU : Pentru ei, plăcerea nu-i niciodată o nevoie, ci o afacere.

EL : Cu atît mai bine ; nevoia înseamnă bătaie de cap.

EU : Cei sus-puși nu cruță nimic. Sufletul le este toropit de plictiseală. În mijlocul belșugului lor copleșitor, cel care le-ar răpi viața le-ar face un bine ; și asta pentru că nu știu să-i ceară fericirii decît partea care se tocește cel mai repede. Să nu-ți închipui cumva că eu disprețuiesc plăcerile simțurilor ; am un cer al gurii căruia îi place grozav o mîncare fină sau un vin desfătător ; am inimă și ochi și-mi place să privesc o femeie frumoasă, îmi place să-i simt în palmă tăria și rotunjimea sînului, să-mi apăs gura pe buzele ei, să-i sorb voluptatea din priviri, să-mi dau sufletul în brațele ei. Cîteodată nu-mi displace deloc să trag un chef cu prietenii mei, ba chiar unul mai zgomotos ; dar n-am să-ți ascund că-mi face infinit mai multă plăcere să-i ajut pe nefericiți, să termin o treabă spinoasă, să dau un sfat salvator și să citesc o carte frumoasă, să mă plimb cu un bărbat sau cu o femeie care-mi sînt dragi, să-mi petrec cîteva ore pline de învățăminte lîngă copiii mei, să scriu o pagină bună, să-mi îndeplinesc îndatoririle slujbei, să-i spun iubitei mele cîteva cuvinte duioase și dulci, care s-o facă să mă cuprindă în brațe.

Cunosc o faptă pe care mi-ar fi plăcut s-o fi săvârșit eu, chiar dacă ar fi trebuit să dau în schimb tot ce am ; *Mabomet* e o operă măreață, dar mi-ar fi plăcut și mai mult să reabilitez amintirea familiei Calas¹. Unul dintre cunoscuții mei pribegise în Cartagina ; era mezinul familiei, într-o țară în care există obiceiul ca întreaga avere să treacă în mâinile celui mai mare dintre frați. Acolo, află că fratele său mai mare, un copil răsfățat, după ce-și jefuise cu ușurință tatăl și mama de tot ce aveau, îi alungase din castelul lor. Bieții bătrâni abia-și țirau zilele în sărăcie, într-un orașel de provincie. Ce face atunci mezinul, pentru părinții care se purtaseră cu el atît de aspru, încît îl siliseră să-și încerce norocul departe ? Le trimite ajutoare, se grăbește să-și pună la punct treburile, se întoarce bogat, își readuce tatăl și mama în vechea lor locuință, își mărită surorile. Ah ! dragă Rameau, el socotea clipele acelea drept cele mai fericite din viața lui ; îmi vorbea despre ele cu lacrimi în ochi ; și eu, povestindu-ți, simt cum mi se tulbură sufletul de bucurie și cum plăcerea îmi îneacă glasul.

EL : Ești o ființă cu totul ciudată.

EU : Și dumneata ești o ființă vrednică de plîns, dacă nu poți pricepe că unii își înfruntă soarta, și că e cu neputință să fii nefericit, cînd ai săvârșit fapte de felul celei pe care ți-am povestit-o.

EL : Iată un soi de fericire netulburată cu care mi-ar fi greu să mă deprind, fiindcă arareori o întîlnești. Așadar, după socoteala dumitale, ar trebui să fim oameni cumsecade ?

EU : Nici vorbă, dacă vrei să fii fericit.

¹ Diderot se referă la Jean Calas din Toulouse, care, învinovătit de fanatici că și-ar fi ucis fiul a fost omorît pe roată. Ceea ce urmează i s-a întimplat însă scoțianului Hoope, pe care Diderot l-a cunoscut prin anul 1759 în casa baronului d'Holbach, după cum reiese din scrisorile către domnișoara Volland.

EL : Și, cu toate astea, văd nenumărați oameni cumsecade care nu sînt deloc fericiți și nenumărați oameni fericiți care nu sînt deloc cumsecade.

EU : Ți se pare.

EL : Și oare nu mă întreb unde o să mănînc diseară numai pentru că am avut o clipă judecata sănătoasă și pentru că am fost sincer ?

EU : O, nu ! ci fiindcă n-ai fost mereu așa, fiindcă n-ai simțit din vreme că, mai întîi de toate, trebuie să-ți cauți mijloace de trai nelegate de slugărnicie.

EL : Legate sau nelegate, ale mele sînt măcar cele mai comode.

EU : Și cele mai nesigure și mai puțin cinstite.

EL : Dar se potrivesc cel mai bine firii mele de trîntor, de neghiob și de secătură.

EU : Nu te contrazic.

EL : Și fiindcă pot să-mi cîștig fericirea prin vicii în-născute, dobîndite fără muncă, păstrate fără efortări, potrivite cu moravurile nației mele, pe placul celor ce mă ocrotesc și mai asemănătoare cu micile lor nevoi personale decît virtuțile care i-ar stingheri acuzîndu-i de dimineață pînă seara, ar fi ciudat să încep să mă frămînt ca un suflet blestemat, să mă schimonosesc, și să mă fac altul decît sînt. Ar fi ciudat să plămădesc o fire care-mi e străină ; ar fi ciudat să-mi caut însușiri — hai să zicem demne de toată stima, ca să nu mai lungim vorba — însușiri a căror dobîndire și punere în practică m-ar costa mult de tot și nu m-ar duce la nimic, ba poate chiar la mai rău decît nimic, făcînd de batjocură bogătașii pe lîngă care cerșetorii de teapa mea încearcă să trăiască. Virtutea e lăudată, dar în schimb e urîtă, și fugi de ea, fiindcă te îngheață cu răceala ei, iar în lumea asta e bine să trăiești mai la căldură. Și-apoi aș deveni morocănos ; de ce-ți închipui oare că vezi, adeseori, cum cei cucernici sînt aspri, supărăcioși și neprietenoși ? Fiindcă și-au luat în spinare o sarcină care nu li se potrivește ; ei suferă, și

cînd suferi îi faci și pe alții să sufere ; un asemenea lucru nu-mi convine nici mie, nici ocrotitorilor mei ; trebuie să fiu vesel, să știu să mă plec, să fiu glumeț, bufon, caraghios. Virtutea se cere respectată, iar respectul e stînjinator ; virtutea se cere admirată, și nu e prea distractiv să tot admiri. Eu am de-a face cu oameni care se plictisesc, și trebuie să-i fac să rîdă. Iar pentru că numai caraghiosul și nebunul fac oamenii să rîdă, trebuie să fiu caraghios și nebun, și dacă natura nu m-ar fi făcut așa, cel mai simplu lucru ar fi să par că sînt. Din fericire, nu-i nevoie să mă prefac ; există și așa destui prefăcuți, de toate soiurile, chiar dacă nu-i mai punem la socoteală pe cei ce se prefac față de ei înșiși. Cavalerul ăsta de La Morlière¹, care-și pune pălăria pe sprinceană, umblă cu nasul în vînt, se uită peste umăr la trecători, își bălăngăne cîtămai spada la șold și are totdeauna o înjurătură la îndemîna pentru cel fără spadă, cavalerul de La Morlière, care pare că sfidează pe oricine, ce face el de fapt ? Tot ce poate ca să se convingă pe sine însuși că e îndrăzneț, dar e un laș. Dă-i un bobîrnac peste nas, și-l va primi cu blîndețe. Vrei să-l faci să-și moaie glasul ? Strigă la el, arată-i bastonul și dă-i un picior între buci. Mîrîndu-se singur de lașitatea lui, o să te întrebe cine ți-a spus că e laș, de unde știai ? El însuși, cu o clipă mai înainte, habar n-avea de asta ; o îndelungă și obișnuită maimușăreală a curajului îl făcuse să se creadă brav ; făcuse atîtea strîmbături, încît începuse și el să le creadă.

Dar femeia asta, care-și chinuiește trupul prin posturi, vizitează închisorile, ia parte la toate adunările de binefacere, merge cu ochii în jos și n-ar îndrăzni să privească nici un bărbat în față, femeia asta care se ferește mereu

¹ *Charles-Jacques-Louis-Auguste Rochette, La Morlière* (1701—1785) — scriitor francez, autor al lucrării *Angola*, destul de prețuită la vremea ei. La Morlière a fost însă un mare intrigant în lumea teatrelor și un faimos desfrînat.

să nu-i ademenească cineva simțurile ? Oare tot ce face îi împiedică inima să ardă, suspinele să-i umple pieptul, sîngele să i se aprindă, dorințele s-o frămînte și închipuirea să-i amintească, noaptea și ziua, scenele din *Portarul Țartreșilor*¹ sau pozițiile Aretinului² ? Ce se petrece cu ea atunci ? Ce gîndește camerista cînd se trezește și dă fuga numai în cămașă ca să-și ajute stăpîna care se prăpădește ? Justino, du-te și te culcă din nou ; stăpîna, în delirul ei, nu te cheamă pe tine.

Iar prietenul Rameau, dacă s-ar apuca într-o bună zi să arate dispreț pentru bogăție, pentru femei, pentru traiul bun, pentru trîndăvie ; dacă s-ar apuca să facă pe virtuosul, ce-ar fi atunci ? Un ipocrit. Rameau trebuie să fie ceea ce este, adică un tîlhar fericit printre tîlharii bogați, și nu un fanfaron al virtuții, ori un virtuos silit să-și ronțăie coaja de pîine singur sau printre calici. Și-apoi, ca să-ți vorbesc deschis, nu mă împac de fel cu fericirea dumitale netulburată, nici cu aceea a cîtorva visători de teapa dumitale.

EU : Văd, dragul meu, că nici n-o cunoști, și nici nu pari făcut s-o înțelegi.

EL : Pe naiba ! Cu-atît mai bine ; poate că m-ar face că crăp de foame, de plictiseală și de remușcare.

EU : După toate astea, singurul sfat pe care ți-l pot da este să te întorci cît mai grabnic în casa din care ai fost alungat fiindcă n-ai știut să te porți cu destulă dibăcie.

EL : Și să fac ceea ce dumneata nu dezaprobi la propriu, iar mie îmi cam face scîrbă la figurat.

EU : Asta e părerea mea.

¹ Lucrare literară pornografică, apărută pe la 1744, atribuită lui J. Ch. Gervaise de Latouche.

² *Pietro Aretino* (1491—1566) — umanist italian din epoca Renașterii, scriitor, autor de tragedii și comedii, vestit prin satirele sale necruțătoare împotriva papilor și a monarhilor, pentru care a fost supranumit „biciul regilor”. Adeseori, însă, și-a folosit talentul pentru a șantaja pe bogați. Diderot se referă aici la o lucrare imorală a lui Aretino.

EL : Fără nici o legătură cu metafora care-mi displace în clipa de față, dar nu-mi va displace deloc altă dată.

EU : Ce mai ciudățenie !

EL : Nu-i nimic ciudat în asta ; vreau cu adevărat să fiu mîrșav, dar fără să mă silească nimeni. Vreau să-mi înjosesc demnitatea... Rîzi ?

EU : Da, demnitatea dumitale mă face să rîd.

EL : Fiecare și-o are pe a lui. Eu aș vrea s-o uit pe a mea, dar de bună voie și nu la porunca altuia. Oare trebuie să mi se spună : tîrăște-te, și eu să fiu silit să mă tîrăsc ? Tîrîtul e mersul viermelui și al meu ; și unul și altul ne îndeletnicim cu el cînd sîntem lăsați în pace, dar ne ridicăm atunci cînd sîntem călcați pe coadă ; am fost călcat pe coadă și mă voi ridica... Și apoi, habar n-ai ce sat fără cîini e acolo. Închipuiește-ți un personaj melancolic și posac, ros de nevricale, cu halatul înfășurat de două ori în jurul trupului, un personaj căruia îi e silă de el însuși și de toate ; pe care abia îl poți face să zîmbească spărgîndu-ți țeasta și mintea în o sută de chipuri ; un personaj care se uită cu răceală atît la schimonoselile hazlii ale obrazului meu, cît și la cele, și mai hazlii încă, ale minții mele. Căci, fie vorba între noi, Moș Crăciunul despre care vorbesc, benedictinul ăsta josnic, atît de renumit pentru maimuțările lui, cu toate succesele pe care le are la curte, fără să mă laud nici pe mine, nici pe el, nu-i decît o piază de lemn în comparație cu mine. Degeaba mă frămînt ca să ating măreția nebulilor, nimic nu mă ajută. O să rîdă ? N-o să rîdă ? Iată ce sînt forțat să mă întreb în mijlocul strîmbăturilor, și poți să-ți dai seama în ce măsură neliniștea asta dăunează talentului meu. Ipohondrul, cu țeasta înfundată într-o scufă de noapte care îi acoperă ochii, pare un idol neclintit. Parcă i s-ar fi legat un fir de bărbie, și-apoi firul ar fi fost coborît pînă sub jilț. Aștepti să se tragă de fir, și nu se trage, sau dacă se întîmplă să i se caște falcile idoului, atunci el nu face decît să rostească vreo vorbă care

să te mîhnească pînă în fundul inimii, o vorbă care să-ți arate că nici nu te-a luat măcar în seamă și că te-ai mai-mușărit de pomană. Odată rostită vorba asta (drept răspuns la vreo întrebare pe care i-ai pus-o cu patru zile mai înainte), resortul mastoidal se destinde, și fălcile se închid.

Spunînd acestea, începu să-și imite omul. Se așezase pe un scaun ; ținea capul țeapăn, avea pălăria trasă pe ochi și pleoapele pe jumătate închise ; brațele îi atîrnau în jos ; își mișca fălcile asemenea unui automat, zicînd : „Da, da, aveți dreptate, domnișoară, e nevoie de finețe”.

Asta hotărăște, asta hotărăște mereu și fără putință de apel, seara, dimineața, la spălat, la masă, la cafenea, la joc, la teatru, la cină, în pat, și, Dumnezeu să mă ierte, cred că pînă și în brațele amantei. Hotărîrile luate în brațele amantei nu le-am auzit, dar de celelalte sînt sătul pînă în gît... Trist, întunecat și neînduplecat ca destinul, așa e patronul nostru.

În fața lui stă o mironosiță care-și dă aere. Te-ai putea hotărî să-i spui că e drăguță, fiindcă mai este încă, deși are ici-colo, pe obraz, cîteva plăgi și nu mai are mult pînă să ajungă la proporțiile doamnei de Bouvillon¹. Îmi plac cărnurile, cînd sînt frumoase ; dar ce-i prea mult nu-i bun, iar mișcarea e atît de esențială materiei ! *Item*², e mai rea, mai îngîmfată și mai proastă decît o gîscă. *Item*, face pe deșteapta. *Item*, trebuie s-o convingi că o crezi grozav de deșteaptă. *Item*, habar n-are de nimic, dar dă și ea decizii. *Item*, trebuie să aplauzi deciziile și cu mîinile și cu picioarele, să sări în sus de bucurie, să te înfiori de admirație : „Vai ce frumos, ce delicat, ce bine ați vorbit ! Cu cîtă sensibilitate și finețe ! Ce părere originală ! De unde iau femeile toate astea ? Fără să le fi învățat cineva, numai așa, din instinct și din inteligența

¹ Personaj gras și îndesat din *Romanul comic* al lui Scarron.

² În plus, între altele (lat.).

lor înăscută ! Astă-i minune curată. Și apoi să ni se mai spună că experiența, studiul, gândirea, educația sînt bune la ceva !..." Și alte multe asemenea prostii și plîsete de bucurie ; să te ploconești de zeci de ori pe zi, cu un genunchi îndoit, cu piciorul celălalt tras înapoi, cu brațele întinse spre zeiță, căutîndu-i dorința în ochi, cu privirea ațintită la buzele ei, așteptîndu-i porunca și porînd ca o săgeată. Cine s-ar putea supune unui asemenea rol, dacă nu nefericitul care găsește acolo, de două sau de trei ori pe săptămînă, cu ce să-și potolească necazurile mașelor ! Ce să mai spun de alții, ca Palissot, Fréron, Poinșineții, Baculard ¹, care au cu ce să-și țină zilele și a căror josnicie nu poate fi scuzată prin chiorăiturile unui stomac bolnav ?

EU : Nu te-aș fi crezut niciodată atît de pretențios.

EL : Nici nu sînt. La început mă uitam cum fac ceilalți, făceam și eu la fel ca ei, ba poate ceva mai bine chiar, pentru că sînt mai nerușinat din fire, mai bun comedian, mai flămînd și am plămîni mai zdraveni. Se pare că sînt urmaș direct al vestitului Stentor ².

Și, ca să-mi arate ce bojoci grozavi are, începu să tușească cu atîta putere, încît zbîrnîiau geamurile cafenelei, din care pricină jucătorii de șah își uitară pentru o clipă de jocul lor.

EU : Și la ce folosește un asemenea talent ?

EL : Nu ghicești ?

EU : Nu ; sînt cam mărginit.

EL : Închipuiește-ți că a început sfada și că nu sînt încă sigur de victorie ; atunci mă ridic și spun cu un glas răsunător : „Așa e, cum zice domnișoara... asta înseamnă să judeci ! Nici unul din cei care fac pe deștepții în saloanele noastre n-ar putea-o egala. Ceea ce spune e ge-

¹ *Baculard d'Arnaud* sau *Darnand-Baculard* (1718—1805) — scriitor submediocru, prieten cu Poinșinet.

² Ostaș grec, erou al războiului troian, dotat cu o voce grozav de puternică. La această ultimă însușire se referă aici Rameau.

nial." Dar nu trebuie să aprobi întotdeauna în același fel ; ar fi monoton, ar suna fals, ar deveni insipid. Ca să scapi de asemenea lucru e nevoie de chibzuială și de inventivitate ; trebuie să știi să-ți pregătești și să plasezi la timp tonurile majore și definitive, să prinzi prilejul și momentul potrivit. Când, de pildă, sentimentele sînt împărțite, când discuția a ajuns la punctul culminant, când nu se mai înțeleg și vorbesc toți odată, trebuie să te așezi undeva, deoparte, în colțul camerei cel mai depărtat de cîmpul de luptă, să-ți pregătești explozia printr-o tăcere îndelungată și să pici în mijlocul conversațiilor pe neașteptate, ca o bombă *Comminges*¹ ; în arta asta sînt neîntrecut. Dar sînt și mai uimitor în contrara ei : îmi am tonulețele mele pe care le întovărășesc cu zîmbete și cu nenumărate mutre aprobatoare ; atunci, aprob cu nasul, cu gura, cu fruntea, cu ochii ; am o ușurință de-a mă ploconi, un fel al meu de a-mi muia spinarea, de-a ridica sau de-a coborî din umeri, un fel de a-mi întinde degetele, de a-mi înclina capul, de-a închide ochii și de-a rămîne uluit, ca și cum aș asculta coborîndu-se din ceruri o voce îngerească și divină ; asta măgulește. Nu știu dacă îți dai seama de puterea unei asemenea atitudini ; n-am inventat-o eu, dar nu mă întrece nimeni în executarea ei. Ia privește, privește.

EU : E într-adevăr nemaipomenită.

EL : Crezi că există o minte de femeie, cît de cît înfumurată, care să-i reziste ?

EU : Nu ; sînt nevoit să recunosc că ai dus foarte departe talentul de-a face pe nebunul și de-a te înjosi.

EL : N-au decît să facă orice, toți, oricîți or fi, și n-au să mă întrecă niciodată ; Palissot, de pildă, cel mai tare dintre ei, n-o să fie niciodată decît un învățacel pe lîngă mine. Dar dacă la început rolul ăsta te distrează și dacă

¹ Bombă de asediu, numită astfel după numele inventatorului ei, de *Comminges*.

simți o oarecare plăcere să-ți rîzi în sinea ta de neghiobia celor pe care îi ametești, pînă la urmă el nu mai face nici două parale : și-apoi după ce-l joci de cîteva ori, ești silit să te repeți ; fiindcă inteligența și arta își au și ele limitele lor ; numai Dumnezeu și cîteva rare genii își lărgesc orizontul, pe măsură ce merg mai departe. Poate că unul dintre ăștia e Bouret¹ : face niște isprăvi care îmi dau pînă și mie, da, mie însumi, idei grozave. *Cățelușul, -cartea marii fericiri, făcliile* de pe drumul Versailles-ului sînt fapte care mă copleșesc și mă umilesc ; cînd le auzi, nu-ți mai vine să te-apuci de nimic.

EU : Nu înțeleg despre ce cățeluș vorbești.

EL : Pe ce lume trăiești ? Chiar serios nu știi cum a făcut omul ăsta nemaipomenit ca să-și deprindă cățelușul să nu mai țină la el și să se gudure la ministrul justiției, căruia îi plăcea javra ?

EU : Mărturisesc că nu știu.

EL : Cu atît mai bine. E unul din cele mai frumoase lucruri care se pot imagina ; a uimit toată Europa, și n-a existat măcar un curtean să nu-l pizmuiască. Dumneata, care ai o minte ageră, cum ai fi făcut ? Ține seama de faptul că ciudățenia veșmîntului ministerial speria cățelușul și că javra îl iubea pe Bouret ; mai ține seama că acesta n-avea decît opt zile la îndemînă ca să înlătorească piedicile. Trebuie să cunoști toate datele problemei ; doar așa ai să înțelegi cum trebuie meritul dezlegării ei. Hai, spune !

EU : Ce să spun ? Mărturisesc că, în astfel de împrejurări, cele mai ușoare piedici mă stingheresc.

EL : Atunci ascultă (și spunîndu-mi asta mă bătui ușurel pe umăr, fiindcă e prietenos de felul lui), ascultă și admiră. Bouret își face o mască asemănătoare cu obrazul

¹ Financiar bogat, cu mare trecere la curtea Franței. La moartea lui Ludovic al XV-lea, a dat faliment și după aceea, ajuns în neagră mizerie, s-a sinucis.

ministrului ; împrumută, cu ajutorul unui valet, uriaşa lui robă ; îşi pune masca pe faţă ; îmbracă roba. Îşi cheamă câinele, îl mîngîie, îi dă un covrig ; apoi, schimbîndu-şi pe neaşteptate gîteala, nu mai e ministrul justiţiei ci Bouret care îşi cheamă câinele şi-l biciuieşte. În mai puţin de două sau trei exerciţii de felul ăsta, făcute de dimineată pînă seara, câinele se deprinde să fugă de Bouret fermierul-general şi să alerge după Bouret ministrul de justiţie. Dar sînt prea bun ; dumneata eşti un profan care n-ar merita să cunoască minunile înfăptuite sub ochii lui.

EU : Totuşi, te rog să-mi vorbeşti şi despre *carte*, şi despre *făclii*.¹

EL : Nu, nu. Întreabă-l pe mut ! Poate-o să-ţi spună el ; şi foloseşte împrejurarea care ne-a adus faţă-n faţă, ca să afli lucruri neştiute de nimeni pe lume.

EU : Adevărat.

EL : Să împrumuţi roba şi peruca ministrului — de perucă uitasem să-ţi spun — să împrumuţi roba şi peruca ministrului justiţiei ! Să-ţi faci o mască după chipul şi asemănarea lui ! Masca asta, mai ales, mă înnebuneşte. Iată pentru ce se bucură Bouret de cel mai înalt respect ; iată pentru ce are milioane. Sînt unii, decoraţi cu crucea Sfîntului Ludovic, care n-au nici cu ce să-şi cumpere piine ; aşa că la ce bun să alergi după cruci şi să te speteşti, cînd poţi duce trai tihnit, răsplătit totdeauna cum se cuvine ? Asta se cheamă a lucra în stil mare. Cînd iei drept model oamenii de felul acesta, te simţi descurajat ; şi se face milă de tine însuşi, şi te plictiseşti. Masca ! Masca ! Mi-aş fi dat un deget, numai să-mi fi trăsnet mie prin cap ceva asemănător. .

¹ În timpul unei vizite pe domeniile lui Bouret, regele Franţei primi un in-folio, intitulat : *Adevărata fericire*. Deschizîndu-l, văzu scris pe fiecare filă : „Regele a venit la Bouret“. Cît despre isprava cu făcliile, se spunea că în timpul unei călătorii a regelui, pentru a-l linguşi, Bouret îi aşeză în cale, din douăzeci în douăzeci de paşi, cîte un om purtînd o torţă aprinsă.

EU : Dar dumneata, cu înflăcărea pentru minunățiile astea și cu fertilitatea genială pe care o ai, oare n-ai inventat nimic ?

EL : Ba să mă ierți ; ia, de pildă, felul de a admira, despre care ți-am vorbit și în care dai o anumită poziție spinării, îl socotesc invenția mea, deși poate fi contestat de unii invidioși. Sînt convins că a fost folosit și mai înainte ; dar cine și-a dat seama cît e de bun ca să-ți poți rîde pe ascuns de vreun neobrăzat pe care te prefaci că-l admiri ? Am apoi peste o sută de metode ca să izbutești să seduci o fată, sub nasul maică-si, fără ca bătrîna să bage măcar de seamă, ba chiar făcînd-o complice. De-abia îmi începusem cariera, cînd m-au și dezgustat toate metodele vulgare folosite pentru strecurarea bilețelelor dulci ; acum am zece mijloace ca să fac să-mi fie smulse, și, printre mijloacele astea, îndrăznesc să mă laud că sînt unele noi. Am talent mai ales cînd e vorba să încurajez vreun bărbat sfios ; i-am dus la izbîndă pe unii care erau și neghiobi, și sluți. Dacă toate astea ar fi scrise, cred că mi s-ar recunoaște oleacă de geniu.

EU : Ți-ar face o cinste neobișnuită.

EL : Cred și eu.

EU : În locul dumitale, le-aș așterne pe hîrtie. Ar fi păcat să se piardă.

EL : Așa e, dar habar n-ai ce puțin caz fac eu de metodă și de învățăminte luate de-a gata. Cine simte nevoia de a le avea scrise n-o să ajungă niciodată departe ; geniile citesc puțin, fac multe și se formează de la sine. Uită-te la Cezar, la Turenne¹, la Vauban², la marchiza de Ten-

¹ *Henri de la Tour d'Auvergne Turenne* (1611—1675) — mareșal al Franței.

² *Sebastien le Prestre de Vauban* (1633—1707) — inginer și economist francez ; a deschis căi noi în arta militară a timpului său, în special în ceea ce privește construirea fortărețelor. În anul 1703 a primit titlul de mareșal, dar, criticînd sistemul de impozite al Franței, a căzut în dizgrație, iar lucrările economice i-au fost arse și distruse.

cin¹, la fratele ei, cardinalul², și la secretarul acestuia, abatele Trublet. Și Bouret ? Cine i-a dat lecții lui Bouret ? Nimeni ; pe oamenii ăștia mari îi formează natura. Crezi că ai să găsești scrisă undeva povestea cîinelui și a măștii ?

EU : Dar cînd n-ai ce face, cînd chinurile pîntecului gol sau osteneala pîntecului încărcat îți alungă somnul...

EL : Am să mă mai gîndesc. E mai bine să scrii lucruri mari decît să faci nimicuri. Atunci ți se înalță sufletul, imaginația ți se încălzește, ți se înflăcărează și crește ; nu ți se îngustează peste măsură, așa cum se întîmplă cînd e vorba să te miri în fața micuței Hus de aplauzele pe care un public tîmpit se încăpățînează să le risipească pentru sclifosita de Dangeville³, care joacă fără pic de gust, se mișcă pe scenă aproape încovoiată, ba mai are încă și prefăcătoria de-a se uita în ochii celui cu care vorbește, jucînd cu subînțelesuri și luîndu-și propriile schimono-seli drept finețe, iar tropăiala drept grație ; sau despre afectata de Clairon, care e mai uscată, mai scrobită, mai artificială și mai bătoasă decît îți poți închipui. Iar imbecilii de spectatori bat din palme pînă nu mai pot, fără să-și dea seama că dumneata, micuță Hus, ești un mănunchi de grații (e adevărat că mănunchiul se cam îngroașă, dar ce-are a face ?), că ai cea mai frumoasă piele, cei mai frumoși ochi, cea mai frumoasă guriță, cam puțină simțire, ce e drept, și un mers nu tocmai sprinten, dar nici atît de

¹ *Claudine-Alexandrine Guerin*, marchiză de Tencin (1681—1749). Salonul ei a fost frecventat de numeroși scriitori din secolul al XVIII-lea, printre care Fontenelle și Marivaux.

² *Cardinalul Pierre Guerin de Tencin* (1679—1758) — a fost ministru, mai ales datorită influenței surorii sale, după cîte se spunea. La retragerea din viața politică, se pare că și-a pierdut mințile.

³ Numele de scenă al familiei Botot. *Claude Charles Botot* (1655—1743) — actor la Comedia Franceză, ca și fiul *Charles Etienne Botot* (1707—1787) și fiica sa, *Marie-Anne Botot* (1714—1796), despre care e vorba în text și care a debutat pe scenă la vîrsta de opt ani. A jucat un rol important în piesa lui Palissot, *Filozofii*.

greoi pe cît se spune. În schimb, cînd e vorba de temperament, nu-i nici una care să te întreacă.

EU : Şi toate astea le spui în batjocură, sau ca pe nişte adevăruri ?

EL : Nenorocirea e că împieliţatul ăsta de temperament stă pitit înăuntru şi nu vrea să dea la iveală nici o licărire măcar ; dar eu, cel care îţi vorbesc, ştiu, ştiu bine că eu are temperament. Şi dacă nu chiar temperament, atunci în orice caz ceva asemănător. S-o vezi numai, cînd o apucă toanele, cum se poartă cu valeţii, cum cîrpeşte cameristele, ce mai picioare le trage în părţile moi pentru cea mai mică abatere de la respectul cuvenit. E un drăcuşor, ţi-o spun eu, drăcuşor plin de temperament şi de demnitate... Oh, te-ai zăpăcit, nu-i aşa ?

EU : Îţi spun drept că nu-mi dau seama dacă buna-credinţă sau răutatea te face să vorbeşti astfel. Eu sînt un biet naiv ; fii bun şi lasă-ţi arta deoparte, vorbeşte-mi mai de-a dreptul.

EL : Cam aşa îi vorbim noi micuţei Hus despre Dangeville, şi despre Clairon, amestecînd pe ici, pe colo, cîteva cuvinte care te-ar face să bănuieşti adevărul. Admit să mă iei drept o secătură, însă nu drept un prost, şi numai un prost sau un nebun din dragoste ar putea să spună cu seriozitate asemenea obrăznicii.

EU : Dar cum te poţi hotărî să le spui ?

EL : Asta nu se face dintr-odată, ci încetul cu încetul. *Ingenii largitor venter.*¹

EU : Cumplită trebuie să fie foamea care te îmboldeşte.

EL : Se prea poate ; totuşi, oricît de tari ţi s-ar părea cuvintele, crede-mă că oamenii cărora li se adresează sînt mai obişnuiţi să le asculte decît sîntem noi să le dăm drumul.

EU : Şi mai există pe-acolo vreunul care să îndrăznească să fie de aceeaşi părere cu dumneata ?

¹ Pîntecul dăruitor de talent (lat.).

EL : Ce vrei să spui cînd vorbești de vreunul ? Asta e doar părerea și limbajul tuturor.

EU : Acela dintre voi care nu e o mare secătură trebuie să fie un mare dobitoc.

EL : Dobitoci printre noi ? Îți jur că nu găsești decît unul singur, și anume gazda care ne prăznuiește ca să fie dusă de nas.

EU : Dar cum se poate lăsa dusă de nas în mod atît de grosolan ? La urma urmei, superioritatea talentelor Dan-gevillei și a Claironei nu mai poate fi pusă la îndoială.

EL : Minciuna care măgulește se înghite dintr-o sorbitură, iar adevărul care amărăște se bea picătură cu picătură. Și apoi părem atît de convinși, atît de sinceri !

EU : Trebuie totuși să fi greșit vreodată față de principiile artei ăsteia și să fi scăpat, din nebăgare de seamă, vreunul din adevărurile amare care jignesc : fiindcă, în ciuda rolului țicălos, mîrșav, josnic, groaznic, pe care-l joci, cred că, de fapt, ai un suflet simțitor.

EL : Da' de unde. Să mă ia naiba dacă, de fapt, știu cum sînt. Mai totdeauna drumul gîndurilor mele e neted ca-n palmă ; la mine, cum s-ar zice, ce e-n gușă și-n căpușă. Nu spun niciodată neadevăruri, cînd am cît de cît interes să fiu sincer, și nu sînt niciodată sincer, cînd am cît de cît interes să mint. Spun lucrurilor așa cum îmi vin ; dacă sînt mintos, cu atît mai bine ; dacă torn la obraznicii, nu se ține seama. Vorbesc fără pic de fereală. Nu m-am gîndit în viața mea, nici înainte de-a vorbi, nici cînd vorbesc, nici după ce-am vorbit ; așa că nu jignesc pe nimeni.

EU : Și totuși ți s-a întîmplat să-i jignești pe oamenii de treabă care te întrețineau și-ți arătau atîta bunăvoință.

EL : Ce să-i faci ? A fost o nenorocire, un ceas rău, cum vine cîteodată în viață. Fericire fără sfîrșit nu există ; prea o duceam bine, și nu putea să mai dureze mult. După cum știi, tagma noastră este cea mai numeroasă și mai bine aleasă. E o școală de omenie, reînnoirea ospi-

talității antice : îi culegem pe toți poeții care cad ; pe Palissot l-am luat după ce a scris *Zara*¹, pe Bret după *Falșii mărinimoși*² ; adunăm toți muzicanții rău-famați, toți autorii care nu mai sînt citați, toate actrițele fluierate, toți actorii huiduiți, o ceată întreagă de bieți mofluzi, de paraziți neghiobi, în fruntea cărora am cinstea să mă aflu eu, ca șef viteaz al unei armate nu prea cutezătoare. Cînd vin pentru prima oară, eu îi îndemn să mănînce, eu cer de băut pentru ei, atît de neînsemnați sînt ! Se găsesc printre ei cîțiva tineri zdrențăroși care nu știu cu ce să înceapă, dar au înfățișare plăcută ; restul nu sînt decît niște ticăloși, buni doar să lingusească patronul și să-l adoarmă, ca să culeagă de la patroană ce-a mai rămas în urma lui. Părem veseli ; dar de fapt sîntem cu toții amărîți și grozav de flămînzi. Nici lupii nu sînt mai hămesiți, nici tigrii nu sînt mai cumpliți decît noi. Înghițim ca lupii la vreme de iarnă, cînd troienele acoperă zile de-a rîndul pămîntul ; sfîșiem, ca tigrii, tot ce și-a făcut un drum în viață. Cîteodată gașca lui Bertin se adună cu a lui Monsauge³ și cu a lui Villemorien și atunci e mare tîmbălău în menajerie. Nu s-a mai pomenit nicicînd atîtea jivine triste, arțăgoase, vătămătoare și întăritate, strînse laolaltă. Și n-ai s-auzi altceva decît numele lui Buffon, al lui Duclos, al lui Montesquieu, al lui Rousseau, Voltaire, D'Alembert sau Diderot, și numai Dumnezeu știe de ce

¹ E vorba de *Zara* (1751), tragedie pe care, deși publicul a primit-o cu bunăvoință, Palissot a retras-o după a treia reprezentație, pretinzînd, mai tîrziu, că actorii au jucat altă piesă decît aceea pe care le-o dăduse.

² *Orfelina* sau *Falșii mărinimoși* — comedie scrisă în 1752 de către Antoine Bret (1717—1792), autor mediocru și editor la fel de mediocru al operelor lui Molière. *Falșii mărinimoși* a fost retrasă după cinci reprezentații, „pentru a fi corectată”, și n-a mai fost reluată.

³ D. Ph. Thiroux de Monsauge, care în unele copii ale manuscrisului lui Diderot e numit Mesenge, a fost ginerele lui Bouret, ca și Villemorien, și afacerist, amator de muzică și spectacole, ca și socrul și cumnatul său.

epitete sînt însoțite. Nu-i recunoaștem nimănui inteligența, dacă nu-i tot atît de neghiob ca noi. Acolo am conceput planul comediei *Filozofilor* ; scena cu cel care bate toba în sat am făcut-o eu, inspirîndu-mă din *Teologia pe mîna femeilor*¹. N-ai fost cruțat de ea nici dumneata, și nici nimeni altul.

EU : Cu atît mai bine ! Poate mi s-a făcut mai multă cinste decît merit. M-aș simți înjosit dacă bîrfitorii atîtor oameni pricepuți și cinstiți s-ar gîndi să mă vorbească de bine.

EL : Sîntem mulți, și fiecare trebuie să-și dea obolul ; după sacrificarea vitelor mari, le jertfim și pe celelalte.

EU : Scump vă mai costă pîinea, dacă pentru a o dobîndi ocăriți știința și virtutea !

EL : Ți-am mai spus că sîntem oameni de nimic ; înjurăm toată lumea și nu mîhnim pe nimeni. Cîteodată îi avem printre noi pe greoiul abate d'Olivet, pe abatele Le Blanc² cel gras, sau pe ipocritul Batteux³. Abatele Le Blanc e răutăcios numai înainte de masă. Cum și-a luat cafeaua, se și trîntește într-un fotoliu, cu picioarele sprijinite de policioara vetrei, și adoarme ca un papagal bătrîn pe-o vergea. Dacă zarva se înteește peste măsură, abatele cască, se întinde, se freacă la ochi și spune :

— Ei, ce s-a-ntîmplat, ce s-a-ntîmplat ?

— Discutăm dacă Piron⁴ are mai mult spirit decît Voltaire.

¹ *Femeia doctor* sau *Teologia pe mîna femeilor*, comedie în cinci acte de părintele Bougeant, îndreptată împotriva janseniștilor, nu pare să fi fost reprezentată, dar a fost tipărită în 1731.

² *Abatele Le Blanc* (1707—1781) — caracterizat de Goethe drept „o mediocritate ajunsă la situație înaltă și onoruri prin favoarea celor mari“. Anecdota povestită de Diderot arată tocmai relațiile acestea dintre Le Blanc și Academie.

³ *Abatele Charles Batteux* (1713—1780) — scriitor, prieten al abatelui d'Olivet și dușman înverșunat al lui Voltaire.

⁴ *Alexis Piron* (1689—1773) — scriitor francez mediocru.

— Să fim lămuriți : spirit ați spus ? nu cumva vorbiți despre gust ? Fiindcă, în ce privește gustul, Piron al vostru e ageamiu de tot.

— Adică habar n-are ?

— N-are...

Și iată-ne vîrîți într-o discuție despre gust. Atunci patronul face semn cu mîna să i se dea cuvîntul, fiindcă el se crede tare, mai ales cînd e vorba de gust. „Gustul, spune el... gustul e ceva...” Pe legea mea că nu știu ce îndrugă despre gust, și nici el nu știe.

Cîteodată vine printre noi amicul Robbé, și ne desfată cu povestirile lui cinice, cu minunile convulsionarilor ¹ pe care le-a văzut el însuși, cu cîteva cînturi din poemul său, a cărui temă o cunoaște cum nu se poate mai bine ². Nu pot să-i sufăr versurile, dar îmi place să-l ascult ; cînd recită, ai zice că-i apucat. În jurul lui toți strigă : „Asta, da, poet !...” Fie vorba între noi însă, poezia lui nu-i decît un talmeș-balmeș alcătuit din toate soiurile de zgomote nedeslușite, e încîlceală sălbatică a limbii locuitorilor turnului Babel.

Mai vine cîteodată pe-acolo și un nerod cu o înfățișare ștearsă și nătîngă, dar deștept ca un diavol și viclean ca o maimuță bătrînă. E una din mutrele care parcă-ți cer batjocura și bobîrnacele, una din mutrele lăsate de Dumnezeu spre îndreptarea celor ce judecă după înfățișare și cărora oglinda ar fi trebuit să le arate că e tot atît de ușor să fii deștept și să pari neghiob, pe cît e de ușor să fii neghiob și să te ascunzi sub o înfățișare isteată. Știi că e destul de obișnuită lașitatea de a jertfi un naiv pentru a-i distra pe ceilalți ; față de omul nostru, lașitatea aceasta se comite întotdeauna. E o cursă pe care o întindem noilor

¹ Mistici religioși care, în timpul rugăciunilor, ajung într-o stare asemănătoare cu epilepsia.

² Povestirile lui Robbé, apărute în două volume, nu sînt numai cinice, ci de-a dreptul pornografice. Cît despre „tema” poemului, ea era sifilisul, boala de care suferea poetul.

veniți și aproape nici unul nu scapă fără să cadă în ea...

Mă uimea câteodată justețea observațiilor nebunului de Rameau asupra oamenilor și a caracterelor, și i-am mărturisit-o.

EL : Știi, îmi răspunse, și de la pușlamale te alegi cu ceva, și chiar desfrînarea te poate învăța destule ; îți pierzi nevinovăția, dar odată cu ea scapi și de prejudecăți ; printre ticăloși, unde viciul se arată fără mască, înveți să-l cunoști ; și apoi, am și citit puțin.

EU : Ce-ai citit ?

EL : Am citit, citesc și recitesc întruna cărțile lui Teofrast, La Bruyère și Molière.

EU : Sînt cărți cum nu se poate mai bune.

EL : Ba chiar mai bune decît s-ar crede ; dar cine știe oare să le citească ?

EU : Toată lumea ; fiecare după mintea lui.

EL : Eu cred că aproape nimeni nu știe să le citească. Ai putea să-mi spui ce se caută în ele ?

EU : Distracție și învățăminte.

EL : Dar ce fel de învățăminte ? Asta e principalul.

EU : Cunoașterea îndatoririlor, dragostea pentru virtute ura față de viciu.

EL : Eu culeg din ele tot ce trebuie făcut și tot ce nu trebuie spus. Așa, de pildă, cînd citesc *Avarul* îmi spun : Fii avar dacă vrei, dar ferește-te să vorbești ca avarul. Cînd citesc *Tartuffe*, îmi spun : Fii ipocrit dacă ai chef, dar nu vorbi ca ipocritul. Păstrează viciile care îți sînt foloșitoare, dar lasă la o parte și tonul, și aparențele care te-ar face ridicol. Ca să te păzești de tonul și de aparențele astea, trebuie să le cunoști ; iar suspomeniții autori le-au zugrăvit cum nu se poate mai bine. Eu sînt eu, și rămîn ceea ce sînt, dar fac și spun ceea ce trebuie. Nu-i disprețuiesc de loc pe moralisti : ai multe de cîștigat de la ei, mai ales de la cei care au pus morala în acțiune. Viciul nu-l vatămă pe om decît din cînd în cînd ; manifestările viciului însă te lovesc la orice pas. Poate că e mult mai bine să fii

obraznic decît să ai înfățișarea unui obraznic ; obraznicul din fire nu insultă decît din timp în timp, cel cu înfățișare de obraznic insultă fără răgaz. Și să nu-ți închipui că sînt singurul cititor de soiul ăsta ; n-am alt merit decît că procedînd cu sistem, judecînd limpede, văzînd lucrurile cum trebuie, am făcut ceea ce, majoritatea celorlalți face din instinct. Din pricina asta, pe ei lecturile nu-i ajută să fie mai buni decît mine și, în ciuda lor, rămîn ridicoli ; pe cîtă vreme eu nu sînt așa decît dacă vreau, și atunci le-o iau cu mult înainte. Aceeași artă care, în unele ocazii, mă învață să mă feresc de ridicol, mă învață de asemenea ca în altele să-l folosesc cît mai bine. Atunci îmi aduc aminte de tot ce-au spus alții, de tot ce-am citit, și adaug tot ce iese din străfundul meu, care, pentru asemenea lucruri, e de o rodnicie uimitoare.

EU : Bine-ai făcut că mi-ai dezvăluit tainele astea ; altfel aș fi crezut că te contrazici.

EL : Nu mă contrazic deloc : pentru o singură dată cînd trebuie să eviți ridicolul, ai o sută de prilejuri în care trebuie să cauți cu tot dinadinsul să fii ridicol. Nu există alt rol de jucat pe lîngă cei mari decît rolul de nebun. Nebunul titular al regelui a existat vreme îndelungată, dar niciodată regii n-au avut vreun înțelept titular. Eu, unul, sînt nebunul lui Bertin și al multor altora, poate chiar și al dumitale în clipa de față ; sau poate că dumneata ești nebunul meu : înțeleptul n-are nevoie de nebun ; deci cel ce are un nebun nu e înțelept ; și, dacă nu e înțelept, înseamnă că e nebun ; și poate fi, chiar dacă e rege, nebunul nebunului său. De altfel, adu-ți aminte că atunci cînd e vorba de ceva atît de schimbător cum sînt moravurile, nu există nimic absolut, nimic esențial, nimic adevărat sau fals pe deplin, în afară de faptul că trebuie să fii cum îți cere interesul, să fii bun sau rău, înțelept sau nebun, cu bun-simț sau ridicol, cinstit sau vicios. Dacă, din întîmplare, virtutea ar duce la bogăție, atunci ori aș fi fost virtuos, ori aș fi simulat virtutea, ca oricare

altul ; oamenii m-au vrut ridicol și ridicol m-au făcut ; iar vicios sînt din născare și din bunăvoința naturii. Spun vicios doar ca să vorbesc pe limba voastră, fiindcă de-am sta să ne lămurim, s-ar putea întîmpla ca voi să înțelegeți prin viciu tocmai ceea ce eu numesc virtute, iar prin virtute tocmai ceea ce eu numesc viciu.

Și mai avem printre noi pe autorii de la Opera Comică, pe actorii și actrițele lor, și cel mai adesea pe antreprenorii lor, Corbie, Moette¹, toți oameni pricepuți și deosebit de merituoși.

Ei, dar uitam să-ți pomenesc de marii critici ai literaturii : cei de la *l'Avant-Coureur*, *les Petites-Affiches*, *l'Année littéraire*, *l'Observateur littéraire*, *le Censeur hebdomadaire*², toată gașca celor ce scriu fițiuci.

EU : *L'Année littéraire* și *l'Observateur littéraire* ? Asta nu-i cu puțință ; doar nu se pot suferi unul pe altul.

EL : Adevărat ; dar calicii se împacă în fața blidului. Blestematul de *Observateur littéraire*, lua-l-ar naiba cu fițiucile lui cu tot ! Ciinele ăsta, puiul de popă³ zgîrcit, împruțit și cămătar e cauza nenorocirii mele. Ieri ne-a ieșit pentru prima oară în cale : A sosit la ora care ne scoate pe toți din bîrlogurile noastre, la ora mesei, și la ora asta, dacă e vremea urîță, fericit acela dintre noi care are în buzunar douăzeci și patru de gologani, ca să-și plătească o trăsură ! Cutare și-a bătut joc de confratele lui, care sosise dimineața stropit de noroi pînă-n gît și muiat pînă la oase, iar seara s-a întors el însuși acasă, în ace-

¹ E vorba de Corbie (sau Corby), mort pe la 1815, care o editat *Teatrul Boulevardier* (3 vol., 1756) și a fost antreprenor al Operei Comice, cît și de asociatul său Moette (Jean-Pierre), mort pe la 1806. După numele lor, Diderot a lăsat un spațiu liber în manuscris, urmînd pesemne să adauge numele unui asociat al acestora.

² Publicații ale timpului, la care scriau numai dușmanii enciclopediștilor.

³ E vorba de abatele Joseph de La Porte (1718—1779), redactor al *Observatorului literar*. La Porte fusese colaboratorul lui Fréron și se certase apoi cu acesta ; de aceea, nu se puteau suferi unul pe altul.

lași hal. Ba a fost unul, nu mai știu cine, care acum câteva luni s-a certat strașnic cu savoiardul care ni se proțăpise în ușa; era vorba de datorii: creditorul ținea morțiș ca datornicul să-i plătească, iar acesta din urmă nu era în fonduri, și nici nu putea să se urce la noi fără să treacă prin mâinile celuiilalt.

Se aduce mîncarea și i se dă abatelui locul de cinste în capul mesei. Intru; îl zăresc.

— Cum, părinte, prezidezi? îl întreb eu... Asta-i foarte bine pentru astăzi, dar mîine, dacă nu-i cu supărare, ai să te cobori cu un tacîm mai încoace, poimîine cu încă unul, și tot așa, mergînd din tacîm în tacîm, cînd la dreapta, cînd la stînga, din locul pe care l-am ocupat eu, la rîndul meu, înaintea dumatile; Fréron, la rîndul lui, după mine; Dorat, la rîndul lui, după Fréron; Palissot, la rîndul lui, după Dorat, și o să înlemnești lîngă mine, biet amărît care *siedo sempre come un maestoso cazzo fra duoi coglioni*¹.

Abatele, care e băiat bun și înțelege de glumă, începe să rîdă; domnișoara, pătrunsă de adevărul observației mele și de justetea comparației, începe și ea să rîdă; toți cei ce stau la dreapta și la stînga abatelui, ca și cei pe care îi deplasase cu un loc, încep să rîdă. Rîde toată lumea, numai patronul se supără și începe să-mi spună niște cuvinte care, dacă am fi fost numai noi doi, n-ar fi avut nici o importanță...

— Rameau, ești un nerușinat.

— O știu prea bine, doar pentru asta sînt primit aici.

— Ești o secătură.

— Ca oricare altul.

— Ești un golan.

— Dacă n-aș fi golan, m-aș mai găsi oare aici?

— Am să te dau afară.

¹ Expresie pornografică, intraductibilă (ital.).

— După masă plec eu singur.

— Chiar te-ai sfătui s-o faci.

Am luat masa ; și n-am lăsat să-mi scape nici un duminicat. După ce am mâncat bine, am băut din plin, fiindcă, la urma urmei, tot un drac ar fi fost ; jupîn-burtă e un personaj căruia i-am făcut întotdeauna pe plac ; m-am împăcat cu gândul că trebuie să plec și tocmai mă pregăteam s-o fac ; îmi dădusem cuvîntul în fața atîtor oameni și trebuia să mi-l țin ! Am pierdut o grămadă de timp cotrobăind prin casă, căutîndu-mi bastonul și pălăria acolo unde nu erau și așteptînd dintr-o clipă în alta ca gazda să dea drumul unui nou val de insulte, să intervină cineva, și, pînă la urmă, tot supărîndu-ne meșeu, să sfîrșim prin a ne împăca. Mă suceam și mă învîrteam, fiindcă în sinea mea nu-i purtam deloc pică ; dar patronul, el, mai întunecat și mai crunt decît Apollo al lui Homer cînd își zvîrlea săgețile asupra armiei grecești și cu bînetă mai trasă peste urechi decît de obicei, se plimba în lung și-n lat, cu bărbia în pumn. Domnișoara se apropie de mine.

— Dar ce lucru neobișnuit am făcut, domnișoară ? Am fost astăzi mai altfel decît mi-e felul ?

— Vreau să pleci.

— Voi pleca... Dar nu eu l-am ofensat pe patron.

— Iartă-mă ; domnul abate e invitat și...

— Patronul a dovedit că nu știe ce i se cuvine cînd l-a invitat pe abate, cînd m-a primit în casă pe mine și, odată cu mine, atîția alți golani de teapa mea...

— Haide, micuțul meu Rameau, trebuie să-i ceri iertare domnului abate.

— Puțin îmi pasă de iertarea lui.

— Haide, haide, așa au să se potolească toate...

Sînt luat de mîină, și tras spre jilțul abatelui ; îi întind brațele și mă uit la el cu oarecare admirație, căci s-a mai pomenit să-i ceară vreodată cineva iertare abatelui ?

— Abate, îi spun, abate, toate astea sînt caraghioase, nu-i așa ?

Și-apoi încep să rîd, iar abatele rîde și el. Așadar, abatele mă iertase ; dar mai trebuia să-i vorbesc patronului, și ce-aveam să-i spun era cu totul altă chestie. Nu prea mi-aduc aminte cum mi-am ticluit scuzele :

— Domnule, uită-te la nebunul de mine...

— Mă amărăște de prea multă vreme ; nu vreau să mai aud de el.

— E supărat...

— Da, sînt foarte supărat.

— Asta n-o să se mai întîmple.

— Cea mai mare pușlama...

Nu știu dacă se găsea într-una din zilele de proastă dispoziție, în care domnișoara se teme să se apropie de el și nu îndrăznește să-i vorbească decît cu mînuși, nu știu dacă a înțeles greșit ce i-am spus, sau dacă eu i-am vorbit anapoda, dar știu că după asta a fost și mai rău ca înainte. Ce naiba ! Oare nu mă cunoaște deloc ? Oare nu știe că sînt ca un copil și că uneori îmi dau drumul la gură, fără să mă gîndesc ? Și apoi, Dumnezeu să mă ierte, cred că mi se cuvine și mie o clipă de răgaz. Și o paiată făcută din oțel s-ar toci, dacă ai juca-o așa, de dimineată pînă seara și de seara pînă-n zori. Sînt silit să-i înveslesc, altfel nici nu se poate, dar trebuie să mă mai distrez și eu cîteodată. Și în toată harababura aceea mi-a trăsnit prin minte un gînd nenorocit, un gînd care m-a umplut de trufie, insuflîndu-mi mîndrie și obrăznicie ; mi-a trăsnit prin minte că nu se pot lipsi de mine, că le eram un om nepărat trebuincios.

EU : Da, și eu cred că le ești foarte folositor, dar ei ?și sînt și mai folositori dumitale. Doar nu poți găsi cînd vrei o casă atît de primitoare ; pe cînd ei, pentru un nebun care le lipsește, vor găsi o sută în loc.

EL : O sută de nebuni ca mine ? ! Domnule filozof, așa ceva nu se prea găsește pe toate drumurile. Nebuni obișnuiți, da, poți găsi. Dar oamenii sînt mai greu de mulțumit cînd e vorba de nerozii decît atunci cînd e vorba de

talent sau de virtute. Eu sînt o raritate în felul meu, da, o adevărată raritate. Acum, cînd nu mă mai au, ce crezi că fac ? Se plictisesc cîinește. Eu sînt un izvor nesecat de obrăznicii. În fiecare clipă aveam cîte-o glumă care-i făcea să rîdă cu lacrimi ; eram pentru ei un ospiciu întreg.

EU : Iar dumneata aveai masă, pat, haină, vestă și nădragi, pantofi și gologani în fiecare lună.

EL : Asta e partea frumoasă, e beneficiul ; dar despre îndatoririle mele nu suflă o vorbă. Mai întîi, dacă se zvoinea că s-a scris o piesă nouă, cum ar fi fost vremea, trebuia să plec să scotocesc toate podurile caselor din Paris, pînă dădeam peste autor ; trebuia să fac rost de textul lucrării și să-i dau să înțeleagă, cu dibăcie, că există un rol pe care l-ar juca grozav de bine una din cunoștințele mele.

— Și care, mă rog ?

— Care ? Mai și întrebi ! O persoană plină de grații, de drăgălășenii, de finețe.

— Vrei să vorbești de doamna Dangeville ? Nu cumva o cunoști ?

— Ba o cunosc puțin, dar nu despre ea e vorba.

— Atunci despre cine ?

— Ii șopteam numele.

— Ea ? !

— Da, ea, repetam eu oarecum rușinat, fiindcă mi se mai întîmplă să mă rușinez uneori. Și-ar fi trebuit să vezi cum i se lungea fața poetului cînd auzea numele, sau cum îmi pufnea în nas cîteodată. Cu toate astea, cu sau fără voia lui, trebuia să-l poftesc la masă ; iar el, temîndu-se să nu intre prea tare în horă, dădea înapoi și-mi tot mulțumea. Și să fi văzut ce păteam cînd nu-mi reușeau negocierile ; mă făceau bătăran, neghiob, țărănoi, nu eram bun de nimic ; nu prețuiam nici cît paharul cu apă care mi se dădea de băut. Dar cel mai rău era cînd ea juca, și cînd trebuia să merg plin de curaj în mijlocul huiduielilor

unui public care, orice s-ar spune, judecă bine ; să fac să se audă aplauzele mele izolate, să atrag privirile asupra mea, să abat câteodată fluierăturile adresate actriței și să aud șușotindu-se în jurul meu : „E vreunul din valeții deghizați ai amantului ei. O să tacă odată derbedeul ăsta ?...” De obicei nu se știe ce te poate împinge la asemenea isprăvi ; se crede că o faci din prostie, pe câtă vreme tu ai un motiv care scuză totul.

EU : Pînă la încălcarea legilor civile.

EL : Totuși, în cele din urmă mă recunoșteau, și atunci se spunea : „Oh ! E Rameau...” Nu-mi mai rămînea altceva de făcut decît să arunc cîteva cuvinte ironice, ca să-mi salvez de ridicol aplauzele singuratice, care erau interpretate de-a-ndoaselea. Recunoaște că trebuie să te împingă un interes puternic, ca să poți înfrunta astfel întregul public, și că fiecare din corvoadele astea merita mai mult decît un bănuț.

EU : De ce nu-ți luai ajutoare ?

EL : Ba îmi luam, dar și atunci aveam parte de cîte ceva. Înainte de a merge la locul de tortură, eram silit să-mi încarc memoria cu pasaje strălucite la care trebuia să dau tonul aplauzelor. Dacă se întîmpla să le uit și să mă înșel, tremuram cînd mă duceam apoi la ei ; nici nu-ți închipui ce tărăboi ieșea. Și unde mai pui că tot acolo mai aveam de îngrijit și o haită de cîini ; e adevărat că eu singur îmi luasem, prostește, sarcina asta ; eram, de asemenea, șeful aprovizionării pisicilor. Mă simțeam prea fericit dacă *Micon* mă binecuvînta cu o zgîrietură care îmi sfîșia manșeta sau mîna. *Criquette* suferă de colici ; eu trebuie să-i frec pîntecele. Pe vremuri domnișoara avea nevricale, acum are nervi. Nici nu mai vorbesc despre alte indispoziții ușoare, pentru care nu se sfia deloc față de mine. Asta hai, treacă-meargă ; nu i-am cerut niciodată să se abțină ; am citit nu mai știu unde că un prinț, supranumit Cel Mare, stătea uneori sprijinit de spătarul jilfului cu fundul găurit în care amanta lui își făcea nevoile. Față de-a

casei poți doar să faci ce vrei și cine era pe-atunci mai de-al casei decît mine ? Am propovăduit întotdeauna că oamenii trebuie să trăiască laolaltă și să facă ce le place ; dădeam eu însumi pilda și nimeni nu mă ținea de rău ; n-aveam decît să-mi dau frîu liber. Ți l-am schițat pe patron. Domnișoara începe să se cam îngrașe, și să te ții cîte au mai scornit pe seama ei !

EU : Și dumneata ai făcut parte dintre cei ce-au scornit ?

EL : De ce nu ?

EU : Fiindcă e cel puțin necuviincios să-ți batjocorești binefăcătorii.

EL : Dar nu-i și mai rău încă să-l înjosești pe cel ocrotit de tine, în numele milei pe care i-o arăți ?

EU : Dacă cel ocrotit n-ar fi însuși josnic, atunci ocrotitorul n-ar mai avea puțința să-l înjosească.

EL : Dar și dacă oamenii n-ar fi ridicoli prin ei înșiși, nu s-ar rîde pe seama lor. Ce vină am eu dacă se înhăitează cu toți nemernicii și sînt trădați sau ocăriți ? Cînd te hotărăști să ai de-a face cu oameni de teapa noastră și cînd ai mintea sănătoasă, trebuie să te aștepti la nu știu cîte mîrșavii. Cînd ne ia cineva, nu știe oare cum sîntem, nu ne cunoaște sufletele interesate, josnice și perfide ? Dacă ne cunoaște, atunci nu-i rău deloc. Se subînțelege că între noi există un pact, după care ni se va face bine, și că, mai devreme sau mai tîrziu, noi vom răsplăti prin rău binele făcut. Un asemenea pact nu există oare între om și maimuța sau papagalul său ? Brun ¹ țipă cît îl ține gura că Palissot, care îi e comesean și prieten, a făcut cuplete împotriva lui. Palissot a fost nevoit să scrie cuplete, și Brun n-are dreptate. Poinșinet țipă cît poate că Palissot a pus pe seama lui cupletele făcute împotriva lui Brun. Palissot a fost nevoit să pună pe seama lui Poinșinet cupletele făcute împotriva lui Brun, iar Poinșinet n-are dreptate. Micul abate Rey țipă cît îl ține gura că prietenul său Palissot i-a suflat amanta cu care el îi făcuse cunoș-

¹ Publicist din acea vreme.

tință; trebuia sau să nu-i prezinte amantei un individ de teapa lui Palissot, sau să se aștepte s-o piardă; Palissot și-a făcut datoria, iar micul abate Rey n-are dreptate. Librarul David țipă cît poate că asociatul său Palissot s-a culcat sau a vrut să se culce cu nevastă-sa; nevasta librarului David țipă și ea cît poate că Palissot a dat să înțeleagă cui a vrut și cui n-a vrut că s-a culcat cu ea; dacă Palissot s-a culcat sau nu cu nevasta librarului nu-i deloc ușor de știut sigur, fiindcă femeia a trebuit să nege adevărul, iar Palissot a putut lăsa să se creadă și ce n-a fost. Oricum ar fi, însă, Palissot n-a făcut decît să-și joace rolul, iar David și nevastă-sa n-au dreptate. Helvétius¹ țipă cît îl ține gura că Palissot îl înfățișează pe scenă ca pe un om necinstit, tocmai pe el, căruia îi mai datorează încă niște bani împrumutați ca să-și îngrijească sănătatea vătămată, să se hrănească și să se îmbrace. La ce ar fi putut să se aștepte din partea unui om mînjit cu tot felul de infamii, din partea unui om care și-a făcut prietenul să-și lepede religia, numai ca să petreacă el²? La ce-ar fi putut să se aștepte din partea unui om care își însușește bunurile asociaților săi, nu crede în nimic pe lume, aleargă după noroc *per fas et nefas*³, își numără zilele după ticăloșiile săvîrșite, ba încă se mai și înfățișează el însuși pe scenă drept unul dintre cei mai periculoși pungași, nerușinare cum n-a mai existat alta în trecut, și nici nu va mai exista în viitor⁴?! Nu. Așadar, nu Palis-

¹ Pasajul se referă la faptul că Palissot l-a înfățișat pe Helvétius în *Filozofii*, încercînd să-l denigreze, ca și pe ceilalți enciclopediști, de altfel.

² Se povestea cum Palissot l-a înșelat pe Poinset, făgăduindu-i că dacă va trece la protestantism va deveni profesorul unui prinț protestant. În privința lui Poinset, și alte documente ale timpului arată cum adeseori a căzut victimă farselor sinistre făcute de Fréron-tatăl și alții.

³ Prin mijloace îngăduite și neîngăduite (lat.).

⁴ Se referă la lucrarea lui Palissot *Omul primejdios*, comedie în trei acte, în versuri.

sot, ci Helvétius n-are dreptate. Dacă duci un tânăr provincial la menajeria din Versailles, și dacă lui, din prostie, îi dă prin minte să-și vîre mîna printre gratii în cușca tigrului sau a panterei, dacă tînărul își lasă mîna în gura fiarei sîngeroase, cine e de vină ? Toate astea sînt cuprinse în pactul despre care-ți vorbeam ; n-are decît s-o pătească cine nu le cunoaște sau le uită. Cîți oameni pe care îi învinuim de răutate n-aș putea dezvinovăți prin pactul acesta universal și consfințit, acuzatorii trebuind, de fapt, să-și recunoască propria lor negliobie ! Da, contesă dolofană, dumneata ești vinovată cînd îți aduni în casă ceea ce oamenii de rangul dumitale numesc ființe ordinare, dumneata ești de vină cînd ființele astea ordinare îți fac mîrșăvii, te împing și pe dumneata să le faci și-ți atrag ura oamenilor de treabă. Oamenii de treabă fac ce li se cade să facă, ființele ordinare fac și ele ce li se cade lor să facă, iar dumneata greșești primindu-i în casă. Dacă Bertinhus¹ trăia în pace, liniștit, împreună cu amanta lui, dacă, fiind oameni de treabă, și-ar fi făcut prieteni de treabă, dacă ar fi chemat în jurul lor oameni talentați și cunoscuți prin virtutea lor, dacă și-ar fi rezervat numai pentru o mîină de oameni luminați și aleși orele de distracție în care s-ar fi smuls din plăcerea de-a fi amîndoi, de-a și-o spune unul altuia în liniștea singurătății, crezi că s-ar mai fi scornit vreun lucru bun sau rău pe seama lor ? Ce-au pățit ? Ce meritau, și nimic altceva ; și-au primit pedeapsa pentru nesocotința lor ; noi sîntem cei pe care soarta i-a hărăzit din vecii vecilor să-i pedepsească pe Bertin-ii zilelor noastre, iar nepoții care ne vor semăna sînt hărăziți să-i pedepsească pe Monsauge-ii și pe Bertin-ii viitorului. Dar pe cîtă vreme noi executăm decretalele juste ale sorții asupra negliobiei, voi, care ne zugrăviți așa cum sîntem, executați dreptele ei decrete asupra noastră. Ce-ai gîndi oare despre noi, dacă am pretinde,

¹ Numele e format din Bertin + Hus.

în ciuda tuturor moravurilor noastre rușinoase, să ne bucurăm de respectul oamenilor ? Ai gândi că sîntem țicniți, nu-i așa ? Și cei ce se așteaptă la purtări cinstite din partea unor oameni vicioși din naștere, mîrșavi și josnici din fire sînt ei oare înțelepți ? Toate își au o răsplată pe lumea asta. Există doi procurori-generalî ; unul e la îndemîna voastră și pedepsește delictele împotriva societății ; celălalt e natura. Ea cunoaște toate viciile care scapă legilor. Desfrînează-te cu femeile și te vei îmbolnăvi de dropică ; ține-te de chefuri și-ai să-ți strici bojocii ; deschide-ți ușa pentru secături, trăiește cu ele, și vei fi trădat, batjocorit, disprețuit. Nimic mai simplu decît să te supui fără cîrtire dreptății acestor judecăți și să-ți spui în sinea ta : așa mi se cade ; nimic mai simplu decît să te scuturi puțin și să te îndrepti, sau să rămîi cum ești, dar în condițiile sus-zise.

EU : Ai dreptate.

EL : Altmînteri, să știi că din toate bîrfelile astea nici una nu e inventată de mine ; eu nu fac decît să le răspîndesc. Cică acum vreo cîteva zile, pe la orele cinci dimineața, s-a iscat o zarvă nemaipomenită ; în toată casa zbîrnîiau soneriile și se auzeau strigătele întrerupte și nedeslușite ale unui om care se înăbușea : „Ajutor... săriți... mă înăbuș... mor...” Strigătele aceștea ieșeau din apartamentul patronului. Oamenii se reped și-i dau ajutor. Burduhănosul acela, cu mințile rătăcite, aproape leșinat și fără să mai vadă nimic, cum se întîmplă în asemenea clipe, îi dădea zor înainte, se ridica în mîini și lăsa să-i cadă peste părțile moi, cît putea mai de sus, o greutate de două sau de trei sute de livre, animat de toată iușeala pe care o dă furia plăcerii. Abia au putut să-l scoată de sub ea. Ce plăcere o fi putînd să găsească un ciocănaș cînd se vîră sub o nișoară cît toate zilele ?

EU : Mare ștregar mai ești ! Dar să vorbim despre altceva. De cînd tot flecărim împreună, îmi stă pe limbă o întrebare :

EL : De ce nu i-ai dat drumul atîta vreme ?

EU : Fiindcă mă tem să nu fie indiscretă.

EL : După cele ce ți-am destăinuit, nu știu ce taină aș mai putea avea față de dumneata.

EU : Bănuiești cum te judec eu ?

EL : Nici vorbă : în ochii dumitale sînt o ființă pe de-a-ntregul mîrșavă și cu totul de disprețuit ; la fel mă văd și eu uneori, dar nu prea des ; de cele mai multe ori mă felicit, în loc să mă dojenesc pentru viciile mele ; dumneata, cu disprețul pe care îl ai, ești mai statornic !

EU : Așa e ; de ce îmi arăți toată mîrșăvia dumitale ?

EL : Mai întîi pentru că o cunoști, în bună măsură ; și apoi fiindcă vedeam că am mai mult de cîștigat decît de pierdut, dacă îți mărturisesc restul.

EU : Și cum asta, mă rog ?

EL : Dacă are vreo importanță să fii măreț în vîreun domeniu oarecare, apoi în rău e neapărată nevoie de măreție. Peste un pungaș oarecare scuip, dar pentru un mare criminal nu se poate să n-ai un fel de respect : curajul lui te uimește, cruzimea lui te înfioară. În orice lucru trebuie să prețuim unitatea caracterului.

EU : Numai că dumneata n-ai încă această unitate a caracterului, vrednică de stimă ; te văd din cînd în cînd șovăind în fața propriilor dumitale principii ; și apoi nu prea e sigur dacă răutatea o ai de la natură sau ți-ai căpătat-o prin studiu, și nici dacă datorită studiului ai ajuns atît de departe cît poate să ajungă un om.

EL : Asta așa e ; dar am făcut tot ce-am putut. N-am avut oare modestia să recunosc că există ființe mai perfecte decît mine ? Nu ți-am vorbit cu cea mai adîncă admirație despre Bouret ? Pentru mine, Bouret e omul cel mai de seamă din întreaga lume.

EU : Și îndată după Bouret vii dumneata, nu ?

EL : Da de unde !

EU : Atunci, Palissot ?

EL : Da, Palissot, dar nu singur.

EU : Cine mai e oare demn să-și împartă cu el al doilea rang ?

EL : Renegatul din Avignon.

EU : N-am auzit încă vorbindu-se despre renegatul din Avignon, dar trebuie să fie un om grozav.

EL : Așa și este.

EU : Istoria marilor personaje m-a interesat întotdeauna.

EL : Cred și eu. Cel despre care e vorba trăia la unul dintre bunii și cinstiții urmași ai lui Abraham, făgăduiți tatălui credincioșilor în număr egal cu numărul stelelor.

EU : La un evreu ?

EL : Da, la un evreu. Dobîndise mai întîi mila, apoi bunăvoința și, în cele din urmă, încrederea cea mai deplină a evreului ; fiindcă așa se întîmplă întotdeauna : ne bizuim atîta pe binefacerile noastre, încît rareori ne mai ascundem tainele față de cei pe care i-am copleșit cu bunătați ; și atunci cum să nu existe ingrați, cînd chiar noi îi îndemnăm pe oameni să fie așa, nepedepsiți ? Iată o cugetare adevărată, pe care evreul nostru nu s-a priceput s-o facă. El îi mărturisi, deci, renegatului că nu-și simte cugetul curat, cînd gustă carne de porc. Ai să vezi cîte foloase a știut să tragă din mărturisirea asta o minte isteasă. Se mai scurseseră cîteva luni, în timpul cărora renegatul nostru își spori dovezile de fidelitate ; cînd crezu că evreul e cu totul mișcat, robit, convins pe de-a-ntregul — prin silința pe care și-o dădea el — că n-are alt prieten mai bun în toate triburile lui Israel... Admiră, te rog, grija deosebită a renegatului ! Nu se grăbește deloc ; lasă para să se coacă bine, înainte de a scutura creanga ; prea mult zel ar fi putut să-i ducă de ripă planul. De obicei, măreția caracterului rezultă din cumpănirea firească a mai multor însușiri potrivnice.

EU : Ei, lasă cugetările și spune-mi mai departe povestea.

EL : Nu se poate, fiindcă există zile cînd sînt nevoit să cuget. E o boală care trebuie lăsată să-și urmeze cursul ei. Unde ajunsesem ?

EU : La prietenia statornicită de-a binelea între evreu și renegat.

EL : Atunci para se copsesese... Dar dumneata nu mă ascuți deloc ; la ce te gîndești ?

EU : Mă gîndeam la cît de inegal îți este tonul : cînd sus, cînd jos.

EL : Oare tonul omului vicios poate fi mereu același ?... Așadar, într-o seară renegatul vine la prietenul său. Părea înspăimîntat, abia vorbăa, avea fața pală ca moartea și tremura din toate încheieturile.

— Ce ți s-a întîmplat ? îl întrebă evreul.

— Sîntem pierduți.

— Pierduți ? Cum se poate ?

— Îți spun că sîntem pierduți, fără puțință de scăpare.

— Vorbește lămurit.

— O clipă, să-mi mai treacă spaima.

— Hai, vino-ți în fire, îi spuse evreul, în loc să-i fi zis : „Mare pungaș mai ești ; habar n-am ce veste mi-aduci, dar ești un mare pungaș și te prefaci că ești îngrozit”.

EU : De ce-ar fi trebuit să-i vorbească așa ?

EL : Fiindcă renegatul se prefăcea și întrecuse măsura ; pentru mine e limpede, și nu mă mai tot întrerupe. „Sîntem pierduți... pierduți... fără puțință de scăpare !” Oare simți prefăcătoria acestui *pierduți* care se repetă ?... „Un trădător ne-a denunțat sfintei Inchiziții, pe dumneata ca evreu, iar pe mine ca renegat, ca renegat ticălos...” Iată cum trădătorul nu se sfiește să folosească cuvintele cele mai cumplite. Îți trebuie mult mai mult curaj decît crezi ca să-ți poți spune pe nume ; nici n-ai idee cît te costă să ajungi pînă acolo !

EU : Sigur că n-am idee. Și renegatul acela nemernic ?

EL : E prefăcut, dar are o prefăcătorie foarte dibace. Evreul se sperie, își smulge barba, se tăvălește pe jos,

îi și vede pe zbiri la ușă, se și vede gătit cu *san benito*¹,
își vede *autodafé*-ul² pregătit.

— Prietene, dragul și singurul meu prieten, ce-i de făcut ?

— Ce-i de făcut ? Să ieșim în lume, să ne prefacem că sîntem cum nu se poate mai liniștiți, să ne purtăm ca și cum nu s-ar fi întîmplat nimic. Cercetarea Inchi-ziției e tainică, dar înceată ; trebuie să folosim răgazul pe care ni-l dă și să vindem tot. Am să închiriez eu sau am să pun pe altcineva să ne închirieze o corabie, da, am să pun pe altcineva, e mai bine așa ; o să ducem pe corabie toată averea dumitale, fiindcă mai ales cu ave-rea dumitale au ei ce au ; și-o să plecăm amîndoi, să căutăm sub alt cer libertatea de a-l sluji pe Dumnezeu și de-a urma în liniște legea lui Abraham și a cugetului nostru. În împrejurările primejdioase prin care trecem, cel mai de seamă lucru e să nu ne dăm de gol.

Zis și făcut. Plătesc corabia și urcă pe ea merinde și marinari ; averea evreului e dusă pe bord ; a doua zi, în zori, vor ridica pînzele, vor putea prînzi veseli și vor putea dormi fără grijă ; mîine vor scăpa de prigonitori. În timpul nopții, renegatul se scoală, jefuiește portofoliul, punga și giuvaerurile evreului, urcă pe bord, și p-aci ți-e drumul... Dar crezi că asta e totul ? Aș ! N-ai ghicit. Cînd mi s-a povestit mie întîmplarea, eu am ghicit ceea ce dumitale nu ți-am spus, ca să-ți încerc agerimea minții. Bine ai făcut că ai rămas om cumsecade, căci n-ai fi fost în stare decît de găinării mărunte. Nu-i vorbă, pînă aici nici renegatul n-a fost decît un biet pungaș, căruia nimeni n-ar fi dorit să-i semene. Măreția răutății lui stă în faptul că l-a denunțat el însuși pe bunul său prieten israelit, care fu în- hățat chiar a doua zi de sfînta Inchiziție, iar peste vreo cîteva zile fu ars pe un ruguleț de mai mare dragul. Și

¹ Bluză de culoare galbenă, în care inchiizitorii îi înveșmîntau pe cei osîndiți să fie arși pe rug.

² Arderea pe rug, poruncită de Inchiziție.

astfel renegatul stăpîni în tihnă averea urmaşului bleş-
temat al celor ce l-au sacrificat pe Mîntuitor.

EU : Nu ştiu ce mă îngrozeşte mai mult : mîrşăvia re-
negatului dumitale sau tonul cu care povesteşti aseme-
nea fapte ?

EL : Păi tocmai asta îmi spuneam şi eu : cruzimea ac-
ţiunii te face să treci dincolo de dispreţ, iată de ce am fost
sincer. Am vrut să-ţi dai seama cît de neîntrecut sînt
în arta mea, să-ţi smulg mărturisirea că sînt cel puţin
original în josnicie, să iau loc în mintea dumitale printre
marile secături şi apoi să-mi strig : *Vivat Mascarillus,*
fourbum imperator ! Haide, fii vesel, domnule filozof,
ţine-mi isonul : *Vivat Mascarillus, fourbum imperator* !

Şi, spunînd aceasta, începu să cînte o fugă cu totul ciu-
dată ; melodia era cînd gravă şi plină de măreţie, cînd
uşoară şi zburdalnică ; uneori Rameau imita partea ba-
sului, alteori imita vocile de sus ; îmi făcea semn cu
braţele, indicîndu-mi prin alungirea gîtului părţile de
tenuto, şi îşi cînta, îşi compunea lui însuşi, un cînt tri-
umfal din care se vădea că e mult mai priceput în muzică
bună decît în bunele moravuri.

Nu mai ştiam dacă trebuie să rămîn locului sau să fug,
dacă trebuie să rîd sau să mă înfurii ; stăteam acolo cu
gîndul de-a abate discuţia spre vreun subiect în stare să
alunge groaza care-mi umpluse sufletul. Abia mai puteam
îndura prezenţa unui om care cerceta o faptă oribilă, o
ticăloşie îngrozitoare, aşa cum un cunoscător în ale picturii
sau poeziei ar examina frumuseţile unei lucrări de artă,
sau aşa cum un moralist ori un istoric ar da la iveală şi ar
desluşi împrejurările în care s-a petrecut o faptă eroică.
Mă posomorîsem, fără să vreau ; el observă şi-mi spuse :

EL : Ce ai ? Nu cumva ţi-e rău ?

¹ Frază folosită de Molière (*L'Etourdi*, II, 8) şi însemnînd :
Trăiască Mascarillus, împăratul şmecherilor.

EU : Nu mă simt tocmai bine ; dar o să-mi treacă.

EL : Ai aerul îngrijorat al unui om bîntuit de idei negre.

EU : Așa e...

După ce am tăcut amîndoi cîteva clipe, în care timp el s-a plimbat fluierînd și cîntînd, m-am gîndit să aduc din nou vorba despre talentul lui. De aceea, l-am întrebat :

EU : Și acum ce faci ?

EL : Nimic.

EU : Asta e foarte obositor.

EL : Eram și așa destul de prost, dar m-am mai dus să ascult muzica lui Duni¹ și a celorlalți autori tineri de pe la noi, și ea m-a dat gata.

EU : Va să zică, nu ești împotriva genului acestuia de muzică ?

EL : Fără îndoială că nu.

EU : Și găsești frumusețe în noile cînturi ?

EL : Mai e vorbă ! Pe cîntea mea, poți să fii sigur că găsesc. Ce frumos se declamă ! Cît adevăr și cîtă expresie au !

EU : Orice artă de imitație își are modelul ei în natură. Care e modelul muzicianului, atunci cînd compune un cînt ?

EL : De ce n-am lua lucrurile ceva mai de sus ? Ce este melodia ?

EU : Ca să-ți spun drept, întrebarea asta mă depășește. Așa sîntem toți : ținem minte numai cuvintele, pe care credem că le înțelegem, din pricină că le întrebuițăm adesea și le folosim exact ; iar în cap n-avem decît no-

¹ *Egidio Romoaldo Duni* (1709—1775) — compozitor italian, a scris opere cu subiecte istorice și mitologice printre care *Neron*, *Artaxerxe* etc. Începînd de pe la 1733, trăiește la Paris, avînd un rol foarte important în afirmarea și dezvoltarea operei-comice franceze. În operele lui apar ca eroi pozitivi oameni din popor (țărani, meseriași etc.) și se dezvoltă elemente de dramatism cu caracter realist. S-a bucurat de prețuirea multor literați, printre care și Diderot.

țiuni nedeslășite. Să nu-ți închipui că atunci cînd pronunț cuvîntul *cînt* eu am o noțiune mai clară decît ai dumneata sau majoritatea semenilor dumitale cînd spun : *faimă, desfătare, onoare, viciu, virtute, modestie, cuviință, rușine, ridicol*.

EL : Cîntul e o imitare, prin sunete, a unei scări inventate de artă sau inspirate de natură, cum vrei s-o iei ; sau o imitare, fie prin voce, fie prin instrument, a zgomotelor fizice și a accentelor pasiunii. Vezi că, schimbînd ceea ce se poate schimba înăuntrul ei, definiția se va potrivi întocmai picturii, oratoriei, sculpturii și poeziei. Acum, să ne întoarcem la întrebarea dumitale : care este modelul muzicianului sau al cîntului ? E declamația, dacă avem de-a face cu un model viu și înzestrat cu gîndire ; e zgomotul, dacă avem de-a face cu un model neînsuflețit. Trebuie să privim declamația ca pe o linie, iar cîntul ca pe o altă linie, care ar șerpui peste cea dintîi. Cu cît declamația aceasta, tip al cîntului, va fi mai puternică și mai reală, cu atît cîntul care i se potrivește o va întîlni în mai multe puncte, cu atît va fi mai adevărat și mai frumos ; iată ce au simțit foarte bine tinerii noștri muzicieni. Cînd auzi : *Sînt un biet om*¹, ți se pare că recunoști plîngerea unui avar ; dacă avarul nu cîntă, fără îndoială că pe tonurile acestea vorbește el pămîntului, cînd îi încredințează aurul său și-i spune : *O, pămînt, primește-mi comoara*². Iar fetița care simte că-i bate inima și se roșește, fetița care se tulbură și-l roagă pe monsenior s-o lase să plece, oare s-ar exprima ea altfel ? Există tot felul de caractere în lucrările despre care-ți vorbesc, există în ele o nesfîrșită varietate a declamației ; asta e ceva măreț, ți-o spun eu. Hai, ascultă bucata în care tînărul, simțindu-și moartea apropiată, strigă : *Sufletu-mi piere !* Ascultă melodia, as-

¹ Arie cîntată de avarul Sordide din *Insula nebunilor* (1760), comedie în două acte, cu muzică de Duni.

² Idem.

cultă muzica, și ai să-mi spui după aceea dacă vocea unui muribund se deosebește de întorsăturile cîntului ; vei vedea dacă linia melodiei nu coincide în întregime cu linia declamației. Nu-ți spun nimic despre măsură, care e și ea una dintre condițiile cîntului, îți vorbesc numai despre expresie, și nimic nu-i mai împede decât următoarele cuvinte citite de mine, undeva : *Musices seminarium accentus*, accentul este răsadnița melodiei. Dă-ți acum seama cît e de greu și ce însemnătate are să știi să faci cum trebuie recitativul¹. Nu există arie frumoasă din care să nu se poată face un recitativ frumos, și nu există recitativ frumos, din care un om iscusit să nu poată face o arie frumoasă. Nu vreau să spun neapărat că un om care recită bine va și cînta bine ; dar m-aș mira dacă unul care cîntă bine nu va și să recite în același fel. Și te rog să crezi tot ce ți-am spus, fiindcă e adevărul curat.

EU : Mi-ar place grozav să te cred, dar vezi că mă împiedică ceva.

EL : Ce te împiedică ?

EU : Iată : dacă muzica asta e sublimă, atunci muzica divinului Lulli, a lui Campra², a lui Destouches³, a lui Mouret⁴ și chiar, între noi fie vorba, muzica scumpului dumitale unchi înseamnă că e cam searbădă.

¹ Un mod de a cînta.

² *André Campra* (1660—1744) — compozitor francez. Dintre lucrările lui cităm : *Europa galantă*, *Carnavalul din Veneția*, *Muzele*, *Tancred*, *Telemac* etc.

³ *André Destouches* (1672—1749) — după o călătorie ca misionar, în Siam, devine mușchetar, apoi, în 1696, părăsește armata. Campra introduce în opera sa *Europa galantă* câteva arii de Destouches și-l ajută pe acesta să scrie *Issé*, operă foarte apreciată la vremea ei. Destouches a compus și alte opere, printre care cităm : *Carnavalul și nebunia* (1704), *Telemac* (1714), *Semiramida* (1718) etc.

⁴ *Jean-Joseph Mouret* (1682—1738) — a scris opere, balet etc., într-un stil care, ca formă, se depărta de stilul tradițional al lui Lulli.

EL (*apropiindu-se de urechea mea, îmi răspunse*) : N-aş vrea să mă audă nimeni, fiindcă sînt pe-aici o mulţime de oameni care mă cunosc ; dar chiar că e searbădă. Şi asta o spun încet, nu fiindcă m-aş sinchisi de scumpul meu unchi. *Scump*, vorba vine. E nesimţitor ca un pietroi şi nu mi-ar da un pahar cu apă, măcar de m-ar vedea scoţînd limba de-un cot ; dar degeaba a compus el : *Hon, bon, bin, bin, tu, tu, tu, turlututu*, în septimă, în octavă, cu un tărăboi drăcesc ; cei care încep să se priceapă, şi nu mai iau deloc tărăboiul drept muzică, nu se vor împăca niciodată cu asta. Ar trebui ca printr-o ordonanţă poliţienească să se interzică tuturor, oricît de sus-puşi sau de umili ar fi, să mai cînte *Stabat*-ul lui Pergolese¹. Iată un *Stabat* care ar trebui ars de mîna călăului. Pe legea mea, ne-au dat destule picioare în spate bufonii aştia cu a lor *Slujnică stăpîină* sau cu *Tracallo*. Pe vremuri un *Tancred*, un *Issé*, o *Europă galantă*, *Indiile*, *Castor*, *Talentele lirice*² se jucau cîte patru-cinci luni ; era greu de prevăzut cît vor ţine reprezentaţiile *Armidei*³ ; acum toate cad, unele peste altele, ca un castel din cărţi de joc. Din pricina asta Rebel şi Francoeur⁴ sînt foc şi pară. Ii auzi spunînd că totul e pierdut, că sînt ruinaţi şi că de li s-o mai îngădui multă vreme să cînte pîrlîţilor ăstora, buni de bîlci, se duce dracului muzica naţională, iar Aca-

¹ E vorba de *Stabat-mater*, poem religios, scris în ritm de cîntare plană şi analogic imnului, care se cîntă în bisericile catolice în vîlnerea Paştilor. Compozitorul italian Giovanni Battista Pergolese (1710—1736) a scris, în afara muzicii de operă, importantă pentru începuturile operei-comice franceze, şi un *Stabat-mater* renumit. *La serva padrona* (1731), *intermezzo* în două acte de Pergolese, reprezentată la Paris în 1746 şi 1752, a jucat un mare rol în „cearta muzicală” în care iluminiştii, şi în special Diderot, au fost de partea muzicii italiene.

² Operă şi balet de Rameau, ca şi *Indiile galante* — balet în trei acte.

³ *Armida* — operă la Lulli, în cinci acte şi un prolog (1686).

⁴ Ambii au fost directori ai operei.

demiei regale din fundătură¹ nu-i rămîne decît să-și tragă obloanele. În spusele lor e un pic de adevăr. Bătrînele peruci care vin acolo de vreo treizeci-patruzeci de ani, în fiecare vineri, în loc să se distreze ca altădată, se plictisesc și cască fără să prea știe de ce, se tot întreabă și nu prea știu să-și răspundă. De ce nu mă întreabă pe mine ! Prezicerea lui Duni se va împlini, și, așa cum merg lucrurile, să mor dacă peste patru sau cinci ani, socotind de la *Pictorul îndrăgostit de modelul său*, o să se mai audă vreun miorlăit măcar în faimoasa fundătură. Sărmanii de ei ! Și-au lăsat baltă simfoniile proprii, ca să cînte simfonii italiene. Au crezut că-și vor deprinde urechile cu ele, fără să-și schimbe cît de cît muzica vocală, ca și cum simfonia (neuitînd o oarecare destrăbălare inspirată de mărimea instrumentelor și de mobilitatea degetelor) n-ar fi pentru cînt ceea ce cîntul este pentru declamația reală ; ca și cum vioara n-ar fi maimuța cîntărețului, care la rîndul lui va deveni maimuța viorii, într-o bună zi, cînd dificilul va înlocui frumosul. Cel care l-a cîntat primul pe Locatelli a fost apostolul muzicii noi. S-o spună altora : au crezut că ne vor obișnui cu imitarea accentelor pasiunii sau a fenomenelor naturii prin cînt, voce și instrument, fiindcă asta e toată desfășurarea și obiectul muzicii, și că noi ne vom păstra mai departe gustul pentru zboruri, lănci, glorii, triumfuri, victorii ? Vezi, Ioane, dacă vin !² Și-au închipuit că vor plînge sau că vor rîde la scena de tragedie sau de comedie muzicală, că vor putea asculta sunetele mîniei, ale geloziei, plîngerile adevărate ale iubirii, ironiile, glumele teatrului italian sau franțuzesc, și că în același timp vor rămîne admiratori ai *Rogondei*³ sau ai

¹ Pînă la incendiul din 6 aprilie 1763, Opera se afla într-o fundătură, la Palais-Royal.

² Refrenul unui cîntec vechi, de La Motte.

³ *Iubirile Rogondei* — comedie lirică în trei acte, cuvinte de Destouches, muzica de Mouret (1742).

*Plateei*¹. Mofturi, toate, nici vorbă. Să simtă la tot pasul cu cîtă ușurință, cu cîtă mlădiere și dulceață se potrivește armonia, prozodia, elipsele și inversiunile limbii italiene cu arta, cu mișcarea, cu expresia, cu întorsăturile cîntului și cu valoarea măsurată a sunetelor și să n-aibă habar cît de aspră, înăbușită, greoaie, apăsătoare, dascălească și monotonă e propria lor limbă ! Ei, da, da ; și-au vîrît în cap că după ce-și vor amesteca lacrimile cu plîsetele unei mame deznădăjduite de moartea fiului ei, după ce se vor cutremura ascultînd cum un tiran poruncește să se săvîrșească o crimă, după toate astea nu se vor plictisi de propriile lor feerii, de mitologia lor searbădă, de micile lor madrigaluri dulcege, care dovedesc în același timp și prostul gust al poetului, și mizeria artei care li se potrivește. Bieți naivi ! Ceea ce își închipuie ei nu există, și nici nu poate exista ; adevărul, bunul, frumosul își au drepturile lor, care pot fi tăgăduite, dar în cele din urmă sfîrșesc prin a fi admirate ; ceea ce e lipsit de ele poate fi admirat un timp, dar pînă la urmă te face să caști. Căsați deci, domnilor, căsați în voie, nu vă sfițiți. Domnia naturii și a trinității mele, veșnic nebiruită de porțile iadului : adevărul-tată, zămisliind bunul care îi este fiu, din care purcede frumosul ca un fel de duh-sfînt ; domnia naturii și a trinității acesteia se statornicește încetul cu încetul. Zeul străin se așază smerit pe altar, lîngă idolul țării ; încet-încet el prinde puteri ; într-o bună zi își împinge camaradul cu cotul, și, bîlbîind, iată idolul prăbușit. Tot așa se zice că au sădit iezuiții creștinismul în China și în Indii ; și degeaba îi auzi pe janseniști spunînd : cea mai bună metodă politică pare a fi aceea care merge spre scop, fără zgomot, fără vărsare de sînge, fără martiri, fără să clinească un fir de păr măcar.

EU : Ai judecat cum trebuie aproape tot ce mi-ai spus.

¹ *Plateea sau Junona geloasă* — balet buf de Rameau, reprezentat pentru prima oară în 1749.

EL : Am judecat ? Cu atît mai bine. Să mă ia naiba dacă am făcut-o cu dinadinsul. Mi-a venit așa, pe negîndite. Fac la fel cum au făcut muzicanții din fundătură, cînd s-a ivit unchiul meu : dacă am nimerit-o, să fiu sănătos ! Un ucenic de cărbunar o să vorbească totdeauna despre meseria lui mai cu pricepere decît toată Academia și decît toți Duhamelii ¹ din lume.

Apoi începu să se plimbe pe neașteptate, mormăind în gîtlej cîteva din ariile *Insulei Nebunilor*, din *Pictoria*, *îndrăgostit de modelul său*, din *Potcovarul*, din *Pricinaș*, începu să-și înalțe mîinile și ochii spre cer, strigînd din cînd în cînd : „Și se mai întrebă unii dacă muzica asta e frumoasă ! Pe toți dracii ! Auzi vorbă : dacă e frumoasă ! Cum poate cineva să aibă două urechi și să mai pună o asemenea întrebare ? Incepu să se înflăcăreze și să cînte încetișor, să-și ridice glasul pe măsură ce se înflăcăra mai tare, să facă tot felul de gesturi, să-și schimonosească obrazul și trupul ; și mi-am zis : „Aha, iată-l cum își pierde mințile, iată cum se pregătește o nouă scenă !“

Intr-adevăr, își dădu drumul vocii : *Sînt un biet nefericit... Monsenior, monsenior, lasă-mă să plec... O, pămînt, primește-mi aurul, păstrează-mi bine comoara, sufletul meu, sufletul meu, viața mea ! O, pămînt !... Iată-l, micul meu prieten, iată-l, micul meu prieten* ² ! *Aspettare e non venire !... A Zerbina penserete... Sempre in contrasiti con te si sta* ³... Ingrămădea și amesteca laolaltă treizeci de opere italiene, franceze, tragice, comice, de toate fe-

¹ Duhamel du Monceau (1709—1782) — botanist, membru al Academiei de științe, autor a numeroase manuale, printre care și *Meseria cărbunarului* (1760), colaborator al Enciclopediei. A lăsat un număr imens de lucrări din cele mai variate domenii.

² Arie din *Insula nebunilor* de Duni.

³ Să aștepți și să nu vină... Te vei gîndi la Zerbina... Ești totdeauna în dezacord cu tine... (ital.) — arie din *La serva padrona* de Pergolese.

lurile. Când cobora pînă în infern, cu o voce de bas-prim, cînd îmi spărga urechile, țipînd pînă nu mai putea și încercînd să ia un falset ; imita mersul, ținuta, gesturile diferitelor personaje pe care le interpreta ; era rînd pe rînd furios, potolit, trufaș, rînjit. Când imita o fată care plîngea, și făcea asta cu toată grația afectată, cînd devenea preot, rege, tiran, amenința, poruncea, se minia, era sclav, se supunea, se potolea, deznădăjduia, jelea, rîdea ; păstrînd totdeauna tonul, măsura, sensul cuvintelor și caracterul ariei.

Șahiștii își lăsară jocurile și se strînseră în jurul lui ; trecătorii, atrași de zarvă, se îngîrămădeau la ferestrele cafenelei. Rîdeau toți, de se cutremurau pereții. El nu-și dădea seama de nimic și cînta mai departe, cuprins de un delir, de un avînt atît de nebunesc, încît mă temeam că n-o să-și mai vină în fire, că ar trebui zvîrlit într-un cupeu și dus de-a dreptul la ospiciu, așa, cîntînd o frîntură din *Lamentațiile* lui Jomelli¹. Repeta cu precizie, cu un realism și cu o căldură de necrezut cele mai frumoase părți ale fiecărei bucăți ; frumosul recitativ obligat², în care profetul deplîngea jalea Ierusalimului, îl stropi cu un torent de lacrimi care muie ochii ascultătorilor. Punea în el de toate : delicatetea cîntului, forța expresiei, durerea. Insista mai ales asupra părților în care compozitorul dovedise îndeosebi o mare măiestrie. Iar dacă părăsea partea vocii, o făcea numai ca să redea partea instrumentală, pe care, la rîndul ei, o părăsea pe neașteptate, ca să revină la voce, înlănțuindu-le una de alta în așa fel, încît să păstreze legătura și unitatea întregului ; punînd stăpînire pe sufletele noastre și ținîndu-le în starea cea mai ciudată pe care am simțit-o vreodată. Îi admiram felul în care cînta ?

¹ Nicola Jomelli (1714—1774) — compozitor din școala napolitană. De cel mai mult succes s-au bucurat operele sale *Armida* (1770), *Demafoonte* (1770) și *Ifigenia în Taurida* (1771) ; a scris și un *Miserere* renumit.

² Termen tehnic muzical.

Da, fără îndoială. Mă cuprinsese mila ? Da, mă cuprinsese. Dar în simțămintele acestea se amesteca o umbră de ridicol care le denatura.

Sînt sigur că ați fi izbucnit în hohote de rîs văzîndu-l și ascultîndu-l cum imita feluritele instrumente : cu obraji rotunjiți și umflați și cu un sunet răgușit și mohorît reda cornul și fagotul ; pentru oboi lua un ton răsunător și nazal ; ca să imite instrumentele cu coarde, ale căror sunete căuta să le redea cît mai bine, își repezea glasul cu o iuțea de necrezut ; fluiera ca să imite picola, gîngurea ca să imite flautele, striga, cînta, se zvîrcolea ca un turbat, reprezentînd, el singur, dansatorii, dansatoarele, cîntăreții, cîntărețele, o orchestră întreagă, o întreagă operă, împărțindu-se în douăzeci de roluri diferite, alergînd, oprindu-se ca un apucat, fulgerînd cu privirea și făcînd spume la gură.

Se făcuse o căldură îngrozitoare, și din pricina asta sudoarea care aluneca pe cutele frunții și de-a lungul obrazurilor lui Rameau se amesteca în pudra căzută de pe păr în șiroia și-i brăzda partea de sus a veșmintelor. Ce nu l-am văzut făcînd ? Plîngea, rîdea, suspina, privea, fie înduișoșat, fie liniștit, fie mînios. Era cînd o femeie înnebunită de durere, cînd un nefericit cuprins de-o groaznică deznădejde ; ne înfățișa fie un templu care se înalță, fie păsările care tac în amurg ; fie apele care murmura într-un loc singuratic și răcoros sau se prăvălesc în torente din vîrfurile munților ; era o vijelie, o furtună ; era jalea celor sortiți pieirii, învălmășită cu șuierăturile vîntului, cu buibuitul tunetului. Era noaptea cu beznele ei, sau umbra și tăcerea, fiindcă tăcerea însăși poate fi redată prin sunete. Își pierduse pe de-a-ntregul mințile.

Apoi, zdrobit de oboseală, asemenea unui om care s-a revine după un somn adînc sau după o buimăceală îndelungată, rămase nemișcat, încremenit, năuc ; privea în jurul lui ca un om rătăcit, care încearcă să-și dea seama unde se găsește, aștepta să-și recapete puterile și mințile ; își

ștergea obrajii în neștire. Asemeni celui care, trezindu-se, ar da cu ochii de mulțimea strânsă în jurul patului său și n-ar mai ține minte deloc, n-ar mai ști absolut nimic din ce a făcut, el strigă îndată : „Ia ascultați, domnilor, ce s-a întâmplat ? De ce rîdeți și vă mirați ? Ce s-a întâmplat ?...” Apoi adăugă : „Iată ce-ar merita să se cheme muzică și muzician ! Totuși, domnilor, unele arii de Lulli nu trebuiesc disprețuite. Desfid pe oricine să facă mai bine scena din *Ab ! voi aștepta...* fără ca să schimbe cuvintele. Nu trebuiesc disprețuite unele părți din bucățile lui Campra, nici ariile pentru vioară ale unchiului meu, gavotele lui, sau intrările soldaților, ale preoților și ale jertfitorilor. *Făclii palide, nopte mai groaznică decît tenebrele... Zeu al Templului, Zeu al uitării*¹...” Spunînd acestea își întărea glasul, prelungea sunetele ; vecinii ieșeau la ferestre, iar noi ne vîram degetele în urechi. El adăugă : „Asta fiindcă aici e nevoie de plămîni zdraveni, de o voce puternică, de respirație ; dar mai e puțin pînă la *Adormirea Fecioarei, Postul și Magii s-au dus*. Habar n-au încă despre ce trebuie pus în muzică, și prin urmare nu știu nici ce i se potrivește muzicianului. Poezia lirică nu s-a născut încă ; dar vor ajunge la ea, tot ascultîndu-l pe Pergolesi, pe Saxon², pe Terradeglias³, Traetta⁴ și pe toți ceilalți ; vor trebui să ajungă la ea, tot citindu-l pe Metastasio⁵.

¹ Arie din *Castor și Polux* de Rameau.

² E vorba de Hans Hasse (1699—1783), supranumit de italieni *Il Sassone*.

³ *Domenico-Michele-Barnaba Terradeglias* — renumit compozitor din școala napolitană ; născut la Barcelona (1711), mort la Roma (1751) ; moartea pretimpurie pare că a fost urmarea insuccesului operei sale *Sestoris*.

⁴ *Tommaso Traetta* (1727—1779) — a compus 46 de opere cit și lucrări de muzică religioasă. În 1774 i-a luat locul lui Galuppi, devenind compozitorul curții Ecaterinei a II-a a Rusiei.

⁵ E vorba de poetul italian Pietro-Bonaventura Trapassi, supranumit Metastasio (1698—1782), care a fost și un libretist fecund.

EU : Cum adică ? Oare Quinault ¹, La Motte ², Fontenelle n-au înțeles nimic din toate astea ?

EL : Nimic, cînd e vorba de noul stil. În toate poemele lor încîntătoare n-ai să găsești nici măcar șase versuri la rînd care să poată fi puse pe muzică. Au făcut cugetări ingenioase, madrigaluri ușoare, duioase și delicate. Dar ca să-ți dai seama că ele nu fac doi bani pentru arta noastră, cea mai nestăvilită dintre toate artele, mai nestăvilită chiar decît arta lui Demostene, pune să ți se recite poeziile lor și vei vedea cît de reci, de neînsuflețite și de monotone ți se vor părea. Nu-i nimic în ele care să-i poată sluji drept model cîntului ; mai mult mi-ar place să pun pe muzică maximele lui la Rochefoucauld sau cugetările lui Pascal. Linia care ni se potrivește trebuie să fie dictată de strigătul animalic al pasiunii ; simțămintele trebuie să se îmbulzească unele în altele ; fraza trebuie să fie scurtă, sensul tăiat, suspendat ; trebuie ca muzicianul să poată dispune de întreg și de toate părțile lui, să scoată sau să repete un cuvînt, să-i adauge un altul care lipsește, să-l sucească înapoi și încolo ca pe un polip, fără să-l distrugă ; de-asta poezia lirică franceză e mult mai anevoioasă decît a limbilor care admit inversiunea și au în ele însele toate aceste posibilități... *Sălbaticule, crude, împlîntă-ți pumnul în pieptul meu ; sînt gata să primesc lovitura mortală ; lovește, îndrăznește... Ah ! îmi pierd firea, mor... Un tainic foc mi se aprinde-n simțuri... Iubire crudă, ce-ai cu mine ?... Lasă-mi blînda pace care-mi plăcea atît... Redă-mi judecata...* Pasiunile trebuie să fie puternice ; sensibilitatea muzicianului și a poetului liric trebuie să fie nemărginită... Aria e aproape întotdeauna perorația scenei. Ne trebuiesc exclamări, interjecții, opriri, întreruperi, afirmări, negații ; chemăm, invocăm, strigăm,

¹ *Philippe Quinault* (1635—1688) — poet francez, ca și *Fontenelle* și *La Motte* a scris cea mai mare parte a versurilor pentru operele lui Lulli, Campra, Destouches etc.

² *Houdar La Motte* (1678—1731) — poet și fabulist francez.

gemem, plîngem, rîdem din toată inima. N-avem nevoie de glume, de epigrame, de idei ingenioase ; ele n-au nimic a face cu firea simplă, și să nu credeți că jocul actorilor de teatru și declamația lor ne pot servi drept modele. Deloc ! Pentru noi ar trebui să fie mai energice, mai puțin meșteșugite, mai reale ; vorbirea simplă, felul cum se exprimă în mod obișnuit pasiunea ne sînt cu atît mai necesare, cu cît limba va fi mai monotonă și mai puțin accentuată ; strigătul animalic al omului pasionat le va da acest aer de adevăr.

Pe cînd îmi vorbea astfel, mulțimea care ne înconjurase pînă atunci se retrăsese, fie din pricină că nu înțelegea nimic, fie din pricină că nu dădea atenție spuselor lui, fiindcă, în general, copilului, asemeni omului, și omului, asemeni copilului, îi place mai mult să se distreze decît să învețe ceva ; fiecare se așezase la locul lui, iar noi rămăsesem singuri în ungherul nostru. Stînd pe o laviță, cu capul sprijinit de zid, cu brațele atîrnînd în jos, cu ochii pe jumătate închiși, el îmi spuse.

EL : Nu știu ce am ; cînd am venit aici mă simțeam odihnit, bine dispus, și acum iată-mă frînt, dărîmat, ca și cum aș fi mers zece leghe pe jos ; m-a apucat așa, dintr-odată.

EU : N-ai vrea să bei ceva ?

EL : Cu plăcere. Sînt cam răgușit, nu mai am putere și mă doare puțin pieptul. Așa mă apucă în fiecare zi, din senin, fără să știu de ce.

EU : Ce vrei să bei ?

EL : Mi-e totuna ; nu sînt mofturos ; nevoia m-a învățat să mă deprind cu toate.

Ni se aduce bere și limonadă ; el umple un pahar mare din care bea de două sau de trei ori la rînd ; apoi, ca și cum i-ar fi revenit puterile, tușește tare, se scutură și reîncepe.

EL : Oare după părerea dumitale, mărite filozof, nu e cu totul ciudat că un străin, un italian, un Duni, vine și

ne învață să ne punem în valoare muzica și să ne supunem cîntul la toate mișcările, la toate măsurile, la toate intervalele, la toate declamările, fără să stricăm prozodia ? Doar nu era cine știe ce mare lucru s-o facem noi singuri. Oricine a ascultat un pîrlit cerînd de pomană pe drum, un om cuprins de mînie, o femeie geloasă și furioasă, un amant deznădăjduit, un lingușitor îndulcindu-și glasul, trăgănindu-și cu o voce mieroasă silabele, într-un cuvînt oricine a ascultat glasul unei pasiuni omenesti, oricare ar fi ea, dar capabilă prin forță să fie luată drept model de un muzician, ar trebui să observe două lucruri : mai întîi că silabele lungi sau scurte n-au deloc o durată fixă și nici măcar nu există un raport determinat între duratele lor ; că pasiunea dispune aproape cum vrea ea de prozodie ; că ea face intervalele cele mai mari și că acela care strigă în culmea durerii : „Ah ! Cît sînt de nefericit !” ridică silaba exclamării la tonul cel mai înalt și mai ascuțit, și le coboară pe celelalte la tonul cel mai grav și mai jos, luînd octava sau chiar un interval mai mare și dînd fiecărui sunet cantitatea care se potrivește întorsăturii melodiei, fără ca să supere urechea, fără ca nici silabele lungi și nici cele scurte să fi păstrat lungimea sau scurtimea vorbirii liniștite. Sînt departe timpurile cînd citam ca pe niște minuni ale declamației muzicale paranteza *Armădiei* : *Învingătorul lui Rénaud* (dacă-l poate învinge cineva) sau *Să ne supunem fără cîrtire din Indiile galante*. În clipa de față, minunile astea mă fac să ridic din umeri, cu milă. Nu știu unde va ajunge arta, așa cum a pornit-o. În așteptare, să mai bem o înghițitură...

Bău două-trei înghițituri, fără să știe ce face. S-ar fi înecat, tot așa cum se sfîrșise de oboseală, fără să-și dea seama, dacă nu i-aș fi luat din față sticla pe care o căuta, cu gîndul la cine știe ce. Apoi i-am spus :

EU : Cum se face că, deși ai un simț atît de fin, o sensibilitate atît de mare pentru frumusețile artei muzicale,

ești atît de orb față de frumusețile morale și atît de ne-simțitor la farmecele virtuții ?

EL : S-ar părea că unii au un simț care mie îmi lipsește, o coardă care nu mi-a fost dată, o coardă moale, pe care, oricît ai ciupi-o, nu vibrează ; sau poate e de vină faptul că am trăit întotdeauna printre muzicieni buni și oameni răi, de la care m-am ales cu o ureche foarte fină, în timp ce inima mi-a asurzit. Și-apoi mai e și ceva moștenit : sîngele tatei și sîngele unchiului meu e același : sîngele meu e același cu al tatei ; molecula paternă era dură și mărginită, și blestemata asta de moleculă primă și-a asimilat tot restul.

EU : Îți iubești copilul ?

EL : Ce întrebare ! Sălbăticuțul ! Sînt nebun după el.

EU : Și nu cauți, cu toată seriozitatea, să oprești urmările pe care le-ar putea avea asupra lui blestemata de moleculă paternă ?

EL : Cred că m-aș osteni degeaba. Dacă îi e hărăzit să devină om de treabă, osteneala mea nu i-ar dăuna ; dar dacă molecula vrea să facă din el o haimana ca taică-su, osteneala pe care mi-aș da-o ca să-l fac om cumsecade i-ar fi foarte dăunătoare. Dacă educația s-ar pune fără încetare de-a curmezișul înclinării moleculei, copilul s-ar simți ca tras de două forțe potrivnice și ar merge cu totul pieziș pe drumul vieții, așa cum văd că merg nenumărați alții, la fel de stîngaci și în bine, ca și în rău. Unui asemenea om noi îi dăm cea mai cumplită poreclă din cîte există : spunem că este *un specimen*, porecla asta însemnînd și mediocritate și ultimul hal de dispreț pe care personajul îl merită. O mare secătură e o mare secătură, dar nu e un *specimen*. Va trece timp îndelungat, copilul își va pierde cei mai frumoși ani, pînă să fie stăpînit de molecula paternă și mînat de ea la josnicia deplină în care mă găsesc eu ; deocamdată îl las în pace, îl las să se dezvolte în voie. Il cercetez : e de pe acum mîncăcios, piși-

cher, pungaș, leneș, mincinos ; mă tem că așchia n-o să sară departe de trunchi.

EU : Și-o să-l faci muzician, ca să nu-și piardă nimic din asemănare ?

EL : Muzician ! Muzician ! Mă uit uneori la el, scriș-nesc din dinți și-i spun : dacă-ai să înveți măcar o singură notă în viața ta, cred c-am să-ți sucesc gîtul.

EU : Și de ce, mă rog ?

EL : Fiindcă muzica nu te duce la nimic.

EU : Ba dimpotrivă, te duce la toate.

EL : Da, te duce atunci cînd ești desăvîrșit ; dar cine poate fi sigur că fiul lui va fi desăvîrșit ? Eu aș putea pune rămășag, pe zece mii contra unu, că al meu nu va fi decît un nenorocit de lăutar prost, ca mine. Știi oare că mai lesne s-ar putea găsi un copil în stare să conducă un regat, să fie un mare rege decît un mare violonist ?

EU : Mi se pare că talentele plăcute, chiar dacă sînt mediocre, îl duc repede pe om la bogăție, cînd trăiește în mijlocul unui popor lipsit de moravuri, căzut în destrăbălare și în lux.

Eu, unul, am auzit o discuție între un fel de protector și un fel de protejat. Acesta din urmă fusese îndrumat spre protector ca spre un om de bine, care l-ar fi putut ajuta :

— La ce te pricepi, domnule ? îl întrebă protectorul.

— Știu puțină matematică.

— N-ai decît să predai matematicile ; după ce-ai să bați zece sau doisprezece ani toate noroaiele Parisului, ai să ai un venit de trei-patru sute de livre.

— Am studiat legile și mă pricep în chestiuni de drept.

— Dacă Puffendorf și Grotius¹ ar învia, ar crăpa amîndoi de foame, la marginea drumului.

— Cunosc foarte bine istoria și geografia.

¹ *Grotius* (1583—1645) și *Puffendorf*, (1632—1694) — vestiți jurisconsulți din secolul al XVII-lea.

— Dacă ar exista părinți dornici să dea o creștere aleasă copiilor lor, ai scăpa de griji ; dar asemenea părinți nu există.

— Sînt muzician destul de bun.

— Eh, de ce n-ai spus așa de la început ? Și, ca să dovedesc ce-ți poate aduce talentul ăsta, iată : am o fiică, vino zilnic între orele șapte jumătate seara și nouă ; ai să-i dai lecții, iar eu îți voi plăti douăzeci și cinci de ludovici pe an ; vei lua, împreună cu noi, și micul dejun, și prînzul, și gustarea, și cina ; restul zilei va fi al duminică, și îl vei folosi după plac.

EL : Și ce-a devenit omul acela ?

EU : Dacă s-ar fi purtat cum trebuie, pesemne că s-ar fi îmbogățit ; e singurul lucru care te interesează, nu-i așa ?

EL : Aur, aur, fără îndoială ; aurul e totul ; iar restul fără aur nu-i nimic. De aceea, în loc să-i îmbuib capul copilului cu maxime înțelepte, pe care va trebui să le uite ca să nu rămînă un biet pîrlit, de cîte ori mi se-ntîmplă să am un ludovic, și asta nu mi se-ntîmplă prea des, mă așez în fața lui, scot ludovicul din buzunar, i-l arăt plin de admirație, ridic ochii spre cer, aplec ludovicul spre băiat și, ca să-l fac să înțeleagă și mai bine încă importanța piesei sfințite, îi îngîn, îi arăt cu degetul toate cîte se pot dobîndi cu bani ; o cămășuță frumoasă, o scufiță ca lumea, un biscuit gustos ; apoi îmi pun ludovicul în buzunar, mă plimb mîndru, îmi salt pulpanele vestei, mă bat cu palma peste buzunărășe ; și așa îl fac să priceapă că din ludovicul de acolo se naște încrederea pe care mi-o vede.

EU : Nici că s-ar putea mai bine ; dar dacă se întîmplă ca într-o bună zi, pătruns de valoarea ludovicului...

EL : Te înțeleg. Atunci n-o să am încotro, va trebui să închid ochii ; nu există principiu moral care să nu-și aibă neajunsurile lui. La urma urmei, m-aș necăji un sfert de oră, și gata.

EU : Chiar după ce ți-am ascultat părerile atît de curajoase și de înțelepte, rămîn la convingerea că ar trebui să-l faci muzician. Nu cunosc alt mijloc mai rapid de a-ți cîștiga pe cei mari, de-a le sluji viciile și de a-ți putea folosi viciile proprii.

EL : E adevărat ; dar mă gîndesc la un succes mai grabnic și mai sigur. Ah ! dacă aș fi avut o fată ! Dar, fiindcă nu faci ce vrei, ești nevoit să primești ce-ți vine și să tragi cît mai multe foloase cu putință ; pentru asta trebuie să nu dai, prostește, unui copil care va trăi la Paris o educație de lacedemonian, așa cum fac numeroși părinți, care, chiar dacă ar dori să-și nenorocască odraslele, și tot n-ar găsi ceva mai rău. Dacă educația nu-i bună, nu sînt eu de vină, ci moravurile națiunii mele. Răspundă cine poate ; eu vreau ca fiul meu să fie fericit, adică să fie onorat, bogat și puternic, ceea ce e cam același lucru. Cunosc întrucîtva căile cele mai ușoare pentru a merge într-acolo. Și i le voi arăta de timpuriu. Dacă voi, înțelepții, mă veți ține de rău pentru atîta lucru, mulțimea și succesele mă vor spăla de păcate. Copilul va avea aur, ți-o spun eu, și, dacă va avea mult, nu-i va lipsi nimic, nici chiar stima și respectul dumatile.

EU : S-ar putea să te înșeli.

EL : Sau o să se lipsească de ele, ca atîția alții.

Cuvintele lui cuprindeau multe din lucrurile acelea pe care oamenii le gîndesc, după care ei se conduc chiar, dar nu le spun niciodată cu glas tare. Într-adevăr, iată deosebirea cea mai de seamă dintre omul meu și marea parte a semenilor noștri. El își mărturisea viciile proprii, viciile pe care le au și alții, fără a fi de fel ipocrit. Nu era nici mai mult, nici mai puțin mîrșav decît ei, ci doar mai sincer, mai statornic și uneori spunea lucruri mai adînci, în depravarea lui. Mă cutremuram gîndindu-mă la soarta copilului cu un astfel de profesor. Nici vorbă că, fiind crescut în idei despre lume luate aidoma după moravurile

noastre, va trebui să ajungă departe, dacă nu va fi cumva oprit de timpuriu din drum.

EL : Oh ! nu te teme ; lucrul cel mai important și mai greu, în privința căruia un tată trebuie să se străduiască îndeosebi, nu e să învețe copilul năravuri care-l îmbogățesc, și nici caraghioslicuri prețuite de cei mari ; asta o face toată lumea, dacă nu ca mine, din sistem, cel puțin prin pildă și lecție. Lucrul cel mai important este să-l deprinzi cu măsura justă, să-l înveți arta de a se feri de ruină, de dezordine și de legi. Armonia socială are unele disonanțe pe care trebuie să știi cum să le mînui, unde să le așezi, ca să iasă bine. Nu există nimic mai plictisitor decît o suită de acorduri perfecte ; e nevoie de ceva care să ațite, să desfacă mănunchiul și să împrăstie razele.

EU : Foarte bine ; prin comparația asta, m-ai readus de la moravuri la muzica de care mă depărtasem fără să vreau ; îți mulțumesc, fiindcă, la drept vorbind, îmi plăci mai mult ca muzician decît ca moralist.

EL : Totuși, sînt mult inferior în muzică, și mult superior în morală.

EU : Mă îndoiesc ; dar chiar dacă ar fi așa, ține seama că eu sînt un om corect și că nu-ți împărtășesc principiile.

EL : Nu te fericesc deloc. Ah ! dacă aș fi avut eu talentele dumitale !

EU : Să lăsăm în pace talentele mele și să ne întoarcem la ale dumitale.

EL : Dacă aș fi știut să mă exprim ca dumneata ! Dar eu abia dacă am un biet ciripit caraghios, pe jumătate de om bine crescut și de literat, pe jumătate de tejghetar.

EU : Eu nu vorbesc frumos ; nu mă pricep decît să spun adevărul, și asta, după cum știi, nu merge întotdeauna.

EL : Dar nu pentru a spune adevărul, ci dimpotrivă, pentru a minți cum trebuie îți rîvnesc talentul. Ah ! de-aș ști să scriu, să cîrpăcesc o carte, să torn o epistolă cu dedicație, să ameteșc vreun neghiob lăudîndu-i meritele, să mă vîr pe sub piele femeilor !

EU : Toate astea le știi de o mie de ori mai bine decât mine ; n-aș fi demn nici măcar să-ți fiu învățcel.

EL : Cîte mari însușiri pierdute, cîte însușiri de-al căror preț habar n-ai !

EU : Culeg tot ce semăn.

EL : Dacă ar fi așa, n-ai purta o haină atît de grosolană, n-ai purta o vestă de etamină, și nici ciorapi de lînă, n-ai purta pantofi atît de greoi și nici peruca asta antică.

EU : Sînt de aceeași părere cu dumneata ; trebuie să fii tare nepriceput cînd nu ești bogat, deși ai făcut orice ca să te îmbogățești ; există însă oameni de felul meu, care nu privesc bogăția ca pe lucrul cel mai prețios din lume : oameni ciudați.

EL : Chiar foarte ciudați ; cu o asemenea fire nu te poți naște ; ea se capătă, fiindcă nu există în natură.

EU : În natura omului ?

EL : În a omului ; tot ce trăiește, și omul însuși caută să trăiască bine pe socoteala cui va aparține ; sînt sigur că dacă l-aș lăsa în pace pe sălbaticușul meu, fără să-i spun nimic, ar dori să aibă veșminte bogate, să fie hrănit cum nu se poate mai bine, să fie drag bărbaților și iubit de femei și să-și adune toate bucuriile vieții.

EU : Dacă micul sălbatic ar fi lăsat de capul lui, dacă și-ar păstra toată tîmpenia și dacă ar adăuga la pușina lui mințe de prunc violența pasiunilor unui om de treizeci de ani, atunci fii sigur că i-ar suci gîtul lui taică-său și s-ar culca cu maică-sa.

EL : Spusele dumitale dovedesc necesitatea unei educații bune ; dar cine a contestat-o oare ? Și ce înseamnă o educație bună, dacă nu aceea care duce la tot felul de plăceri neprimejdioase și fără neajunsuri ?

EU : Sîntem aproape de aceeași părere ; dar e mai bine să nu ne explicăm.

EL : De ce ?

EU : Mă tem că nu sîntem de acord decât în aparență și că, odată intrați în discuția despre primejdiile și nea-

junsurile care trebuiesc ocolite, n-o să ne mai înțelegem deloc.

EL : Și ce-i dacă o să fie așa ?

EU : Îți spun că e mai bine să vorbim despre altceva ; ce știu eu despre toate astea știi și dumneata, la fel de bine ; mai lesne poți să-mi arăți din muzică ce nu cunosc eu și știi dumneata. Dragă Rameau, hai să vorbim despre muzică, și să-mi spui cum se face că, deși ai atîta ușurință de a simți, de a reține și de a reda cele mai frumoase bucăți ale marilor maeștri, cu tot avîntul pe care ele ți-l însuflă, și reușești să-l transmiți și altora, n-ai compus încă nimic de preț..:

În loc să-mi răspundă, el începu să-și clatine capul și, ridicînd un deget spre cer, strigă : „Și steaua ! Steaua ! Cînd natura i-a zămislit pe Leo¹, Vinci, Pergolese, Duni, ea a surîs. Și-a luat un aer falnic și grav alcătuindu-l pe scumpul unchi Rameau, care încă vreo zece ani va mai fi numit marele Rameau și apoi va fi uitat cu totul. Iar cînd l-a cîrpăcit pe nepotul său, ea s-a strîmbat, și s-a mai strîmbat o dată, și încă o dată“. Și, spunînd aceasta, își schimonosea obrazul în toate felurile : arăta cînd silă, cînd dispreț, cînd batjocură, părea că frămîntă între degete o pastă și că surîde formelor ridicule pe care i le dădea ; după ce făcu asta, aruncă departe de el ciudata figurină și spuse : „Așa m-a făcut și m-a azvîrlit lîngă alte figurine, unele cu pîntece mari și zbîrcite, cu gîturi scurte, cu ochi holbați, damblagii, altele cu gîturi strîmbe ; printre ele erau unele uscate, cu ochiul pătrunzător, cu nasul cîrligat ; toate au început să plesnească de rîs văzîndu-mă, iar eu mi-am pus mîinile în solduri și am început să crăp de rîs privindu-le, fiindcă neghiobii și nebunii își rîd unii de alții, se caută și se atrag. Dacă atunci cînd am ajuns acolo n-am găsit gata făcut proverbul care

¹ Leo (1694—1715) — compozitor italian din școala napolitană.

spune că *banii proștilor sînt bogăția deșteptilor*, în orice caz trebuia făcut pentru mine. Am simțit că natura pusese bunul meu în pungile figurinelor și am născocit mii de mijloace ca să-l recapăt“.

EU : Cunosc mijloacele astea ; mi-ai vorbit despre ele, și le-am admirat foarte mult ; dar printre atîtea posibilități cum de nu te-a atras să faci și ceva frumos ?

EL : Cam același lucru l-a întrebat un nobil pe abatele Le Blanc. Abatele spunea : „Marchiza de Pompadour mă ia de mîină, iar eu cad și-mi frîng amîndouă picioarele“. Nobilul zice : „Zău, abate, trebuia să te ridici și să spargi ușa cu capul.“ La care abatele îi răspunde : „Chiar asta am și încercat ; și știi cu ce m-am ales ? Cu un cucui în frunte...“

După ce isprăvi povestioara, omul meu începu să se plimbe cu capul plecat, cu un aer gînditor și abătut ; suspina, plîngea, se căina, își înălța brațele și ochii, își trăgea pumni în cap cu atîta putere, încît mă temeam să nu-și spargă fruntea, și adăuga : „Cu toate astea, mi se pare că e ceva, aici, înăuntru ; dar bat degeaba, zgîlții degeaba, nu iese nimic...“ ; și iar începea să-și clatine capul, să-și lovească fruntea cît putea de tare și să spună : „Sau nu e nimeni înăuntru, sau nu vrea să-mi răspundă...“

Peste o clipă, își lua un aer falnic, își ridica fruntea, își punea mîna dreaptă pe inimă, umbla de colo-colo și spunea : „Simt, da, simt...“

Imita un om furios, indignat, înduișat, poruncitor, rugător, și rostea pe neașteptate vorbe de mînie, de ură de dragoste ; schița pasiunile cu o finețe și cu un realism uimitor ; apoi adăuga : „Asta așa e, nu ? Acum să ți-o arăt pe cealaltă ; iată ce înseamnă să nimerеști un mamoș care știe să pricinuiască, să grăbească durerile și să scoată pruncul. Singur, îmi iau pana, vreau să scriu ; îmi rod unghiile, îmi tocesc fruntea ; bună seara, slugă, zeul e absent ; îmi băgasem în cap că am geniu ; iar după ce

scriu un rînd văd în el că sînt un neghiob, un neghiob, un neghiob. Dar cum ai putea să simți, să te înalți, să gîndești, să zugrăvești cu vînă, atunci cînd ai a face cu oameni cărora trebuie să le calci pragul ca să poți mîncea ? Cum ai putea, printre cuvîntele pe care le spui, pe care le auzi, în mijlocul atîtor trîncăneli : „Astăzi bulevardul era fermecător. Ați auzit-o pe țărăncuța aia din Savoia ? Joacă minunat. Domnul cutare avea cei mai frumoși cai vinețirotați care se pot imagina. Frumoasa doamnă cutare a început să se ofilească ; oare la patruzeci și cinci de ani se mai poate purta o asemenea coafură ? Tînăra cutare e plină de diamante care n-o costă nimic...

— Vrei să spui : care o costă... scump ?

— Ba deloc.

— Unde-ai văzut-o ?

— La *Copilul Arlechinului pierdut și regăsit*¹.

— Scena desperării a fost jucată ca niciodată. Paița din bîlci o fi avînd ea voce, nu zic, dar n-are pic de finețe, nu pune pic de suflet. Doamna cutare a născut doi copii odată ; fiecare tată își avea copilul lui..." Și crezi că vorbele astea, spuse, repetate și auzite într-una, înflăcărează și duc la lucruri mari ?

EU : Nu ; e mai bine să te închizi în podul dumitale, să bei apă, să mănînci pîine uscată și să te cauți pe tine însuși.

EL : Se prea poate ; numai că n-am curaj. Și, la urma urmei, de ce să-mi jertfesc fericirea pentru un succes îndoielnic ? Și numele pe care îl port ? Rameau !... e supărător să te cheme Rameau. Cu talentul e altfel decît cu noblêtea, care se moștenește și a cărei glorie crește trecînd de la bunic la tată, de la tată la fiu, și de la fiu la nepot, fără ca strămoșul să-i ceară urmașului său vreun merit ; buturuga bătrînă dă lăstari noi, un șir neșfîrșit

¹ Piesă de Goldoni, jucată mai întîi în Italia și apoi, în 1761, în Franța.

de proști, dar ce-are a face ? Cu talentul, însă, nu e același lucru. Numai ca să ajungi la faima tatălui, ești nevoit să fii mai priceput decât el ; trebuie să fi moștenit din plămada lui... Eu n-am avut parte de ea, dar încheietura mîinii mi s-a dezmoștit, arcușul merge, și-mi scot mîncarea : dacă n-am parte de glorie, măcar îmi scot o bucată de pîine.

EU : În locul dumitale, nu m-aș mulțumi numai s-o spun, aș pune-o la încercare.

EL : Și crezi că n-am încercat ? N-aveam nici cincisprezece ani, cînd mi-am spus pentru prima oară : Ce-i cu tine, Rameau ? visezi ; și la ce visezi ? Ce mult ai vrea să faci ceva să stîrnească admirația întregii lumi... Ei bine, n-ai decât să fluierei și să-ți miști degetele, n-ai decât să-ți tai o crenguță și gata flautul ! Mai tîrziu am repetat cuvintele spuse în copilărie, astăzi le mai repet o dată, și rămîn în preajma statuii lui Memnon¹.

EU : Ce vrei să spui cu statuia lui Memnon ?

EL : Mi se pare că nu-i greu de înțeles. În jurul statuii lui Memnon se mai găseau nenumărate alte statui, și soarele bătea în toate ; dar statuia lui Memnon era singura care răsuna la atingerea razelor lui. Voltaire e un poet ; și al doilea ? Voltaire ; și al treilea ? Voltaire ; și al patrulea ? Voltaire. Un muzician e Rinaldo de Capua ; și mai e Hasse, și mai e Pergolese, și Alberti, și Tartini, și Locatelli, și Terradeglias, și unchiu-meu, și micuțul Duni, pe care nu dai două parale cînd îl vezi, dar a cărui muzică, pe legea mea, e plină de sentiment, de armonie și de expresie. Ceilalți, pe lîngă puținii Memnoni pe care și

¹ După mitologia greacă, Memnon era regele etiopienilor și a fost ucis de Ahile. În Egipt erau numite *Coloșii lui Memnon* două statui ale regelui Amenhotep al II-lea. Una dintre aceste statui, pe jumătate dărîmată, avea însușirea ca, la răsăritul soarelui, să emită un sunet tremurător, datorită trecerii aerului prin crăpăturile construcției. De aici mitul după care Memnon, al cărui suflet ar trăi în piatră, își salută mama, pe Eos (zorii).

i-am numit, nu sînt decît niște perechi de urechi înfipse la capătul unui ciomag ; și sîntem atît de prăpădiți, atît de prăpădiți, încît lucrul ăsta e o adevărată binecuvîntare. Ah, domnule filozof, mizeria e ceva groaznic. O văd ghemuită pe vine, cu gura larg căscată, ca să prindă cîteva picături din apa înghețată care scapă din butoiul Danaidelor¹. Habar n-am dacă ea ascute mintea filozofului, dar știu că răcește al naibii capul poetului ; sub un asemenea butoi nu se poate cînta bine. Dar e prea fericit cel care poate măcar să stea acolo. Am stat și eu, dar n-am putut rezista. Mai făcusem o dată prostia asta. Am călătorit în Boemia, în Germania, Elveția, Olanda, Flandra, la mama dracului.

EU : Sub butoiul ciufuit ?

EL : Da, sub butoiul ciuruit. Unui evreu bogat și risipitor îi plăcea muzica și nebuniile mele. Cîntam cum dădea Dumnezeu, făceam pe nebunul și aveam de toate. Evreul despre care îți vorbesc cunoștea opreliștile religiei lui și le păzea cu sfințenie, uneori chiar față de prieteni și totodată față de străini. Odată a avut o pășanie pe care trebuie să ți-o povestesc, fiindcă e hazlie.

La Utrecht, trăia o curtezană încîntătoare. Omul nostru se simți ademenit de farmecele creștinei și trimise un mijlocitor cu o poliță destul de ispititoare. Dar ființa aceea neobișnuită îi respinse oferta. Evreul se simți dez-nădăjduit. Mijlocitorul îi spuse : „De ce te mîhnești atîta ? Vrei să te culci cu o femeie frumoasă ? Nimic mai lesne ; poți să te culci chiar cu una și mai frumoasă decît

¹ În mitologia greacă Danaidele au fost cele cincizeci de fiice ale lui Danaus, fiul regelui egiptean Bela. Tatăl lor, fiind persecutat de fratele său, Egipt, a fugit la Argos, împreună cu fiicele sale. Acolo e ajuns de fiii lui Egipt, care îl silesc să le dea fetele în căsătorie. Danaus, împins de frică, acceptă, dar le cere fiicelor să-și ucidă soții, ceea ce ele și fac, cu excepția uneia singure. Pentru crima lor, zeii le-au pedepsit să umple veșnic cu apă un butoi fără fund. Butoiul Danaidelor simbolizează munca zadarnică și fără sfîrșit.

accea după care te ții ; ți-o cedez, la același preț, pe nevastă-meă". Zis și făcut. Mijlocitorul păstră polița, iar evreul meu se culcă cu nevasta acestuia. Sosi apoi ziua de scadență ; evreul lăasă polița să fie protestată și o declară falsă. Proces. Evreul își zicea : „Omul n-o să îndrăznească niciodată să spună cu ce preț a căpătat polița, și în felul ăsta eu nu voi plăti. La interogatoriu, îl întrebă pe soț :

— De la cine ai polița ?

— De la dumneata.

— Ți-am dat-o cumva pentru mărfuri trimise ?

— Nu.

— Atunci poate că ți-am dat-o pentru unele servicii pe care mi le-ai adus ?

— Nu ; dar nu-i vorba despre asta ; polița e a mea, ai semnat-o și o vei plăti.

— N-am semnat-o eu.

— Cu alte cuvinte, sînt un falsificator ?

— Nu știu, dumneata, ori altul, al cărui agent ești.

— Eu sînt laș, dar dumneata ești o secătură ; crede-mă, nu mă scoate din sărite, că spun tot ; am să mă fac de rîs, dar te voi distruge...

Evreul nu luă în seamă amenințarea, iar mijlocitorul dădu pe față, în ședința următoare, întreaga afacere. Amîndoi au fost aspru dojeniți ; evreul fu condamnat să plătească polița, iar suma obținută fu destinată ajutorării săracilor. Atunci m-am despărțit de el și m-am întors aici.

Ce era de făcut ? Fiindcă mă vedeam silit ori să pier din pricina mizeriei, ori să fac ceva. Mi-au trecut prin minte tot felul de planuri. Uneori mă gîndeam să pornesc razna chiar de-a doua zi cu vreo trupă din provincie, la fel de bună sau de proastă, și-n privința teatrului, și-n privința orchestrei. A doua zi, însă, îmi trăsnea prin cap să pictez vreun tablou din cele ce se agață pe prăjini la răs_pîntii, să mă așez sub el și să strig cît m-o ține gura :

„Priviți, aici e pictat orașul în care s-a născut ; priviți-l dincolo, luându-și rămas bun de la taică-său, spițerul ; iată-l sosind în capitală, căutînd locuința unchiului său... Scena de aici ni-l arată îngenuncheat dinaintea unchiului care îl alungă... Iată-l cu un evreu... etc.” După o zi, mă trezeam pe deplin hotărît să mă întovărășesc cu cîntăreții ambulanți. Mi-ar fi plăcut : am fi mers împreună să concertăm sub ferestrele scumpului unchi, care ar fi plesnit de furie. Dar mi-am ales altă cale...

Aici se opri, și trecu, pe rînd, de la poziția unuia care ține o vioară, strîngîndu-i coardele cu putere, la poziția unui biet om zdrobit de oboseală, lipsit de puteri, abia ținîndu-se pe picioare, gata să-și dea sufletul, dacă nu i se azvîrle o bucată de pîine ; arată cît de îngrozitor îi era foame, îndreptîndu-și un deget spre gura întredeschisă ; apoi adăugă :

„Gestul se înțelege ușor. Ni se arunca bucata și ne băteam pentru ea trei sau patru flămînzi, care ne găseam laolaltă... Și mai gîndește-te, dacă poți, la lucruri mărețe, mai fă lucruri frumoase cînd treci prin asemenea chin”.

EU : E greu.

EL : Din treaptă în treaptă, ajunsesem aici. Mă simteam ca în vatră. M-au dat afară. De-acum înainte va trebui să scîrțîi din nou la vioară și să fac din nou gestul cu degetul îndreptat spre gura căscată. În lumea asta nimic nu-i statornic : astăzi ești pe culme, mâine în noroi. Ne mîină împrejurări blestemate, și ne mîină al dracului de prost.

Apoi, dînd pe gît înghițitura care mai rămăsese pe fundul sticlei, se adresează vecinului său :

— Domnule, fie-vă milă și dați-mi puțin tabac. Văd că aveți o cutie frumoasă. Sînteți cumva muzician ?

— Nu.

— Cu atît mai bine, fiindcă muzicienii sînt nişte bieţi pîrliţi, să le plîngi de milă, nu alta. Soarta a vrut ca şi eu să fiu muzician, pe cînd la Montmartre poate, într-o moară, există un morar, sau o slugă de morar, care nu va auzi niciodată altceva decît zgomotul aripilor morii şi va găsi în ele cele mai frumoase melodii. Răneau ! La moară, la moară, acolo ţi-e locul.

EU : Cu orice s-ar îndeletnici omul, tot de natură e merit.

EL : Natura face nişte boroboaze destul de ciudate. Eu, unul, nu privesc de la înălţimea de unde pare că totul se scufundă : şi omul care curăţă cu foarfecele un pom, şi omida care roade frunzele ; nu privesc de la înălţimea de unde nu se văd decît două gînganii diferite, fiecare cu munca ei. Coccoază-te dumneata pe epiciclu¹ lui Mercur¹ şi de-acolo, dacă îţi convine, imită-l pe Réaumur², pe el, şi împarte clasa muştelor în muşte cusătorese, muşte hortarnice şi muşte secerătoare ; împărţiţi-vă pe voi, specia omenească, în oameni tîmplari, dulgheri, trepăduşi, dansatori sau cîntăreţi, treaba voastră ; eu nu mă amestec. Sînt în lumea asta, şi aici rămîn. Dar dacă e în firea lucrurilor să şi se facă foame, fiindcă la foame revin mereu, la senzaţia asta pe care o simt totdeauna, găsesc că nu e firesc să n-ai întotdeauna ce mîncă. A naibii economie ! Unii sătui pînă în gît de toate bunătăţile, pe cînd alţii, cu un stomac sîcîitor ca şi ei, cu o foame nestinsă şi mereu vie ca şi ei, n-au nici ce să pună în gură. Şi cel mai afu-

¹ Referire la un pasaj din *Eseurile* lui Montaigne (II, 17). În vechea astronomie, prin epiciclu se înţelegea cercul pe care se presupunea că-l descrie un astru, pe cînd centrul acestui cerc descria el însuşi un alt cerc în jurul pămîntului. În pasajul amintit, Montaigne îşi arată dispreţul faţă de oamenii „coccoţaţi pe epiciclu¹ lui Mercur” şi care văd atît de departe, în cer.

² *René-Antoine Ferchault de Réaumur* (1683—1757) — naturalist, matematician şi fizician francez, remarcabil experimentator şi observator al fenomenelor, a adunat un număr important de date ştiinţifice, fără a ajunge însă la teoretizarea lor.

risit lucru e ținuta pe care nevoia ne silește s-o avem. Omul nevoiaș nu merge ca oricare altul, ci sare, se cațără, se încolăcește, se tîrăște, își duce viața luînd și executînd poziții.

EU : Ce înțelegi prin poziții ?

EL : Du-te și-l întreabă pe Noverre¹. Lumea arată mult mai multe decît poate să imite arta lui.

EU : Așadar, iată-te *cocoșat pe epiciclul lui Mercur*, ca să folosesc expresia dumitale sau a lui Montaigne, iată-te privind diferitele pantomime ale speciei umane.

EL : Nu, îți spun că nu, sînt prea greoi ca să mă pot ridica atît de sus. Mai bine las pentru cocori sălașul cerurilor ; eu calc cu picioarele pe pămînt. Mă uit în jurul meu, îmi iau pozițiile mele sau mă distrez privind pozițiile pe care le iau alții ; după cîte ți-ai putut da seama, sînt un pantomim cum nu se poate mai bun.

Spunînd acestea, începe să zîmbească, să imite, rînd pe rînd, un om care admiră, unul care se roagă, unul binevoitor ; își întinde înainte piciorul drept, și-l trage înapoi pe cel stîng ; își încovoie spina, ridică fruntea, privește ca și cum s-ar uita țintă în ochii cuiva ; cascadează și întinde brațul spre ceva, ascultă o poruncă ; o primește, pornește ca o săgeată, se întoarce, a îndeplinit porunca, dă socoteală ; e atent la toate ; adună ce pică ; pune o pernă sau un taburet sub picioare ; ține o farfurioară ; aduce un scaun ; deschide o ușă ; închide o ferastră, trage perdelele ; se uită la stăpîn și la stăpînă ; stă nemișcat, cu brațele atîrnîndu-i, cu picioarele țepene ; ascultă, caută să citească pe fețe și adaugă : „Iată pantomima mea, nu se deosebește aproape deloc de pantomima lingușitorilor, a curtezanilor, a slugilor și a pușla-
malelor.”

¹ Jean-George Noverre (1727—1810) — faimos coregraf, reformator al dansului, autor al *Scrisorilor despre dans și balet*, apărute la Lyon în 1760.

Nebuniile omului ăstuia, povestirile abatelui Galiani și ciudățeniile lui Rabelais mi-au dat uneori adînc de gîndit. Îi asemăn cu trei prăvălii de la care mi-am făcut rost de măști ridicole ; iar măștile le pun peste fețele personajelor celor mai grave ; cu ajutorul lor îl văd pe Pantalone² într-un preot, văd un satir într-un președinte, văd un purcel într-un chinovit, un struț într-un ministru și o gîscă în primul său funcționar.

EU : După socoteala care o faci, îi spusei lui Rameau, sînt nenumărate pușlamale în lumea asta ; nu cunosc nici un om care să nu știe cîtiva pași din dansul dumitale.

EL : Ai dreptate. În tot regatul nu umblă decît un singur om : suveranul ; toți ceilalți iau poziții.

EU : Suveranul ? Și despre el ar fi cîte ceva de spus : Oare crezi că regele nu găsește, din cînd în cînd, prin preajmă, cîte un picioruș, cîte un coculeț sau cîte un năsuc care să-l pună să facă puțină pantomimă ? Oricine, cînd are nevoie de altul, se află la strîmtoare și ia o poziție. Regele ia poziție în fața amantei sale și în fața lui Dumnezeu ; își joacă și el pantomima lui. Ministrul face pasul curtezanului, al lingușitorului, al slugii sau al pușlamalei, în fața regelui. Ceata ambițioșilor dansează pantomima într-o sută de feluri, care de care mai josnice, în fața ministrului. Preotul cel elegant joacă cel puțin o dată pe săptămîină, îmbrăcat în patrafir și în sutană lungă, în fața păstrătorului catastifului cu parohii vacante. Pe legea mea, ceea ce dumneata numești pantomima pușlamalelor este marele dans al pămîntului ; fiecare își are micuța lui Hus sau Bertinul său, în fața căruia joacă.

EL : Asta mă consolează.

Și, în timp ce-i vorbeam, el începu să imite atît de bine pozițiile persoanelor pe care le pomeneam, încît îmi venea

¹ *Abatele Ferdinand Galiani* (1728—1787) — scriitor și economist italian, prieten cu Diderot.

² Personaj comic din vechile comedii italiene.

să mor de rîs. De pildă, ca să înfățișeze un preoțel, își ține pălăria sub braț și ceaslovul în mîna stîngă ; cu dreapta își sălta coada sutanei ; înainta cu capul puțin plecat spre umăr, cu ochii în jos, imitîndu-l atît de bine pe ipocrit, încît mi se părea că-l văd cu ochii mei pe autorul *Combaterilor*¹ în fața episcopului de Orléans. Cînd îi imita pe lingușitori și pe ambițioși, se culca în țărîină și-ai fi putut jura că e Bouret, în fața vistiernicului Franței.

EU : I-ai imitat cum nu se poate mai bine, îi spusei eu ; dar să știi că tot există un om scutit de pantomimă. E filozoful care nu are și nu cere nimic.

EL : Și unde trăiește o asemenea creatură ? Dacă n-are nimic, suferă ; dacă nu cere nimic, n-o să capete nimic... și va suferi mereu.

EU : Nu ; Diogene își bătea joc de nevoi.

EL : Bine, bine, dar de îmbrăcat trebuia să se îmbrace.

EU : Nu, el umbla în pielea goală.

EL : Cîteodată era frig la Atena.

EU : Mai puțin frig decît aici.

EL : De mîncat, trebuia să mănînce.

EU : Fără îndoială.

EL : Pe cheltuiala cui ?

EL : Pe cheltuiala naturii. Sălbaticul cui îi cere ? Pămîntului, animalelor, peștilor, arborilor, ierburilor, rădăcinilor, pîraielor.

EL : Proastă masă.

EU : În schimb e mare.

EL : Dar prost servită.

EU : Cu toate astea, e golită ca să le umple pe-ale noastre.

EL : Dar trebuie să recunoști că dibăcia bucătarilor, a plăcintarilor, a cîrnășarilor, a birtașilor, a cofetarilor mai

¹ E vorba despre abatele Gabriel Gauchat, autor al *Analizei și combaterii diferitelor scrieri moderne împotriva religiei*, lucrare în 19 volume, apărută între anii 1753—1763.

adaugă și ea ceva. Diogene al dimitale se mulțumea cu puțin.

EU : Te înșeli ; pe vremuri veșmîntul cinicului avea aceleași virtuți pe care le are astăzi veșmîntul nostru călugăresc. Cinicii erau carmeliții și cordelierii¹ Atenei.

EL : Te-ai dat de gol. Va să zică, și Diogene a dansat pantomima, dacă nu în fața lui Pericle, măcar în fața Laisei sau a Frinei.

EU : Iar te înșeli ; ceilalți plăteau scump curtezana care cinicului i se dădea din plăcere.

EL : Dar dacă, cine știe cum, curtezana era ocupată, iar cinicul grăbit...

EU : Reintra în butoiul lui și se lipsea de ea.

EL : Și mă sfătuiești să-l imit ?

EU : Să mor dacă n-ar fi de o mie de ori mai bine decît să te tirăști, să te înjosești și să te prostituezi.

EL : Dar tot așa avea nevoie de-un pat ca lumea, de-o masă bună, de-o haină caldă iarna, de-un costum răcoros vara, de odihnă, de bani și de multe alte lucruri pe care îmi place mai mult să le datorez bunăvoinței altora decît să le cîștig prin muncă.

EU : Asta fiindcă ești un trîntor, un mîncău, un mișel, o inimă de cîrpă.

EL : Mi se pare că ți-am mai spus-o și eu.

EU : Fără îndoială că plăcerile vieții trebuiesc prețuite, dar nu-ți dai deloc seama cu ce sacrificiu le obții. Ai jucat, joci și vei mai juca încă josnica pantomimă.

EL : E adevărat, însă nici nu m-a costat, și nici n-o să mă coste cine știe cît ; de asta așa face rău dacă mi-aș lua cine știe ce altă înfățișare, care nu numai că m-ar necăji, dar mi-ar fi cu neputință s-o păstrez : după cîte-mi spui, văd că biata mea nevestică era și ea un fel de filozof ; avea un curaj de leoaică : cîteodată rămîneam fără o para și fără nici o bucăică de pîine ; ne vînduserăm aproape toate zdrențele. Eu mă trînteam pe pat, bătîndu-mi capul

¹ Ordine călugărești catolice.

să găsesc vreun om care să-mi împrumute ceva gologani fără să-i mai dau înapoi. Ea, veselă ca un cintezoî, se așeza la clavecin, cînta și se acompania ; avea un glas de privighetoare ; îmi pare rău că nu l-ai auzit. Cînd aveam vreun concert, o luam cu mine ; pe drum îi spuneam : „Hai, doamnă, fă-te admirată, desfășoară-ți talentul și farmecele, înflăcărează, scoate din minți...” Ajungeam ; și ea cînta, înflăcări, scotea din minți. Vai, mititica, am pierdut-o ! Și, în afară de talent, avea o gurișă că de-abia îmi intra degetul mic în ea ; dinții — un șirag de perle ; și niște ochi, și niște picioare, și o piele, și niște obraji, și niște sîni ! Avea gambe de căprioară, iar coapsele și fesele îi erau ca de statuie. Mai curînd sau mai tîrziu l-ar fi dat gata cel puțin pe ministrul de finanțe. Avea un mers, și niște șolduri, ah ! Doamne, ce mai șolduri !

Și iată-l începînd să imite mersul nevestei sale. Mergea cu pași mărunți, cu capul ridicat, își flutura evantaiul, se căznea să meargă legănîndu-și șoldurile ! Făcea treaba cea mai hazlie și mai ridicolă a mondenelor noastre.

Apoi, reluîndu-și cuvîntarea, adăugă :

— O plimbam pretutindeni, la Tuileries, la Palais-Royal, pe bulevarde. Era cu neputință s-o păstrez. Cînd trecea strada, fără pălărie și îmbrăcată într-o hăinușă scurtă, de casă, te-ai fi oprit s-o privești și-ai fi avut chef s-o ciupești ușurel, fără să strîngi degetele. Cei ce se luau după ea o priveau cum tropăie din piciorușe, îi măsurau din ochi șoldurile pline, căroră fustele subțiri le desenau formele, și grăbeau pașii ; ea îi lăsa s-o ajungă din urmă, apoi întorcea repede spre ei doi ochi mari, negri și strălucitori, care îi țintuiau ; fiindcă fața medaliei nu era cu nimic mai prejos decît dosul. Dar, vai ! Am pierdut-o, și nădejtile mele de bogăție s-au spulberat odată cu pierderea ei. Nu o luasem decît pentru asta, îi împărtășisem planurile mele, și ea era prea ageră la minte ca să nu priceapă că sînt sigure, și avea prea multă judecată ca să nu le aprobe.

Și iată-l suspinînd, plîngînd și spunîndu-mi :

— Nu, nu, voi rămîne în veci nemîngîiat. De atunci mi-am pus, ca popii, gulerașul și tichia.

EU : De durețe ?

EL : Dacă vrei... De fapt, ca să-mi am blidul pe cap. Dar ia vezi cît e ceasul, fiindcă trebuie să mă duc la Operă.

EU : Ce se joacă ?

EL : Ceva de Dauvergne¹. Are destule lucruri frumoase în muzică, păcat numai că le-au mai spus și alții înaintea lui. Printre morții ăștia sînt totdeauna vreo cîțiva care îi mîhnesc pe cei vii. Ce vrei ? *Quisque suos (non) partimur manes*². Ei, dar s-a făcut ora cinci și jumătate ; aud clopotul sunînd vecerniile abatelui de Canaye³ și ale mele. Adio, domnule filozof. Așa-i că sînt mereu același ?

EU : Vai, din nenorocire, da.

EL : Să mă țină nenorocirea asta numai vreo patruzeci de ani ; și-o să rîdă mai bine cine-o să rîdă la urmă.

¹ *Antoine Dauvergne* (1713—1797) — de patru ori director al Operei din Paris, avea în reprezentație pe atunci *Hercule murind* (1761) sau *Polixenia* (1763).

² Pătîmim cu toții de pe urma morșilor noștri (Vergiliu, *Eneida*, cartea a IV-a, v. 743) (lat.).

³ *Abatele de Canaye* — academician, prieten cu D'Alembert și mare amator de teatru. A murit în 1782, în vîrstă de optzeci și opt de ani. La pasiunea lui pentru teatru se referă Rameau cînd vorbește de „vecerniile abatelui de Canaye“, adică reprezentațiile teatrale.

CUPRINS

<i>Prefață</i>	V
<i>Tabel cronologic</i>	XXI
CĂLUGĂRIȚA	1
NEPOTUL LUI RAMEAU	219

Lector : NICOLAE TEICA
Tehnoredactor : ELENA CALUGARU

Apărut 1972. Tiraj 66.160 ex. Broșate 63.160 ex.
Legate $\frac{1}{2}$ 3000 ex. Hirtie ziar de 50 g/m². For-
mat 700×920/32. Coli ed. 17,90. Coli tipar 11,25.
A. nr. 13 254/1972. C. Z. pentru bibliotecile mari
și mici 84—31=59.

Tiparul executat sub comanda nr.
20 502 la Combinatul Poligrafic „Casa
Scintei”, Piața Scintei 1, București,
Republica Socialistă România

